

935
II

A SZENT LÁSZLÓ-KORI

GESTA UNGARORUM

ÉS

XII–XIII. SZÁZADI LESZÁRMAZÓI

(FORRÁSTANULMÁNY)

ÍRTA

HÓMAN BÁLINT

BUDAPEST, 1925

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

34

211.001.004.
935 II

A SZENT LÁSZLÓ-KORI

GESTA UNGARORUM

ÉS

XII–XIII. SZÁZADI LESZÁRMAZÓI

(FORRÁSTANULMÁNY)

ÍRTA

HÓMAN BÁLINT

118 291

BUDAPEST, 1925

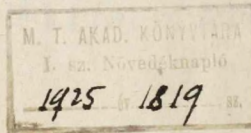
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

MTA
KIK

0 00006 10035 3

351574

ELŐSZÓ.

Középkori hazai elbeszélő kútfőink, az ú. n. *magyar krónikák* egymáshoz és feltételezett ősforrásukhoz való viszonyának és forrásértékének problémája közel száz esztendő óta foglalkoztatja történetíróinkat. ANONYMUS, KÉZAI és a XIV—XV. századi krónikaváltozatok forráskritikai értékelését középkori történetünknek majdnem valamennyi kutatója megkísérelte, de elfogadható eredményekhez csak a legutóbbi évtizedek módszeres forráskritikai vizsgálatai vezettek.

ANONYMUS korát, művének keletkezési körülményeit és külföldi forrásait MÁTYÁS FLÓRIÁN, PAULER, SEBESTYÉN, RÜHL és FÓTI kutatásai tisztázták. A KÉZAI utáni összes krónikaváltozatok egymáshoz és KÉZAI Gestájához való viszonyát — MARCZALI, PAULER, ZEISBERG, HEINEMANN, KAINDL és mások fontos részletkérdéseket megoldó előtanulmányai után — DOMANOVSKY-nak sikerült tisztáznia. ANONYMUS és a többi krónikák közös ősforrásának meghatározására is több kísérlet történt s az eddigi kutatások alapján kétségtelenül megállapítható, hogy III. Béla jegyzője és a krónikák XIII. századi ősenek írója egy közös hazai forrásból merítettek s hogy REGINO krónikáját és az *Altaichi Évkönyveket* nem a kései krónikaírók, hanem ennek az ősforrásnak írója használta. Az ősforrás tartalma és terjedelme tekintetében azonban a kutatók eltérnek egymástól s a keletkezés korát illetőleg is eltérő véleményekkel találkozunk. A kutatók többsége mégis a XI. századra: SEBESTYÉN Salamon király, KÁLLAY Szent László, TOLDY FERENC I. András, illetőleg Salamon vagy I. Géza korára teszi az ősforrás, DOMANOVSKY I. András és Szent László, KAINDL Szent László és Kálmán korára teszik az általuk feltételezett két ősforrás keletkezését. PAULER és MARCZALI is elismerik, hogy a szerintük III. Béla, illetőleg II. Géza korában írt ősforrás írója korábbi, XI. századi hazai feljegyzéseket ismert és használt.

Tanulmányomban e XI. századi ősforrás közelebbi meghatározására és az összes ismert változatokhoz való viszonyának tisztázására teszek kísérletet. Fejtegetéseimben az eddigi kutatás által elhanyagolt legkorábbi, töredékes krónikaszövegből, az ALBERICUS világkrónikájából rekonstruálható *Somogyvári töredék*-ből indultam ki, bevonva a vizsgálatba több, a kutatók által mellőzött vagy éppen csak érintett XII—XIII. századi forrást. Forráskritikai vizsgálataim minden szála Szent László korába vezetett. Az eredmény egy tartalmában majdnem teljesen rekonstruálható Szent László korában írt *Gesta Ungarorum* c. mű létezésének bebizonyulása. Az utolsó fejezetben megkíséreltem e munka tartalmi rekonstrukcióját és historiográfiai értékelését.

A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának, CSÁNKI DEZSŐ elnök és ÁLDÁSY ANTAL előadó uraknak, valamint BALOGH JENŐ úrnak, az Akadémia főtitkárának meleg hálámat és köszönetemet fejezem ki, hogy nehéz gazdasági viszonyaink közepette is lehetővé tették tanulmányom megjelenését. Külön köszönet illeti meg DOMANOVSKY SÁNDOR I. tag urat, aki művem bírálatát volt szíves vállalni és aki JAKUBOVICH EMIL barátommal együtt jóakarató tanácsokkal is segített.

Budapest, 1924 október havában.

HÓMAN BALINT.

RÖVIDÍTÉSEK.

- A.** = ANONYMUS Belae regis notarius: Gesta Hungarorum. Edidit FEJÉRPATAKY. Budapest, 1892.
- B.** = Chronicon Budense. Edidit PODHRADCZKY. Buda, 1838.
- BK.** = Bécsi Képes krónika (FLORIANUS: Fontes Domestici II.).
- C.** = CORNIDES-kódex. (FLORIANUS IV.)
- Gell. leg.** = Szent Gellért legendája. (ENDLICHER: Rer. Hung. Monumenta Arpadiana.)
- H.** = PRAY-kódex husvétii táblájának királylajstroma. (FLORIANUS III. 212. l.)
- K.** = KÉZAI SIMON: Gesta Hungarorum. (FLORIANUS II.)
- Kn.** = KNAUZ-kódex. (FLORIANUS IV.)
- L.** = Lengyel-magyar krónika. (BIELOWSKI: Monumenta Poloniae Historica I.)
- Leg.** = Szent István nagyobb legendája. (FLORIANUS I.)
- L. min.** = Szent István kisebb legendája. (Ugyanott.)
- LH.** = HARTVIK-féle Szent István-legenda. (Ugyanott.)
- P.-é.** = Pozsonyi Évkönyvek. (FLORIANUS III.)
- R.** = RICARDUS jelentése Julián útjáról. (Magyar Honfoglalás Kútfoi.)
- S.** = Somogyvári krónika töredéke. (Ld. szövegét a 7—9. lapon.)
- Sv.** = Somogyvári Királyjegyzék. (Ld. a 9. lapon.)
- Sp. T.** = SPALATÓI TAMÁS: Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium (Monumenta Slavorum Meridionalium. XXVI.)
- T.** = TOLDY-kódex (FLORIANUS IV.)
- V.** = Váradi krónika. (FLORIANUS III.)
- Z.** = Zágrábi krónika. (Ugyanott.)

A lapszámok az itt idézett kiadásokra vonatkoznak, ANONYMUS-nál a római számok a fejezeteket jelölik.

I. ALBERICUS VILÁGKRÓNIKÁJÁNAK MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ ADATAI.

Történetíróink régóta ismerik, alaposan ki is aknázták ALBERICUS krónikájának magyar vonatkozású adatait. A forráskritikusok megállapították, hogy ez adatok részben magyar származásúak s hogy a IX—XI. századi hírek a magyar krónikákkal rokon forrásból valók.¹ Provenienciájuk kérdése azonban mindeddig nem részesült a jelentőségéhez mért beható vizsgálatban, noha — mint látni fogjuk — e kérdés tisztázása krónikáink forrástani értékelése szempontjából elsőrendű fontossággal bír.

E magyar vonatkozású hírek eredetét vizsgálva, mindenekelőtt az egész mű keletkezési körülményeit, az ismert forrásokhoz való viszonyát, a szerző kvalitásait és módszerét kell megismernünk.²

ALBERICUS a franciaországi Trois-Fontaines ciszterci rendű monostorában a XIII. század első felében írta 1241-ig terjedő világkrónikáját.³ A keletkezés korának pontos meghatározásához biztos támaszpontul szolgálnak ALBERICUS korjelölő megjegyzései. Az 1198. évnél kifejezetten megmondja, hogy műve *1225 után* készült.⁴ Közelebbi meghatározást találunk az 1201. és 1160. éveknél az 1227., illetőleg 1233. évi eseményekre célzó megjegyzésekben. Eszerint az 1160 utáni részt *1233. év vége előtt* nem írhatta.⁵ A végső időpontot az 1070., 1098., 1210., 1229., 1233., 1235. és 1236. évi megjegyzések alapján *1235-ben* kell meghatároznunk és bizonyos, hogy ALBERICUS az 1233. év történetét *1234 végén, vagy 1235 elején*, az 1235. és 1236. éveket, mint kortárs, folytatólagosan írta.⁶ Ez adatok egybevetésével kétségtelenül megállapítható, hogy ALBERICUS az *1160—1232. évek történetét 1234-ben írta s az 1235. évtől kezdődőleg az eseményekkel egyidejűleg írta krónikáját.* Az 1160 előtti rész megírását legkorábban *1232—1233-ra* kell tennünk, mert az 1160—1233. évek írásának tempója azt bizonyítja, hogy ALBERICUS az adatgyűjtés befejezése után egyfolytában írta krónikáját.

Forrásai közt az ismert középkori krónikák, évkönyvek és legendák mellett — melyek közül a bennünket különösen érdeklő korban (893—1150-ig) GEMBLOUXI SIGEBERT, FREISINGENI OTTÓ és HELINANDUS krónikái, LIUDPRAND, MALMESBURY VILMOS és FLODOARD a főforrások — okleveleket, leveleket, történeti költeményeket (*Chansons de geste*) és szóbeli értesítéseket is találunk. Maga ALBERICUS sokat utazott, világlátott ember volt, ki utazásai alkalmával szorgalmasan gyűjtötte az adatokat és auctorokat. Forrásaiból szoros időrendben haladva írja ki a szövegrészeket s azokat évről-évre egymasmellé állítva, pontos kronológiai sorrendbe foglalja. Egyazon eseményről egymást követőleg gyakran két-három auctor elbeszélését adja. Nyenkor még pár sornyi szövegrészek élén is rendszeresen, de egyébként is többnyire megnevezi a forrásul használt auktort, szóbeli értesülés esetén a hír forrását. *A kronológiában önállóságra törekszik, nagyon büszke kronológiájára s az időmeghatározásban elég gyakran eltér forrásaitól*, amit a különböző

¹ Archiv f. ält. d. Gesch. X. 1851. (WILMANS); MG.SS. XXIII. 652—653. l. (SCHEFFER-BOICHORST); MARCZALI: A magyar történet külföldi az Árpádok korában. 1880. 83—85. l.; KAINDL: Studien z. ungar. Geschichtsquellen. VII. 1898. 8—26. l.; Mitteilungen d. Inst. f. Ö. G. XXIV. 137—138 l. (STEINACKER); DOMANOVSKY: A Budai Krónika. 1902. 60—61. l. A Pozsonyi Krónika. 1905. 5. l.; PAULER: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok korában. 2. kiad. I. 416., 470., II. 605. l.

² A következő ismertetésben SCHEFFER-BOICHORST alapos bevezető tanulmányának eredményeire támaszkodom (MG.SS. XXIII. 631—673. l.), kiegészítve ezeket SIGEBERT és OTTÓ műveivel végzett összehasonlításaim eredményeivel. V. ö. még MOLINIER: Les sources de l'histoire de France. III. 90—92., V. CXVII—CXVIII l.; WATTENBACH: Deutschlands Geschichtsquellen. 6. Aufl. II. 461—463.

³ A krónikát ugyane század második felében egy ismeretlen huy-i szerzetes interpolálta. Ezek a gyér és többnyire helyi vonatkozású interpolációk bennünket nem érdekelnek.

⁴ „in sequentibus, videlicet A. D. 1225.“ Ez az adat elkerülte a kiadó figyelmét.

⁵ SCHEFFER-BOICHORST a 287. évnél a *Bulgri*-nak nevezett manicheus eretnekekre tett megjegyzésben célzást lát az 1235. és 1239. évi németországi eretnek-mozgalomra. Kétségtelen azonban, hogy a francia ALBERICUS itt az 1229-ben levett délfraanciaországi *albigensekre* céloz, kiket e korban általánosan *Bulgri* (=bolgár, patarénus) néven neveztek. Ez adatnak tehát nem tulajdoníthatunk korhatározó erőt.

⁶ V. ö. MG. SS. XXIII. 644—645. l.

⁷ V. ö. WATTENBACH (id. m. II. 462. l.) megjegyzését és idézetét. Utána MARCZALI id. m. 85.

források ellentétes korhatározó adatai szükségessé is tettek. Ellentét esetén vagy az egyik forrás kronológiáját követi, vagy — s ez is elég gyakori eset — mindegyiktől eltérően állapítja meg a leghelyesebbnek vélt időpontot. Így a X—XI. századi magyar dolgokban, bár OTTÓ korhatározása sokszor helyesebb (pl. 955.), rendszerint SIGEBERT kronológiáját követi (893., 904., 911., 922., 957., 1010., 1095. stb.), de III. Henrik császár hadjáratának és Péter másodszori trónfoglalásának dátumát mindkét forrástól (SIGEBERT: 1043., OTTÓ: 1040.) eltérően 1045-ben állapítja meg. Egyébként azonban kritikát ritkán gyakorol s akkor is nagyon óvatosan. Egynehány kivételes esetet nem számítva, ilyenkor sem változtat a források szövegén, hanem azt követőleg adja elő saját véleményét, forrásaihoz hasonlóan saját magát is megnevezve (ALBERICUS vagy AUCTOR). *Általában szigorúan ragaszkodik forrásai szövegéhez, még ellentmondás esetén is híven másolva azokat.* Mint történetíró meg sem közelíti a középkor nagy krónikásait, de tekintélytiszteelő, lelkiismeretes és tökéletes kompilátor volt. Tartózkodván forrásai önkényes megváltoztatásától és magyarázatától, a kortársait jellemző naiv és gyakran kártokozó kritikától, amire különben tehetsége sem képesítette, elvesztett középkori történeti művek hiteles szövegét, illetőleg töredékeit mentette meg az utóknak. Méltán jegyzi meg kiadója, hogy ha a forrásként használt művek nagyrészt nem ismernők, krónikájának értékét meg sem lehetne becsülni.¹ Kritikája és önállósága hiányáért így is kárpótlást nyújtanak azok a forrásművek, melyeknek töredékeit csupán tőle ismerjük.²

A magyarokkal ALBERICUS a 893. évtől kezdve elég sokat foglalkozik. A magyarok történetére is főforrásait, LIUDPRAND Antapodosisát, SIGEBERTUS GEMBLACENSIS és OTTÓ freisingeni püspök krónikáit tekinti irányadó kútfőknek.

A 893. évnél, mikor először szól magyarokról³ — szokása szerint — egymást követőleg, de nem összeolvasztva adja elő, amit e három forrásban a magyarok és Arnulf szövetségéről, a morva hadjáratról és honfoglalásról talált. Ugyanígy tesz később is, majd LIUDPRAND műve a 950. évvel megszakadván, a másik kettőre, 1112-től 1146-ig egyedül OTTÓ-ra támaszkodik. Más forrásokból alig egy-két magyar vonatkozású hírt merített. Ide tartoznak a 938. évhez a *Translatio S. Agili Resbacensis*-ből vett adat s az 1017. és 1100. évnél a *hún*⁴ királyné nővérére, Agathára és faira, a Szent István udvarában élt angol hercegekre vonatkozó, HELINANDUS-tól átvett adatok.

Bennünket itt ezek az idegen forrásokra visszavezethető részletek nem érdekelnek, *csupán azok, amelyeknek forrása eddig ismeretlennek tekinthető* s amelyeknek szövege itt következik:

ALBERICUS Világkrónikájának szövegét SCHEFFER-BOICHORST kiadásából⁵ adom, szétválasztva a későbbi fejtegetések értelmében három önálló forrásból származó híreket.

Az első csoportba tartozó hírek mellett a második hasábon találhatók az ALBERICUS szövegéhez legközelebb álló hazai források — ANONYMUS, a *Zágrábi és Várad krónikák*, a KNAUZ-, CORNIDES- és TOLDY-féle rövid krónikák — s ahol ezek nem nyújtanak felvilágosítást a távolabbi rokonok — a Kézai-kivonat és *Budai krónika*⁶ — parallel szövegrészletei az egyezések **kiemelésével**. A harmadik hasáiban a további fejtegetések megértéséhez szükséges forráshelyeket adom.

A második csoportba tartozó hírek mellett a második hasábon az ALBERICUS szövegéből rekonstruált XII. századi királylajstrom található.⁷

A harmadik csoportba tartozó hírekhez nincs összehasonlító anyagunk. Itt a forrás provenienciájára világot vető részeket **emeltem ki**.

Az ALBERICUS külföldi forrásaiból származó, valamint a hazai forrásokból csupán az értelmi összefüggés miatt közölt rövid részleteket és a harmadik csoportban a kétes származású híreket kisebb betűtípussal különböztetem meg.

¹ Id. h. 648—650. l.

² V. ö. MOLINIER id. h. V. CXVIII. l.

³ A 837. és 859. évnél is szól magyarokról, de későbbi eseményekre célozva. Amott a Galliát ért ellenséges inváziókat felsorolva, a vandál-alán-vizigót, hún és normann támadás után, mint negyedik általános támadásról szól a magyarok 50 évig tartó franciaországi kalandozásairól. A 859. évhez ezt a különös megjegyzést fűzi: Ab isto Leutholpho, duce Saxonum, descendit tota nobilitas Saxonie, Germanie, Gallie, Normannie, Bawarie, Suevie, Ungarie, Ruscie et Polonie.

⁴ Ez azért érdekes, mert ALBERICUS egyébként főforrásaihoz ragaszkodva, sohasem nevezi húnoknak a magyarokat.

⁵ MG. SS. XXIII. 748—950. l.

⁶ A *Bécsi Képes*, *Dubniczi* stb. krónikák szövege e részletekben lényeges variánsokat nem ad a *Budai Krónika*-hoz viszonyítva.

⁷ Lásd III. fejezet.

ALBERICUS.

Anno 893. Porro Arnulfus... habuit. *Nota de Hungaris*: Hiis diebus gens Hungarorum sub primo duce suo nomine Alino ex Scithia egressa Pannoniam inhabitare cepit...¹ Sequitur Liuthprandus...² Episcopus Otto: Eidem Zeundebaldo...³ Dicit ergo Sigebertus...⁴

Anno 904. ... rex Ludovicus venerat...⁵ Post multam stragem Ungari positus insidiis Ludovici milites vincunt. Unde Sigebertus: Ludovicus rex...⁶

Anno 957. Episcopus Otto, hoc factum ita attestatur: Ungarorum gens sevissima... Barbari vero... septem tantum residuis, omnes deleti dicuntur. Sigebertus: Tres autem reguli in bello capti Ungarorum suspensio perierunt.⁷ *Et de illis septem Ungaris, qui remanserunt, unus ab eis factus est rex. Hi venientes in terram suam totum populum, qui non exierat cum eis ad bellum, in servitutem redegerunt, qui autem de ipsis septem nati sunt, ipsi sunt modo viri nobiles in terra Ungarie, quamvis eorum nobilitas magne servituti subiacet.* Bruno archiepiscopus...⁸

Anno 1006. Stephanus rex in Ungaria regnat per annos XXXV. Fames et mortalitas...¹²

Anno 1010. Gens Ungarorum haecenus ydolatrie dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam... que nupta Ungarorum regi ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Ungarorum gentem baptizari expeteret. Qui in baptismo Stephanus est vocatus, cuius merita per Ungariam multa miraculorum gloria commendat.¹³ *Tamen dicunt Ungari, quod sanctus Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptizavit et ipse rex sua predicatione Ungaros convertit et maiorem ecclesiam Strigoni in honorem sancti Adalberti instituit.*

A. V.: gens Hungarorum... III.: de Almo primo duce... VII.: egressi sunt de terra Scithia.

Z. V. 250.: quamplures fuere duces, sed unus... fuit principaliter electus... qui vocabatur Almus.

A. LV.: (a 913—932. évi események leírásában)... ex insidiis Saxonum magna strage perierunt.⁷

A. V. (V. ö. I., XI. stb.): septem principales persone, qui Hetumoger vocantur... elegerunt sibi ducem, Almu...⁸

(V. ö. B. 37.: septem capitaneos inter se preceperunt... ex istis ditior et potentior Arpad...)

A. XII.: ... ad terram, quam sibi adoptabant, pervenerunt... Sclavi vero habitatores terre — serviebant Almo duci... XXVIII. (v. ö. XXII., XXXIII.): subiugaverunt, totum populum...¹⁰

(K. 71., B. 33.: et sic Pannonie populus inceptum dominari.)¹¹

A. V.: isti enim septem principales persone erant viri nobiles genere... VI.: ipsi et filii eorum nunquam a consilio ducis et honore regni omnino privarentur.

A. LV.: ... Hungarorum milites, qui ex eis residui fuerunt.

Z., V. 252.: ... rex Stephanus ducatum Hungarie... obtinuit annis VIII., regnavit autem post hec annis XXXIII.

B. 47. l.: iste etiam cum S. Adalberto episcopo Pragensi S. regem Stephanum baptizavit.

A. LVII.: Et dum beatus rex Stephanus verba vite predicaret et Hungaros baptizaret.

Kn. 100.: ... genuit S. Stephanum regem. Hic Geysa... fidem christianam amplexus est et baptizatus fuisse dicitur a beato Adalberto episcopo, cuius inter Hungaros clara est memoria. Stephanus rex... Magnam et fere totam Hungarie partem et regionem ad fidem Christi convertit. (V. ö. T. 100.: és C. 91.: rövidebb szövegét.)

K. 93.: Dux Geicha..., cui... oraculum profuisse..., ut reciperet fidem catholicam et baptismum..., nec erat idoneus ad fidem convertere tantam gentem, licet ipse domusque eius per sanctum Adalbertum baptismi gratiam recepisset, tamen ei... verbum venit, quod hec omnia facienda a Stephano Altissimi clementia ordinabat. Unde hoc audito... ordinationem S. Adalberti Pragensis episcopi facere non omisit.

B. 37.: Fuerat ex istis capitaneis ditior et potentior Arpad filius Almi... Huius autem pater Almus in patria Erdeel occisus est... (V. ö. Kn. T. C. rövid szövegét.)

(V. ö. A. LVI.: ... Hoto rex... posuit insidias...)

B. 44.: Cum igitur Codices quidam contineant, quod isti capitanei septem Pannoniam introierint et Hungaria ex ipsis solis edita sit et plantata... Assignant enim hanc rationem solum, quam vulgus dicit septem Hungaros... Accidit autem temporibus Toxum... Hungarorum... exercitum partes... dux Saxonie... sine septem Hungaris interiecit. Septem autem ex ipsis reservatis... misit in Pannoniam. Hungaris autem septem sine auribus, pro eo ut vivi redierunt et se occidi cum sociis non elegerunt, communitas talem sententiam dedisse perhibetur: omnia, que haberunt, amiserunt... Qui quidem septem... Hethmagiar... sunt vocati. De istis itaque sic damnatis vulgus dicit, non de septem istis primis.

B. 46.: Constat ergo et manifestum est ex hoc, non solum septem capitaneos Pannoniam conquassasse, sed etiam alios nobiles... unde in ipsis capitaneis venerari potest nomen dignitatis plus aliis et potentie, nobilitatis vero equaliter.

K. 78. (v. ö. B. 73.): ... rex Stephanus XLVI. anno sui regiminis... migravit ad Dominum...

Kn., T. 100., C. 91.: Stephanus rex... coronatus est anno D. MI... et regnavit in Hungaria annis XLVI.

Z. (v. ö. V.) 251.: Dux Geysa... nutu divino coepit cogitare... de cultu divino augmentando seque fecit baptizari... Prout hec plenius in Legenda b. regis Stephani... sunt descripta.

B. 61.: Geicha... divino premonito oraculo..., quemadmodum in Legenda Sancti Stephani regis scriptum est, genuit S. Stephanum regem.

Leg. 13—14., LH. 37—38.: Adalbertus Boemiensis ecclesie pontifex... per (t. i. eum)... convertuntur et baptizantur... Nascitur principis filius... hunc Adalbertus episcopus... crismali baptismate intinxit... nomen sibi impositum est Stephanus.

L. min. 3.: Stephanus... veritatis cepit propagator existere, quia... non tamen cor in ore, sed os habebat in corde.

Leg. 17., LH. 43.: ... in X. paritatus est episcopatus, Strigoniensem eam metropolitam et magistram... fore constituens...

¹ OTTO: Chron. VI. Lib. 10. c. — ² LIUDPRAND. Antap. I. 5., I. 13. — ³ OTTO: Chron. VI. 11. — ⁴ SIGEBERTUS ad A. 893. — ⁵ LIUDPRAND. Ant. II. 3. — ⁶ SIGEBERTUS ad A. 904. — ⁷ Sem ANONYMUS-nál, sem a későbbi krónikában nincsen évszám. Az eseményt tévesen I. Konrád idejére (911—919.) teszik. B. 56.: Regnante vero per Alemanniam Conrado primo. A. regnante Conrado imperatore. — ⁸ SIGEBERTUS ad A. 957. — ⁹ Ugyanott. — ¹⁰ A. Mén-Marót répeiről szól itt. Másutt rendszerint habitatores, incolae vagy nationes terre kifejezést használ. — ¹¹ K. a Hún-krónikához fűzött utolsó fejezetben Marót népeiről írva! — ¹² SIGEBERTUS, ad A. 1006. — ¹³ SIGEBERTUS, ad A. 1010.

Sed illa Gisla regina, ut dicunt, multas malicias in terra illa fecit et ad extremum post mortem sancti regis meritis exigentibus interfecta fuit.
Northmanni Fresiam...

Anno 1040. ... Sigebertus: Henricus...² Andegavensis — abiuravit.³ Obiit sanctus rex Stephanus de Ungaria post annos XXX., ex quo recepta fuit ibi christianitas.

Anno 1041. Ungaris regnavit Petrus annis XII.

Sanctus rex Stephanus primus christianus, Ieché filius et a primo duce Almo septimus, filium habuit unicum virum sanctum, nomine Hemericum, qui vivente patre decessit.

Unde rex iste Petrus, de quo hic agit, frater dicitur fuisse illius regine Gisle, de qua superius diximus. Et quia non erat de semine Ungarorum, contra eum promovere curarent quendam Abbonem, qui erat unus ex ipsis, de magnis principibus. Sanctus rex Edwardus...

Anno 1043. Fames...⁵ Iste Henricus... exivit.⁶ Obbo Ungaris regnat annis II.

Anno 1045. Sigebertus...⁷ Episc. Otto:...⁸ Igitur ab hinc Petrus iterum regnavit annis II. Instinctu...⁹

Anno 1047. Episcopus Otto:... Non multo post Petrus Ungarorum rex a quodam cliente suo Andrea nomine oculis ac regno privetur.¹⁰ Cui successit in regno Ungarorum Andreas annis XXIV.

B. 78.: Hungari sceleratissimum Budam, omnium malorum intentorem... interfecerunt et duorum filiorum suorum oculos effoderunt...

B. 72.: Keysla regina inuit consilium cum Buda viro nephando et misit... Sebus, filium Buda ad carcerem in quo Vazul detinebatur. Sebus... effodit oculos Vazul et concavitates aurium eius plumbo obturavit. ... Sanctus rex penam malefactoribus impendere non potuit.

B. 75.: At regina Keysla cum Buda satellite Petrum... regem preficere statuerunt... ut regina Keysla motus sue voluntatis pro libito suo posset complere et regnum Hungarie amissa libertate Teutonicis subderetur et regina Keysla motus sue voluntatis in regno sine impedimento posset explere. (V. ö. K. 79—80.: rövidebb szövegét.)

(V. ö. az 1006. és 1010. évi adatokhoz idézett forrásokat.)

V. 252.: Mortuo... Rege Stephano... prefuit regno Petrus... quasi annis XII et ultra. (Z. 252.: annis VII et ultra.)

Kn. 100.: Geyza... primus... inter Hungaros fidem christianam amplexus... Sanctus Stephanus filius Geyze ducis, primus... rex coronatus... habuit filium unicum sanctum Emericum, qui decessit... ante patrem... (V. ö. T. 100., C. 91. rövidebb szövegét.)

Z., V. 252.: S. rex Stephanus... habuit filium sanctum Emericum..., qui eo vivente transivit de hoc mundo...

(V. ö. A. LVII... nomine Geysam quintum ducem Hungarie... *Altaichi évk.*: 1041. Stephanus rex... cum filius eius patre superstita est mortuus...)

Z. 252.: ...Petrus Theutonicus frater domine Gezle...

Leg. 27.: ...Petro, videlicet sororis sue (t. i. Stephani) filio...

B. 77.: ...Petrus teutonico furore sevens nobiles Hungarie aspernabatur... Videntes... principes Hungarie tanta malae gentis sue... Rex dicens... eam (t. i. Hungariam) universaliter in potestatem Teutonicorum redigam. Hec fuerunt fomenta discordie... Principes et milites Hungarorum... elegerunt de semet ipsis quemdam comitem, nomine Abam. **B. 80.:** regale... semini...

B. 113.: Aba vero regnavit annis III. (Ugyanigy **Kn., T. 101., Z., V. 252.**)

T. 101.: Petrus iterum introducit... (V. ö. **Kn. 101.:** Petrus fuit reductus...)

Kn. 101.: Andreas... post Petrum... electus fuit in regem Hungarie et regnavit annis XV. (V. ö. **T. 101., C. 91.**)

K. 85.: Andreas... obiit anno regni sui XV. **P.-É. 1047—1060.** (azaz XIV év)

Z., V. 252.: Obiit autem iste rex anno... MXXXIV.

Kn., T. 100.: Ipse vero S. Stephanus obiit (mortuus est) anno D. MXLVII.

Kn., T. 101., C. 91.: Petrus... post S. Stephanum regnavit in toto annis VI.

B. 113., K. 85.: Interea Petrus rex primo et secundo regnavit annis V. et dimidio.

B. 61.: Rex Stephanus plures genuit filios, sed inter alios habuit unum filium, nomine Emericum... hic autem raptus est... quique hoc scire voluerit ex *Legenda eiusdem* (t. i. Emerici) plenam... notitiam habere poterit.

Leg. 12.: Erat tunc princeps quintus ab illo, qui... dux primus fuit, nomine Geiza (**LH. 35.:** quartus!)

Leg. 25—26. (LH. 57—58.): ...filiorum suorum obitus... genitor propter amorem filii superstitis sancte indolis viri (pueri) Henrici solatio compescuit, quem quasi iam unicum diligens affectu... Christo... commendavit... vitam hanc exitalem commutavit.

V. 252.: ...Petrus Theutonicus frater Kesla regine, de sorore S. Stephani genitus...

B. 75.: ...Petrum Alemannum vel potius Venetum, fratrem regine... Vilhelmus pater Petri... mortua Gertrud... duxit in uxorem sororem Sancti regis Stephani, de qua genuit Petrum regem.

K. 79.: Regina... Kysla... Petrum Venetum, filium sororis sue, cuius pater fuerat dux Venetorum, regem fecit...

Kn., T. 101.: Petrus Alemannus, filius Wilhelmi ex sorore sancti Stephani progenitus electus fuit in regem.

V. ö. az 1041. évhez id. szövegeket.

B. 101.: Andreas... coronatus est anno Domini MXLVII. (Ugyanigy **C. 91.**)

¹ SIGEBERTUS, ad A. 1010. — ² SIGEBERTUS, ad A. 1041. — ³ HELINANDUS. — ⁴ Ugyanott, ad A. 1042. — ⁵ SIGEBERTUS, ad A. 1043. — ⁶ HELINANDUS, ad A. 1040. — ⁷ SIGEBERTUS, ad A. 1043. — ⁸ OTTO, VI. 32. — ⁹ SIGEBERTUS, ad A. 1046. — ¹⁰ OTTO, VI. 33.

Anno 1061. In Ungaria regnavit Bela pugil annis IV. Marianus chronographus...

Anno 1065. ...frangendum.² In Ungaria post Belam pugilem regnavit Salomon annis XI. Multi usque...

Anno 1075. Henricus... excruciant.⁴ In Ungaria post Salomonem regnavit rex Magnus nomine annis III.

Anno 1078. Ab hoc tempore... Sigebertus... commisit.⁵ In Ungaria regnavit sanctus rex Logescelaus, Bele pugilis filius annis XVIII. Hic in Ungaria fundavit nobilissimam abbatiam de Semigis, in qua non solent recipi nisi Franci. Item secundum Elinandum...

Kn., T. 101.: Bela Belin dictus... III annis.

B. 116., 120.: Bela, vocatus Benyn... regni sui anno tercio... migravit.

Kn., T. 102.: Post obitum Bele primi regnavit Salomon annis XI.

V., Z. 254.: Post haec regnavit annis III Geysa... **Kn., T. 102.:** Geysa... regnavit III annis.

B. 159.: confirmatum est regnum in manu Geysae regis, et eo tempore inceptum est nomen eius vocari rex Magnus. — **Rex Magnus...** regnavit tribus annis. **P.-É. 1075—1076.**

V. (V. ö. Z.):... regnavit beatus rex Ladislaus, filius... regis Bele dicti Belyn, fundator et dotator ecclesie nostre... (t. i. Varadiensis) annis XIX.

Kn., T. 102.: Sanctus rex Ladislaus Bele primi filius... regnavit annis XIX. — **P.-É. 1076—1097.**

(A többi krónikában nincs évszám.)

1075.: Ego Magnus, qui et Geisa, rex Pannoniorum... (KNAUZ: Mon. Strigon. I. 59. l. V. ö. WENZEL, I. 27.)
Dux Muonas. (RÉTHY: Corpus Nummorum Hung. I. 23. sz.)

1091.:... regnante Logescelao gloriosissimo rege... fundari ecclesiam Sumich... (Az alapítólevél XIII. századi másolatából WAITZ után MARCZALI: Enchiridion. 100. l. A XII. sz. chartulariumban Latisclavo van: Századok, 1906. 404. l.)

ALBERICUS.

Anno 1095. Sigebertus... In comitatu Namucensi panem subcinericium quasi sanguine infectum vidimus. Sanctus Logescelaus rex Hungarorum moritur cui succedit Colomannus annis XVI. Sequitur Sigebertus...

Anno 1109. Episcopus Otto: Eo tempore Colomannus Ungarorum rex fratrem suum Almu... persequitur.

Anno 1111. In Ungaria regnavit Stephanus annis XV. Sigebertus: Henricus quintus...

Anno 1120. Episcopus Otto: Ea tempestate Stephanus Ungarorum rex, Colomanni filius...

Anno 1126. In Ungaria regnat Lodislaus II. anno uno.

Anno 1127. In Ungaria regnat Stephanus anno I. Anselmus: Rex Lotharius... Episcopus Otto: Lotharius...

Anno 1128. In Hungaria regnat Stephanus annis VIII. Dominus Adalbero...

Anno 1135. Episcopus Otto: Imperator... ab Ungarorum rege, terrore percusso, multa et magnifica munera suscepit.¹⁰ Pannonia vero mortuo rege suo Stephano, Colomanni filio... multis incommodis oppressa est. Substituto quippe in regno Bela Almi filio, a Colomanno quondam pariter luminibus orbato, Boricius, qui et ipse Colomanni... natus dicebatur, regnum paternum requirit. Proinde... (itt hosszú leírás Ottóból.)¹³ In Ungaria regnabat Bela cecus per annos X. Anselmus: Rex Anglorum...

Anno 1146. In Ungaria regnat Boricius per annos VI. Episcopus Otto:... Anno 1146... Ibi eum [t. i. regem] Boemorum dux Labezlaus, supranominatum Boricium secum ducens adit. Is... querimoniam suam de privatione paterni regni depromens, quatenus auctoritate imperiali... ei subveniatur deposcit, eiusque super hoc promissum... impetravit,...

Anno 1151. In Hungaria regnat [Gizsavel]¹⁵ Gecha per annos XX. [Ab isto descenderunt isti moderni reges Hungarie.]¹⁵

Anno 1171. [Floruit hoc tempore in Hungaria vir sanctus archiepiscopus Lucas Strigonii]¹⁵ et ab hinc rex Bela regnavit annis XXV.

Anno 1194. Memorabilia quiddam contigit hoc anno in Hungaria, quia in autumno quadam die fuit inter Dravum et Savum pluvia locustarum densissima.

Anno 1196. [Rex Bela moritur, post quem] regnavit Hemericus [pro eo]¹⁵ annis VIII.

Anno 1206. In Hungaria regnabat Andreas.

A rekonstruált XII. századi királyjegyzék.

Sanctus rex Logescelaus Bele pugilis filius regnavit annis XVIII et fundavit abbatiam de Semigis, in qua non solent recipi nisi Franci.

Anno Domini MXCV. obiit rex Logescelaus, cui succedit Colomannus annis XXI. (ALBERICUSnál: XVI.)

Regnavit Stephanus annis XV.

Regnabat Bela cecus per annos X. Rex Boricius...¹²

Regnat Gecha per annos XX.

Regnat Lodislaus secundus anno uno.

Regnat Stephanus anno uno.

Regnat Stephanus annis VIII.

Rex Bela regnat annis XXV.

Regnat Hemericus annis VIII.

Regnat Andreas ab anno MCCVI.

[Lapszéli feljegyzés:]

Anno MCXCIV. in autumno die... fuit inter Dravum et Savum pluvia locustarum densissima.

¹ SIGEB. ad A. 1061. — ² GUIL. MALMESBERIENSIS. — ³ SIGEB. ad A. 1065. — ⁴ Ugyanott ad A. 1075. — ⁵ Ugyanott ad A. 1077. — ⁶ SIGEBERT ad A. 1095. — ⁷ Ugyanott ad A. 1111. — ⁸ ANSELM GEMBLACENSIS cont. SIGEBERTI ad A. 1127. — ⁹ Ugyanott. — ¹⁰ OTTO VII. 19. — ¹¹ Ottónál a szöveg eredetileg így szól: Pannonia, non longe ante hoc tempus, mortuo... etc. — ¹² Itt valami feljegyzés lehetett Borics-ról. A Bécsi Képes (Florianus II. 214—216.) és Pozsonyi Krónika. (Ugyanott III. 243.) is említik Vak Béla uralkodásánál Borics támadását s utóbbi „rex Borich“-nak nevezi. — ¹³ OTTO VII. 21. — ¹⁴ OTTO VII. 34. — ¹⁵ E részek már a következő forrásból valók.

ALBERICUS.

Anno 1151. [In Hungaria regnat Gizza vel Gecha per annos XX.¹] Ab isto descenderunt isti moderni reges Hungarie.

Anno 1167. In Hungaria post Itheta regnavit filius eius Bela per annos, ut dicunt, XXX. In primis adversabatur ei quidam frater Guithardus, sed tandem fuit victus et conclusus.

A. 1167. In his quoque diebus quidam nobilis de Francia *Rajnaldus de Castellione* super Wainum fluviolum ortus, multis probitatibus famosus, cum venisset Antiochiam et in bellis clarus existeret, duxit in uxorem domnam civitatis, relictam principis Rajmundi et factus est princeps Antiochie. De qua domina genuit tres filias, quarum primam habuit imperator Constantinopolitanus Manuel, et ex ea genuit Alexium de quo premisimus; *secundam Agnetem nomine duxit rex Bela predictus de Hungaria et genuit Haymericum et reges et duas reginas*, Constantiam de Boemia et Margaretam de Grecia. Tertiam principis Raynaldi filiam, nomine Adleydem, duxit marchisius Eystensis in Italia.

Anno 1171. Floruit hoc tempore in Hungaria vir sanctus archiepiscopus Lucas Strigoni.

Anno 1195. In Austria oppidum de Winis circa Pentecosten casu combustum fuit et intrante hyeme mortuus est dux Austrie Leopoldus eiusdem oppidi dominus, qui de sorore regis Bele Hungarie duos habuit filios, duces sibi vicissim seducentes, Henricum et Leopoldum.

Anno 1196. (Mária francia királynéről szólva.) *De genealogia huius regine Marie ista est brevis narratio*: Marchio Conrardus Missinensis in Saxonia versus Poloniam quatuor genuit filios, Ottonem, Theodoricum, Tetonem et Henricum. De Ottone sufficit dicere, quod ipse fuit pater Theodorici marchionis Missinensis. Teto autem tertius frater duxit sororem archiepiscopi Philippi Coloniensis, de qua genuit marchionem de Lanzberech, nomine Conradum et sororem eius *Aaliz, que duci Ottoni Meranie quatuor peperit filios*, ducem videlicet Meranie Ottonem et Henricum Histrie marchionem, episcopum de Bavenbergis Engelbertum et unum archiepiscopum Colohensem in Hungaria Bertoldum, qui fuit patriarcha Aquileie post Wolfarum Pataviensem, Leopoldi successorem. *Similiter peperit quatuor filias*, istorum videlicet germanas, quarum una fuit abbatisa. relique tres ita terram partite sunt, quod una fuit predicta Maria Francie regina, *secunda fuit Gertrudis uxor Andree regis Hungarie*, tertia ducissa in Polonia, quam habuit Henricus dux Vrescelavie. Mater autem ducis Ottonis Meranie, patris istorum predictorum, fuit de regibus Dacie.

Anno 1196. rex Hungarie Bela moritur in cena Domini, de cuius potionatione contra quendam Calanum episcopum orta fuit suspicio. Post quem regnavit Hemericus, filius eius pro eo [annis VIII.]¹ Huius Hemerici uxor fuit Constantia regina, que eo defuncto nupsit Frederico imperatori et peperit ei filium Henricum regem Alemannie.²

Anno 1204. obiit rex Hemericus. Filius eius puer mortuus regnat in celis. Post Hemericum regnavit super Hungaros Andreas frater eius.

Anno 1213. Regina Hungarie *Gertrudis, uxor regis Andree* per conspiracyem principum et baronum de Hungaria interficitur, *tribus filiis et filiabus duabus superstitionibus relictis*. De morte autem huius regine quedam archiepiscopi Johannis Strigoniensis publicate sunt littere amfibolice, duplicem habentes constructionem, ita quod per unam illarum videbatur idem archiepiscopus consentire neci regine et per aliam contradicere. Unde per istam summi pontificis iudicium dictus est evasisse. Cuius tenor litterarum talis esse perhibetur: Reginam interficere nolite timere bonum est et si omnes consenserint ego solus non contradico.

Anno 1217. Expeditio cruce signatorum, qui per papam Innocentium III. fuerant incitati, que inter generales expeditiones contra Sarracenos sexta dici poterit, ita cepit, quod quidem principes moverunt hoc anno, quidam in anno sequenti, quidam etiam in subsequenti. *Rex igitur Andreas Ungarie, Leopoldus dux Austrie, Otto dux Meranie et multi comites de Ungaria et episcopi nonnulli per mare Adriaticum iter suum aggrediuntur*. Albricus Remensis et quidam alii moverunt de Francia. Guillelmus autem comes de Hollandia et Georgius comes de Weda cum sibi adiunctis per mare Anglicum Hispanias penetraverunt... Magister vero Jacobus Aconensis episcopus de duce Austrie et de aliis, qui transierant mare, scribit ita... Huc usque magister Jacobus. Sequitur ex alia relatione: (következik a jeruzsálemi patriarcha levele)...

Namque is comes Petrus... (családjának geneológiájában) unam filiarum eius, *Hyolenz nomine, duxit Andreas rex Ungarie*.

Anno 1221. ... In isto quoque anno nunciatum est in Francia, quod idem rex David vel eius, ut quidam dicebant, filius iam venerat in Comaniam, *que est ultra Hungariam et in partibus Russie*. Ubi quasdam terras incredulorum destruxit et maxime Comanorum... etc.

In Grecia regnabat apud Nicheam post Lascarum Grecum gener eius, Vastachius nomine... Predictus siquidem Lascarus plures habuit filias de prima uxore, Andronici filia, quarum unam habuit iste catholicorum devastator Vastachius, aliam duxit dux Austrie, tertiam rex Bela, regis Andree filius primogenitus, quartam Anselmus de Kiev, de Pontivo natus.

Anno 1223. In Hungaria ignis casualis Strigonium et Boduariam devastavit.

Anno 1224. Mortalitas maxima animalium, veniens a partibus Orientis per Greciam, eodem anno transivit per Hungariam, et anno sequenti fuit in Alemannia et sequenti anno altero in Francia.

Anno 1227. In Hungaria magister Robertus, vir bonus et religiosus de Leodiensi dyocesi natus, factus fuerit archiepiscopus Strigoniensis. Eo igitur cruce signatu et in procinctu itineris constituto, occurrit illi filius principis de Comania et ait: Domine, baptiza me cum 12 istis, et pater meus ad te venit Ultrasylvas in tali loco cum 2000 viris, qui omnes desiderant de manu tua baptizari. Quo facto abiit archiepiscopus Ultrasylvas in occursum patris illius cum Bartholomeo episcopo Quinqueecclesiensi et Guilelmo Vesprimiensi et Guilelmo Ultrasylvano episcopis et ibi baptizati sunt Deo dante ultra 15000 hominum.

Anno 1228. Archiepiscopus Robertus Strigoniensis de Hungaria novum fecit episcopum in Comania, Theodoricum nomine.

Anno 1231. Dux Bavarie Ludovicus a quodam sicario Assacino occiditur, a veteri de Montana transmissio. Quod audiens rex Hungarie eidem veteri multa transmisit in auro et argento exenia et eius gratiam impetravit et optinuit.

Anno 1233. Regina Hoilenz de Hungaria in presentia Jacobi cardinalis et episcoporum moritur et in abbazia de Egris sepelitur. Qui cardinalis per Hungariam hoc anno concilia sua tenuit.

Anno 1234. Jacobus Prenestinus episcopus cardinalis et legatus in Hungaria fratrem Johannem predicatorem de penitentialibus domni pape fecit episcopum in Bossena Ragusie. Circa idem tempus mortuus est dux Andreas, vir forma decorus, regis Andree filius.

¹ Ez a Gizza kivételével a XII. századi királyjegyzékhez tartozik. — ² Ezt már az 1141. évhez is elmondta ALBERICUS. MG.SS. XXIII. 834.

ALBERICUS forrása eredeti bevezetésének rekonstruált szövege.

Moderni reges Hungarie descenderunt a rege Gizza [Theta]. Post eum regnavit in Hungaria filius eius Bela per annos, ut dicunt, XXX. In primis adversabatur ei quidam frater Guithardus, sed tandem fuit victus et conclusus.

Anno 1235. Dux Austrie Fredericus a rege Hungarie devictus et quasi a probitatibus patris omnino alienus, de die in diem se habet deterius ut iuvenis.

In die Pentecostes canonisata est a domno papa sollempniter sancta Elisabeth vidua Ludovici Thuringie quondam lantgravii relicta, regis Hungarie Andree filia, que aliqua in vita sua fecit miracula et post mortem innumera fecerat miracula, plures etiam mortuos resuscitando.

Rex Arragonum quoddam nobilissimum castrum super Sarracenos hoc anno recuperavit, unde maximum incurerunt detrimentum; ... uxorem suam Alienor, de qua filium genuit, causa tercii gradus consanguinitatis dimisit et filiam regis Hungarie, Hyolenz nomine, duxit.

Andreas rex Hungarie moritur et sepelitur in civitate Waradino, reclamantibus abbate et fratribus de Pelicio et super hoc causam agitantibus.

Eodem anno **Ultra Silvas iuxta Kerte** apparuit quedam, ut dicitur, demonum ludificatio, apparuerunt rubei homines, qui de montana quadam exierunt in equis rubeis, minoris tamen statura, quam sint nostri, homines fere 200, qui discursus varios spectante populo faciebant. Irruentibus contra eos illis de oppido, caveam suam intraverunt, nec postea comparuerunt. Unus tamen, aliquantulum ab uno de oppido retentus, facit eius manum omnino esse rubeam et sic effugit, que quamdiu vixit rubea permansit. Fere omnes illi, qui eos viderunt, aliquod infortunium eodem anno incurerunt.

Anno 1236. In Kalendis Maii elevavit de terra propriis manibus Fredericus imperator caput Sancte Elizabeth vidue ... (bóven). Imperator Fredericus repetit a rege Hungarie tributum 47 annorum, quod videlicet ex quo mortuus est avus eius magnus imperator Fredericus solum non fuerat.

Anno 1237. Igitur rumor erat, hunc populum Tartarorum in Comaniam et Hungariam velle venire: sed utrum hoc verum sit, missi sunt de Hungaria quatuor fratres predicatorum, qui usque ad Veterem Hungariam per 100 dies iverunt. Qui reversi nunciaverunt, quod Tartari Veterem Hungariam iam occupaverant et sue ditioni subiecerant.

Anno 1238. Hic Otto [dux Bawarie] fuit de matre Alberti Bovenarii, regis Hungarie nepte.

Anno 1239. Ceterum de Tartaris istis fama publica ita terruit regem Hungarie, quod duo castra contra eos firmavit Ultrasilvas et nemora in partibus illis fecit indagari, id est in plasseta redigi. Postea intellexit, quod Comani sub specie Tartarorum ipsum terrere voluerunt, sed de eis viriliter triumphavit ex magna parte et cepit unum regem eorum nomine Cutanum, et unam reginam. Et multa ex eis pervenerunt ad baptismum, dolose tamen. Contra Tartaros vero misit comitem Ultrasilvanum, qui in quodam angusto transitu paludum Meotidarum ita confregit primum cornu illorum, quod ceteris retro respicientibus, iam in illis partibus perisse putabatur memoria eorum cum sonitu.

Natus est regi Hungarie filius masculus, pro quo multe facte sunt supplicationes. De cuius pueri nativitate factum est festum congratulationis mirabile in festo beati Luce et rex in maxima quantitate pecunias expendit et absque numero denarios seminavit et sparsit. **Archiepiscopus autem Strigoniensis Robertus** puerum baptizavit, quem Stephanum nominavit ob memoriam sancti regis Stephani, primi in partibus illis a beato Adalberto baptizati. **Qui archiepiscopus** senex et emeritus peracta quindena mortuus est et ad celestia translatus. Inventum est cilicium ad carnem eius et alia duce penitentie indicia inventa sunt in scrinio illius.

Anno 1241. Alsanus rex mortuus est, qui reliquit de prima uxore, qui fuerat soror Bele regis Hungarie et soror sancte Elizabeth, filium unum, nomine Colmannum ... etc.

Az első kérdés, vajjon ALBERICUS-nak ezek az ismeretlen forrásból származó hírei valóban magyar eredetűek-e? E kérdésre félreérthetetlen választ ad maga az író.¹ Idevonatkozó megjegyzései a következők:

Anno 1010: Tamen dicunt Ungari ..., ut dicunt.

Anno 1118: Translatio S. Jacobi ... Ex hiis miraculis quedam in Galecia, Gallia, Theuthonia, Italia, Ungaria, Dacia² quedam etiam ultra tria maria vel scripta repperi, vel audivi.

Anno 1167: regnavit Bela per annos, ut dicunt XXX.

Anno 1213: ... per istam summi pontificis iudicium dictus est evasisse.

Anno 1222: Albricus: supradictus rex David et exercitus eius, quos Hungari et Comani Tartaros vocabant ...

Anno 1235: Ultrasilvas iuxta Kerte apparuit quedam, ut dicitur, demonum ludificatio ...

E megjegyzésekből kétségtelen, hogy ALBERICUS magyarországi forrást használt.

A „mondják” (1010., 1167., 1213., 1222.) és „hallottam” (1118.) kifejezések szóbeli tudósítások használatára utalnak. Viszont azonban egy pillantás a 893. és 1041. közti hírekre s a velük *szó szerint egyező magyar forrásszövegekre* (ld. fentebb 7—8. l.) mindenkit meggyőzhet arról, hogy ilyen mértékű egyezés írott forrás használatára nélkül létre nem jöhet s így a „scripta repperi” kifejezés a magyar származású hírekre is vonatkozik. E kérdést MARCZALI, KAINDL és DOMANOVSKY megállapításai értelmében eldöntöttnek kell tekintenünk. ALBERICUS ismerte és felhasználta a magyar krónikák ősforrását, illetőleg egy abból derivált művet. Hasonló eredményre jutunk az 1043—1204. évig terjedő szűkszavú adatok vizsgálatánál. Az összes XII. századi magyar királyok uralkodási idejére vonatkozó pontos adatok — legyenek azok megbízhatók vagy tévesek — szóbeli tudósításra nem vezethetők vissza. Ezt a kérdést is eldöntötte MARCZALI.³ Az 1204—1239-ig terjedő részre már inkább feltehető a kortársak szóbeli értesítésének használata, de itt is írott forrás használatára vall az 1233. előtti eseményeknek, Imre király és Gertrud királyné

¹ ALBERICUS adatait, mellőzve a MG.SS. XXIII. lapszámaira való hivatkozásokat, mindig évszám szerint idézem.

² Dánia.

³ Vele szemben KAINDL tagadja egy jól rendezett XII. századi királylajstrom használatát.

halálozási évének, Esztergom és Budavár égésének pontos kronológiai meghatározása, valamint a magyar királyi család genealógiáját érintő részek szerkezete.

A magyar forrásból származó és az idegen eredetű magyar vonatkozású hírek elhatárolása az 1151. évig minden nehézség nélkül oldható meg. A IX—XI. századra biztos támaszpontot ad a magyar forrásokkal való egyezés. A kimutathatóan OTTÓ, SIGEBERT, LIUDPRAND és HELINANDUS krónikáiból származó híreken kívül fennmaradó összes magyar vonatkozású hírek szözszerinti parallel-helye megtalálható a korunkra jutott krónikaváltozatokban. Legfeljebb a 904. évi adat lehet kétséges. Az 1043—1151. évek közé eső s csupán a magyar királyok uralkodási éveit tartalmazó adatok — a Borics uralkodásáról szóló 1146. évi hírt kivéve, minek magyarázatat a részletes tárgyalás alkalmával fogjuk megkísérteni — kétségtelenül magyar forrásból származnak. Nehezebb az 1167. évvel kezdődő s a krónikáinktól és a XII. századi királyjegyzéktől független adatok közül a kétségtelenül magyar származásúaknak kiválasztása. E tekintetben a legszigorúbb kritikával kell eljárunk s mindazt ki kell rekesztenünk, aminek magyarországi eredetéhez kétség fér. A magyar királyokra, királynéokra, főpapokra, magyarországi eseményekre vonatkozó és az elbeszélés közvetlensége miatt is kétségtelenül idetartozó híreken (1151., 1167., 1171., 1196., 1204., 1213., 1223., 1227., 1228., 1233., 1234., 1235., 1237., 1239.) kívül magyarországi származásúnak kell tartanunk az 1167. évnél III. Béla és Chatillón Agnes (Anna) fiára vonatkozó, az 1196. évnél Meráni Gertrudnak, az 1221. évnél Lascaris Máriának családjával foglalkozó genealógiai tudósításokat.

Az 1151. évnél II. Gézáról adott értesítés (*ab isto descenderunt isti moderni reges Hungarie*) kétségtelenné teszi, hogy a magyarországi forrás a királyi család akkor uralkodó ágának leszármazásával kezdődött s ezért valószínűleg ehhez tartozik az 1167. évi adat, mely III. Béla uralkodásának tényéhez kapcsolva szól Chatillón Raynaldról és családjáról, de ennek két leányát épen csak megemlíti, míg a harmadiknak — a magyar királynénak — összes leszármazóit felsorolja. Ugyanez áll az 1221. évi adatra, mely Béla ifjabb király feleségének családjáról — mindenesetre a közelmúltban (1220.) tartott esküvő alkalmából — szól, az ekkor már ifjabb királyként uralkodó Bélát az egykorú hivatalos magyar kancelláriai praxisnak megfelelően *rex Bela, regis Andree filius primogenitus*-nak címezi s a francia *Coyeux* nevét a Magyarországon ismerős *Kiev* névvel helyettesíti. A Meráni-házról szóló tudósítást ALBERICUS, francia ember létére, az 1196-ban említett Mária francia királynénak, Gertrudis testvérének, nevéhez fűzi ugyan de Berthold aquilejai patriarchatusának (1217—1251.) említése és kalocsai érsekiségének (1206—1217.) kiemelése kétségtelenné teszik ez adat későbbi korból való és magyarországi származását. Eredetileg minden bizonnyal az 1213. évi — Gertrud királyné megöletéséről tudósító — hírhez tartozott, mely Gertrud gyermekeinek említésével mintegy kiegészíti a magyar szempontból csonka genealógiát.¹ A XIII. századi hírek magyarországi forrása egyébként, mint a következőkből ki fog tűnni, épen Gertrudhoz állt legközelebb a királynék közül.

Hasonlóképen e magyarországi genealógiai forráshoz tartozónak vehetjük a Constantia királyné (1196.),² Lipót osztrák herceg — III. Béla sógora — (1195.), valamint a bajor herceg (1238.) és Asén bolgár cár (1241.) családi viszonyairól tájékoztató értesítéseket. Ez utóbbiak magyar származását azonban nem látom kétségtelenül bizonyíthatónak s ezért csak *feltételezen* sorozom ide. Ezzel szemben II. András második feleségének, Courtenay Jolántának, genealógiáját (1217.) épűgy, mint az 1217. évi keresztes hadjáratról szóló tudósítást — bár magyar származású hírek felhasználásával készülhettek — idegen forrásra vezetem vissza, egyéb okok mellett az *Ungaria* névalak miatt is. A XIII. századi magyarországi hírekben ugyanis következtes a *Hungaria* névalak használata. Kétes a tatárokról szóló 1221. évi, a marhavész magyarországi fellépését (1224) s a bajor herceg halálát említő (1231) hírek eredete, viszont az 1236. évi hír kétségtelenül német forrásból származik. Nem lehetetlen, hogy a balkáni viszonyokat részletesen ismertető³ és a Dávid király, illetőleg János pap őrszágáról szóló mesés hírek közt is vannak magyar forrásból származóak. Erre mutat a Dávid királyról szóló 1221. és 1222. évi hírekhez fűzött két megjegyzés (Comania, que est ultra Hungariam és quos Hungari et Comani Tartaros vocabant). Mindazonáltal ezeket — kellő bizonyíték híján — kirekesztettem a kétségtelenül magyarországi származású hírek sorából.

A IX—XI., XII. és XIII. század hírek különböző származása nyilvánvaló. Az első forrása a magyar krónikák ősforrása, illetőleg ennek egy derivátuma. A XII. századi szűkszavú híreké egy, az ismert magyar krónikáktól független királyjegyzék. A XIII. századi részletes értesítések függetlenek ez utóbbi forrástól, amit eltérő természetűk mellett III. Béla és II. András epochális éveinek (1167. és 1171., 1204. és

¹ Valószínű, hogy az értesítést bevezető szavak: (*de genealogia huius regine ista est brevis narratio*) is eredetileg Gertrudra vonatkoztak s e mondat kapcsolta a tudósítást az 1213. évi hírhez.

² A Constantia második házasságára vonatkozó hír magyarországi származása mellett szól ugyane hírek egy más *egykorú* magyar író által történt feljegyzése, mely a *Dubniczi Krónikában* maradt fenn interpoláció alakjában. V. ö. PAULER id. mű II. 604. l.

³ Pl. MG.SS. XXIII. 885., 886., 927., 933., 938., 946., 950. l. stb.

1206.), III. Béla uralkodási idejének (25, ill. 30 év) és II. Géza nevének (Gecha és Gizza, Iheta) *kétfele változatban* való említése bizonyít.

A krónikából és az eddig meghatározatlan királyjegyzékből származó adatok szétválasztását megnehezíti az a körülmény, hogy a krónika hatása — szó szerinti egyezések alapján — abszolút biztossággal csak az 1041. évig, a krónikától független királyjegyzék használata pedig csupán az 1078. éven túl mutatható ki. Az 1043—1075. évi hírek hovatartozását csak a részletes vizsgálat döntheti el. A királyjegyzék és az 1151-iki genealógiai megjegyzéssel (*ab isto descenderunt...*) kezdődő legfiatalabb forrás adatai 1151. és 1206. közt párhuzamosan, sőt egymásba olvasztva kerültek Albericus művébe. Szétválasztásukat megkönnyíti az a megfigyelésünk, hogy a XII. századi királyjegyzékkel szemben, mely az évszámokat és minden tárgyi megjegyzést mellőzve, csupán az uralkodási idő pontos tartamát adja, a XIII. századi forrás általánosságban mozgó genealógikus leszármaztatással s a III. Béla-kori eseményeknek évszámhoz nem fűzött, összefüggő elbeszélésével kezdődött (v. ö. fentebb a bevezetés rekonstruált szövegét: *Moderni reges...* etc.). Ez alapon a II. Géza, III. Béla és Imre uralkodásának tartamáról tájékoztató 1151., 1171. és 1196. évi adatokat, valamint az 1206. évi feljegyzést András uralkodásáról a királyjegyzékhez tartozónak, viszont az 1151., 1167., 1196. és 1204. évi genealógikus természetű s a két utóbbi esetben pontos évszámmal illusztrált megjegyzéseket, valamint a Lukács érsekről szóló 1171. évi adatot a fiatalabb forrásból származónak kell tekintenünk. Már az 1194. évi adat a sáskajárásról semmiképpen sem illik a királyi család genealógiájával foglalkozó forrásba. Viszont közismert dolog, hogy a középkorban hasonló természeti jelenségeket (tűz, fagy, árvíz, éhség stb.) gyakran feljegyezték az évkönyvi feljegyzéseket, királylajstromokat tartalmazó kódexekben a lap szélére. A részletes elemzésnél ki fog derülni, hogy ez adatot geográfiai okok is a XII. századi királyjegyzékhez tartozónak bizonyítják.

Magyar forrásból származó szűkszavú híreit ALBERICUS a X—XII. századi részben rendszeresen a főforrások — SIGEBERT (illetőleg 1112-től ennek folytatója: ANSELMUS), FREISINGENI OTTÓ, LIUDPRAND és HELINANDUS — elbeszéléséhez fűzi. Az 1040., 1043. és 1075. éveknél e források elbeszélése után, mintegy folytatásként, a 904., 957., 1010., 1045., 1047., 1065., 1078., 1135. éveknél ezek elbeszélésébe ékelve, a 893. és 1095. évnél meg éppen OTTÓ, illetőleg SIGEBERT egy-egy mondatába beolvasztva találjuk a magyarországi adatot. A feldolgozásnak ez a módja azt látszik bizonyítani, hogy ALBERICUS-nak már e rész írásakor rendelkezésére álltak a magyarországi források. Ha azonban közelebbről vizsgáljuk a dolgot, más eredményre jutunk. Feltűnő, hogy az 1006., 1041., 1061., 1111., 1126., 1127., 1128., 1146., 1151. éveknél az ALBERICUS és olvasói szempontjából *alárendelt jelentőségű* és önmagukban sem sokatmondó, többnyire csak a magyar király uralkodási idejéről tájékoztató magyarországi hírek az illető év krónikájának élére, közvetlenül az évszám után kerültek s ez értesítéseket követi az említett főforrásoknak elbeszélése, akár tartalmaznak magyar adatot akár nem. Az elhelyezésnek ez a módja az utólagos betoldás gyanúját kelti fel, ha figyelembe vesszük, hogy ALBERICUS máskor rendszerint az említett főforrások egyikének elbeszélésével kezdi az évi krónikát s más alárendeltebb források elbeszélését csak ezeket követőleg adja; továbbá, ha figyelembe vesszük, hogy az 1167. évtől kezdve — az 1204. évi kivételes esetet nem számítva — a bővebb és sokkal érdekesebb magyar hírek sohasem kerültek ily kitüntetett helyre. E gyanunkban megerősítenek a 893. és 1010. évi adatok. A 893. év krónikáját ALBERICUS a Chronicon S. Benigni elbeszélésével kezdi; ezután OTTÓ VI. könyve 11. fejezetének, LIUDPRAND Antapodosisának és SIGEBERT-nek leírását adja Arnulf magyar szövetségben vívott morva hadjáratáról. Ezt az összefüggő elbeszélését OTTÓ első mondata és LIUDPRAND közt megszakítja OTTÓ VI. 10. fejezetének egy, a magyar forrásból kiegészített mondata, melyet az auktor neve helyett „*Nota de Hungariis*” figyelmeztetéssel vezet be. Ez az ALBERICUS-nál teljesen szokatlan fordulat, hozzávéve azt, hogy OTTÓ VI. 10. fejezetének kiaknázásával már a 892. évnél végzett, kétségtelenül az utólagos betoldást bizonyítja. Mikor utólag kapott magyar adatait beillesztette már kész elbeszélésébe, csupán ekkor láthatta szükségét az *első* adatnál a *Nota de Hungariis* megjegyzésnek. Önmagában kevesebb bizonyító erővel bír az 1010. évi adat. Mindazonáltal figyelemreméltó, hogy e helyen átveszi SIGEBERT adatát a magyarok megtérítéséről Gizella által s ehhez fűzi mintegy utólag: *tamen dicunt Ungari* bevezetéssel a Gizella-ellenes magyar forrás ezzel homlokegyenest ellenkező elbeszélését.

Ezek alapján feltehető, hogy ALBERICUS a magyar forrásból származó adatokat 1167-től kezdve műve e részének írása közben már ismerte s azokat teljesen feldolgozta, viszont a korábbi adatokhoz akkor jutott, mikor művének 893-tól 1151-ig terjedő részével, illetőleg a kiegészítő adatok kronológikus rendezésével már készen volt. Ezért azután e híreket utólag toldotta be a kész munkába, még pedig, ha nem volt az évben a magyarokról más értesítése, oda, ahová legkönnyebben tehetette, az évi krónika élére. E feltevésünket megerősíti az a körülmény, hogy az író 1146-ig, amíg OTTÓ-nál s korábban SIGEBERT és LIUDPRAND műveiben is aránylag bő tudósításokat talált a magyar dolgokról, nem érezhette semmi szükségét magyar források használatának. Mikor azonban műve írásában idáig jutott, egyszerre kiapadt a magyar történetnek minden előtte ismert forrása. Vérteli adatgyűjtő és kompilátor léte nem elégedhetett meg e tény konstatálásával. Pótolnia kellett az így támadt hiányt. A nyugati történetírók a XII. század közepe óta általában keveset foglalkoztak magyar dolgokkal; az ismert tekintélyekhez tehát nem fordulhatott. Egyébként is mennél inkább közeledett saját korához, annál inkább

rászorult az idegen országokból szerzett közvetlen értesülésekre.¹ Magyarországból kellett adatokat, híreket szereznie, ha műve hátralevő részének a korábbihoz hasonló teljességét biztosítani akarta. Törekvése sikerrel járt. A szükséges adatokat, illetőleg forrásokat megszerezte s mivel a birtokába jutott forrásokban a korábbi idők történetét kiegészítő értékes vagy érdekesnek tetsző adatokat is talált, ezeket utólag szintén felhasználta, beillesztette a már kész feldolgozásba.

E tényt megállapítva, az adatok megszerzésének időpontját is meghatározhatjuk. Láttuk fentebb, hogy ALBERICUS művének 1160-tól 1232-ig terjedő részét 1234-ben írta s az 1160. évnél már 1233. évi külföldi eseményre céloz. Világos ebből, hogy az 1167—1233. évi magyar adatokat, melyeket már a krónika írásakor ismert és feldolgozott, legkésőbb **1234-ben** meg kellett kapnia. Viszont az a körülmény, hogy magyar adatait 1151-től visszamenőleg utólag dolgozta fel és illesztette be 1230—1243. táján írt krónikájába, azok megszerzését nem tehetjük **1233-nál** korábbi időre. Az 1234-től 1239-ig terjedő többi híreket mindenesetre utólag szerezte meg, bár minden valószínűség szerint ugyanabból a forrásból.

¹ Ez a magyarázata a kiadótól kiemelt, sok szóbeli forrás használatának is.

II. A XIII. SZÁZADI „PILISI FELJEGYZÉSEK”.

A magyar források megszerzésének közelebbi körülményeit kutatva, az erre világot vető legfiatalabb (1151. és 1239. közti adatokat magában foglaló) forrást kell vizsgálat tárgyává tennünk.

E forrásnak két, illetőleg három pontosan elkülöníthető részét különböztethetjük meg, a határt az **1223** és **1233.** években véve fel. Az 1151—1221. évekhez feljegyzett és e forráshoz tartozó összes magyar származású adatok *egy összefüggő genealógikus elbeszélés* töredékei, mely annak konstatálásával kezdődik, hogy a „*jelenkori magyar királyok mind II. Géza leszármazottjai*” (1151.). E megállapítást követte Géza fia, Béla uralkodásának *hozzávetőleges* meghatározása (1167: *ut dicunt, per annos XXX.*),¹ majd évszám nélkül Béla uralkodásának néhány emlékezetes eseménye (1167: Géza lázadása, 1171: Lukács érsek) és családjának genealógiája (1167.). III. Béla és Imre halálának már pontos dátumát adta a forrás (1196., 1204.). András trónraléptét említve, Gertrud királyné pontos genealógiáját (ALBERICUS-nál áttéve 1196-ra) adta, valószínűleg 1213. évi dátummal, hol részletesen szól a királyné megöletéséről. Ez a genealógiai elbeszélés az 1221. évnél Béla ifjabb király feleségének nemzedékrendjével végződik. Ehhez tartozott, ha magyar forrás használatát tesszük fel, az 1195. és 1196. évi értesítés III. Béla sógorának és Konstantia királynénak családjáról és talán egy megjegyzés II. András második feleségéről, Courtenay Jolántáról (1217.). A különböző évek krónikájában szétszórt értesítések összefüggését nemcsak az adatok rokonsága, hanem az elbeszélés folyamatossága s különösen a már többször említett bevezető mondat (1151.) is bizonyítja. ALBERICUS azonban ezt az összefüggő elbeszélést így nem használhatta. Műve szerkezetének megfelelően szét kellett tagolnia. Ahol évszámot talált (1196., 1204., 1213., 1221.), a szétválasztás könnyű volt. A II. Gézára vonatkozó megjegyzést a másik forrásból származó adatához fűzte. III. Béla uralkodásának kezdőévét a hozzávetőleges uralkodási évből (XXX) és a halál dátumából (1196.), maga számította ki 1167-re. Ide kapcsolta a Géza lázadására és Anna királyné családjára vonatkozó — approximativé datált (*in his quoque diebus*) — értesítéseket. Közben azonban III. Béla trónralépésének a másik forrás — a királyjegyzék — pontos adata (XXV uralkodási év) és a halál dátuma alapján már előbb meghatározott adatára talált (1171.) s ehhez fűzte a Lukács érsekről szóló híradást, amiről az eredeti forrásban közelebbi évmeghatározás nélkül volt szó s amit eredetileg talán Béla halálával kapcsolatban akart említeni. A két (1167. és 1171.) adatban rejlő ellentmondás, mint később, II. Andrásnál is (1204. és 1206.), elkerülte figyelmét s e gondatlanságával lehetővé tette nekünk a két forrás adatainak pontos szétválasztását

Evvel az összefüggő genealógiai elbeszéléssel szemben az **1223.** évtől kezdődőleg pontosan datált évkönyvszerű adatokat talált forrásában. Ezeket a megfelelő évnél egyszerűen beillesztette elbeszélésébe. 1223. és 1232. közt mindössze négy ilyen feljegyzést találunk (1223., 1224., 1227., 1228.). Viszont az **1233.** évtől kezdődőleg rendszeres évkönyvszerű feljegyzésekkel állunk szemben.

Tudva már most, hogy ALBERICUS minden bizonnyal **1233—1234**-ben jutott a magyarországi hírekhez, az 1151—1239. közti adatoknak kettős, illetőleg hármas természete alapján szinte matematikai pontossággal állapíthatjuk meg a forrás létrejöttének körülményeit. ALBERICUS 1232—1233-ban magyar történeti adatokért fordult valakihez, akinek különös figyelmébe ajánlotta a magyar királyi ház genealógiáját, mert műve kortörténeti részében — számos adat tanúsága szerint — nagy súlyt helyezett az uralkodócsaládok genealógiájának ismertetésére (v. ö. 1186., 1187., 1188., 1189., 1190., 1193., 1197., 1219., 1220., 1222., 1226. stb.).² Az illetőnek pontos értesülései voltak III. Béla, fiai és a királynék családjáról. Az 1196. évtől, III. Béla halálától kezdődőleg évhez kötött feljegyzéseket is ismert. Pontosán

¹ A XII. századi királyjegyzék — ezzel szemben — pontosan határozza meg, hogy *Bela regnavit annis XXV.*

² V. ö. MOLINIER id. m. III. 91. l.

tudta Béla, Imre és Gertrud királyné halála évét és körülményeit, Béla ifjabb király házassága időpontját. Viszont III. Béla uralkodásának első éveiről és II. Gézaról, az uralkodócsalád őseről, már csak homályos adatokkal rendelkezett. II. Gézanál korábbi időre nem nyúltak vissza ismeretei. Pontos feljegyzései voltak Budavár (Óbuda) és Esztergom 1223. évi égéséről, az 1224. évi marhavészről, Róbert érsekről és 1227. és 1228. évi első fontosabb intézkedéseiről. Az országos dolgokról, közügyekről azonban hiába keresünk adatokat.

Nyilvánvaló, hogy az 1151—1228(1233.) évek eseményeit magábanfoglaló forrás nem lehetett rendszeresen írt krónika vagy évkönyv. Ellenkezőleg, az értesítések természete s a forrás szerkezete azt bizonyítja, hogy ez a forrás ALBERICUS 1232. évi kezdeményezésére vezethető vissza és ma ismert alakjában 1232—1233-ban jött létre. Bizonyos azonban, hogy e forrás írója legalább is az 1196. évtől kezdődőleg írott feljegyzésekre támaszkodott, míg az 1196 előtti általánosabb természetű dolgokat saját emlékezetéből, vagy mások elbeszéléséből merítette.

Az ehhez kapcsolódó 1233(1234)—1239. évi adatok viszont rendszeres, évkönyvszerű feljegyzéseknek látszanak, amiből arra következtethetünk, hogy ALBERICUS nemcsak a multa, hanem a jövőre nézve is kért adatokat s az 1151—1232. évi adatokat magábanfoglaló forrás írója 1233-tól kezdve rendszeresen feljegyezte ALBERICUS részére a fontos, vagy neki annak tetsző eseményeket. Az 1233 előtti és utáni adatok közös származását bizonyítják utóbbiban a királyi házra vonatkozó családi adatok (1233: Jolánta halála, 1234: András hg halála, 1235: Szent Erzsébet kanonizációja, Jolánta királykisasszony esküvője, II. András halála, 1239: V. István születése) kiemelése, a Róbert érsek életére vonatkozó tudósítások folytatása (1239.) s az egyházi ügyek iránt való érdeklődés. Újszerűek a tatárok közeledtéről szóló hírek (1237, 1239.)¹

Áttérve a forrás közelebbi meghatározására, magukból az adatokból kell kiindulnunk. Az adatok feljegyzője a magyar királyi családhoz és Róbert esztergomi érsekhez közelálló, családi körülményeiket jól ismerő, az egyházi ügyek (1227., 1228.) iránt érdeklődő, de országos dolgokban, közügyekben járattan személy volt. Az uralkodóház tagjai közül különösen III. Béla és Gertrud királyné s még II. András érdekli. Míg a többieket jóformán csak említi, ezek életének néhány fontosabb eseményéről is jól van tájékozva. Esztergom és Budavára egyaránt az író érintkezési körén belül volt. Közelebbi nyomra az 1233. és 1235. évi adatok vezetnek, hol három magyarországi *ciszterci kolostorról*, *Egres-ről*, *Pilis-ről* és *Kerz-ről* történik említés. Ez a körülmény már magában is elegendő arra, hogy a trois-fontainesi *cisztercita* író forrását egyik magyarországi cisztercita-rendházban ismerjük fel, továbbfűzve STEINACKER feltevését, ki Szent-Gotthárdon, Trois-Fontaines magyarországi leányapátságában keresi a hírek forrását.² Ezzel azonban nem elégedhetünk meg. Adataink biztos támaszpontot adnak a keletkezés helyének minden kétséget kizáró pontos megállapításához. Az 1235. évhez felemlíti az auktor, hogy a *pilisi* szerzetesek maguknak vindikálták a Váradon eltemetett II. András tetemét. Erre jogcímet minden bizonnyal a király végrendekezésszerű ígéretében látták. E rendelkezését valószínűvé teszi, hogy Gertrud királyné is *Pilisen* nyugodott. A királyi család két leginkább kiemelt tagja közül az egyik — Gertrud — *Pilisen* aludta örök álmát, a másik — III. Béla — *alapítója* volt a *pilisi* apátságnak, ki a kolostor lakóit 1184-ben hívta Pilisre a franciaországi Aceyból. 1233-ban az öreg francia szerzetesek egyike-másika bizonyára még személyes emlékekre támaszkodva ápolta a kolostoralapító nagy király és francia felesége emlékét. II. Andrásnak — mondhatjuk — házipapjai voltak a ciszterciek. Mindkét feleségét náluk temettette el, Gertrudot Pilisen, Jolántát Egresen (1233.). Mikor a Szentföldön járt a ciszterci nagykáptalan engedélyével két ciszterci s minden valószínűség szerint *pilisi* szerzetest vitt magával lelkipásztorul. Ezek vele járták be a Szentföldet és Niceát, hol fiának eljegyezte Lascaris Tivadar niceai császár leányát, kinek családjáról forrásunk pontos értesítéseket ad. A pilisi rendházat III. Béla többi leszármazói is gyakran kitüntették. Imre király 1202-ben fontos megbízással követként küldi a francia apátot Rómába a pápához, IV. Béla pedig János pilisi apátot több ízben alkalmazta fontos külföldi követségre. János apát a tatárjárás idején egyik legfőbb támasza, vígasztalója volt a főuraktól cserbenhagyott királynak.³ A pilisi francia barátok 1209 óta állandó érintkezésben voltak a felettük egyházi joghatóságot gyakorló egyházfővel, Veszprém *francia* püspökével, a szentéletű Róberttel, a ciszterciták pártfogójával, kinek közbenjárására és panaszára biztosította a szentszék a megyés püspökök fenhatósági jogát a cisztercita-rendházakra.⁴ Ezt az érintkezést még szorosabbá, személyes természetűvé tették a pilisi apát pápai megbízatásai. Róbert püspök és a pilisi apát 1218-ban együtt szerepelnek, mint pápai megbízottak János váci püspök, 1222-ben az aradi prépost ügyében. 1224-ben a pannonthalmi

¹ Megjegyzem, hogy MARCZALI (id. m. 85. l.) feltevése, RICARDUS jelentésének használatát illetőleg, nem állhat meg. A nagy eseményt — Julián útját s az ősmagyar haza felkutatását — idehaza széltejében-hosszában beszélték. ALBERICUS módszerét ismerve, fel sem tehetjük a jelentés használatát. Ha azt ismeri, bizonyára bőven kiaknáztta volna.

² Id. helyen.

³ BÉKEFI: A pilisi apátság története. I. 161. l.

⁴ V. ö. HÓMAN: A veszprémi püspök 1109. évi oklevél. 13. l.

apátság és *veszprémi* káptalan ügyében az egyik pápai vizsgálóbiztos a pilisi apát volt. 1235-ben pedig Róbert, ekkor már esztergomi érsek és az aradi prépost vizsálynak elintézésére nyer a pilisi apát megbízást.¹ Valószínűnek kell tartanunk, hogy Róbert érsek kíséretében, mikor a kúnok megtérítésére (ALBERICUS: 1227.) indult, francia püspöktársain — a pécsi és erdélyi püspökökön² — kívül pilisi szerzetesek is voltak. Tudjuk, hogy e korban a magyarországi ciszterciták hittérítői buzgalma és tehetsége annyira közsímet volt, hogy midőn III. Honorius pápa 1221-ben Róbert elődjétől néhány megbízható szerzetest kért, kiket pogányok térítésére küldhet, kiemelte, hogy *lehetőleg ciszterciek* legyenek.³ Azt is tudjuk, hogy a pilisi rendház Szentkeresztben a Pilisi hegy lábánál, Budához és Esztergomhoz egyforma közelségben volt, hova a két nagyváros égésének nemcsak a híre juthatott el, hanem a tűzfénye is ellátszott.

Mindezt megfontolva, az 1151-től 1239-ig terjedő hírek forrását kétségtelenül a pilisi ciszterci rendházban kell keresnünk. *Magát az ALBERICUS közvetlen forrásul szolgáló s 1232 vagy 1233-ig terjedő írásművet 1232-ben vagy 1233 első felében Pilisen írták.* E műhöz — legalább is 1196—1232-ig terjedő részében — korábban, az eseményekkel egykorban írt **Pilisi feljegyzések**-et használták forrásul, de ezeket emlékezetből, vagy akkor még élő kortársak elbeszéléséből kiegészítették II. Gézára és III. Béla uralkodására vonatkozó általános természetű adatokkal.

* * *

Noha a *Pilisi feljegyzések* létezése kétségtelenül bizonyítottnak vehető, azokban nem láthatunk rendszeres évkönyvi vagy krónikás feljegyzéseket. A XII—XIII. századi — 1196 és 1233 évek közt létrejött *Pilisi feljegyzések* részben az alapító király családjára és a kolostor lakóival állandó és szoros érintkezést fenntartó ivadékaira vonatkozó, többnyire genealógiai természetű adatokat, részben az 1223. és 1233. évek közt történt, esetlegesen megörökített eseményekről szóló, pontos dátumhoz kötött tudósításokat tartalmaztak, melyeket — az 1232—1233-ban készült, elveszett forrás közvetítésével — ALBERICUS krónikája őrzött meg az utókor számára.

A forrás provenienciájának megállapításával arra is magyarázatot kapunk, miért szakadnak meg értesülései III. Bélánál, illetőleg II. Gézánál, miért oly homályosak, kronológia tekintetében miért pontatlanok az *alapító király* uralkodására s ennek apjára vonatkozó adatok. Pílist III. Béla 1184-ben alapította s első lakói idegenből jött, a magyar viszonyokban tájékozatlan, kezdetben mindenestre kolostoruk falai közt teljesen elzárkozó francia szerzetesek voltak. Az alapító haláláról, családjáról s a későbbi eseményekről pontosan tájékozva voltak, de az 1184. éven túl nem terjedtek ismereteik. Amit Béla uralkodásának első másfél évtizedéről tudtak, másoktól hallották, maguk nem tapasztalták. Ezért mozognak általánosságok keretében ALBERICUS-nak e korra vonatkozó hírei.

A *Pilisi feljegyzésekkel* szervesen összefüggenek, azok folytatásul tekintendők az 1233. óta rendszeressé vált, határozottan *évkönyv*-jellegű feljegyzések, melyek 1233 (illetőleg 1234) és 1239 közt ugyancsak a pilisi kolostorban írtak.

Ennek megállapítása után még az a kérdés vár tisztázásra: Miképen került az 1232—1233. évi elveszett forrás Pilisről Trois-Fontainesbe, ki lehetett szerzője és miképen kerülhettek ugyanoda az 1234—1239. évi évkönyvszerű feljegyzések?

SCHEFFER-BOICHORST feltevése szerint, amit egyébként — a XIII. századi hírekre korlátozva — MARCZALL, PAULER és KAINDL is magukéva tettek, ALBERICUS-nak a szerinte 1240-ben Franciaországban járt JAKAB prestei bitorospüspök, előbb 1231-ig trois-fontainesi apát⁴ volt a magyar ügyekben előszóval közvetítő forrása. Ez a feltevés tarthatatlan. A feljegyzések s az ezeken alapuló 1232—1233. évi elveszett forrás — mint láttuk — a közügyektől távol álló, minden bizonnyal szigorú kolostori életet élő szerzetestől származik. Ismerve Jakabnak, e nagytehetségű középkori diplomatának magyarországi működését és az ország sorsának intézésében vitt döntő szerepét, nem hihetjük, hogy ő az idejövételére okot adó nagyfontosságú és igazán országos jelentőségű mozgalmakról és saját, ezekkel összefüggő működéséről, az egyház szempontjából oly fontos beregi egységről s általában a közdolgokról legalább pár szóban meg ne emlékezett volna. Forrásunk JAKAB-ról csak futólag jegyzi meg, hogy 1233-ban zsinatot tartott s mindössze a királyné halálánál való jelenlétét és a kún püspök kinevezését jegyzi fel. ALBERICUS híreinek mindenki más inkább lehetett forrása, mint JAKAB.⁵ Legfeljebb

¹ BÉKEFI, id. m. I. 131—137. l.

² PAULER, id. m. II. 98. l.

³ BÉKEFI: A pásztoi apátság tört. I. 37. l.

⁴ MG.SS. XXIII. 680., 652—653. l.

⁵ Természetesen még kevésbé állhat meg WILMANS feltevése, ki a lüttichi származású Róbert érsekben kereste a forrást. Feltevése egy másik hipotézisén alapul, mely szerint a krónikának nem ALBERICUS, hanem egy huzi augusztinus-szerzetes lett volna szerzője. Ezt a hipotézist végérvényesen megdöntötte SCHEFFER-BOICHORST s a fentiekben — úgy hiszem — sikerült a hírek pilisi cisztercita származását is bizonyítanom. Hasonlóképpen elesik STEINACKER feltevése a hírek szentgotthárdi eredetéről. Ki kell azonban emelnem, hogy a kérdés megoldása felé e gondolat felvetésével a legjelentősebb lépést mégis ő tette meg, mikor rámutatott a magyarországi ciszterciták francia érintkezéseire.

arról lehetne szó, hogy az 1232—1233. évben Pilisen írt forrás Jakab útján került volna ALBERICUS-hoz, habár — tekintettel az ő országos gondjaira — valószínűnek nem látszik. Jakab 1232 végétől 1234 márciusáig tartózkodott hazánkban s bizonyára többször felkereste egykori rendtársait, a pilisi és más cisztercita-házakat, ahol az öregek közt még sok franciát talált. Alaposabb vizsgálat után azonban ezt a feltevést is el kell ejtenünk, mert az 1234—1239. évi adatok — melyeknél Jakab közvetítése el sem képzelhető — a korábbiakkal szorosan összefüggnek. De nem is szükséges ehhez a bonyolult megoldáshoz folyamodnunk. Pilis és a többi magyarországi rendházak állandó és közvetlen francia érintkezései fölslegessé teszik ily közvetett út feltevését.

SCHEFFER-BOICHORST feltevése csupán a magyar történetben való teljes járatlanságának tudható be annál is inkább, mert hiszen ő maga vezet rá a helyes megoldás útjára, midőn megállapítja, hogy ALBERICUS élőforrásból származó adatai nagy részét ciszterci szerzetesektől, részben külföldön járt francia, részben a ciszterciumi nagykáptalanra évenként Franciaországba jött külföldi apátoktól kapta.¹

A királyi alapítású magyarországi ciszterci apátságok — Cikádor kivételével — egytől egyik francia alapítások. Zircet clairvauxi (1182.), Szent Gotthárdot trois-fontainesi (1184.), Pilist aceyi (1184.), Topuszkót clairvauxi (1205.), Schawnikot morimundi (1223.), Bélakútát trois-fontainesi (1235.) francia szerzetesek népesítették le. Egres, Szentkereszt, Pozsega, Pásztó, Bélháromkút pedig ezeknek a francia eredetű hazai apátságoknak filiái.² Ezek az apátságok állandó érintkezésben voltak az anyaegyházakkal. A ciszterci rend törvényei értelmében az összes apátok évente, a magyarországiak háromévenként résztvettek a szeptember hó közepén tartott ciszterciumi nagykáptalanon, viszont az anyakolostor apátja ugyanily időközben tartotta vizitációját a leányapátságban. S ez az érintkezés állandó és folytonos volt. Elmulasztása súlyos fegyelmi büntetéseket vont maga után.³ Ez az állandó érintkezés a magyar és francia rendtagok közt világosan megjelöli az utat, melyen a pilisi hírek Trois-Fontainesbe jutottak. Forrásaink azonban még közelebbi meghatározást is lehetővé tesznek.

Míg a francia apátok rendes magyarországi látogatása és a magyarok franciaországi tartózkodása rendszerint csak néhány napig tartott, 1233. év elején Trois-Fontaines és Clairvaux apátjai hosszabb ideig tartózkodtak Magyarországon, még pedig éppen Pilisen. Hivatalos látogatásuk a pilisi apát fegyelmi vétségeinek következménye volt. Az ügy részletes ismertetését mellőzve, csak annyit emelünk ki, hogy az 1232. év szeptemberében tartott nagykáptalan a vizitatori teendőket hanyagul teljesítő aceyi apátot megintette, s új rendkívüli vizitátorokul a trois-fontainesi és clairvauxi apátokat küldte ki Pilisre és Pásztóra. Ezek az 1233. évi nagykáptalanon számoltak be kiküldetésükről, melynek eredménye az állásukról e vizsgálat következtében már lemondott pilisi és aceyi apátok súlyos fegyelmi büntetése és — a vétségekben több szerzetes találtatván bűnösnek — a pilisi rendház újjászervezése lett, amit a clairvauxi és az új aceyi apát hajtottak végre.⁴ A trois-fontainesi apát legkorábban 1232 végén, de — mivel nem hihető, hogy 1232 őszén útnak indult volna — valószínűleg csak 1233. év tavaszán jött hazánkba s tekintettel megbízatása természetére mindenesetre hosszabb ideig tartózkodott itt. A trois-fontainesi apátban kell látnunk, vagy kíséretében kell keresnünk az 1232—1233. évben keletkezett forrás közvetítőjét s talán másolóját is. Lehetséges, hogy az adatok összegyűjtésével és írásbafoglalásával valamelyik ahhoz értő pilisi szerzetest bízták meg, talán éppen azt, akitől az 1223—1228. évek feljegyzései származtak. De az is lehet, hogy maga a francia apát vagy kíséretének egy tagja írta le kerek egészbe foglalva és szóbeli értesüléseivel kiegészítve a *Pilisi feljegyzéseket*. E második feltevés kapcsán nem zárkozhatunk el attól a feltevéstől sem, hogy maga ALBERICUS is itt járt Pilisen apátja kíséretében. Tudjuk, hogy ALBERICUS sokat utazott, Velencét, Rómát, Németországot megjárt ember volt,⁵ ki szívesen használta fel az alkalmat, ha idegenbe utazhatott, hol műve hiányait új adatokkal egészíthette ki. Az 1010., 1167., 1213., 1222. évnél tett nagyon közvetlenül ható megjegyzései (*ut dicunt Ungari* stb.) s az 1118. évhez fűzött kijelentése (Ex hiis . . . *quedam in Gallia, Theuthonia, Italia, Ungaria, Dania, quedam etiam ultra maria vel scripta reperi vel audiri*) arra mutatnak, hogy ő maga érintkezett magyarokkal és talán maga is járt hazánkban. Ez esetben s általában, ha trois-fontainesi szerzetesnek tulajdonítjuk a most már **1233. év első feléről** pontosan keltezhető ismeretlen forrás szerkesztését, azt is feltehetjük, hogy a *Pilisi feljegyzések*-ből származó adatokat maga az író egészítette ki a királyi család tagjaitól vagy környezetüktől és Róbert érsektől nyert szóbeli felvilágosításokkal. El sem képzelhetjük, hogy a királyi család házi kolostorában ily súlyos eset alkalmából vizsgálatot tartó francia apát ne lépett volna közvetlen érintkezésbe az uralkodóval és az ország szent életű főpapjával, ki egyébként is honfitársa volt s kit a honfitársához, a megtévedt pilisi apáthoz hivatalos, sőt — úgy lehet — szorosabb baráti kapcsolatok is fűztek.

¹ Id. h. 638—639. l.

² BÉKEFI: Pásztói ap. tört. I. 28—35. A magyarországi ciszterci rend milléniumi Emlékkönyve. 8—9. l.

³ BÉKEFI: Pilisi ap. tört. I. 97—106., 240. l.

⁴ Minderről bővebben: BÉKEFI: Pilisi I. 240—243, Pásztói I. 60—61.

⁵ MG.SS. XXIII. 648. l.

A királyi családdal való közvetlen érintkezést bizonyítja, hogy IV. Béla alig két évvel később (1235.), mindjárt trónralépte után épen Trois-Fontainesból kért szerzeteseket és apátot az anyja üdvösségére alapított új bélakúti apátsághoz,¹ amikor is a trois-fontainesi apát ismét Magyarországra jött. Valószínűnek látszik, hogy az alapítás gondolata Trois-Fontaines apátjával való érintkezése alkalmával érlelődött meg benne. Lehetséges, hogy a francia apát 1233. év tavaszán² résztvett Jolánta királyné temetésén is, mely bizonyára épen a pilisi események miatt folyt le az egresi ciszterci kolostorban és nem a királyi családhoz sokkal közelebb álló Pilisen.

Az 1234—1239. évi adatokat az azokat feljegyző pilisi barátok a hazánkban ezidőben — a pilisi újjászervezés és bélakúti alapítás miatt — sűrűbben megforduló trois-fontainesi apát és szerzetesei útján minden nehézség nélkül juttathatták el ALBERICUS-hoz.

¹ Az 1237 évi adománylevelben: conventum monachorum cysterciensis ordinis de monasterio Triumfontium in Campania Hungariam transmitti peciimus. WENZEL. VII. 27. l. V. ö. BÉKEFI, id. h.

² V. ö. PAULER. II. 118., 508. l.

III. A XII. SZÁZADI „SOMOGYVÁRI KIRÁLYJEGYZÉK”.

A *Pilisi feljegyzések* s a szóbeli érintkezés útján megszerezhető adatok — mint láttuk — II. Géza uralkodásánál megszakadtak. ALBERICUS azonban az ország régebbi multja iránt is érdeklődött s ezt az érdeklődését a XII. század végén hazánkba került pilisi ciszterciták könyvei nem elégíthették ki. Más-honnett kellett azokat megszereznie.

ALBERICUS magyar hírei közt már MARCZALI-nak feltűnt az 1078. évi adat, mely Szent Lászlót a somogyvári apátság alapítólevelének egyik XIII. századi másolatából is ismert *Logescelaus* néven említi s kiemeli, hogy ő alapította a somogyvári bencés apátságot, melybe csak franciakat vesznek fel (*fundavit nobilissimam abbatiam de Semigis, in qua non solent recipi nisi Franci*).¹ STEINACKER ez alapon Somogyvár anyaegyházának, a franciaországi Saint-Gillesnek kéziratárában keresi a forrást, abonnét ALBERICUS a magyar krónikát megszerezte.² E megfigyelés eleselmjűségét s a külföldtől magyar dolgokban — sajnos — ritkán tapasztalt tárgyismeretet elismerve, azzal a módosítással fogadjuk el, hogy a **XI—XII századi (1078—1206) magyar híreket tartalmazó forrás eredetét kétségtelenül Somogyváron kell keresnünk.** A somogyvári alapítás említése az egyébként semmi eféle történeti adatot nem tartalmazó királyjegyzékben bizonyossá teszi, hogy ez a királyjegyzék Somogyváron keletkezett.

Már MARCZALI rámutatott a királyjegyzékben felsorolt királyok kronológiai sorrendjében az epochális években tapasztalható zavarra s ezt — igen helyesen — a kronológiájára büszke ALBERICUS-nak tulajdonítja. A zavar okának azonban nem tudta elfogadható magyarázatát adni, mert szerinte „a királyok uralkodási éveiről való legtöbb adat helytelen”.³

Kétségtelen, hogy az eredeti forrásban II. László, IV. István és III. István uralkodásáról nem II. István és II. Béla közt volt szó, hová ALBERICUS e királyokat helyezi és nem lehetett szó Borics uralkodásáról. Mi volt az oka ALBERICUS eljárásának, erről később szólnunk. Itt csupán azt emelem ki, hogy ez a zavar nem jöhetett volna létre, ha ALBERICUS forrásában az uralkodók trónraléptének *évszáma* is fel lett volna tüntetve. Ez alapon megállapíthatjuk, hogy az eredeti forrásban — talán Szent László halála évét kivéve — évszámok nem voltak.⁴ Olyan királyjegyzékre kell tehát gondolnunk, aminőt a PRAY-kódex husvéti tábláján találunk feljegyezve, mely csupán a királyok uralkodásának tartamát adja. A XII. századi **Somogyvári királyjegyzék** kritikai vizsgálatából ezek szerint ki kell rekesztenünk a királyok trónraléptének ALBERICUS-tól megállapított dátumát, helyre kell állítanunk az uralkodók eredeti sorrendjét s így kell összehasonlítani egyéb forrásaikkal és PAULER GYULA történetkritikailag megállapított dátumaival.⁵

A következő táblázatban *Krónikák* alatt a Kézai, Budai és Bécsi Képes krónikák rokonságába tartozó XIII—XV. századi forráscsoport értendő. Az egyes változatok elírásból származó variánsait zárójelben adom.

¹ Id. m. 84. l. E mondat első része majdnem szószerint egyezik az alapítólevellel.

² Id. h.

³ Id. m. 84—85. l.

⁴ Ezt már KÁNDL (id. m. VII. 22.) is észrevette a XI. századra, de a XII. századra nem vonatkoztatta helyes megfigyelését.

⁵ PAULER, id. m. I—II. kötet megállapításaitól MARCZALI (Millenáris tört. II.) csak annyiban tér el, hogy Kálmán halálát és II. István trónraléptét 1115-re teszi.

Uralkodó	Az uralkodás tartama				Uralkodási évek	
	Krónikák	H.	Sv.	Pauler	Pauler	P.-é.
Szent László	XIX (K: XXX)	XVI	XVIII	18+3 hó	1077—1095	1076—1097
Kálmán	XIX (BK: XXV)	XXII	XVI	21—5 hó	1095—1116	1097—1117
II. István	XVIII (V: XIII)	XII	XV	15+1 hó	1116—1131	1117—?
II. Béla	IX	VIII	X	10—2 hó	1131—1141	—
II. Géza	XX	XXIII	XX	21+3 hó	1141—1162	? (1143)—1162
II. László	1/2 év	—	I	8 hó	1162. VI/1— 1163. I/14	1162
IV. István	5 hó	—	I	5 hó	1163. I/14—VI/19	1163
III. István	XI	XV	VIII	10—2 hó (tényleg 8 év, 8 hó)	1162. V/31—1172	1162—1174
III. Béla	XXIII	XXV	XXV	24+1 hó	1172—1196	1174—?
Imre	VII (Z, V: VIII)	VIII	VIII	8+5 hó	1196—1204	—

Az összehasonlítás alapján megállapíthatjuk, hogy a többi források romlott évszámaival szemben a *Somogyvári királyjegyzék* a királyok uralkodásának tartamáról pontosan van tájékozva. II. Géza uralkodását a krónikához hasonlóan a tényleges időtartammal egy évvel kevesebbre teszi s ez egyetlen hibája, mert Kálmánnál a XVI évet az egyik másolónak kell tulajdonítanunk, az eredetiben állt XXI helyett.

A XIII—XV. századi krónikások¹ III. István uralkodását — a legitim álláspontnak megfelelően — II. Géza halálától számítják s mint *usurpator*-okról szólnak II. Lászlóról és IV. Istvánról. A somogyvári királyjegyzék az egykorú hatalmi viszonyokhoz képest *tényleges* uralkodónak mondja II. Lászlót és IV. Istvánt. Ez feltétlenül egykorúságát bizonyítja. Egyébként is a királyjegyzék II. Bélától III. Bélaig terjedő részében egykorú, folytatódó feljegyzésnek tekintendő. Feltűnő ugyanis, hogy míg II. Bélaig a királyok uralkodásának tartamát mult idővel (*regnavit*) jelzi, II. Béla után III. Bélaig az összes királyok uralkodását *regnat annis* kifejezéssel jelen időben adja. Ez arra mutat, hogy II. Béla halálakor, feljegyezve az ő uralkodási idejét: *regnabat annos X.*, mindjárt utána írták az új király nevét: *regnat Gecha* s az évet később írták hozzá, mikor meghalt. Ugyanezt látjuk II. László, III. és IV. Istvánnál.² A XII. század közepéről való eredet mellett szól az *in qua non solent recipi nisi Franci* kifejezés is. A *solent* 1095-ben nem lett volna helyénvaló, ellenben ötven évvel később már nagyonyis az.

Az uralkodási éveket a királyjegyzék rendszerint helyesen kerekíti ki, Szent Lászlónál, II. Istvánnál és Imrénél lefelé, Kálmánét, II. Bélaét felfelé. Mivel azonban az ellenkirályok 1/2—1/2 évi uralmát 1—1 évre kerekítette ki (1162—1168.), III. István tényleges uralkodási idejét (8 év 8 hó) 9 év helyett nyolcra kellett tennie. A II. Gézánál elveszett egy esztendő pedig III. Bélánál pótolta.

Mindezt összefoglalva, eredményként megállapíthatjuk, hogy az ALBERICUS *elszört adataiból rekonstruált királyjegyzék hiteles és megbízható, egykorú forrása XII. századi történetiünknek.*

A királyjegyzék Szent László uralkodásával kezdődött s annak megállapításával végződött, hogy Imre király nyolc évi uralkodása után András uralkodik. A forrás másolója 1233-ban az akkor uralkodó király uralkodási éveit még nem jegyezhetette fel, de befejezésül a „*regnat Andreas*” után emlékezetből vagy másnak a bemondása alapján odaírta *ab Anno MCCVI*, a helyes 1205. évszám helyett.

Hátra van még az eredetileg pontos királyjegyzékben támadt kronológiai zavarnak a magyarázata. ALBERICUS-nak, mikor e forrást kézhez kapta, évszámokhoz kellett kötnie adatait. Maga a forrás nem adott erre semmi támaszpontot. De volt három fix dátuma más forrásokból. A *Pilisi feljegyzések*-ből ismerte III. Béla (1196.) és Imre (1204.) halála évét, SIGEBERT krónikájából pedig Szent László halála évét (1095.). Ehhez a SIGEBERT-ből vett adathoz (*Anno 1095. Rex Hungarorum moritur*) kapcsolta a somogyvári

¹ Krónikáink XII. sz. része a *Képes krónika* interpolációt kivéve, kétségtelenül XIII. századi eredetű. V. Ö. DOMANOVSKÝ és KAINDL tanulmányait.

² III. Bélánál és Imrénél ismét *regnavit* van, de itt már — mint láttuk — összekeveredtek a királyjegyzék és a Pilisi feljegyzések adatai.

forrásból *Logescelaus* nevét¹ és *cui succedit*-tel a Kálmán uralkodási éveiről szóló adatot (*Colomannus annis XVI.*). Feltehető azonban, hogy az egyébként évszámokat nem tartalmazó királyjegyzékekben a kolostort alapító király halálának éve szintén fel volt jegyezve.² Ez esetben a két forrás egyezése csak megerősítette ALBERICUS-t a kronológia biztosságában. E három pontos dátumból (1095., 1196., 1204.) kiindulva kellett elosztania a királyjegyzékből ismert királyokat úgy, hogy az ott adott uralkodási tartamon változás ne történjék. Kálmán XXI. évét azonban a királyjegyzék másolója XVI-ra rontotta, ami római számok másolásánál gyakori eset volt. Így elveszett **hat** év. Ez a magyarázata, hogy Boricsot, akit II. Béla-kori támadásával kapcsolatban rövid megjegyzés keretében — lehet — a királyjegyzék is felemlített s akiről az 1146. évhez OTTÓ krónikájából pontos értesülései voltak, ALBERICUS 1146-tal kezdődő **hat** uralkodási évvel felvette a magyar királyok sorába. E feltevésében megerősítette Freisingeni OTTÓ is, aki Boricsról, mint a császár által elismert, örökös jogon birt országától megfosztott, legitim magyar királyról beszél (ALBERICUS: 1146.). A hiányzó hat évet így pótolta, de ezzel szerencsésen össze is zavarta a forrásában adott helyes kronológiai sorrendet. A királyjegyzékkel ezután már nem boldogulhatott, mert II. Gézá, II. Lászlót, IV. Istvánt, III. Istvánt és III. Bélát — összevéve 55 uralkodási évvel — nem tudta elhelyezni 1151. és 1196. közt. A kronológiai megoldást keresve, a hiba forrását a királyjegyzékben vélte felismerni, mert a *Pülsi feljegyzések*-en alapuló 1233. évi forrásban evvel ellentétnek látszó tudósítást talált. Ennek a forrásnak emlékezete ugyanis — mint láttuk — nem terjed tovább III. Béla utolsó éveinél (1184.) s ezért bevezetőül csak nagy általánosságban említette, hogy a magyar királyok Gézától származnak s hogy *Géza után ennek fia, Béla*, uralkodott. E két királynak a királyjegyzékben talált uralkodási ideje — $XX + XXV = 45$ — pontosan betöltötte az 1151-től 1196-ig terjedő időt. Mivel Boricsot OTTÓ II. vak Béla uralkodásával kapcsolatban említette s mivel OTTÓ félreértett krónikája alapján 1131 helyett már korábban **1135**-re tette Kálmán fia István király halálát és — a somogyvári jegyzékben 10 uralkodási évvel említett — Vak Béla trónraléptét,³ okoskodása egészen helyesnek tűnt fel előtte. Ezért azután a három Istvánt és Lászlót Kálmánnak a XXI-ből romlott XVI szám alapján tévesen 1111-ben megállapított halála éve és II. Béla 1135-ben megállapított trónralépte közt helyezte el. Így jött létre a szövegrontás:

1111. regnavit Stephanus annis XV.

1126. regnat Lodislaus II. anno uno.

1127. regnat Stephanus anno uno.

1128. regnat Stephanus annis VIII.

Mivel OTTÓ adata alapján 1135-nél kifejezetten *Kálmán fia, István* haláláról szól, valószínű, hogy az első (1111) és utolsó (1128) Istvánt egy személynek tartotta, ki a XI. századi részben többször említett Péterhez hasonlóan két ízben uralkodott. Nem lehetetlen, hogy II. Lászlóban a névazonosság alapján Szent László fiát vélte felismerni.

ALBERICUS — mint már kiemelttem — nagyon büszke volt kronológiai tehetségére s bizonyára e korrekcióban is annak bizonyítékát látta. A nagy kronológus azonban ezúttal igen nagyot tévedett. S e tévedésnek nemcsak a forrás helyes tudósításának eltorzítása lett következménye, hanem az is, hogy a magyar történetben tájékozatlan, kései osztrák méltatója ez alapon kétségbevonta nemcsak az ő, de forrása jólétesültségét, sőt ez utóbbi létezését is.⁴ Ezzel a szkeptikus felfogással szemben ismételt hangsúlyoznunk kell ALBERICUS elveszett **forrásának** jólétesültségét és megbízhatóságát.

Az eredményeket összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy:

ALBERICUS-nak az 1077—1205-ig uralkodó magyar királyok uralkodására vonatkozó adatai egy elveszett magyarországi *királyjegyzék*-ből származnak, melynek szövege csekély hiányokkal teljesen helyreállítható ALBERICUS krónikájából;⁵

a rekonstruált *Királyjegyzék* 1095-től 1141-ig terjedő része mindenesetre somogyvári eredetű s ez alapon az egész forrást **Somogyvári királyjegyzék**-nek nevezzük; az 1141-től kezdődő adatok egykorú, XII. századi feljegyzések; az 1095—1141. évi adatok pedig egykorú feljegyzésekből másoltattak le 1141. után;

a rekonstruált Somogyvári királyjegyzék hazai történetünk egyik legrégibb és legmegbízhatóbb forrása.

¹ A *Sanctus* jelző kétségtelenül a XIII. századi másolótól származik.

² A későbbi magyar krónikák feljegyzik ezt a helyes 1095. évszámot.

³ Ottó VII. 21. cap. 1137. évi események után *közelebbi időmeghatározás nélkül* írja, hogy Pannonia non longe ante hoc tempus mortuo rege Stephano, Colomanni filio... substituto quippe in regno Bela, Almi filio... s ezután adja Borics első támadásának hosszú leírását.

⁴ „So wird es klar, daß Alberich für das 12. Jahrh. keine wohlgeordnete Quelle vor sich hatte“, majd: „Ganz unzweifelhaft hat es sich aus der Betrachtung des Königsverzeichnisses bei Alberich aber ergeben, daß er für das zwölfte Jahrhundert seine Quelle ausschreiben nicht konnte, letzteres Jahrhundert stimmen, um dies nochmals zu betonen, nicht nur die Zahlen nicht, sondern ist auch die Reihenfolge der Könige völlig verwirrt.“ KAINDL id. m. VII. 22. és 25. l.

⁵ Y. ö. a fentebb 9. l. közölt rekonstruált szöveget.

IV. A SOMOGYVÁRI KRÓNKA ÉS A MAGYAR KRÓNIKÁK XI. SZÁZADI ÖSFORRÁSA.

A Somogyvári királyjegyzék szűkszavú adatai szerves folytatásképpen kapcsolódnak ALBERICUS harmadik — időrendben első — magyarországi forrásához, az **S** krónikához, melyből ALBERICUS krónikáinkkal rokon adatait merítette.¹

ALBERICUS első szempontunkból fontos adatát a 893 évhez feljegyezve találjuk, hol idegen forrásainak elbeszélésébe ékelve felemlíti, hogy a magyarok első fejedelme *Almos* (tévesen: *sub primo duce suo nomine Alino*). A külföldi forrásokban teljesen ismeretlen Álmos neve és fejedelemsége csak egy ANONYMUS Gestájával (*de Almo primo duce*) és a *Zágrábi, Váradi krónikákkal* rokon régi magyarországi forrásból kerülhetett ALBERICUS krónikájába. A KÉZAI utáni írók vele együtt Árpádot tartják a magyarok első fejedelmének. ANONYMUS-sal (*ex insidiis ... magna strage*) rokonnak látszik még ALBERICUS-nak egyik 904. évi feljegyzése is (*post multam stragem ... positis insidiis*), bár ANONYMUS e kifejezést a 913. évi In-menti csata leírásában használja.²

Nevezetesebb ezeknél ALBERICUS-nak az augsburgi csata menekültjeiről szóló tudósítása. Az *et de illis septem Ungaris, qui remanserunt* bevezető mondat után elmondja, hogy ezek a menekültek maguk közül egyet királlyá választottak és visszatérve saját földjükre ők *heten* szolgaságra vetették a föld egész népét, mindazokat, kik a háborúból otthon maradtak (*qui non exierat cum eis ad bellum*). E hét magyar ivadékaik előkelő nemes urak Magyarországon, *quamvis eorum nobilitas magnae servituti subiaceat*.

Nyilvánvaló, hogy itt a hét honfoglaló vezér és az augsburgi hét menekült *gyászmagyar* összevetésével állunk szemben, mint azt már MARCZALI kiemelte.³ Az *et de illis septem Ungaris, qui remanserunt ...* mondat hivatkozás FREISINGENI OTTÓ-nak ALBERICUS-nál e mondatot megelőző tudósítására, mely szerint *barbari ... septem tantum residuis, omnes deleti dicuntur*. KAINDL⁴ ez alapon kétségbevonja, hogy az augsburgi hét menekült története, ami ANONYMUS-ból is hiányzik, benne lett volna a XI. századi magyar ősforrásban. KAINDL e feltevését elfogadva, a fentebb kiemelt három kifejezést (*qui non exierat ...; et de illis septem ...; quamvis eorum ...*) ALBERICUS-nak kellene tulajdonítanunk.

A tudósítást elemezve azt találjuk, hogy az *et de illis ...*, *qui remanserunt* után következő rész, a kiemelt két mellékmondat (*qui non exierat cum eis ad bellum* és *quamvis eorum nobilitas magnae servituti subiaceat*) kivételével, *szó szerint egyezik* ANONYMUS elbeszélésével. A különbség csak az, hogy ANONYMUS a honfoglaló hét magyarról (*septem principales personae, qui Hetumoger vocantur*) mondja el azt, amit ALBERICUS a menekült hét magyarról. Nála ezek választottak maguk közül vezért és mikor a sajátjuknak tekintett földre jöttek, ők vetették annak egész népét szolgaságra. Ezekről és ezek ivadékaikról mondja, hogy nemes urak s a tisztségekből nem zárhatók ki. A szó szerinti átvétel nyilvánvaló.

Viszont a bevezető mondat (*et de illis ...*) és az első közbevetett mellékmondat (*qui non ...*) megfelelő, de módosult változatát a bővebb szövegezésű krónikákban találjuk meg. Ezek a krónikák (Budai, Bécsi Képes stb.) tiltakoznak azon kódexek felfogása (*cum igitur codices quidam contineant, quod ...*) ellen, melyekben a honfoglalás és Magyarország betelepítése a hét hadnagy (capitanei) kizárólagos műveként van feltüntetve. Tiltakoznak pedig azért, mert a hét hadnagytól származó nemzetségeken kívül egész sor Scythiából jött gyökeres magyar nemzetség él a hazában (*unde ergo venit generatio Akus, Bor, Aba ...*), melyeknek ősei szintén résztvettek a honfoglalásban.⁵ E téves felfogás eredetét — az említett kódexek alapján — abban látják, hogy a nép szélteben-hosszában beszél *hét magyar*-ról (*assignant enim hunc rationem, quod vulgus dicit septem Hungaros ...*). Elmondják ezután krónikáink, hogy Taksony idejében a szászok leöltek hétnek

¹ Az e fejezetben tárgyalt párhuzamos szövegrészleteket lásd az I. fejezetben a 7—9. lapon.

² V. ö. XI. fejezet.

³ Id. m. 83. l.

⁴ Id. m. VIII. 51. l.

⁵ PAULER (id. m. II. 605.) téved, mikor e tiltakozást ALBERICUS szövege ellen irányulónak mondja.

Kézai
→ Árpád
az első fejedelem

kivételével, egy magyar sereget. Ezek heten (*septem autem ex ipsis reservatis* v. ö. ALBERICUS: *Et de illis septem Ungaris, qui remanserunt*), kiknek fülét a herceg levágatta, hazatérve, a község ítéletéből minden vagyonukat veszítették, családjukból kiközösítették és koldulásra kényszerítve; vándorénekessékké lettek, mert a halál helyett gyalázattal — levágott füllel — tértek haza. A büntetés egyértelmű a szolgasággal s már maga a levágott fül is szolgaságot jelentett, mert ilyen büntetés szabad embert nem érhetett.¹ Tehát itt is *szolgaságra vetésről* van szó, mint ALBERICUS-nál csak hogy a levágott fülű hét magyar menekült a passzív fél. A büntetés okául felhozott viselkedésük (*ut vivi redierunt et se occidi cum sociis non elegerunt*) épúgy a gyávaság és a bajtársi érzés hiányának vétjét foglalja magában, mint az ALBERICUS-nál említett ok (*qui non exierat cum eis ad bellum*). A két szöveg lényegében egyértelmű, de ALBERICUS-nál a megzavart értelemnek megfelelően módosult. A polemizáló krónikás végül azt mondja, hogy a hét menekült *Hetmoger sunt vocati, et de istis non de septem istis primis vulgus dicit* (Budai kr. stb.).

A krónikás világos tiltakozásából kiderül, hogy voltak oly **régi kódexek**, melyekben a honfoglalás a **hétmagyar** személyes tényeként volt feltüntetve a néphagyományra való hivatkozással (*assignant hanc rationem, quod vulgus dicit septem Hungaros*). A korunkra jutott művek közül csak ANONYMUS és a *Zágrábi, Váradi krónikák* rokonai e régi kódexeknek. Ezek — szemben a magyar communitas által már az új haza földjén választott hét kapitány s köztük a többenél gazdagabb és hatalmasabb Árpád egyenrangúságát és az egész magyar nép, az egyenrangú 108 nemzetség honfoglalását bizonyító KÉZAI, Budai és Bécsi Képes krónikákkal — a hét vezér által még az őshazában választott Álmost egyeduralkodó *fejedelem*-nek (*dux*), a honfoglalást az őt követő Árpád és hat vezértársa — a **hétmagyar** — személyes tényének tüntetik fel. A KNAUZ-féle rövid krónika szorosan csatlakozik ugyan a Budai krónika felfogásához, de ebben is nyomát találjuk a régi kódexek felfogásának, midőn Árpádot nemcsak gazdagabbnak és hatalmasabbnak mondja a többi kapitánynál, hanem *fejedelem*-nek is (*quasi princeps aliorum fuisse dicitur*), amiről a Budai krónika, Kézai és többi rokonai mit sem tudnak.

E régi kódexeknek a S krónikával és ANONYMUS-szal való rokonságára más bizonyítékaink is vannak. ALBERICUS forrása és ANONYMUS megegyeznek abban, hogy a nép szolgaságra vetésének gondolata mindkettőjükénél egyik *alapotívuma* a honfoglalás történetének. (V. ö. ANONYMUS cap. 21., 22., 23., 28., 32., 34., 37. stb.) Nevezetes már most, hogy ANONYMUS a Mén-Marót-ról szóló részben használja a S *totum populum in servitutem redegerunt* kifejezéséhez legközelebb álló *subjugando totum populum* (cap. 28. v. ö. még 22., 23.) kifejezést, míg másutt a *populus* helyett egyéni szóhasználatat *habitatores terre* (cap. 12., 16., 17., 27., 32., 33., 40., 41., 44.) és *incolae terreae* (cap. 21., 22., 34., 49., 51., 52.) kifejezéseket alkalmaz. A többi krónika honfoglalástörténeti leírásában nincs szó az ország népének szolgaságra vetéséről, de fennmaradt ennek emléke a hún-történet végén Marót-ról írt részletben (Budai, KÉZAI: *sic populi Pannonie inceperunt dominari*), ahol a krónikás — mint a hétmagyar-kérdésben — ismét **egy régi forrás**-sal vitatkozik. A későbbi krónikákban ugyanis Szvatopluk a honfoglalás szenvedő hőse, kit ANONYMUS még nem ismert. Ezt a Szvatoplukot ők az említett hún-történeti részletben Marót fiának mondják s ezt a megjegyzést fűzik az elbeszéléshez: **Tradunt quidam, quod Hungari Maroth non Svetibolug ... in Pannonia reperissent principantem.** (Dubniczi, Bécsi Képes, KÉZAI.) Ugyancsak ebben az ősforrásra visszavezethető részletben s nem a tulajdonképeni honfoglalástörténetben tartották fenn krónikáink az ország régi lakosainak ANONYMUS-ból is ismert népneveit (**B, K: Sclavi, Graeci, Teutonici, Messiani et Vlachi advenis remanentibus; subjugando Bulgaris et Messiani;** v. ö. ANONYMUS: *subjugando totum populum.*) A *Teutonici* és *Messiani* hiányoznak ANONYMUS-nál, de mindkét név az ősforrásra mutat. A XI. században még nem olvadtak be a magyarságba a Szent István korában nagy számban bevándorolt németek s királyaink közül egyedül Szent László nevezi magát *Messie rex*-nek.² Abban is megegyezik ez a polemikus krónikarészlet ANONYMUS-szal, hogy az Erdély felőli bejövetelt vitató krónikák itt tartották fenn az ANONYMUS-ból ismert északkeleti bejövetel emlékét (*Hungari de Erdeel et de flumine Ungh ...*). Semmi kétségünk sem lehet affelől, hogy ezek az Anonymus-szal feltűnő rokonságot eláruló részletek ugyanazokból a **régi kódexek**-ből valók, melyekkel a krónikás a hétmagyar kérdésben vitatkozik s amelyekkel a Marót-Szvatopluk-kérdésben itt is vitatkozik (**tradunt quidam ...**).

A polemizáló krónikás hivatkozásai nem vonatkozhatnak a részletekbe nem bocsátkozó *Zágrábi, Váradi és S krónikákra*, de ANONYMUS-ra sem. Ennél hiába keressük a néphagyományra való hivatkozást s viszont a honfoglalók közt találjuk a kódexek felfogása ellen tiltakozó krónikás szerint azoktól mellőzött Aba- és Boor-nemzetségek őseit.

A régi kódexek, ANONYMUS, a *Zágrábi, Váradi* krónikák és ALBERICUS egyezéséből tehát csak annyi állapítható meg, hogy mindezeknek a későbbi krónikáktól eltérő, egyező részletei **egy közös forrásra, a honfoglaló hétmagyar személyes szerepét a néphagyomány alapján kidomborító ősforrásra — nevezzük N-nek — vezethető vissza.**

¹ V. ö. Szent István II. 6., 7. Szent László II. 2., 14., III. 6., 8. t.-c. Ezek értelmében a lopásba vagy más bűnbe visszaeső szabad embert előbb szolgaságra vetették s csak azután csonkították meg.

² FRANKÓI: Szent László levele a Monte-cassinói apáthoz. 1901. 3. 1.

A polémiából az is kiderül, hogy a honfoglaló *hétmagyar*-ról szóló hagyomány mellett egy másik hagyomány is volt az augsburgi csata *hét menekültjéről*. A régi kódexek felfogása ellen tiltakozó krónikás — legkésőbb a XIII. század második felében¹ — azt állítja, hogy a nép ezt a hét menekültet nevezte *hétmagyar*-nak s ezzel ő is elismeri, hogy a néphagyomány tudott *hétmagyar*-ról. De más fontos következtetések is vonhatók a polémikus krónikarészlet és ALBERICUS egyezéséből. A krónikának épen e polémikus része őrizte meg számunkra a maga tisztaságában a kétféle *hétmagyar* összetévesztése miatt eltorzult mondat (*qui non exierat cum eis ad bellum*) értelmileg rokon, eredeti alakját (*ut vivi redierunt et se occidi cum sociis non elegerunt*). A hét menekült megmaradását pedig a krónikarészlet majdnem ugyanazokkal a szavakkal fejezi ki (*septem ex ipsis reservatis*), mint ALBERICUS (*de illis septem Ungaris, qui remanserunt*). Nyilvánvaló ez egyezésből, hogy *mindkettő közös forrásában, az N ősforrásban, mely a honfoglalást a hétmagyar személyes tényeként fogta fel, bent volt — persze a maga helyén — a hét menekültől szóló elbeszélés is*. Különböztetve is ALBERICUS, illetőleg forrásának tévedése csak úgy érthető meg, ha feltesszük, hogy az ősforrásban kéthelyütt volt hét személyről szó. Az N ősforrás leszármazói és a velük polemizáló krónikás megegyeznek abban, hogy a *néphagyomány* beszél *hétmagyar*-ról. A különbség csak az, hogy ezt az egyik a honfoglalókra, a másik a menekültekre vonatkoztatja. Ellentmondásnak látszik, hogy az N forrást átdolgozó ANONYMUS nem említi a hét menekültet. Nem szólva arról, hogy a magyar nép dicső multját külföldi barátja számára megíró ANONYMUS bizonyára nem szívesen szolt történetünk e sötét epizódjáról, a mellőzés okát ő maga adja, mikor a parasztok meséi és népdalok dalai ellen kifakad. Az augsburgi hét menekültől szóló hagyomány pedig határozottan népies jellegű monda, melyet a polemizáló krónikás is annak tartott (*vulgus dicit de istis...*) s ezért le is nézett. Ő is csak a hétmagyarról vallott felfogása igazolására tartotta szükségesnek feljegyezni. A régi forrás hatása azonban ANONYMUS-nál is felismerhető a *qui ex eis residui fuerunt* kezdetű mondatban. ALBERICUS-nak, illetőleg a krónika tőle használt 1233. évi másolatának *sajátja tehát* a kétféle hétmagyar összetévesztésén kívül csak a *quavis eorum nobilitas magnae servituti subiaceat* mondat és az *ut vivi redierunt* felcserélése a *qui non exierat cum eis ad bellum*-mal.

A *hétmagyar* körül idehaza támadt zavarok okát is meg tudjuk állapítani. THURY már régebben rámutatott, hogy a *hétmagyar* gyűjtőnév eredetileg nem személyekre vonatkozott, hanem az egész népre. Az *on-ugur* (= tíz ugar), *otuz-tatar* (= kilenc tatár) *tokuz-oguz*, *on-ujgur*, *utur-gur* s más analóg népnemekhez hasonlóan a *hét-magyar* is a hét törzsből álló magyarság népneme volt.² NÉMETH GYULA újabb adatokkal gyarapítva ismereteinket, sikerülten állapítja meg e népnemek eredetét s az analógiák alapján azt is, hogy a *hétmagyar* eredetileg csakugyan népnév volt.³ A *hét-magyar* népnév, mely a törzsek összetartozását fejezte ki, nem a törzsszervezet bukása idején, Géza és Szent István korában — mint THURY és NÉMETH felteszik —, hanem már egy századdal előbb, a *nyolcadik* törzs, a kabarok, csatlakozásakor elvesztette jelentőségét. A tizedik századi *nyolc törzs*-ből álló magyar törzsszövetség népe már nem nevezhette magát *hét-magyar*-nak. A fogalom lassankén elhalványodott, elmosódott a köztudatban, de a hozzátartozó szó fennmaradt a nép ajkán. A nagy átalakulás után — a XI. században — már tartalom nélküli gyűjtőnévvé változott. A tudósok és a nép — az új fogalom meghatározások két szüntelenül buzgó forrása — új fogalmat, új tartalmat kerestek az ősi, de értelmetlenné vált szóhoz s ki-ki megtalálta a maga módja szerint: előbbie — kik tudtak a *hétmagyar* honfoglaláskori jelentőségéről — a hét foglalt vezérben, utóbbi szabadon csapongó népképzelettel az énekesek ajkán élő nagy vereség állítólagos hét menekültjében. A régi névhez fűzött új fogalmak mindegyike elterjedt a maga világában, míg végül az N krónikában, ebben a népi mondákkal és hagyományokkal vegyes tudós alkotásban egymásra találtak.

A kétféle *hétmagyar* azonban egyéb zavarokat is okozott. A *Pozsonyi krónika* — mint már MÁTYÁS FLÓRIÁN kiemelte — az ismertett polémikus elbeszélés keretében azt is elmondja, hogy *isti iam dampnati VII cantilenas de seipsis componentes fecerunt inter se decantari ob plausum secularem et divulgacionem sui nominis*. Viszont összes többi krónikáink a hét honfoglaló kapitánynak tulajdonítják az énekszerzést ugyane szavakkal, noha közvetlenül azelőtt a hét bűnről szólnak.⁴ Ebből mindenesetre kiderül annyi, hogy a kétféle *hétmagyar*-hoz fűződő hagyományokat idehaza is — mind a nép, mind a tudós krónikások — eléggé összezavarták.

A honfoglaló vezérek és a becsületvesztett menekültek oly alapos összetévesztése azonban aminővel ALBERICUS-nál találkozunk, *magyar* krónikáról nem tehető fel. Viszont ALBERICUS-ról is nehezen hihető el a forrás ily teljes félreértése. Láttuk, mily lelkiismeretesen másolta összes forrásait s mily híven őrizte meg pl. a Somogyvári királyjegyzéknek a királyok uralkodásának tartamára vonatkozó adatait. Ha fentebbi

¹ A bővebb szövegű krónikák és KÉZAI közös forrását PAULER IV. László, DOMANOVSKÝ V. István korára teszi, tévesen KÉZAI elsőségét vitató, KAINDL pedig 1300 körüli időre; v. ö. alább a VIII. fejezetet.

² Irodalomtört. Közlem. VII. 1897. 420–421. l. V. ö. SEBESTYÉN: A magyar honfoglalás mondái. 1905. I. 124–128. II. 12., 47. l.

³ Körösi Csoma Archivum. I. 1921. 148–153. l. — Magyar Nyelv. 1921. 205–206. l.

⁴ FLORIANUS: Fontes. IV. 25–27. l. Utána SEBESTYÉN id. m. I. 124–130. l.

feltételes feltevéseink értelmében ő maga járt Magyarországon s ő másolta a krónikát, kizártunk kell tartanunk a tévedést. Bárki volt is az 1233-iki másoló, reá is áll az, amit ALBERICUS-ról mondtunk. A királyjegyzék és a Pilisi feljegyzések adatait, valamint — a szözszerinti egyezésekből kitűnőleg — a krónikát is híven másoló író nem igen eshetett ilyen hibába.¹ Ezért inkább azt kell feltennünk, hogy egy Magyarországon *idegen embertől* írt, illetőleg *kivonatolt* krónikában a kétféle hétmagyar története valamilyen összekeveredett s erre a zavaros forrásra vezethető vissza ALBERICUS romlott szövege.

Tudva mármint, hogy az 1077—1204-ig (illetőleg 1141-ig) terjedő hírek forrása a *Somogyvári királyjegyzék* volt, önkéntelenül is a somogyvári *francia* szerzetesek felé fordul figyelmünk. E probléma tisztázásához azonban ismernünk kell a királyjegyzék és az ALBERICUS-nál töredékeiben fennmaradt **S** krónika viszonyát; tisztáznunk kell az 1047 és 1077 közti hírek hovatarozását s mielőtt erre rátérnénk, az 1006—1047. évi adatokat kell vizsgálat tárgyává tennünk.

* * *

Szent István uralkodási idejének meghatározása — valamennyi változat közül — a *Zágrábi és Váradi krónikák* eredetibb időmeghatározásához áll legközelebb. A többi változatok XLVI uralkodási évével szemben **Z** és **V** szerint Szent István vezér volt **VIII** és király **XXXIII** évig. Hogy ez a két szám egyszerű másolási hiba az eredeti és helyes **III** + **XXXVIII** helyett, afelől nem lehet kétségünk.² ALBERICUS, illetőleg a **S** **XXXV** száma akár a romlott **XXXIII**-ból, akár az eredeti **XXXVIII**-ból magyarázható, de inkább az utóbbira mutat. Viszont kétségtelen, hogy a XLVI szám a **Z**, **V** romlott szövegén alapszik. A XIII. századi krónikás — KÉZAI és többi krónikáink forrásának írója — a legendából tudta vagy kiszámította, hogy Szent István 38 évig uralkodott mint király és kijavította forrásának **XXXIII**. évét a helyes **XXXVIII**-ra. A koronázás előtti romlott uralkodási évet — **VIII** — azonban meghagyta s amahoz hozzáadva: **VIII** + **XXXVIII** = **XLVI**-ot kapott a **III** + **XXXVIII** és **VIII** + **XXXIII**-ból egyaránt kijövő, helyes **XLI** helyett.

ALBERICUS — noha az 1006. évnél már feljegyezte a forrás **XXXV** számát — másutt (1040.) **XXX** évet mond. Ez azonban saját kronológiai kombinációja. Forrása — SIGEBERT — 1010-nél szól a magyarok megtéréséről s mivel ő 1040-re tette Szent István halálát, ebből számított le 1010-et s kapta a magyar forrással ellentétes 30 évet.³

A Szent István és Péter uralkodásáról szóló rész — Aba megválasztásának kivételével, hol szözszerinti egyezést is találunk a Budai krónika szövegével — csak értelmileg egyezik a bővebb szövegű krónikákkal és KÉZAI-val. Némely kifejezései rokonok a legendával, mint már MARCZALI észrevette.⁴ Azonban épen a legkritikusabb helyeken, hol a legenda használatát kellene feltennünk, lényegesen el is tér a legendától, viszont *szözszerint egyezik* az eddig elhanyagolt KNAUZ-féle rövid zágrábi krónika (**Ku**)⁵ szövegével. Emellett közel áll a *Zágrábi (Z)* és *Váradi (V) krónikákhoz* és több ponton ANONYMUS-sal is érintkezik.

Legjellemzőbb a Szent István megkereszteléséről és Szent Imre haláláról szóló (1010 és 1041) eredetileg összetartozó elbeszélés, mely néhány szó (*Pragensis, sua predicatione, vivente*) és két kifejezés (*maioris ecclesiam Strigonii in honorem sancti Adalberti instituit, a primo duce septimus*) kivételével *szözszerint* egyezik **Ku**-nak Géza és Szent István koráról adott elbeszélésével. Viszont a többi krónikák e helyütt — utalva István és Imre legendáira — bár hosszabb, de sokkal színtelenebb, kevésbé tartalmas leírást adnak és csak értelmileg egyeznek **S** szövegével. Szent István nagyobb legendájában a bővebb krónikákból hiányzó részekkel rokon részleteket találunk ugyan, de az egyezés itt is csak értelmi.

István megkeresztelését Adalbert által **S**, **Ku** és a legenda ugyanazokkal a szavakkal mondják el. A *dicunt Ungari* megfelelőjét is megtaláljuk **Ku** *dicitur*-jában, de nem a legendában. A *Pragensis episcopus* megfelelőjét azonban sem **Ku**-nál, sem a legendában nem találjuk. A régi krónikából való származását a későbbi krónikák (**K**, **B**) bizonyítják a legenda *Boemiensis ecclesie pontifex*-ével szemben. Mindazonáltal itt még feltehetnők a legenda egy régebbi változatának használatát, melyben a *Pragensis* szó is benne volt. A következő mondatnak azonban (**S**: *ipse rex sua praedicatione Ungaros convertit; Ku Stephanus rex... Hungariae regionem... convertit*) a többi krónikában és a nagy legendában nyoma sincs, sőt a legenda határozottan cáfolja István aktív térítői munkáját (*quoniam etsi ipse evangelizandi non assumpsit officium, praedicatorum tamen dux et magister*). A kis legenda és

¹ Egyetlen kimutatható változtatása a *Sanctus* jelző László neve mellett.

² Ugyanennyi időre a 998—1000. és 1000—1038. évekre teszik István uralkodását a *Pozsonyi évkönyvek* és a *Kis legenda*: Anno imperii **XXXVIII**.

³ Meg kell jegyeznünk, hogy — mint azt már KAINDL kiemelte (id. m. 22. l.) — az uralkodási tartamra vonatkozó időmeghatározások a krónikából származnak, de az epochális éveket ez adatokból maga ALBERICUS következtette ki. Legfeljebb Szent László halálának és I. András trónraléptének éve lehetett meg forrásában.

⁴ Id. m. 84. l.

⁵ Századok, 1875. 684. s köv. l. FLORIANUS IV. 94—103. l.

utána HARTVIK pesti kódexe szólnak ugyan a tényről, de más szavakkal, virágosabban (*veritatis cepit ... in corde*). Ha hatásról beszélünk, csak értelmi hatásra gondolhatunk s az **S**, **Kn** szöveg elsősége bizonyos. Megerősíti ezt ANONYMUS szószerint egyező szövege is (... *rex Stephanus verba vitae praedicaret et Hungaros baptizaret*). Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház alapításáról szóló mondat (*maiores ecclesiam Strigoni in honorem S. Adalberti instituit*) sem a legendában, sem a krónikákban, de **Kn**-nál sincs meg. A legenda szól az érsekség alapításáról egészen más szavakkal, de székesegyházról nem. **Kn** rövid szövegének *cuius inter Hungaros clara est memoria* megjegyzése azonban azt bizonyítja, hogy e kivonat ősforrása többet is tudott Adalbertről. Benne kellett lenni a *Pragensis episcopus*-nak és a székesegyház alapításának is.

A Szent Imre haláláról szóló *Sanctus rex Stephanus, primus christianus, Jeché filius, filium habuit unicum virum sanctum, nomine Hemericum, qui vivente patre decessit* mondattal szószerint egyezik **Kn**. Csak a *vivente patre* helyett mond *ante patrem*-et, de **Z**, **V** az eredetibb *eo vivente* szavakat tartották fenn. A bővebb krónikáknak Szent Imre legendájára való utalással végződő elbeszélésében és az István legendában csak távolabbi egyezést találunk. A legendában két a **S**-val egyező szó (*vir, unicum*) van s ezek közül is az utóbbi más értelemben. Ezzel a szóval bővebben kell foglalkoznunk. **S** és **Kn** egyetlen fiúnak (*filium unicum*) mondják Imrét, míg a legenda több gyermekről beszél, kiknek halála után a király Imre fiának — *quasi iam unicum* — viselte gondját. A krónikák szintén több fiúról tudnak, *sed inter alios habuit unum*. A *filium unicum*-ot a legendaszöveg téves megrövidítésének tartathatnók, ha nem ismernők a fenti eredményeket, noha még úgy is fel kellene tennünk, hogy e rövidítés **S** és **Kn** közös — legkésőbb a XII. század első felében (1141 előtt) keletkezett — forrásából származik. Ismerve azonban az eredményeket, **S** és **Kn** teljes egyezését és mindkettőjük eltéréseit a legendától s a többi krónikáktól, az *unicum*-ot kell eredetinek tartanunk. A legenda *quasi iam unicum*-ja talán a régi krónika *unicum*-jának magyarázata akar lenni. Viszont a legendát már használó, sőt ép e résznél kifejezetten említő XIII. századi krónika a legenda hatása alatt szól több fiúról s változtatja az eredeti forrás *unicum*-ját *inter alios unum*-ra. Nevezetes, hogy a már több ízben segítségül hívott **Z**, **V** sem tudnak több gyermekről, jelző nélkül mondanak *filium*-ot s hogy a krónikák ősforrása által használt *Altaichi Évkönyvek* is egyetlen gyermekként említik Imrét (*Stephanus rex ... cum filius eius patre superstitie esset mortuus, quoniam alium filium non habuit.*¹) A **S** *Hemerici* névalakja — a legenda *Hemerici*-ával szemben — a krónikák *Hemerici*-ával egyezik.

A Szent István jelzőjeként használt: a *primo duce Almo septimus* rokon ANONYMUS *Geysa quintus dux*-ával és a nagy legenda *Geiza quintus* (Hartviknál már *quartus*!) *ab illo, qui dux primus fuit*-jával. Forrása azonban nem lehet a legenda, csak egy olyan krónika, mely lehetővé tette, hogy Szent Istvánt Álmostól hetediknek s ne hatodiknak mondják. A bővebb szövegű krónikák Szent István uralkodásáról szólva adják az ő és rokonai leszármazását Taksonytól (**B**, **K**). Ez a genealógia nem lehet a hiba forrása. A **Z**, **V**, **Kn** s ez utóbbival rokon rövid szövegek azonban összefüggő sorozatban szólnak Árpád (**Kn**), illetőleg Álmos (**Z**, **V**) leszármazóiról. A tévedés forrása oly genealógia volt, mely — mint ANONYMUS — *quintus*-nak nevezte Gézát és — mint a **Z**, **V** — *dux Michael*-nek Mihályt, de amelyben a **Z**, **V**-ből hiányzó Zolthan (Zultha) is fel volt sorolva (**Kn**). Az egyik másoló — idegen létére — Mihályt is uralkodónak vélte, hibának tartotta Géza neve mellett a *quintus*-t *sextus* helyett s ezért mondotta Istvánt hetediknek.

A Szent István-kori résznek a legendához és krónikákhoz való viszonyát ismerve, értjük csak meg a Gizelláról (1010) és Péterről (1041) szóló részt. **Kn**, **Z** és **V** rövid szövegeiből — sajnos — hiányzik Gizella gonosztetteinek elbeszélése. A bővebb krónikák részletesen foglalkoznak ezzel s elbeszélésük értelmileg pontosan fedi **S** erről szóló első mondatát (*Gisla ... fecit*), sőt kifejezésbeli hasonlóságokat is találunk (**S**: *multas malicias* — **B**: *omnium malorum, malefactores*). A Gizella megöletéséről szóló tudósítás azonban hiányzik összes krónikáinkból. Mindazonáltal lehetséges, hogy az ősforrásban benne volt, még pedig ott, ahová legjobban illik, a Vazul megvakításában és a hercegek száműztetésében bűnös Buda és társai kivégzéséről szóló részben. A XI. századi író szemében a királyi család uralkodó ágának ádáz ellenségeként feltüntetett Gizella megöletése természetes és helyes dolognak látszhatott, míg a XIII—XIV. századi krónikások már kétségtelenül felismerték benne a keresztény Magyarország megalapítójának hitvesét és megöletése történetének elhallgatásával igyekeztek kiengesztelni a szent király szellemét. Lehet azonban, hogy itt is az idegen krónikás félreértésével van dolgunk, ki Buda megöletését a bűnök értelmi szerzőjeként feltüntetett Gizellára is vonatkoztathatta.

S szerint Péter Gizella fivere. A legenda viszont — helyesen — István unokaöccsének ismeri. A fiatalabb krónikák fenntartották a **S**-vel rokon ősforrás adatát, de a legenda hatása alatt hozzáfűzték annak értesítését is. Így jött létre Péter zavaros genealógiája, mely szerint ő német is, velencei is; Gizellának öccse, Istvánnak pedig unokaöccse. Ez a zavar felismerhető **V** és **Kn**-nál is, de a **Z** csak az ősforrás eredeti értesítését tartotta fenn. Ebben is egyezik **S**-sel. A *quia non erat de*

¹ MG.SS. XX. 794. l.

semine Ungarorum-mal értelmileg egyezik a bővebb szövegek hosszadalmas elbeszélése Péter és németjei tobzódásáról. Szó szerinti egyezést legfeljebb a *semine* szóban ismerhetünk fel. **Kn** e helyütt csak Péter kegyetlenségét (*homo fuit crudelissimus*) említi, **Z**, **V** egészen röviden szólnak róla, de **Kn**-val együtt kiemelik német voltát. A **S** mondata jól beleillik egy *idegentől* írt krónikakivonatba, ki a magyarokról első személyben nem szólhat.

Az *Aba megválasztásáról* szóló mondat szó szerinti egyezik a bővebb krónikákkal. Péternél (1045.) az *iterum* szó csak **Kn** legközelebbi rokonánál, a *TOLDY-kódexben* található meg.

* * *

Az 1047—1077. közti hírek hovatarozásának kérdése szorosan összefügg a magyar krónikák ősforrásának keletkezési korával s ez az oka, hogy a kútfőkritikusok, kik a késői — *Bécsi képes*, *Budai*, *KÉZAI* — krónikák szövegéből megállapított eredményeikből kiindulva, vizsgálták ALBERICUS adatait, eltérő eredményhez jutottak.¹

A krónika hatásának *kétségtelen* biztossággal megállapítható korhatárként fentebb az **1041.** évet vettem fel, mert bővebb szó szerinti egyezéseket csak eddig tudunk kimutatni. Ki kell azonban emelnem, hogy Péternek ez évnél adott uralkodási éve: *regnauit annis XII.* pontosan egyezik a *Váradi krónika* megfelelő helyével. Láttuk már fentebb, hogy az **S** krónika, illetőleg ALBERICUS adatai az ismert krónikavariánsok közül épen a *Váradi krónika* családjával vannak közeli rokonságban. A **XII** szám itt is, a *Váradi krónika*-ban is szövegromlás, sőt könnyen lehet, hogy egymástól független szövegromlás, de nem a *KAINDL*-től egészen önkényesen feltett **II** számból,² hanem a *Váradi*-hoz legközelebb álló *Zágrábi krónika* eredeti **VII** számából. Ez adatból azonban más is következik. Krónikáink sem Péter, sem *Aba* uralkodási évről nem szólnak a maguk helyén. Ellenben *I. András* trónraléptéről (1047-es dátummal), illetőleg *Salamon* házasságáról (1059) szólva, mondják, hogy — a *Zágrábi krónika* szövegét idézve — *mortuo rege S. Stephano regnum vacavit regimine annis undecim, mensibus quatuor et medio; infra quod tempus prefuit regno Petrus (B, K: primo et secundo) ... quasi annis VII (V: XII, a rövid krónikákban VI., B, K: V. et dimidio) et ultra, Abba vero ... prefuit annis III et ultra.* Bizonyos, hogy a **Z** **VII** száma eredetibb a **XII**-nél s a többi krónika **VI**, **V** és fél³ számainál, mert a tizenegyévnél és négyhavi interregnum a **VII** et ultra és **III** et ultra összeadásából pontosan kijön, ha az *ultra*-t mindkettőnél kerekén 8 órára tesszük. Az is bizonyos, azonban hogy ha **S** a **VII** (**XII**) számot átvette, akkor *forrásának legalább 1047-ig (vagy 1059-ig) kellett terjednie*, noha ennek *Aba* és Péter másodszori uralmának évmeghatározásai látszólag ellentmondanak. Azonban Abánál a **II** közösleges szövegromlás **III**-ból, Péter másodszori uralkodásának idejét pedig **II** évben maga ALBERICUS kombinálta ki. Erre forrásában adatot nem talált. Ott a kétszeri uralkodás ideje együttesen volt **VII** (tévesen **XII**) évben megállapítva.

Az 1047—1075. évi adatok vizsgálatát a kronológiai adatokkal kezdjük, megjegyezve, hogy *I. András* uralkodásának időtartamát csak *KÉZAI*, a *Zágrábi*, *Váradi*, *KNAUZ*-féle krónikák és ennek közelebbi rokonai említik, *Salamon* 11 uralkodási évét meg épen csak a *KNAUZ-kódex* és variánsa, a *TOLDY (T)* kódex.

Uralkodó	Az uralkodás tartama				Uralkodási évek	
	Krónikák	H.	S.	Pauler	Pauler	P.-é.
I. András	(Csak K , Kn Z , V : XV .)	XII.	XXIV.	14 + 3 hó	1046—1060	1047—1060
I. Béla	III.	III.	III.	3 — 3 hó	1060—1063	1060—?
Salamon	(Csak Kn : és T : XI .)	XI.	XI.	11 — 6 hó	1063—1074	? — 1074
I. Géza	III.	III.	III.	3 + 1 hó	1074—1077	1075—1076

Míg a **XII.** századi uralkodási adatok egy pont (*II. Géza* 20 éve) kivételével mindenütt eltérnek a krónikáktól s azoknál pontosabb meghatározást adnak, itt az *egyezés két királynál tökéletes* s a másik

¹ MARCZALI I. Gézáig, *KAINDL* Szent Lászlóig, *DOMANOVSKY* I. Andrásig ismeri fel a krónika hatását.

² *Id. m. VII. 14. l.* *KAINDL* itt önkéntelenül is ALBERICUS-t követi, ki az eredeti szöveget megtartotta, de Péter uralkodását más források alapján 1041—1043-ra tette.

³ Ez nyilvánvalóan utólagos helyesbítés egy Péter kétszeri uralkodásának idejét pontosan ismerő krónikástól.

kettőnél is igen könnyen érthető szövegromlásra vezethető vissza. Hogy a III-ból könnyen lesz IIII, ezt nem kell magyarázni. I. Andrásnál pedig mind a S XXIV-je, mind a krónikák XV-je egy régibb és helyesebb XIV-re vezetendő vissza, amit megerősít a *Pozsonyi Évkönyveknek* krónikáinktól független adata.¹

A krónika forrásának használatára mutat I. Géza *Magnus* neve is, bár ez 1075. évi oklevele és hercegekori pénzei tanúsága szerint nem szükségképen származik onnét. A *Bela pugil* névnek a krónikák *Bela Benyn*-jével való rokonságára már MARCZALI rámutatott,² PAULER az értelmi egyezést is valószínűvé tette.³

A krónika használata ellen csak egy komoly érv emelhető. Feltűnő, hogy I. Béla és fiainak a bővebb krónikákban, sőt KÉZAI-nál is oly változatos és szép elbeszéléséből ALBERICUS-nál semmit sem találunk. Ennek azonban, valamint az 1041—1047. közti adatok soványságának magyarázatát találjuk a S krónika kivonatos természetében, amiről később lesz szó.⁴ Határozottan megállapíthatjuk, hogy ezek az adatok a *Somogyvári királyjegyzék*-hez nem tartozhattak, mert Somogyvár apátságát Szent László csak 1091-ben alapította. Az ottani helyi feljegyzések tehát csak Szent László uralkodásával kezdődhetek. A korábbi adatokat máshonnan — az egyezésekből kitűnőleg a krónikák ősforrásából — kellett venniük.⁵

Az ALBERICUS által forrásul használt S krónika utolsó adata I. Géza uralkodási idejére és László trónraléptére vonatkozott. *Következésképpen a S, ANONYMUS és a krónikáktól említett régi kódexek közös ősforrásának is Szent László uralkodásáig kellett terjednie.*

A S krónika és a *Somogyvári királyjegyzék* összefüggését illetőleg megállapítható még, hogy ALBERICUS XI. századi adatainál nyoma sincs — sem az 1047., sem az 1077. év körül, sem másutt — két forrás párhuzamos használatának, aminek alapján a *Somogyvári királyjegyzék* és *Pücsi feljegyzések* adatait szét tudtuk választani. A magyar forrásadatok Szent Istvántól II. Istvánig, s ha az ALBERICUS okozta kronológiai zavart kiküszöböljük, II. Andrásig szorosan összefüggnek egymással. A szűkszavú királyjegyzék a krónikával rokon, bővebb adatokat tartalmazó, de amahhoz hasonlóan a királyok uralkodási éveit is magában foglaló szövegrész szerves folytatása. A S krónika már feltételezett hazai idegen szerzőjét, illetőleg másolóját tehát épúgy, mint a hozzátűzött királyjegyzék szerzőjét, Somogyvár francia bencésai közt kell keresnünk s ezért azt *Somogyvári krónika*-nak kell neveznünk.

* * *

Az egyezések természetét általánosságban vizsgálva, azt találjuk, hogy a *Somogyvári krónika*-nak a honfoglalásról — tévesen a 955-i csatával kapcsolatban — adott rövid leírása szószerint egyezik ugyan ANONYMUS-sal, de határozottan *kivonat* jellegével bír. ANONYMUS-nál — bár itt az ő egyéni bővítéseit is figyelembe kell vennünk — négy fejezetben elszórva találjuk azt, amit krónikásunk egy mondatba sűrített össze. Ugyanezt mondhatjuk a Péter uralkodásával és Aba megválasztásával foglalkozó mondatról, ha a bővebb szövegű krónikákkal hasonlítjuk össze, melyekkel utolsó részében szószerint egyezik. Említettem már, hogy az 1047—1077. évig terjedő résznek a krónikával való rokonsága ellen egyedül az szólhatna, hogy semmit sem mond el I. Béla és fiai korának többi krónikáinkban oly bőven tárgyalt, érdekes eseményeiből. Ugyanez áll azonban a krónikáinkkal kétségtelenül rokonnak felismert 1038—1047. évek történetére. Feltehetnők, hogy — ALBERICUS krónikájában e részek utólagos betoldásáról lévén szó — maga ALBERICUS hagyta el az ő szemében kevésbé érdekes részeket, amint pl. elhagyta az *et de illis...* megelőző mondatot (957.). Ismerve azonban ALBERICUS dolgozásmódját, nagy valószínűsége nincs e feltevésnek. A 957. évnél azért hagyta el a hét menekült történetének előzményeit, mert azt a Somogyvári krónikáénál bővebb kidolgozásban vette át FREISINGENI OTTÓ-tól és SIGEBERT-től. Bár forrásaiból sokszor kihagy egész mondatokat, az 1038—1077. évek bő és érdekes történetét semmi esetre sem hagyta volna kiaknáztatlanul, ha forrásában azt megtalálta volna.

Ez adatok mellőzése, az 1038—1077. évek történetének szűkszavúsága olyan *kivonatos krónika* használatára mutat, aminők a *Somogyvári krónika*-val rokon Z, V és Kn. A *hétmagyar* értelmezése körül támadt vaskos védekezés is arra mutat, hogy itt a bővebb szöveg másolásáról nem igen lehet szó. Viszont a *kivonatolás* e hibát is kielégítően magyarázhatja meg. Mindezt figyelembevéve, az úgynevezett rövid krónikákkal, különösen Kn összevonás útján keletkezett szövegével megállapított szószerinti egyezést nem tekinthetjük véletlennek. A Szent István megtéréséről és Imréről szóló mondatok teljes egyezése alapján pedig kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a *Somogyvári krónika egy a Z, V, Kn és roko-*

¹ ALBERICUS is 1047—1061 közé teszi az uralkodás idejét, noha XIV helyett tévesen XXIV-et ír.

² Id. m. 84. l.

³ Id. m. I. 430. l.

⁴ Ld. alább és a 30. l.

⁵ Megerősíti ezt az a feltűnő körülmény is, hogy Szent László uralkodási évével kezdődik a S és a többi krónika eltérése.

naikhoz hasonló, rövid szövegezésű krónikakivonat volt. A Somogyvári, Zágrábi, Váradi és KNAUZ-féle rövid zágrábi krónikák egy közös, kivonatos krónikasövegre vezetendők vissza. Ez a XII. század elején már ismert rövid krónika azonban a vezérkori részben bővebb volt a ma ismert XIV—XV. századi rövid krónikáknál. Az is kétségtelen, hogy ennek a rövid krónikának szövegét — nem szólva a *hétmagyar* körül támadt értelemszavarról — S őrizte meg leghívebben. Ennek szövege áll legközelebb a kivonat alapjául szolgáló ősforrásból közvetlenül merítő ANONYMUS-hoz, és a XIII. század krónikáitól említett és idézett régi kódexek-hez. A Z, V és Kn ezzel szemben általában a bővebb krónikák, nevezetesen a *Budai krónika* szövegéhez tartják magukat. Ez volt az oka, hogy a S-val egyező, ősi részleteiket eddig betoldásnak tartották.¹ Eredményeink alapján most már megállapíthatjuk, hogy a Z, V, Kn és ezzel rokon rövid krónikáknak ezek az önálló részletei betoldások ugyan a Budai krónika XIII. századi forrásából másolt szövegbe, de egyúttal a régebbi — Szent László haláláig terjedő — kivonatos krónika szövegének jól megőrzött maradványai. Zágrábban, Váradon, Somogyváron megvolt az ősforrás kivonata, melyet a XII—XIII. században helyi feljegyzésekkel, a királyokra vonatkozó adatokkal bővítve, folytattak.² A bővebb krónikától eltérő, a Váradinál pl. többnyire helyi vonatkozású adatok, a Somogyvárinál a szüksézáví királylajstrom, a régi rövid krónika helyi folytatásaiból valók. A XIV. században a Zágrábi és Váradi régi krónikák helyébe újakat irtak az akkor már közkezen forgó bővebb szövegű krónikából s ezekbe átvették a régi krónika több adatát.

Eddigi eredményeink szerint a közös N ősforrás Szent László uralkodásáig terjedt, de haláláig már nem. Ez ősforrásból egy rövid krónikát kivonattoltak, mely már 1141 táján alapul szolgált a Somogyvári krónika ALBERICUS-tól ismert szövegének másolásához. A régi krónikarész mind a S, mind a V krónikában az egyház alapításáról szóló s a többi krónikától független értesítéssel végződik. Mindenesetre feltűnő, hogy a rokon S, V, Z, Kn krónikákat egy-egy alapítóját Szent Lászlóban tisztelő egyház tartotta fenn. Láttuk, hogy Szent Istvánnak *legkésőbb* Kálmán király korában (1095—1116.), de minden valószínűség szerint még a XI. század végén írt nagyobb legendáján is felismerhető a régi krónika hatása (filium, quasi iam unicum).³ Feltűnő az is, hogy a Somogyvári krónika — szemben az összes többi korunkra jutott krónikák *Hungari* alakjával — a Kálmán király idejéig kizárólag használt, ez idő óta mind ritkábban előforduló *Ungari* névalakot használja.⁴

Mindezt egybevetve, fel kell tennünk, hogy a keresett Szent László koráig terjedő N ősforrást még Szent László halála előtt, mindenesetre az ő uralkodása idején irták s e krónika kivonatát úgy látszik még az ő életében szerezték meg a tőle alapított egyházak — Zágráb, Várad és Somogyvár — s ezt egészítették ki a XII—XIII. század folyamán saját, helyi feljegyzéseikkel.

Az 1233. évi másolat alapjául szolgáló 1141 után leírt vagy másolt Somogyvári krónika-nak keletkezési körülményeit kutatva, két eshetőséggel kell számolnunk:

Az 1095—1141. évi uralkodási adatok pontossága s az imént említett körülmények valószínűvé teszik, hogy az 1141 után leírt krónika alapjául egy Szent László korában írt kivonatos krónika szolgált, melyhez Somogyváron 1095 óta egykorúlag jegyezték fel az uralkodási éveket, s ezt a krónikát 1141 után lemásolták.⁵

Tudjuk, hogy a *Somogyvári krónika* Pilisen át jutott ALBERICUS-hoz. Semmi lehetetlenség sincs abban, sőt valószínűnek látszik, hogy 1233-ban Magyarország 1184 előtti történetének forrását kereső, Pilisen tartózkodó francia szerzetes, a pilisi rendtársak figyelmeztetésére a másik nagy szerzetesrend száz évvel idősebb magyarországi rendházának francia lakóihoz fordult s ezekről kapta meg a krónikát lemásolásra. Még sokkal valószínűbb azonban, hogy a pilisi ciszterciek saját rendjük valamelyik régebbi házától kértek adatokat. Ilyen cisztercita rendház pedig csak egy volt Magyarországon, a *cikádori*.

Szent Lipót osztrák őrgrof Ottó fiának, a későbbi freisingeni püspöknek és történetírónak, ekkor még morimundi ciszterci szerzetesnek, biztatására 1136-ban alapította az osztrák Heiligen-Kreuz ciszterci rendi apátságát. Ebből a champagnei Morimundból telepített osztrák rendházból jöttek Cikádorra 1142-ben

¹ DOMANOVSKY (Pozsonyi krónika 35—51. l.), aki először méltatta alapos figyelemre e rövid krónikákat, már kiemelte Kn vélt betoldásainak értékét, de a végső következtetést nem vonta le. MARCZALI id. m. 54., PATLER id. m. II. 604., KAINDL id. m. IX—XII. 1900. 69—72. l., még csak szintelen kivonatoknak tartják e krónikákat.

² Kiderül ez a Z és V bevezetéséből is: ... utile est et expediens propter multa, ut omnium ducum tempore ingressione eorum in Pannonia et omnium regum Hungariae nomina et tempora regiminum in quantum occurrit, describantur. Relatio enim Hungarorum in scriptis ab olim redacta inter cetera habet ... ezt követi a magyarok bejövételének és Álmos megválasztásának rövid leírása, mely nem a bővebb szövegű krónikából, hanem az itt tárgyalt N ősforrásból való. Nyilvánvaló, hogy a Scripta alatt a régi kivonatos krónika értendő. Később ugyane Z, V krónikák a bővebb szövegű krónikára is hivatkoznak: ... ut habet Cronica Hungarorum ... FLORIANUS III. 250., 253. l. A bevezetésre már KAINDL is figyelmeztetett. Id. m. IX—XII. 72. l.

³ V. ö. 27. l.

⁴ V. ö. HÖMAN: A magyar nép neve. 15—20., 56—60. l. ALBERICUS e tekintetben is híven ragaszkodik forrásaihoz. Ottó-tól és SIGEBERT-től vett szövegében Ungari-t, LIUDPRAND után Hungari-t, a Pilisi feljegyzésekből vett adatoknál (1151 óta) mindig Hungari-t használ.

⁵ Nem zárkozzhatunk azonban el attól a feltevéstől sem, hogy az 1095 óta Somogyváron önállóan feljegyzett adatokat a somogyvári barátok csak 1141 után csatolták az akkor lemásolt krónikához.

a II. Géza alapította új apátság francia és talán részben már osztrák-német lakói.¹ Ha az alapítás 1142. évi dátumát egybevetjük a *Somogyvári krónika* 1141 után történt másolásával, nem zárkozhatunk el az elől a feltevés elől, hogy a krónikának ALBERICUS által használt 1233. évi másolata a Somogyvári krónikáról 1142 táján másolt és Cíkádoron az 1142—1204. évi adatokkal kiegészített krónikamásolaton alapult. Erre mutat az 1194. évi lapszéli feljegyzés is a dráva-szavaközi sáskajárásról. A cikádori apátság alapítója adományából bírta a Dráván túl Kuni Valkó megyei falut, élvezte az eszéki vásárvám és rév jövedelmét s többi birtokai — Lota, Feket (Baranya) — sem messze voltak a Drávától. Megjegyzem, hogy a *hétmagyar* kérdésben tapasztalt zavar is megfelelőbb magyarázathoz jut *ily kettős, idegenek által történt másolás* feltevésével. Mindazonáltal ezt a megállapítást — egyelőre legalább — *hipotétikus* értékűnek tekintem.

* * *

Mivel azt tapasztaltuk, hogy néhány ponton KÉZAI kivonatos Gestája is közelebb áll a **S, Kn, Z, V** csoporthoz, mint a bővebb krónikák, az ő és ANONYMUS egyezéseire is ki kell terjesztenünk figyelmünket. A legfontosabbakat — minők Scythia leírásában a *zona torrida*, a *Hung-Hungari* etimológia, az északkeleti irányból való bejövétel, a kalandozások leírásának némely részletei — már DOMANOVSZKY kimutatta.² Figyelmet érdemel az is, hogy a KÉZAI-kivonat címe — ANONYMUS-szal egyezően s a későbbi *krónikák*-tól eltérően — *Gesta Hungarorum*. Feltűnő még, hogy KÉZAI Lél haláláról szólva, mellőzi a többi krónikákban fenntartott kürtjelenetet, amiről, mint mondja, némelyek mesélnek (*quidam... fabulose asseverant*). Igaznak tartja azonban, amit *libri continent Chronicarum*, hogy káromkodtak és fenyegetődtek. Tudva már most, hogy a kalandozások leírásában KÉZAI sok helyen közelebb áll ANONYMUS-hoz, mint a bővebb krónikák, hogy ANONYMUS nem ismeri a kürtjelenetet s hogy épen a — KÉZAI-nál és rokonainál az augsburgi csatával összekevert — inmenti csata leírásában is feltűnően egyeznek,³ nem lehet kétségünk, hogy KÉZAI-nak e helye is, mint a többi ANONYMUS-szal egyező hely az ősforrásra vagy annak valamelyik leszármazójára vezethető vissza. Ez a leszármazó azonban nem lehetett ANONYMUS, ki néhol, így az augsburgi csatánál is — a Budai krónika tanúsága szerint — közelebb áll az ősforráshoz, viszont a *Hung* (folyó)-*Hungari* etimológiáját már *Hungár-Hungvári-Hungari*-ra módosította.

* * *

Az eddigi fejtegetéseket összefoglalva, következő eredményeket állapíthatjuk meg:

A XII. századi (1077—1204.) *Somogyvári királyjegyzék* nem önálló forrásként, hanem mint egy Szent László uralkodásáig terjedő Somogyváron létrejött krónika kiegészítő része, folytatása jutott ALBERICUS-hoz az 1233. évi másolat útján.

A korunkra jutott magyar krónikáktól független királyjegyzékkel kiegészített **Somogyvári krónikát** — az ALBERICUS-nál fenntartott töredékekből ma ismert alakjában — valószínűleg még Szent László korában írták, 1141 után (talán Cíkádoron?) lemásolták és 1205-ig egykorú feljegyzésekkel egészítették ki. **A töredékes Somogyvári krónikában a legrégebb magyar krónikaszöveg jutott korunkra.**

A *Somogyvári krónika* szövegén az 1233. évi másolat készítője nem változtatott, csupán László neve mellé toldotta be a *Sanctus* jelzőt, vagy a pilisi szerzetesek bemondása alapján, vagy saját tudásából.

A *Somogyvári krónika* nem lehet azonos a többi krónikák közös ősforrásával, mert annak más forrásokban hívebben megőrzött szövegét több pontban (*hétmagyar*, Péter uralkodási ideje) megrontotta, megváltoztatta (Bela *pugil*) és kiegészítette (*quamvis eorum... subjaceat*).⁴

A *Somogyvári krónika* forrása Szent László koráig terjedt, de László halála évét és uralkodása egész történetét már nem foglalta magában.

¹ BÉKEFI: A cikádori apátság. 4—5., 28—30. l.

² DOMANOVSKY: Kézai krónikája 39., 77., 82., 87., 91. l. V. ö. még MARCZALI id. m. 45., 72. l.

³ ANONYMUS LV.:

KÉZAI 57. l.

Budai krónika.

... *Regnante Conrado... Lelu, Bulsu, Botond... milites Zulte ducis Hungarie missi a domino suo partes Alemannie irruerunt... Sed tandem Lelu et Bulsun capti sunt et iuxta fluvium Hin in patibulo suspensi occiduntur.* Botond...

... *Lel et Bulchu per communitem Hungarorum in Teutoniā destinantur... imperator irruit super eos... Qui quidem in transitu Ratispone captivati... Caesar iudicio suspendii condemnando Ratispone fecit occidi in patibulo.*

Regnante... Conrado... Hungari egressi, quibusdam partibus Teutonie devastatis... exercitus illos invasit... Lel et Bulchu... captivati sunt... Defentique sunt sine mora et Ratispone patibulo suffocati.

⁴ Ezzel megdől a BÜDINGER-STEINACKER-féle szellemes, de magában is valószínűtlen feltevés, mintha a magyar krónikák ősforrásának szerzője a somogyvári francia szerzetesek közt volna keresendő.

A *Somogyvári krónika legközelebbi rokonai* az elveszett régi Zágrábi és Váradi krónikák, melyeknek a Somogyvárival rokon töredékei a Knauz-féle rövid zágrábi, a Zágrábi és Váradi krónikák-nak a bővebb szövegű (elsősorban a *Budai*) krónikától eltérő s a vezérkori részben ANONYMUS-sal egyező adataiban, interpolációiban maradtak fenn. A régi Zágrábi és Váradi krónikát említi a bővebb krónikából átdolgozott XIV. századi Zágrábi és Váradi krónikák bevezetése (*Relatio Hungarorum in scriptis ab olim redacta.*)

A *Somogyvári, régi Zágrábi és Váradi rövid krónikák* közös őst, az elveszett kivonatos krónikát minden valószínűség szerint még Szent László korában kivonatolták a Szent László uralkodása idején írt bővebb szövegű ősforrásból (N).

Ugyanennek a bősövegű Szent László-kori ősforrás-nak közvetlen leszármazói azok az elveszett kódexek, melyekkel a bővebb krónikák XIII. századi közös forrásuk nyomán a *hétmagyar* és *Marót* kérdésben vitatkoznak és ezt az ősforrást használta forrásul Anonymus is.

A Szent László-kori ősforrás közvetlen leszármazói Szent István nagyobb legendájának szövegéből nem merítettek. Viszont a KÉZAI-kivonat és a bővebb krónikák XIII. századi forrása már ismerte és felhasználta Szent István és Imre legendáit s ép ezekre hivatkozva hagyta el az ősforrásnak a megterésről és Imréről szóló bővebb elbeszélését, inkább oly dolgokkal óhajtván foglalkozni, melyek az akkor már közkézen forgó legendákban nem voltak meg.

A bővebb krónikák és a KÉZAI-kivonat közös, XIII. századi forrása említi és fel is használta a Szent László-kori forrás egyik változatát. A KÉZAI-kivonat szövege néhány helyen közelebb áll az ősforráshoz, mint a bővebb krónikáké.

V. A SZENT LÁSZLÓ-KORI „GESTA UNGARORUM” NYOMAI XII—XIII. SZÁZADI FORRÁSOKBAN.

ALBERICUS magyar vonatkozású adatainak vizsgálatával nyert eredményeink legfontosabbika a Szent László-kori ősforrás létezésének és néhány fontos ismertetőjegyének megállapítása volt. A következőkben ez eredményből kiindulva, a magyar krónikákkal némely részleteikben rokonnak látszó XII. és XIII. századi forrásokat teszünk vizsgálat tárgyává, megállapítandó, vajjon e részleteket az ősforrásra kell-e visszavezetnünk, vagy pedig a KÉZAI-kivonatból és a XIV. századi krónikákból ismert újabb szövegekre?

1. **Odo de Deogilo. (1147.)** A második kereszteshadjárat alkalmával Magyarországon keresztülhaladó VII. Lajos francia király kíséretének egyik tagja, ODO, a hadjárat történetében érdekes leírását adja a XII. századi Magyarországnak, különösen a Dunántúl déli részének. Elbeszélése személyes tapasztalatokon alapuló, minden írott forrástól független, eredeti munka. Van azonban egy bennünket közelebből érdeklő mondata: *Terra hec in tantum pabulosa est, ut dicuntur in ea pabula Julii Caesaris extitere.*¹ Már MARCZALI² kiemelte, hogy ez a külföldön ismeretlen megállapítás mindenesetre a régi krónika **pascua Romanorum**-ával függ össze. A krónika közvetlen használata ellen szól Julius Caesar említése és az a körülmény, hogy ODO-nál egyéb nyomát nem találjuk a magyar forrás használatának. ODO-nak — úgy látszik — feltűnt a sok legelő és rét s midőn ezt a megfigyelését valamelyik literátus magyar pappal közölte, ettől kapta a „rómaiak legelőjére” vonatkozó szóbeli tudósítást.

2. **Ricardus jelentése Julián barát nagymagyarországi útjáról. (1237.)**³ Régóta ismeretes, hogy a tatárjárás előtt Nagy-Magyarország felkeresésére indult dominikánusok a magyar történelem útbaigazítása alapján keltek útra. A jelentés néhány mondata idézet e régi forrásból:

RICARDUS.

Inventum fuit in *Gestis Ungarorum christianorum*,
quod esset alia *Ungaria Maior*,

*de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant, ut
habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum
multitudinem inhabitantium sustinere non posset,*

*qui cum multa regna pertransissent et destruxissent, tan-
dem venerunt in terram, que nunc Ungaria dicitur, tunc
vero pascua Romanorum dicebatur,*

*quam inhabitandum pre terris ceteris elegerunt, sub-
jectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem.*

A. (cím:) *Gesta Hungarorum.*

B. 93. l.: in antiquis libris de *Gestis Hungarorum.*

A. l.: Scithia maxima terra est, que *Dentu-Moger*
dicitur.

B. 10. l.: Scithia in tria regna dividitur... in
Bascardiam, Dentiam et Mogoriam...

A. VII.: *Septem* principales persone... *egressi sunt*
de terra Scithie... cum multitudine magna populorum...

A. l.: ... terra... quamvis sit spatiosa, tamen
multitudinem populorum... nec alere sufficebat, nec
capere... ad occupandas sibi terras, quas incolere
possent...

(V. ö. B. 10. l.)

B. 36.: *transeuntes ... regna Bissenorum ... etc.*
(A. VII—XII. bőven).

A. l.: gentes et regna vastaverunt.

A. IX.: ... terra Pannonie *pascua Romanorum* esse
dicebatur...

XII.: ... *ad terram pervenerant...*

A. XII.: terram ultra quam dici potest dilexerunt...
(V. ö. XLIV.)... *habitatores terre ... se subjugaverunt...*

A. XXVIII.: *subjugaverunt totum populum...*

S. Hii septem *venientes in terram* suam totum *popu-
lum...* in servitutem redegerunt...

¹ MG. SS. XXVI. 62. l. V. ö. MOLINIER: Les sources. II. 300. l.

² Id. m. 61. l.

³ Magyar Honf. kútfői. 466. l.

Ubi tandem per sanctum Stephanum primum ipsorum regem ad fidem catholicam sunt reversi,

prioribus Ungaris, a quibus isti descenderant, in infidelitate permanentibus, sicut et hodie sunt pagani.

Sciebant per Scripta antiquorum, quod ad orientem essent...

Az összehasonlításból kétségtelenül kiderül, hogy RICARDUS arról a forrásról beszél, melyben a *hónfoglalás a hétmagyar tényeként* volt feltüntetve, mely ANONYMUS-hoz hasonlóan említette Pannónia régi nevét a *pascua Romanorum*-ot és *Szent István térítői működését* s amelyhez ANONYMUS, a Somogyvári, Zágrábi, Váradi és KNAUZ-féle krónikák állnak legközelebb. E forrást RICARDUS *Gesta Ungarorum*-nak nevezi s a következőkben ez alapon mi is így fogjuk nevezni.

3. Viterbói Gotfrid: *Memoria Seculorum*. (1185.) I. Frigyes császár udvari káplánja, VITERBÓI GOTFRID,¹ akinek *Pantheon* c. művét — mint látni fogjuk — a XIII. századi Hún-krónika írója forrásul használta, a *Memoria Seculorum*-ban egy helyütt a magyarok őshazájáról szól.

E forráshely értékeléséhez tudnunk kell, hogy GOTFRID a húnokra és magyarokra vonatkozó adatait szószerint FREISINGENI OTTÓ krónikájából vette át. Az avar történethez rajta kívül PAULUS DIACCNUS-t használta fel. A hún-magyar azonosságról mit sem tudó forrásait szószerint követve, mindhárom népet saját nevén nevezi, az avarokat a PAULUS DIACONUS-tól átvett részben a húnokkal azonosítja. Egy ízben azonban, mintegy OTTÓ szövegét magyarázva, az *Avares*-hez hozzáfűzi *id est Ungari Pannonii*,² máskor PAULUS *Avares*, *qui et Huni*-ját egészíti ki *sive Ungari*-val.

Kérdés már most, honnét vette a hún-magyar azonosságnak forrásaitól idegen gondolatát. A *Pantheon* XXVII. fejezetében ISIDORUS nyomán szól a gótokról és Scythiáról, viszont a *Memoria Seculorum*-ban ugyane leírással kapcsolatban érdekes tudósítást találunk a keleti Magyarországról.

ISIDORUS:	GOTFRID: <i>Panth.</i> XXVII.	RICARDUS:	<i>Memoria Seculorum</i>
<i>Hist. Gothorum</i> (MIGNE.	(MG.SS. XXII. 276.)		(MG.SS. XXII. 103.)
LXXXIII. 1059.)		Inventum fuit in Gestis Ungarorum christianorum, quod esset alia Ungaria Maior, de quo ... egressi ... venerunt in terram, que nunc Ungaria dicitur ... prioribus Ungaris, a quibus descenderant ... quod ad orientem essent ...	<i>Ungarorum regna duo esse legimus unum antiquum apud Meotidas paludes in finibus Asie et Europe et alterum, quasi novum a primo regno in Pannonia derivatur, quam Pannoniam nonnulli novam Ungariam vocant. Ungari etiam Huni sunt appellati, sub quorum viribus Atili et Totila quondam regnantes multa regna ... desolaverunt. (104. l.) ... in Ungariam veterem, que est confinio Asie et Europe inter Meotidas paludes ...</i>
ISIDORUS: <i>Originum seu Etymologiarum libri.</i>	quia Gothorum gens ex Magog, filio Japhet, filii Noe, orta est, affirmat cronica ipsorum Gothorum, antiquissimam esse illam gentem; quorum origo a Magog, filio Japhet, descendit, unde et nominatur Gog ad similitudinem ultime sillabe nominis illius, scilicet Gog. Liber etiam istorie eorum similiter affirmat, quia de Magog veniunt et Gothia et Sithia gens a Magog nominate sunt. ... naturalis eorum terra est Sithia, que est in finibus Asie et Europe inter Meotidas paludes, in qua ... gentes Sitharum.	ANONYMUS (Cap. I. megfelelő helyét v. ö.; továbbá:)	<i>Pantheon</i> (u. o. 133.) ... regnum Scitarum et Avarum, id est <i>Ungarorum priorum</i> , qui simul in Confinitis Asie et Europe super Meotidas pabulas ...
(XIV. 3. 31.) Scythia sicut et Gothia a Magog filio Japhet fertur cognominata, cuius terra olim fuit ingens ... per paludes Meotidas ... (XIV. 4. 1. és 3.) Post Asiam ad Europam stilum vertendum est ... regio Scythia inferior, que a Meotidis paludibus incipiens ...		Scithici enim sunt antiquiores populi ... et primus rex Scithie fuit Magog, filius Japhet et gens illa a Magog rege vocata est Moger. A cuius progenie descendit ... rex <i>Athila</i> , qui ... in terram <i>Pannonie</i> venit ...	

GOTFRID saját bevallása szerint *olvasta* (legimus), amit a keleti Magyarországról s a régi magyarokról ír. Hogy hol *olvasta*, az kiderül RICARDUS jelentéséből, melynek a *Gesta*-ból idézett részével egyezik az ő elbeszélése (*prioris Ungari*). Nyilvánvaló, hogy GOTFRID e helyütt a *Gesta Ungarorum*-ból interpolálta ISIDORUS-t, mert a keleti Magyarországról nyugati író előtte nem tudott s az egyetlen forrás, ahonnan vehette, a *Gesta* volt.

Ezt tudva, GOTFRID-nak Attila OTTÓ-tól átvett jellemzésébe interpolált s az ő forrásaiban ismeretlen *flagellum Dei*-jét (v. ö. ANONYMUS. XX. c.) és a hún-magyar azonosság gondolatát is a *Gesta*-ra kell visszavezetnünk.

¹ MOLINIER id. m. III. 21. l., WATTENBACH: Deutschlands Geschichtsquellen. 6. Aufl. II. 290—298. l.

² MG.SS. XXII. 186. l.

KAINDL ez egyezésekből arra következtet, hogy itt is GOTFRID volt KÉZAI forrása.¹ Feledi azonban, hogy a keleti magyarokról és országukról GOTFRID előtt s még utána is jó ideig *egyetlenegy külföldi forrás sem tud*.² Julián utazásáig (1236) csak a magyar hagyomány és a Gesta Ungarorum őrizte az őshazában maradt testvérek emlékét, kikkel a pannóniai magyarok — KONSTANTINUS tanúsága szerint³ — a X. század közepén még követek útján állandóan érintkeztek. Azt sem szabad felednünk, hogy GOTFRID — minden költői hajlama és hiszékenysége mellett is⁴ — német alapossággal ragaszkodott *szószertint* másolt forrásaihoz. Mivel pedig többi forrásaiban sem a hún-magyar azonosság gondolatát, sem a két Magyarország leírását nem találta, ezek forrását a XI. századi *Gesta Ungarorum*-ban kell keresnünk. A magyar udvarral többször érintkező, hazánkban is járt Barbarossa Frigyes udvari káplánja könnyen hozzájuthatott a magyar Gesta egy példányához s hogy hozzájutott, a fenti egyezés bizonyítja.

4. Szent Gellért nagyobb legendája. (XIII. század első fele.)⁵ Szent Gellértnek mai alakjában a XIV. század végén írt, de egy XIII. századi legendából másolt nagyobb legendája több ponton érintkezik a krónikákkal.

Legenda.

(214–217. l.) Erat *quidem princeps in urbe Morisena, nomine Achtum*, potens valde, qui secundum ritum Grecorum in *civitate Budin* fuerat baptizatus.

Regi Stephano honorem minime impendebat... [itt jön cselekedeteinek részletezése]...

Achtum vero *interfectus est* in loco prelii ab exercitu Chanadinii.

Chanadinum... *constituit principem domus regis et domus Achtum*. Ait enim rex ab hac die urbs illa non vocabitur *Morisena*, sed *urbs Chanadina*, pro eo, quod inimicum meum *interfeisti*.

(213. l.)... *civitatem Morisenam*...

(215–216. l.)... congregantes autem *exercitum*, egressi sunt omnes in prelium, cumque *transissent Ticiam*, inierunt certamen contra Achtum et exercitum eius. *Factusque est fragor et sonitus magnus*, et duravit bellum usque ad meridiem, et ceciderunt vulnerati multi... *exercitus*... latuit in reprobis Kukyner et in Zewreg in amni *Canysa usque ad Ticiam*...

Az Ajtonyról szóló két elbeszélésben szószertinti egyezés kevés állapítható meg, a közös forrás használata mégis kétségtelen. A legenda hosszabb elbeszélése semmi esetre sem lehetett ANONYMUS forrása, mert ennek Csanád leszármazásáról és Ajtony feleségének eladományozásáról szóló elbeszélése későbbi betoldás nem lehet. A névalakokat (Ohtum, Sunad) is eredetibb formájukban tartotta fenn. Viszont a legendának a görög térítésről, a görög kolostorról, a királyi só bitorlásáról, Ajtony többnejűségéről stb. szóló adatai s az egész fejezet annyira magukon viselik a korszerűség bélyegét, hogy azt ANONYMUS rövid szövegéből bővültnek nem tekinthetjük.

A *Zágrábi* és *Várad* krónikák-kal az Árpád-ház Mihály ágának genealógiájában egyezik legendánk. Mindketten Vazul fiainak mondják a hercegeket. Hogy ez az egyezés az ősforrásban gyökerezik, azt az András, Béla és Levente Szár Lászlótól való leszármazását vitató XIII. századi krónikás árulja el, midőn kikel az ellen, hogy némelyek Vazul fiainak mondják a hercegeket (*Tradunt quidam*), amit ő hamis és rossz értesülésnek (*Falsum pro certo est pessime enarratum*) tart. A Mihály-ág genealógiájával alább fogunk bővebben foglalkozni.⁶

A *Gellért-legendá* további érintkezőpontjai a *Gesta Ungarorum* leszármazóival:

(211. l.)... a diebus, quibus sanctus Adalbertus *magister noster* intravit regnum Ungarie...

(210. l.)... in *predicatione et conversione* Ungarorum...

(218. l.)... ait rex [Stephanus]... *exercitate officium vestrum predicando, baptizando ac infideles in Christum convertendo*...

(226. l.)... *beatus rex Stephanus ad lucem fidei christianae Pannoniam convertisset*...

Kn. 100.: S. Adalbertus... *cuius inter Hungaros clara est memoria*...

S.: rex Stephanus sua *predicatione* Ungaros *convertit*... Adalbertus... Stephanus ad fidem *convertit et baptizavit*...

Kn. 100.: *Stephanus rex*... *Hungariae partem*... ad fidem Christi *convertit*...

A. LVII.:... *beatus rex Stephanus verba vite predicaret et Hungaros baptizaret*...

¹ Studien IX. 46–48. l.

² V. ö. Gombocz: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. (Nyelvtud. közlem. XLVI. 1–3. l.)

³ Magyar Honf. Kútfői. 123. lap.

⁴ V. ö. WATTENBACH: Deutschlands Geschichtsquellen. II. 6. Aufl. 290–298. l.

⁵ ENDLICHER 202–234. l.

⁶ V. ö. XII. fejezet.

(227. l.): ... *anno undecimo post mortem sancti regis Stephani* ... *Endre et Leventhe in Ungariam venerunt* ...
 (219. l.): ... *confluebant ad eum nobiles et ignobiles, divites et pauperes* ...
 ... *episcopus verbum Dei his, qui fuerant baptizati continue predicabat* ...
 Inter monachos erant *septem viri literati* ... *per ipsos tota provincia* ... *populus autem, licet adhuc nove plantationis* ...
 (217. l.): *repleti sunt gaudio magno* ...
 (218. l.): ... *magnum convivium fecit* ... quos etiam plurimis *donariis remuneravit* ...
 (220. l.): ... *factoque convivio ipsos ad mensam invitavit* ...

Z., V. 252.: *Mortuo S. rege Stephano vacavit regnum regimine annis undecim* ...
B. 73.: *Omnes ... tam nobiles, quam ignobiles ... divites et pauperes planxerunt* ...
A. LVII.: ... *rex Stephanus verba vite predicaret et Hungaros baptizaret* ...
S.: *Septem Ungari* ... *in terram totum populum* ...
A. V.: *septem viri* ...
B. 44.: *Codices contineant, quod ipsi septem* ... *Hungaria ex ipsis solis edita sit et plantata* ...
A. XLVI.: ... *epulabantur cum gaudio magno* ... et diversa *donaria* ... *donavit*.
XXX.: *factum est gaudium magnum* ... et cepit *danare* ...
XLIII.: *factum est gaudium magnum et fecerunt convivium magnum* ... et *epulabantur cottidie* ...
XLIX.: ... *leior factus solito* ... *magnum fecit convivium* et ... *munera magna condonavit* ...
XXIX.: ... *eos faciebat ad mensam suam conedere* et multa eis *dona presentabat* ...
 (V. ö. még **XIII.**, **XXXIII.**, **XXXVII.**, **LII.**)

Folytathatnók még az egyező és a kétségtelen összefüggést bizonyító helyek felsorolását, de ennyi is elég annak megállapítására, hogy a Gellért-legenda ANONYMUS, a *Somogyvári*, *Zágrábi*, *Várad*i és KNAUZ-féle rövid krónikák közös forrásából merített. Ugyanehhez az ősforráshoz vezetnek el a legendának a bővebb szövegű XIII. századi krónika leszármazóival egyező helyei. A Budai krónikának és rokonainak Aba megdorgálásáról, a hercegek visszahívásáról, a pogánylázadásról és Gellért vértanúságáról szóló elbeszélése egyezik a legendával.¹ Ez egyezéseket rendszerint a legendára vezetik vissza, mint forrásra, pedig a XIII. századi író ép ehelyütt világosan megnevezi forrását. A pogánylázadással kapcsolatban Vatha és Janus családjának bűnhődéséről szólva, nem az előtte ismeretlen legendára, hanem az ősforrásra hivatkozik, melyet itt RICARDUS-hoz hasonlóan az ANONYMUS és KÉZAI művének címéből ismert *Gesta Hungarorum* néven (**B. 93. l.** *Est autem scriptum in antiquis libris de Gestis Hungarorum*) nevez. Igazat kell tehát adnunk MADZSAR megállapításának, hogy a nagyobb legenda *Szent Gellért kisebb legendájá*-nak bővítésével jött létre s a bővítéshez az író „*egy régi krónika-redakciót*” használt fel.² Hozzátehetjük, hogy e redakció azonos a polémikus XIII. századi krónikás által a hétmagyar, Marót s a Vazul-fiak kérdésében és a pogánylázadás leírása alkalmával *quidam codices, Gesta Hungarorum, tradunt quidam* kifejezésekkel említett s az itt tárgyalt variánsok — ANONYMUS, a *Somogyvári*, *Zágrábi*, *Várad*i és Knauz-féle krónikák — közös őseként felismert Szent László-kori ősforrással.

5. Spalatói Tamás: Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium. (1266 előtt.)
 TAMÁS spalatói főesperes sokat foglalkozik a magyarokkal. Horvátország meghódítását megelőző részleteiben magyar forrásra támaszkodik, ez idő óta önálló. Magyar forrásból származó értesítései itt következnek:³

TAMÁS.

His fere temporibus pars aliqua gentis Massagetum egressa de regione sua, que Mageria nuncupatur, venit in multitudinem gravi obstantia queque devastans;

totam Pannoniam ex utraque parte Danubii occupavit.

Interfectis namque incolis regionis illius; aliisque in servitutem reductis,

posuerunt se in planitia illa; quia propter raritatem hominum habilis erat animalibus alendis, ex quibus maxime multitudo ipsa victum habebat.

Hec regio dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum.

A. VII.: ... *egressi sunt de terra Scithie* ... *que Dentu-Moger dicitur* ... *cum multitudine magna populorum.*

B. 10.: *Scithia enim regio* ... *in tria regna dividitur, scilicet in* ... *Mogoriam* ...

R.: ... *Ungaria Maior, de qua egressi* ...

... *multa regna pertransissent et destruxissent* ...

A.: *Pannonia* ... (a meghódítás részletes leírása).

[**A. L.**: *gentes et regna vastaverunt et eorum regiones occupaverunt* ...]

Z., V. 250.: ... *de gente Scithica magna multitudo totam Pannoniam occupavit.*

S.: ... *totum populum in servitutem redegerunt* ...

A. XLIV.: *visa fertilitate et ubertate illius loci* ...

B. 8. l.: ... *pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt oportunam* ...

A. I.: ... *habenter animalia multa et victualia sufficienter* ...

A. IX.: ... *terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur.*

R.: *terra tunc pascua Romanorum dicebatur.*

[V. ö. **A. L.**, **LIII—LVI.**; **B. 54—60. l.**]

¹ DOMANOVSKY: Kézai. 105—107. l. Kaindl. XIII. 28—37. l.

² MADZSAR: Szent Gellért nagyobb legendájáról. 1913. kül. 12. l. A legendabővítés korát, azonban vele szemben a XIII. század első felére kell tennünk. V. ö. Domanovszky: Kézai. 105. l. A ma ismert legendaszöveg ennek a XIII. századi legendának XIV. századvégi másolata.

³ Monumenta Slavorum Meridion. T. XXVI. 42—43., 46. l.

Ceperunt ergo circumpositas regiones bellis assiduis infestare, ecclesias destruere, christianos affligere. *Erant enim pagani crudelissimi*, prius vocabantur Huni, postea sunt Hungari nuncupati. Ante ipsa tempora dux Attila, ferocissimus persecutor christianorum, de predicta regione dicitur fuisse egressus.

His temporibus Geyza, **quartus** dux Ungarorum, christianus effectus, cepit gentem suam ad ritum christiane professionis paulatim attrahere, dans libertatem christianis edificandi ecclesias et nomen Christi publice predicandi.

Az egyeztetés eredményeképp megállapíthatjuk, hogy TAMÁS a vezérkori részben ugyanazt a régi *Gestát* használta, melynek közelebbi meghatározását célul tűztük. Döntő bizonyítékkal az ősforrásra jellemző *in servitutum redactis* és *pascua Romanorum* kifejezések szolgálnak. A Gézáról és Szent Istvánról szóló rész forrása azonban már a legenda, még pedig a fiatalabb HARTVIK-féle legendaszöveg, melyben Géza már nem ötödik, hanem negyedik fejedeleme van feltüntetve.

6. Lengyel-magyar krónika. (XIII. század.)¹ A középkori történetírás egyik legsajátságosabb alkotására, az úgynevezett *Lengyel-magyar krónikára* áttérve, ki kell emelnünk, hogy ez a krónika csupán forráskritikai értékkel bír. Mint történeti forrást zavarossága, adatainak kúszáltsága és megbízhatatlansága teljesen használhatatlanná teszi.² Az író bevallott célja „a saját hazájából kivándorolt s idegen földön, Szlavónia földjén, megtért magyarság csodálatos megtérésének” leírása. Emellett azonban Magyarország XI. századi történetében minden alkalmat megragad, hogy a magyar királyi család lengyel összeköttetései és az I. Béla ágának nyújtott lengyel segítség kiszínezésével a lengyel királynak a magyarok felett gyakorolt fennhatóságát és Boleszláv nagyságát bizonyítsa. Főforrása a HARTVIK-legenda, mely keretét adja az egész elbeszélésnek. Ebbe fűzi interpolációit. Ezek közül a lengyelbarát tendenciózus részek lengyel forrásokban és az író fantáziájában gyökereznek. A húnok és magyarok történetére vonatkozó kúszált részekről a következő összehasonlítás van hivatva kimutatni származásukat.

Lengyel-magyar krónika
[Attiáról].

(c. 1.)³ rex... Aquila... esset locupletatus argento et auro et gemmis preciosis, hominumque et animalium, volucrum ac bestiarum silvestrium maxima multitudo...

...exaltatum est et elevatum est cor eius, et decrevit in animo suo, ut omnia regna terrarum et omnes nationes confringeret et suo imperio subjugaret... Exiit edictum ab ipso, ut omnes nationes super quas timor eius erat ad bellum validum parati et armati congregarentur. Quae cum convenissent... elegit centum acies de viris strenuissimis...

(c. 3.) ...Aquila... plaga Dei appellatus est...
...ab egressu terre sue orientalis Ungarie... Cum autem post victoriam fluvium, qui Drava dicitur pertransisset et vidisset terram planam atque frugiferam... Pertransiens Danubium invenit terram planam et campestram, herbisque superfluis virentem, pastoribus et pecudibus seu iumentis et poledris indomitis plenam. Nam in terra hac solummodo pastores et aratores morabantur.

A. I.: ... iam dicta gens: ... ad tantam crudelitatem pervenit...

A. I.: ... rex Athila de terra Scithica [que Dentu-Moger dicitur] descendens...

A. XX.: ... Athile..., qui flagellum Dei dicebatur...

LH. 35. l.: ... Geyza ... crudelis ... et precipue in christianos...

LH. 35. l.: princeps quartus ab illo, qui... dux primus fuit, nomine Geysa, cepit tractare... statuit preceptum cunctis christianis ducatum intrare volentibus... securitatis gratiam exhiberi, clericis... potestatem concessit... adeundi...

B. 137. l. (Salamon és Géza belgrádi harcáról:) Hungari... tulerunt aurum... et argentum, lapides preciosos, gemmasque... nullusque fuit..., qui ibi non locupletatus fuit...

A. I.: ... rex Attila... aurum et argentum et gemmas habebunt sicut lapides... habentes animalia multa...

A. XIV.: habundantiam omnium bestiarum et copiam piscium...

B. 9.: ... herbi, silvis, piscibus, volucris et bestiis copiat...

A. XLIV.: Mens Hungarorum nichil aliud optabat, nisi occupare sibi terras et subiugare nationes... LIII.: Erant viri bellicosi et fortes in animo, quorum cura nulla fuit, nisi dominio suo subiugare gentes et devastare regna aliorum. XLIII.: ... vicine nationes... confluebant ad ducem Arpad... XLIV.: ... timor eorum super omnes... (V. ö. XII., XX., XXXIX.)

B. 14.: ... occidentales regiones invadere decreverunt... armatorum virorum eligentes... taliter Hunos congregabat ad exercitum: ... Qui edictum contempsisset...

A. XX.: ... Attile, qui flagellum Dei dicebatur...

A. I.: ... Dentu Moger... versus orientem...

R.: ... alia Ungaria Magna, de qua egressi fuerant... ad orientem...

A. XLIV.: dux Arpad... iuxta Danubium... ad insulam magnam... visa fertilitate et ubertate illius loci...

B. 37. l.: ... circa partes Danubii descendisset, vidit locum amoenum ac terram bonum et fertilem, fluvium bonum ac pratum...

A. IX.: Quam terram habitarent pastores Romanorum... greges eorum... pascuantur... XI.: ... ubi collocavissent pastores suos...

¹ Keletkezési korára v. ö. KAINDL id. m. III. A krónika szövegét lásd: BIELOWSKI: Monumenta Polonie historica. I. 495—515. l.

² V. ö. SZABÓ KÁROLY megjegyzéseit THIERRY: Attila-mondák c. műve fordításában (1864.). 122—123. 132., 133. l.

³ A fenti számok a fejezetet jelzik.

...pertransivit fluvium, qui *Thisa* dicitur.
...distribuitque principibus et baronibus terram, conferens eis magnas possessiones...

...post hec uxor eis peperit filium... *Columan*...
Aquila... decrevit omnium consensu, ut... primogenitus regnaret super omnibus... congregatis cunctis principibus et magnatibus terre, tradidit regnum in manus filii sui *Colummani* et mortuus est.

[*Szent Istvánról.*]

(c. 7.)... principem milicie *Albam* nomine ad... ducem Polonie transmisit, rogans ipsum ut in terminis Hungarie et Polonie conveniret. Qui congregato omni exercitu suo ad regem ante *Strigonium* venit, ibique in terminis Polonie et Ungarie tentoria sua fixit... ad litus *Danubii*... Dein in Agriensem civitatem ibant, in fluvium, qui *Tizia* nominatur cedentes... iuxta fluvium, qui *Cepla* nuncupatur usque ad *Castrum Salis*, ibique inter Ungaros, Ruthenos et Polonos finem dabant.

...ad cathedralem ecclesiam *Strigoniensem*... *S. Adalberti*... novo opere fabricabatur...

...ad sua tentoria redeunt, ibique in gaudio et leticia epulis et potibus, in chordis et organi, in tympanis et chori, in cytharis et phialis letes *VIII.* duxerunt dies... omnis exercitus... muneribus replentur...

(c. 10.)... unicum filium suum *Henricum*¹ sepultum...
...uxor (t. i. *Stephani*) peperit filios... *Leventha*...
Petrus... *Bela*...

...accepit uxorem de *Theutonia*, sororem regis *Alemannie*, cum qua intravit minor frater, nomine *Henricus*...

...Consentientibus omnibus *Albam* nomine inter se maiorem et rectorem elegerunt...

(c. 11.) Planxerunt eum omnes populi Hungarie simul in unum dives et pauper.

[*Henrik = Péterrol.*]

(c. 12.) Cogitare cepit [regina], et secum voluere, quomodo fratri suo, duci *Henrico*, regnum *Ungarie*... traderet... et sue potencie usurparet.

...consultuit ei, ut *Almaniam* intraret et cum exercitu valido rediret et valida manu Hungariam intraret... quod permittente divina voluntate, intravit dux *Henricus* manu forti Ungariam.

Et obviavit ei *Alba rex* ex parte civitatis *Strigoniensis* et bellum magnum ortum est... victoriam obtinuit dux *Henricus*. Et rex *Alba* et *Kaul* terga verterunt et acceptis filiis regis tribus, *Leventa*, *Bela* et *Petro*, fugerunt in *Poloniam*...

A. L.: fluvium *Thyscie* transnavigaverunt...

A. XL.: ...condonavit suis nobilibus diversa loca...
XLVI.: ...omnibus militibus... donaria... cum ceteris possessionibus donavit...

B. 125.: ...dux autem *Geysa* genuit *Colomannum*...

A. LII.: dux *Arpad* accepto iuramento primatum et militum... filium suum *Zultam* ducem cum magno honore elevare fecit. Post hec dux *Arpad* migravit de hoc seculo.

C. 91. l.: *Alba* in regem coronatus...

Gell. leg.: *Alba* comes palatii.

A. XVII.: *Arpad* dux et sui nobiles... ultra montem *Turzol* castra metati sunt... requiei locum sibi elegerunt... Et non paucos dies ibi permanserunt, donec omnia loca sibi subjugaverunt usque ad fluvium *Souyou* et usque ad *Castrum Salis*... *Turzol*... descendit in *Tysciam*... XVIII. Tunc missus est *Borsu* cum valida manu versus terram *Polonorum*, qui confinia regni conspiceret, et obstaculis confirmaret usque ad montem *Tatur*... XXXIV.: omnis exercitus eorum fluvium *Ypul* iuxta *Danubium* transierunt. Et... transitio fluvio *Gron* castra metati sunt... *Borsu*, quem dux *Arpad* cum magno exercitu miserat in auxilium eorum... irent in silvam *Zouolon*, qui facerent in confinio regni munitiones fortes... ut ne... *Poloni* possent intrare...

S.: et maiorem ecclesiam *Strigonii* in honorem *S. Adalberti* instituit.

A. XLVI.: ...et facti sunt leti... epulabantur cum gaudio magno... et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus... habebant ante se: fercula pocula portabantur... tunc propter leticiam permanserunt [ibi]... per XX. dies... et omnibus militibus diversa donarii... donavit. XLIX.: ...leciore factus solito... magnum fecit convivium et... munera magna condonavit...

(V. ö. XIII., XXIX., XXX., XXXVII., XLIII., LII.)

S., Kn. 100. l.: ...habuit filium unicum *Emericum*...

Gell. leg.: ...*Endre*, *Bela* et *Leventhe*, qui erant de genere *S. Stephani*...

B. 91.: ...generi *S. Stephani*...

B. 75.: ...fratrem regine, *Petrum Alemannum*...

S.: *Petrus* frater dicitur fuisse regine.

S.: ...promovere curarent quendam *Abbonem*, qui erat unus ex ipsis, de magnis principibus. C. 91. l.: *Alba*...

B. 77.: Principes... elegerunt de semet ipsis quemdam comitem, nomine *Abam*...

A. LIII.: ...communi consilio rectores prefecerunt...

B. 73.: Totius *Hungarie*... et omnes populi regni nobiles et ignobiles, simul in unum dives et pauper planxerunt...

Gell. leg.: 219. l.: confluebant ad eum nobiles et ignobiles, divites et pauperes...

B. 95.: Regina... *Petrum*... fratrem regine regem preficere statuerunt... regnum *Hungarie*... Teutonicis subderetur... et regina... motus sue voluntatis posset explere...

B. 78. l.: *Petrus* transfugit in *Bavariam*, *Henrici* regis *Teutonicorum* adiutorium imploraturus...

80. l.: ...cum *Henrico*... descendit cum exercitu magno...

85. l.: *Caesar* [t. i. *Henricus*] divino fretu auxilio...

84. l.: Occurrit autem ei *Aba rex* in *Menfeu* iuxta *Jaurinum*. Commisso igitur prelio... sed tandem *Caesar* [t. i. *Henricus*] obtinuit victoriam. *Aba* vero rex devictus fugit...

B. 72. l.: *Andreas*, *Bela* et *Levente*... in *Bohemiam* fugerunt... transierunt in *Poloniam*...

¹ V. ö. a 9. caputban *Hartvik* után: in filiorum obitu... pueri *Henrici*..., quem quasi iam unicum.

Henricus vero regnabat... *Nobilem vero genealogiam Ungarorum depredabatur... rodebatque terram cum perfidis Ungaris...*

(c. 13.) *Hac tyranide percepta Alba...*

... pueri, iam adolescentes... *cum essent prope civitatem, que dicitur Pesth, occurrit eis ibi dux Henricus...*

... et *Alba interfectus est iuxta paludem... unde usque in hodiernum diem appellatus est palus Albe regis.*

Henricus rex... *terga vertit et persecuti sunt eum... Regina vero... subitanea morte mortua est.*

[*Leventa = I. Andrásról.*]

Post conflictum vero congregatis dux Boleslaus *episcopis et magnatibus Hungarie, descendit in civitatem regiam Albam et coronavit... Leventam regio diademate.*

Petrum vero et Belam duces constituit.

Post sex menses nunciant sibi Leventam iam mortuum.

[*Péterről.*]

... noluit coronare Belam... sed elegit Petrum juniorem fratrem.

Quo coronato dux [t. i. Boleslaus] recessit in *Carinthiam* et ibi metas posuit. *Erat enim timor eius super omnia montana Carinthie et Alemannie et Austrie, quia per Austriam cum victoria Poloniam reversus est.*

[*I. Béláról.*]

[Boleslaus]... *venit... et accepto Bela in Albam civitatem pervenerunt et ei regium diadema imposuit.*

... uxor regis Bele peperit filios... *Albertum, Jesse, Columan, Salomon... Ladislaum...*

Hunc autem [*Ladislaum*] dux *Russie* de civitate *Galic* in adoptivum filium accepit et ei cum filia sua... tradidit.

[*Albert (Lampert) = I. Gézáról.*]

... rex Bela... mortuus est. *Pest hec eligitur Albertus senior filius in regno et coronatur. Quo regnante... Columann et Jesse mortui sunt. Ipse vero V. anno... mortuus est.*

[*Salamonról.*]

Salomon vero frater eius regnabat.

[*Szent Lászlóról.*]

Remansit dux *Ladislaus in Galicia.*

Habito vero consilio *episcopi cum principibus...*

Ladislaum in regem Hungarie acceperunt... Salomone fratre eius eum consentiente.

77. l.: Petrus autem... *nobiles Hungarie aspernabatur...*

91. l.: Quibusdam *perfidis*, Buda scilicet et Devecher...

B. 78. l.: Principes... querebant, qui eos a *tyrannide* Petri liberaret... elegerunt... *Abam.*

B. 95. l.:... *Endre et Levente... appropinquaverunt ad portum, qui Pesth dicitur. [Gell. leg. ... in civitate Pest.]*

C. 91. l.: *Alba* expulsus et *interfectus est prope villam Alba* penes *Tiscie.*

[B. 85.: *Aba* fugit versus *Tysciam* et in villa quadam in scrobe veteri... jugulatur.]

B. 100. l.: Petrus rex... fugam vincit...

S.: *Gisla... interfecta fuit.*

B. 101.: Dux *Andreas* a perturbationibus hostium securus affectus, in *regia civitate Alba, regalem coronam est adeptus a tribus tantum episcopis... coronatus est A. D. 1047.*

B. 104. l.: Diviserunt regnum in tres partes... *tercia vero pars [Bele] ducis est collata.*

B. 102.: *Leventa* vero in *eisdem diebus mortuus est.*

A. XLIV.: dux *Arpad... contra Carinthiam bellum promoverent... quia timor eorum irruerat super omnes homines illius terre...*

B. 54. l.: *Posthec Carinthiam* hostiliter adeuntes... abinde *Carinthia, Carniolia et Stiria* spoliata... *reversi sunt.*

B. 114. l.: Dux *Bela... iniuriam notificavit socero suo duci Polonie... [qui] auxiliatus est ei fideliter... dux Bela victoriam obtinuit... (116. l.) venit in civitatem Alba, ibique regio diademate... feliciter est coronatus.*

B. 90. l.: *Bela* dux genuit in *Polonia... Geycha... Ladislaus, nomine avi sui...*

107. l.: *Andreas... genuit Salomonem... Porro dux Bela genuit... Geysam, Ladislaum et Lampertum...*

125. l.: dux autem *Geysa* genuit *Colomannum* et *Almum.*

B. 102. l.: *Calvus Ladislaus uxorem de Rutenia dicitur accepisse.*

B. 120. l.: rex *Bela... migravit a seculo.*

B. 151. l.: Tunc *Geysa... coronam regni suscepit.*

Z., V. 254. l.: *Post hoc* regnavit annis III *Geysa primogenitus Bele regis.*

B. 161. l.:... *Ladislaum... elegerunt.*

B. 142. l.:... *dux Ladislaus* ivit in *Rusciam... rex et dux inter episcopos et principes... roborato federe pacis...*

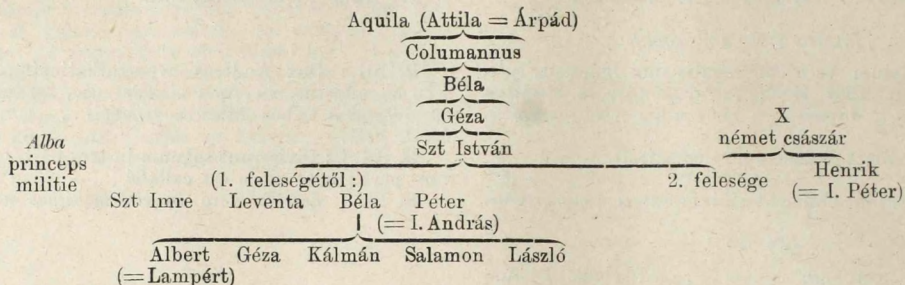
B. 161.: *Ladislaum... elegerunt... Salomon* erat in *Poson... episcopis autem laborabant pacificare eos... pacificatus est Salomone...*

Az összehasonlításból kiderül, hogy a *Lengyel-magyar krónika* a XI. századi *Gesta Ungarorum*-hoz legközebbi viszonyban álló forrásokkal — ANONYMUS-szal, a Somogyvári krónikával, a Gellért-legendában fenntartott krónikátörédekkel és a KNAUZ-féle rövid krónikával s az ennek családjához tartozó CORNIDES-kódex-szel feltűnően egyezik (*timor eius, regna et nationes subjugare, Ungaria orientalis, pastores, Alba rex* és halála helye: *Alba*, S. Adalbert egyháza, a lakomázás, Szent Imrénél a *filium unicum*).

Forrását azonban nemcsak szabadon használta, hanem értelméből kiforgatva, teljesen összekészálta.

Attila (Aquila) személyében összeolvad Attila, Álmos, Árpád és Szent László alakja. Történetét ezek tetteiből s a magyarok honfoglaláskori és X—XI. századi történetéből egészen önkényesen állítja össze. Ugyanígy összekúsálja a XI. századi királyok történetét és genealógiáját. Műve e részének tendenciája, hogy a XI. századi Magyarország lengyel hűbérességét, a lengyel hercegek hatalmát bizonyítsa. E cél érdekében még attól sem riadt vissza, hogy Árpád és a X. századi magyarok hadjáratainak hőségé Meskót és I. Boleszlót tegye meg. E felfogásában igen kis történeti magra támaszkodik, a lengyel királyok által I. Bélának és fiainak nyújtott segítségre.

Ki kell emelnem, hogy a Lengyel-magyar krónika minden zavarossága mellett sem állítható, hogy írója teljesen logikátlanul járt volna el. A magyar királyi háznak következő leszármazási tábláját állíthatjuk össze a krónikából:

Ez a genealógia — minden kuszasága dacára — a magyar krónikából készült, de valószínűleg kivonatos feljegyzéseken alapszik. A feljegyzések készítője úgy látszik kifejejtette az Árpádtól Szent Istvánig terjedő genealógikus részt s ezért az író, ki Attilát — láttuk — Álmossal, illetőleg Árpáddal azonosította s ki a HARTVIK-legendából tudta, hogy Géza a *negyedik* fejedelem volt, a későbbi genealógia adatait használta fel. Géza apjává Bélát tette ad analogiam I. Béla fia Géza,¹ Attila-Árpád fiává pedig Kálmánt, mivel Attila személyének és cselekedeteinek méltatásához Kálmán apja I. Géza és Szent László tetteinek leírását is felhasználta.

Pétert mindenesetre azért nevezi Henriknek, mert Henrik császárral jött vissza Magyarországra s a krónika Henrik harcairól szól. A két személy nála összefolyt. Péterrel így nem tudott mit csinálni, tehát megtette a lengyel forrásból is ismert Béla és Levente testvérének. E tévedés lehetőségét a Budai krónika egy helye eléggé valószínűvé teszi. A krónikás a hercegek visszahívásáról szólva mondja: *Andrean, Belam atque Leventam contra Petrum regem in regnum reducere*. Hevenyészett kivonatolásnál könnyen elképzelhető egy szó felcserélése s akkor *Belam, Leventam, Petrum contra regem*-et kapunk. Ebből, vagy hasonló másolási hibából keletkezhetett e tévedés. Hogy a hercegeket Szent István fiainak tartotta, ez forrása félreértésen alapszik. A Gesta ugyanis királyi vérek (B. 91.: *regio semini restituere*) és Szent István nemzetségéből származottaknak (Gell. leg.: *erant de genere S. Stephani*. B. 91.: *generi S. Stephani*) nevezte őket. Salamon besorolása Béla fiai közé I. András mellőzésének természetes következménye volt. Ugyancsak a magyar krónikára vezetendő vissza az a tudósítás, hogy két herceg volt — Béla és Péter — egyidőben. A krónika ugyanis három részt említ (*in tres partes divisa*), ahol Béla hercegségéről szól, melyből persze kettő a királyé, egy a hercegé. A lengyel itt tévedést látott annál is inkább, mert később — Salamon korában — csakugyan két hercegről van szó.

A Szent László koráig terjedő régi magyar Gesta bő kiaknázása mellett a hún-történettel kapcsolatos XIII. századi bővebb krónika használatának nyomát sem látjuk. Mindössze három helyen van némi lát-szólagos érintkezésük. A Scythia leírásából való hely (*animalium, volucrum ac bestiarum*) és a kapitány- és bíróválasztásból szóló részből átvett részletek (*armatorum virorum eligentes, edictum*) azonban — mint alább látni fogjuk² — a Gestából kerültek a hún-történetbe. Ugyanezt mondhatjuk a harcok egyező leírásáról. Attila (Aquila) hadjáratairól szólva (c. 1.) *Litvát*, Scuciát, *Daciát* említi, ezután a *Rajnán át Kölnbe* vezeti Attilát, hol Szent Orsolya és a 11.000 szűz legendájáról szól s innét Apuliába tér át. A XIII. századi krónika is szól, de más sorrendben és egészen más szavakkal ezekről. Itt *Kölnből* a 11.000 szűz legyilkolása után kiindulva s a *Rajnán* átkelve megy Attila a *dákok* (dánok), norvégek, frizek, *litvánok* ellen (B. 23. l.); másutt említi krónikánk *Litvát* (24. l.) és *Apuliát* (27. l.). Szó szerinti egyezésnek azonban nyoma sincs s így egy közös vagy rokon forrás használatát kellene feltennünk. Mivel azonban a hún történet írója ez elbeszélés más részleteit is a régi Gestának kalandozáskori részéből vette át,³ nyilván való

¹ V. ö. alább a XII. fejezetben.

² V. ö. VII. fejezet.

³ V. ö. alább a VII. fejezetben.

hogy a 11.000 szűz esetét kivéve, ezt is önnét vették. A Rajnára és Apuliára vonatkozó részletre ez világosan bizonyítható. A 11.000 szűz legendájához azonban a Lengyel-magyar krónika idegen forrást használt, mert ezt is, mint Attilának a pápával való találkozását bővebben és a Hún-krónikától eltérően adja elő.

Világos a Gesta használata, midőn Attila aquilejai hadjáratáról szólva — amiről külföldi forrásából értesült — megteszi Attilát Aquileja alapítójának, mely *ab Aquila rege Hungarorum nomen sumpsit*. Nyilvánvaló, hogy itt a régi Gesta ANONYMUS-nál is fennmaradt elbeszélését a *civitas Athile regis*-ről (Ecelburg-Budavár) keverte össze a névhasználat alapján a külföldi forrás elbeszélésével Aquileja lerombolásáról és Velence alapításáról. E tévedése adja egyben magyarázatát a szokatlan *Aquila* névalaknak is.

Mint történeti forrással egyáltalában nem érdemes e kusza és hazug kis munkával foglalkozni, mely semmiesetre sem érdemi meg azt a kitüntetést, amiben KAINDL részesítette, aki ezt a zavaros és kuszt fém munkát választotta a magyar krónikák forráskritikai vizsgálatánál kiindulópontul,¹ bár elmulasztotta alapos összehasonlítását krónikáinkkal. Mint a Gesta Ungarorum részleteinek egyik fenntartója azonban megérdemelte a ráfordított fáradságot. Kétségtelen, hogy a *Lengyel-magyar krónika* írója — a HARTVIK-legenda és a Boleszlávot dicsőítő lengyel forrás mellett — forrásul használta a XI. század végéig terjedő *Gesta Ungarorum*-ot, illetőleg annak egy összekusztált kivonatát. A Szent Lászlót dicsőítő befejező sorok is egész bizonyosan ebből a régi forrásból valók. Ezzel szemben a XIII. századi hűntörténettel bővült magyar krónikát nem ismerte, ami megerősíti azoknak a kútfőkritikusoknak véleményét, kik keletkezését a XII. és XIII. század fordulójára teszik.

7. Az Ossolinski-krónika. A múlt század végén KĘTRZYŃSKI a lembergi OSSOLINSKI-könyvtárban a Lengyel-magyar krónikának egy az imént tárgyaltnál rövidebb és kevésbé zavaros változatát fedezte fel és adta ki.² Ebből a variánsból hiányzik a krónika bevezetése és a XI. századi magyar történettel foglalkozó, két utolsó zavaros fejezet. Egész röviden szól Attila harcairól, mellőzve Szlavónia, Horvátország és Magyarország meghódításának részletes leírását. Szent István történetéből hiányzik Boleszláv fegyveres látogatásának, a lengyel-magyar összeütközésnek és békekötésnek részletes elbeszélése és hiányzanak a Henrik hercegre és Aba megválasztására vonatkozó rövid részletek. Ezzel szemben a HARTVIK-legendából származó részek csekély kivétellel benne vannak s a zavaros 12. és 13. fejezet helyén a Hartvik-legenda befejező fejezeteit találjuk rövidített alakban.

Tagadhatatlan, hogy ez a szöveg sokkal kevésbé zavaros a bővebb krónikánál s hogy épen a legkritikusabb részek hiányzanak belőle. KĘTRZYŃSKI ez alapon a HARTVIK-legenda XI. századi forrását, KAR CSÖNYI pedig annak 1161—1172. közt Székesfehérvárott bővített átírását véli felismerni az OSSOLINSKI-krónikában.³ A magyarországi szerkesztést illető feltevést eleve valószínűtlenné teszi a bevezető, zavaros történeti rész, hol az író a *Lengyel-magyar krónika*-val egyezően adja az Árpáddal összetévesztett Attila leszármazóinak genealógiáját (Attila—Kálmán—Béla—Géza—Szent István) és Szent István fiainak mondja Ábelt (!) és Bélát. Magyar szerzőről ekkora baklövést még sem tehetünk fel. Az eltérések természete mégis könnyen kísértésbe hozza az embert, hogy e rövid krónikában a Lengyel-magyar krónika forrását lássa és csupán a bővítéseket vezesse vissza a magyar Gestára s az ismeretlen lengyel forrásra. Az alaposabb vizsgálat azonban épen az ellenkezőt bizonyítja.

A *Lengyel-magyar krónika* a három első fejezetben Attila hadjárait és Szlavónia (a későbbi Ungaria) meghódítását részletesen leírva, Attila történetét így fejezi be:

cum autem senuisset Aquila famosus victor terrarum, congregatis cunctis principibus et magnatibus, tradidit regnum in manus filii sui Colomanni et mortuus est.

Ezzel szemben az OSSOLINSKI-krónika így kezd: *Cum autem senuisset rex Atyla famosus victor terrarum Scocie, Dacie, Austrie, undecimque virginum millibus in Colonia cesis, Francigenis quoque et Normanis sue magnitudini subjugatis, terraque Lombardie vastata, muros eius dissipavit, turres confregit, pro iniquitate autem tali „plaga Dei“ appellatus est.* Ebben az első mondatban van röviden összefoglalva a krónika két első fejezetének és a harmadik fejezet két első mondatának egész tartalma. Ezt követően a harmadik fejezetből, azt körülbelül egyharmadára rövidítve, de szószerint egyezően adja elő Attila és a római pápa találkozásának, Aquileja alapításának és az ország meghódításának történetét. Majd így fejezi be: *congregatis quoque cunctis principibus et magnatibus terre, tradidit regnum in manus filii sui Colomanni et mortuus est.*

A bevezető mondat teljesen értelmetlen. Eszerint Attila mikor öregedett, akkor kapta volna a „plaga Dei“ nevet s ezt követőleg hódítja meg a fél világot. Nyilvánvaló, hogy az író, kit csak *Szent István élete érdekelt*, az előtte álló bővebb szöveget kivonatolta. Elbeszélését az Attila haláláról szóló mondat

¹ Studien III. és a köv. V. ö. DOMANOVSKY bírálata Pozsonyi krónika 51—54. l. Megjegyzem, hogy KAINDL-nak Szent István koronázásához és Péter uralkodási évéhez fűzött következtetései tévesek.

² KĘTRZYŃSKI: O Kronice Wengiersko-Polskiej. 1897.

³ Századok, 1901. 991—1008. Turul, 1909. 7—8. l.

kezdte, de mellékmondat alakjában, röviden összefoglalva ebbe az egy mondatba akarta a három első fejezet tartalmát beleszőni. Ez sikerült is neki, míg a római jelenetnek nem jutott. Itt azonban eszébe ötlött, hogy ezt a jelenetet, melyre később Szent István életrajzában — a koronaküldés alkalmával — hivatkozás történik, nem hagyhatja ki. Ezért befejezte az első mondatot, nem vetve ügyet annak értelmetlenségére. S csak később a római jelenetnek, Aquileja alapításának és az ország meghódításának leírása után fejezi be a megkezdett mondatot.

A 7. fejezetben hasonló értelmetlen szövegrontást követett el. Mellőzve a Boleszláv fegyveres látogatásának és Istvánnal való esztergomi találkozásának a Lengyel-magyar krónikában található részletes leírását, átveszi a békekötés szertartásainak, az ezt követő lakomának és adományozásoknak leírását (*Post officium... dona offerentur*), az olvasó tetszésére bízva, miképpen értelmezze ezt a helyén nem való elbeszélést. Ugyanigy megcsönkítja a Szent István három fiának születéséről szóló mondatot, csupán két fiúról (*Abel!* és Béla) emlékezve meg.¹

A kivonatoló tendenciája világos. Ő Istvánnak a *szentnek* életét akarta megírni. Ezért hagyta ki a világi, politikai vonatkozású, különösen a Boleszlávot dicsőítő, Szent István elődeinek és utódainak történetét tárgyaló részeket. Így voltaképpen önkéntelenül *rekonstruálta* a Hartvik-legendát, de ez a rekonstrukciója nem sikerült. Bentfelejtette az említett s még néhány rövidebb áruló részletet és — nem ismervén a legenda eredeti szövegét — kihagyta a Lengyel-magyar krónikának Konrád császár és Szent István összeütközését tárgyaló (9. fej.), Hartviktól átvett hosszabb részletét is.

Mindezek s még néhány jelentéktelenebb szövegrövidítés s az a körülmény, hogy a befejező fejezetek kivételével (12—14.) semminő független adatot nem tartalmaz, kétségtelenül bizonyítják, hogy az OSSOLINSKI-krónika egyszerű kivonata a *Lengyel-magyar krónika*-nak.²

A *Lengyel-magyar krónika* eredeti alakjában nem ismerjük, mert a korunkra jutott bővebb szövegből hiányzanak az OSSOLINSKI-krónika HARTVIK-ból kivonatolt befejező fejezetei, melyek az eredetiben kétségtelenül bent voltak. Mi okból hagyta ki a ma ismert bővebb szöveg másolója ezt a részt, nem tudjuk. Valószínű, hogy a XI. századi történetre vonatkozó részlet (12—13. fej.) az eredetiben a Szent László-kori szenttéavatás története után következett. A másoló — látván a kronológiai hibát — a krónika végére akarta a szenttéavatás történetét áthelyezni, de mire a másolásban Szent Lászlóig jutott, az előbbiekből kitűnőleg is gondatlan másoló lévén, megelégedezett szándékáról.

Az OSSOLINSKI-krónikában is megtaláljuk a *Lengyel-magyar krónika* néhány a Gesta Ungarorum-ból átvett jellemző részletét (*filium unicum*, a lakomázás, adományozás stb.). Ezek az adatok azonban szempontunkból csak annyiban bírnak értékkel, amennyiben — nem a ma ismert hiányos másolatokból, hanem az eredeti *Lengyel-magyar krónikából* származván — még bizonyosabbá teszik annak a kútfőkritikusok által feltételezett korai, legkésőbbben XIII. század elejei keletkezését.

8. Szent László legendája. (XII. és XIII. század fordulója.) Ismeretes, hogy a XII. és XIII. század fordulóján írt László-legendá³ több ponton érintkezik a bővebb szövegű magyar krónikával, még pedig annak a *Képes krónika* interpolációitól független, tehát a XIII. századi közös forrásra visszavezethető szövegrészeiben.⁴ Ez egyezések a következők:

Legenda.

(1. c.) In cuius [t. i. Bele] tempore *Ungaria magis dicior*, quam antea, cepit libertatis caput plenis copie cornibus extollere super ethera, cunctasque fere regiones evincere diviciis, honore et gloria.

(1. c.) Frater eius Magnus, rex gloriosus, Geysa a sua gente appellatus est, vir religiosus ac totus catholicus.

(3. c.) ... Deo habitaculum et Sancti Spiritus sacrum ex auro, gemmis et lapidibus preciosis ... edificavit.

(2. c.) Nam si ethymologie nominis eius alludamus; Ladislaus, quasi laus divinus data populi dicitur. Laos enim populus interpretatur, dosis autem dans vel datum sive dacio. Prima vero syllaba nominis eius laus est per paragogen.

Krónika.

(B. 117.) Quapropter Hungaria quam plurimum locupletata, super omnes circumiacentes regiones caput extulit, vincens eas diviciis et tunc in ea pauperes locupletabantur et divites gloriabantur.

(B. 159. l.) Geysa ... eo tempore inceptum est nomen eius vocari rex Magnus.

Erat enim fide catholicus, Deo devotissimus et princeps christianissimus.

(B. 66. l.) ... S. Stephanus Kean ducem ... devicit ... copiam thesaurorum eius, precipue in auro et gemmis ac preciosissimis lapidibus ... ex hac itaque gaza ... Albensem basilicam ... fundaverat ... ditavit. (V. ö. B. 67., 137.)

(B. 161.) Nam si ethymologie nominis alludamus: Ladislaus, quasi laus divinitus data dicitur. Laos enim populus interpretatur, doys autem dans, vel dacio, sive datum. Prima enim syllaba nominis eius laus est per paragogen.

¹ Erről részletesen KAINDL Studien V—VI. 31—32. l., hol meggyőzően bizonyítja az *Abel* név eredetét.

² Ugyanerre az eredményre jutott más úton KAINDL: Studien. V—VI. 28—41. l.

³ ENDLICHER 235—244. l.

⁴ MARCZALI id. m. 34—35 l. DOMANOVSKY: Budai krónika. 42—46. l. KAINDL id. m. XV. 46—53. l.

(3. c.) *Erat enim copiosus in caritate, longanimis in paciencia, pietate rex serenus, graciarius donis plenus, cultor iustitie, patronus pudicie, consolator afflictorum, sublevator oppressorum, miserator orphanorum, pius pater pupillorum, miserorum et inopum necessaribus nomine visceribus affluens subveniebat. . . . Erat enim manu fortis et visu desiderabilis et secundum phisionomiam leonis magnas habens extremitates.*

(5. c.) *Cum itaque ipse pius rex esset, armatus humilitate, potens pietate precipuus, tamen erat largitate. . .*

(4. c.) *. . . munificus in subjectos, misericors in afflictos, oppressorum liberator, benignus in affectu, providus in consilio, . . . justus in iudicio, . . . rigorem iusticie lenitate temperans misericordie.*

(6. c.) *Post hoc latrunculi Byssenorum confinia Ungarorum irrupuerunt et illic viros ac mulieres captivos abduxerunt, quos ipse cum exercitu persequens venit in solitudinem magnam. . .*

(6. c.) *. . . beati Stephani, qui primus Ungaris viam salutis eterne demonstravit et filii eius Hemerici, qui cum esset filius regis unicus. . .*

(7. c. Lászlóról:) *Placuit autem eum universitas Ungarorum, clerus et populus similiter, in unum dives et pauper, iuvenes et virgines lugubres indumentis squalidi, continuo trium annorum spacio coreas non duxerunt, omnisque musici generis instrumenta intra tempus luctus siluerunt.*

(B. 161.) *Omnes noverunt, ipsum esse vestitum con summatione virtutum, fide catholicum, pietate precipuum, largitate munificum, caritate conspicuum.*

(B. 163. l.) *In omnibus iudiciis suis mitigata legum severitate semper utebatur misericordie lenitate. Erat enim consolator afflictorum, sublevator oppressorum, pius pater pupillorum, et protector orphanorum.*

(B. 161. l.) *Et cum leonibus et ursis lusit. . . Erat enim magnus, secundum nomen maximum.*

(Lengyel-magyar krónika, Szent Lászlóról:) *Erat enim rex piissimus, in consilio providus, in commisso sibi grege providus et fidelis et in interventu strenuus, in universa morum honestate preclarus.*

(B. 168.) *. . . Salomon cum latrunculis Cunorum invasit. . . confinia Grecie, ubi ab exercitu. . . sunt percussi. . . fugiens. . . venisset ad quoddam nemus maximum. . .*

(B. 183.) *Bisseni venientes. . . in campum Bozias et non modicam gentem captivorum. . . abduxerunt. . . latrunculos Bessorum depredari Hungariam.*

S.: *Sanctus rex Stephanus, primus christianus. . . filium habuit unicum. . . nomine Hemericum.*

Kn.: *Stephanus, primus. . . rex coronatus. . . habuit filium unicum. . . Emericum.*

(B. 73.: Szent Istvánról.) *Confestim totius Hungarie cithera versa est in luctum et omnis populus regni, tam nobiles, quam ignobiles, simul in unum dives et pauper planxerunt super morte. . . regis, piissimi patris pupillorum. . . iuvenes et virgines pre tristitia et merore scaldis induti vestibus, per triennium choream non duxerunt et omnia genera musicorum delinitivo dulcissimo siluerunt.* (V. 6. fentebb a 38. l. a Gellért-legenda és a Lengyel-magyar krónika megfelelő helyét.)

Ez egyezések legfontosabbika, ahol Imrét *egyetlen fiúnak* mondja. Láttuk, hogy ez a XI. századi Gesta felfogása (Somogyvári, KNAUZ stb.), szemben a Szent István legendája után induló későbbi krónikákkal, melyek Istvánnak több gyermekét ismerik. A szent halálának és megsiratásának leírásában a legenda a krónikának Szent István haláláról adott elbeszéléssel szöszerint egyezik. Hogy itt a Gesta volt a legenda forrása, azt a *Lengyel-magyar krónika*-nak a krónikával egyező s a *Gellért-legenda* ebből átalakított szövege bizonyítja. E mellett szól egyébként a *simul in unum* elferdítése is (. . . *similiter, in unum*), továbbá az is, hogy László jellemzésében a legenda a Lengyel-magyar krónikával találkozik.

Ugyanezt bizonyítják a Szent István-kori (*ex auro. . . etc.*) és Salamon-kori részből (*latrunculi Bissenorum, . . . etc.*) kölcsönzött egyéb átvételek is. Ha ehhez hozzávesszük a legenda bevezetésében I. Bélát jellemző pár sort, ami nem egyéb a krónika Béla-kori részének sikerült — néhol szöszerint is egyező — kivonatánál, kétségtelennek kell tartanunk, hogy László nevének etimológikus magyarázata s az ő erényeit jellemző kis vers, melyet a legenda teljesebben tartott fenn, szintén a régi Gestából való. Mind az etimológia, mind a vers igen jól illik a királyt dicsőítő, egykorú író tollára. László szentségéről egyikben sem esik szó.

Mindezt egybevetve, megállapíthatjuk, hogy Szent László életírója forrásul használta a XI. századi Gestát, még pedig annak Szent István, I. Béla, Salamon, I. Géza és Szent László-kori részét. A XIII. századi író viszont nem ismerte a László-legendát, aminthogy azt — ellentétben az általa felhasznált István- és Imre-legendákkal — nem is említi.

* * *

Eredményképen megállapíthatjuk, hogy XII—XIII. századi forrásokban számos nyomára találtunk a *Szent László koráig terjedő ősforrásnak*, az előzőekben ANONYMUS, a *Somogyvári krónikatöredék*, a *Zágrábi, Váradi és KNAUZ-féle rövid krónikák közös őseként megismert Gesta Ungarorum-nak*. Viszont a KÉZAI-nál és a későbbi krónikákban fenntartott hún történetnek s az ezzel kapcsolatos magyar történet ANONYMUS-szal ellentétes felfogásának nem tudtunk nyomára akadni.

VI. A SZENT LÁSZLÓ-KORI GESTA ÉS ANONYMUS.

A megelőző fejtegetések során rámutattam már azokra a feltűnő egyezésekre, amelyek ANONYMUS *Gesta Hungarorum*-ának a XI. századi *Gesta Ungarorum* leszármazóiként megismert *Somogyvári, régi Zágrábi és Váradi krónikák*-hoz s az abból merítő XII—XIII. századi forrásokhoz való közeli rokonságát bizonyítják. Mielőtt azonban ez alapon a későbbi krónikavariánsokhoz és az ősforráshoz való viszonyát véglegesen megállapítanók, néhány szót kell szólnunk ANONYMUS történetírói egyéniségéről és módszeréről, aminek ismerete nélkül feladatunkat sikeresen meg nem oldhatjuk.

A középkori történeti irodalomban alig találhatunk még egy művet, amelyről a szaktudósok oly ellentétes és végleteken mozgó ítéleteket alkottak volna, mint III. Béla király névtelen jegyzőjének *Gesta Hungarorum* című művéről. A szerző kora és személye körül folyt százados vitáról nem is szólva, művének forrásértéke sem részesült egységes megítélésben. Volt idő, mikor történetíróink szentírásként esküdtek „a magyar történetírás atyjá”-ul tisztelt ANONYMUS minden sorára. A legutóbbi félszázadban ezt a rajongó tiszteletet a legtulzább szkepszis váltotta fel. Külföldi és hazai tudósok szinte versengve igyekeztek a derék jegyző minden érdemét elvitatni. Művét tudákos féreeműnek, költői fantazmagóriának, komoly tanulmányra alig érdemes mesének, őt magát tudatos ferditőnek és történethamisítőnek, mese-költőnek, naiv etimológia-gyártónak tüntetik fel. Az egyoldalú és tulzódó kritikával szemben hosszú időn át senki sem mert határozottan szót emelni, sőt annak hatása alatt ANONYMUS művének részletes forráskritikai elemzésére, a szerző módszerének és történetírói kvalitásainak összefoglaló vizsgálatára sem akadt vállalkozó. MARCZALI s utána többen rámutattak a XII—XIII. századi regényes Gesta-irodalomnak ANONYMUS-on felismerhető hatására, de írói egyéniségének és művének az egykorú külföldi irodalommal összefüggő, egyetemes irodalomtörténeti keretben való méltatására komoly kísérlet nem történt. Pedig a királyi jegyző művéről sem alkothatunk helyes ítéletet, ha az értékelésnél figyelmen kívül hagyjuk a kort, melyben élt s e kor irodalmi törekvéseit és szellemi áramlatait.

III. Béla király névtelen jegyzője¹ több forrást használt művéhez. REGINO prümi apát világhírnévét, amit ANONYMUS forrásaként leggyakrabban szoktak emlegetni, nem használta közvetlenül, csak a

¹ ANONYMUS korát illetőleg v. ö. MÁTYÁS FLÓRIÁN: Anonymus időkora I—VI. (Akad. Ért. 1866—71. Az utolsót a szerző kéziratában használtam BARANYAY BÉLA barátom szívésségéből.); M. FLORIANUS: Fontes domestici II. 258—302 l., FEJÉRPATAKY: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. 67—71. l., PAULER: Anonymus külföldi vonatkozásai. (Századok, 1883.) és A magyar nemzet története I. 359—361., 516—517. l., SEBESTYÉN: Ki volt Anonymus? II. 1—58 l., MELICH: Bolgárok és szlávok. (Magyar Nyelv, 1921.) III. Béla kora mellett döntő jelentőségű bizonyítékkal rendelkezünk az ANONYMUS-tól érintett társadalmi és politikai intézményekben és a magyar szavakban. A XIII. század közepe óta divatjukat mult kihangzós névalakok (Edu, Borsu, almu stb. Ed, Bors, álom helyett), a *es* jelölésére használt *s* (Sunad = Csanád stb.) és más nyelvi sajátosságok egyáltalában nem hagynak fenn kétséget a keletkezési kor tekintetében. KAINDL újabb érvei a IV. Béla-kori származás mellett (Studien. IX. 30—31. l.) egészen értéktelen valószínűségi érvek. Nem tartja valószínűnek, hogy III. Béla jegyzője elpuhultnak, asszonyosnak írta volna a görögöket, holott tudjuk, épen III. Béla korában utolsó óráit élte a Manuel korában oly hatalmasnak látszó görög császárság és a magyar király mint döntő tényező avatkozott be a marakodó görögök belső ügyeibe. Kétségbevonja, hogy III. Béla-kori író lovagi tornáról beszélhetne, holott LÜBECKI ARNOLD-ban hitelt érdemlő tanunk van arra, hogy Béla Frigyes császár tiszteletére ilyet rendezett. Többi érve még semmitmondóbb.

Az író személyét illetőleg v. ö. Turul, 1912. 107. l., hol személyét III. Béla és Imre híres kancellárjának, KATAPÁN későbbi egri püspöknek környezetében keresem. JAKUBOVICH EMIL legújabban nyomós érvekkel felfegyverkezve foglal újra állást a *Pdictus magister* régebbi *P. dictus magister* vagyis *magisternek nevezett P.* értelmezése mellett. (Magyar Nyelv, 1925. 27—31. lap.) Tekintettel arra, hogy ANONYMUS a XII.—XIII. század fordulóján élt, azt hiszem minden eddigi hipotézissel szemben helytállóbb hozzávetés, ha abban a *Petrus magister*-ben keressük személyét, akit 1183-ban a később III. Béla, illetve fiai kancelláriájában működő Adriánnal, Kalánnal (? „Alano magistro”), Róberttel és az 1183—92. közt Adriánnal együtt Párisban járt s ott meghalt Bethlem-mel együtt II. Géza egykori kancellárjának, az első „*comes capellae*”-nak, Miklós esztergomi érseknek környezetében látunk, mint kanonokot s aki 1202—04-ig Imre kancellárja, 1204—17-ig győri püspök volt. Ez a Péter mester 1195 és 1202 közt, mikor még sem kancellár, sem püspök nem volt, természetszerűen nevezte magát Béla király notáriusának, ha szolgálataát a kancelláriában *Katapán* kancellár idejében kezdte meg.

későbbi krónikákkal közös ősforrása, a XI. századi Gesta útján. ANONYMUS-nak és a XIII—XIV. századi krónikáknak REGINO-ból származó összes átvételei erre a XI. századi ősforrásra vezethetők vissza.¹ Felhasználta azonban műve első fejezetéhez az *Exordia Scythica* néven ismert JUSTINUS-kivonatot,² még pedig — mint FÓTI megállapította — ennek *Vatikán-urbinói* variánsát,³ melyből lényegesen kibővítette a XI. századi krónikának REGINO-ra s végeredményben szintén JUSTINUS-ra, mint REGINO forrására visszavezethető Scythia-leírását. A XIII. századi krónikás — a KÉZAI kivonat és a bővebb krónikák forrása — viszont OROSZUS és ISIDORUS alapján dolgozta át a XI. századi Gesta bevezető részét. Ez átdolgozások következménye volt, hogy az ősforrásnak némely, REGINO-ból átvett részletét egyik is, másik is elhagyta, amiből KAINDL, ki az *urbinói* kéziratot még nem ismerte, — helytelen okoskodással — arra következtetett, mintha ANONYMUS a JUSTINUS-kivonat mellett újra elővette volna REGINO-t is, a forrásul használt XI. századi Gesta forrását.

A honfoglalás problémáival kapcsolatban már régebben rámutattam ANONYMUS-nak egy másik forrására, a *felső-tiszavidéki, illetőleg egri egyházmegyei helyi és nemzeti hagyományokra*. Megállapíthatónak véltem, hogy a VIII—XXXII. és XXXVIII—XL. fejezetek — tehát az egész munka gerince — egri egyházmegyei hagyományokon, a XXXIII—XXXVII. fejezet pedig a Katapán és Szemere nemzetségek hagyományain alapul,⁴ melyhez csak keretül szolgál Álmos családjának és a vele törzsi kapcsolatban élő vitézeknek a többi krónika elbeszélésével rokon története. E megállapításomat megerősítik az imént elvégzett és alább következő szövegösszehasonlítások.⁵ A XI. századi Gesta más leszármazóival rokon helyeket és szövegbeli egyezéseket ANONYMUS művének I—XII., XIV. és XLI—LVII. fejezeteiben találtuk. A többi (XIII., XV—XL.) fejezetben csak itt-ott találjuk az amazokban már említettek (XXVIII.: Marót, szolgaságravetést, többhelyt: lakomázás, adományozások) ismétlését s még egy-két, a régi Gesta honfoglalás-történeti elbeszélésére visszavezethető részletet (XVII.: a sóvári lengyel határ stb.). A *Gesta Ungarorum* elbeszélését tehát csak *keretként* használta fel a maga egyéni írói művéhez. Bár sokhelyt szó szerint követi, lényegesen kibővítette, tartalmilag és stílusban is módosította azt.

Forrásait — köztük a JUSTINUS-kivonatot és a *Gestát* — gyakran szószerint másolja, nem elégedett azonban meg az ott olvasottak ismétlésével, színtelen másolásával. A száraz tényekhez, aminők pl. a fejedelmválasztás és vérszerződés, Ed és Edömén népének ruthéniai csatlakozása, az új haza területén talált különféle népek leverése és az ország meghódítása stb., személyi jellemrajzokat, csataképeket, szerződés beszédeket és szerződősszövegeket komponált s ez egyéni kompozícióhoz más írók műveiben talált színes leírásokat is felhasznál, néha szószerint, néha csak értelmileg követve forrását. E célra DARES PHRYGIUS trójai történetét, a *Gesta Alexandri magni*-t és más olvasmányait használta fel.⁶ Hatásuk alatt kerek formába, művészi egészbe önti, kiszínezi a honfoglalásnak többi krónikáinkban kevésbé színes és eléggé szűkszavú elbeszélését.

Forrásait általában híven követi, de mégis kritikával használja. Feltűnő a mondákkal szemben követett szkeptikus eljárása. „A parasztok hazug meséit és a népénekeselek csacska énekeit“ kifejezetten elítélő és lenéző tudósnak gondja volt rá, hogy a forrásában olvasott mondai részleteket megbíralja. E kritikája eredményeképpen a mondákat vagy mellőzte, vagy realizálta. A nőrablás szép mondája helyett külföldi forrásait követve, szárazon említi fel a Mágog-származtatást. Lél kürtjének és az innmenti csata hét menekültjének mondját mellőzi. A csodaszarvas mesés történetét egyszerű vadászkalanddá alakítja át, melyben a sarvas nem tűnik el, hanem az üldöző Bors nyilainak áldozatává lesz. A fehérlo mondában a mondai lojándékot 12 lóból, 12 tevéből, 12 kún fiúból, 12 ruthén lányból, értékes prémekekből és drágaságokból álló fejedelmi ajándékkal helyettesíti.

Az ősi mondákban népünk szellemi életének korunkra jutott emlékeit vizsgáló modern tudósok szemében ez az eljárása barbár tudatlanságnak tűnik fel s rendszerint nem is haboznak e vádat ráolvasni ANONYMUS-ra. Holott az ő korában, a hiszékenységre hajló, csodás és mesés dolgokat való tényként tárgyaló, kritikátlan történetírók korában valósággal üdítően hat ez az önálló főre valló, tudós racionalizmus.

Kritikájának fejlettségét, rendszeres gondolkodását és alapos ismereteit bizonyítja a honfoglalás történetének geográfiai és stratégiai szempontjából tökéletes kidolgozása. Önálló kritikája sodorta tévedésekbe is, melyek közül legjellemzőbb az ethnográfiai anakronizmusra való hajlandósága. Korának ethnográfiai, politikai földrajzi, alkotmányjogi és társadalmi viszonyai minden gondolkodó középkori író befolyásoltak a régmúlt idők ethnográfiai, politikai, alkotmányjogi és társadalmi viszonyainak rajzában, hacsak egykor írott

¹ Lásd a XI. fejezetet.

² MG. Auct. antiquiss. XI. 318—321. I. V. ö. RÜHL: Zu den Quellen des Anonymen Notars d. Königs Béla. (Forschungen z. deutsch. Gesch. XXIII. 601. I.) KAINDL: Studien IX. 16—22. I.

³ FÓTI J. LAJOS: Góg és Mágóg, (Irodalomtört. Közl. 1913.) és A német történeti kutatás és az Anonymus-probléma. (HEINRICH Emlékkönyv. 1912. 25—29. I.) V. ö. még GOMBOSZ részletes ismertetését (Nyelvtud. Közlemények. XLV. 1918. 141—146. I.) Ld. XI. fejezet.

⁴ Ez alapon kerestem a Névtelen jegyzőt KATAPÁN egri püspöknek környezetében. Turul, 1912. 105—107. I.

⁵ Ld. az I., IV., V., VII., X. fejezetben.

⁶ FLORIANUS: Fontes. II. 246—251. I., MARCZALI: id. m. 65—66. I.

forrásokra nem támaszkodott. E tévedést ANONYMUS sem kerülhette el, aki a középkor íróit jellemző módon saját kora állapotainak visszavetítésével magyaráz régmúlt eseményeket és tényeket. Ed és Edmón népében a korabeli ruthéniai kúnsg hatása alatt kúnokat lát. A frank fennhatóság alatt élő dunántúli pástorokat, a XI. századi Gesta római pástoroknak nevezett pannóniai vlachjait, kiket a XI. századi orosz krónika is dunamenti volochoknak mond, a korában Erdély délkeleti sarkán már egy emberöltő óta mindsűrűbben beszivárgó oláh pástorokkal azonosítja. A zaborvidéki szlovének morva herceget csehnek mondja. A vérszerződés okiratát a korabeli kancelláriai praxis hatása alatt szerkeszti meg.¹ Az előkelőket a keresztény királyság titulátúrája szerint *principales persone, nobiles* stb. néven említi; lovázmesterről (*magister agazonum*), fejedelmi tanácsról (*consilium ducis*), udvartartásról, lovagi tornákról stb. beszél. Előadását — a kor tudományos szokása szerint — etimológiákkal fűszerezi.

E hibáinak forrását nem kereshetjük — szigorú bírálóit követve — vélt kritikátlanságában, mesélő hajlamában vagy éppen tudatos irányzatosságában. Hibái közösek kora önálló tehetségű, kritikára törekvő és a művészi szempontokat is szem előtt tartó történaiíróinak hibáival. ANONYMUS a XII. századi Európa kulturális központján, Páris egyetemén szerezte meg azt a magasabb műveltséget, melyet e korban a főpapoktól, általában a műveltektől s főleg a királyi kancelláriákban működő papoktól megköveteltek.² Itt tanulta meg a szabályos betűvetés, az oklevélszerkesztés, a stilizálás művészetét; itt szerezte meg a praktikus ismeretek mellett az általános műveltséghez tartozó grammatikai, retorikai, történeti és más ismereteket.³ Ez iskolából kikerülve, III. Béla bizánci és francia levegővel telített ceremóniás udvarába került, mint királyi jegyző. Az iskolai környezet, melyből kikerült, az udvar, ahol élt és hivatásának természete korának művelt nagyvilági emberei sorába emelték. Semmi esetre sem volt az a kolostorfalak közt élő „barát-krónikás“, aminek sokan nevezik. Szemben a középkor lélektelen kompilátoraival s a tények rideg felsorolásával megelégedő annalistákkal és krónikásokkal, ANONYMUS egyike volt a történeti források alapján dolgozó, de ezek nyers anyagát kerek szépirodalmi formába, művészi egészbe öntő *historia*- vagy *gesta-íróknak*.⁴ Ennek a korai középkorban szokatlan, német földön később is ritka történetíró-típusnak ANONYMUS egyik legjellegzetesebb képviselője. Felületes vizsgálattal hajlandók volnánk egy korai reneszánszhullám előjelét látni ebben a félig tudományos, félig szépirodalmi munkásságban. A klasszikus irodalom — különösen a retorikai színezés iránt hajlamos LIVIUS — hatása félreismerhetetlen. De ez a hatás csak külsőleges és közvetett. Anonymus irodalmi mintaképei a párisi egyetemen sokat olvasott DARES PHRYGIUS trójai története és más hasonló regényes színezetű történeti rajzok voltak. DARES-t és a francia regélő történetírókat FREISINGENI OTTÓ s az ő versfaragó epitomatora, VITERBÓI GOTFRID és más német írók is olvasták, de szellemi hatásuk az ő komoly és nehézkes német tollukon alig ismerhető fel. ANONYMUS ízlésén és stílusán a regényesség és könnyebb formák iránt már akkor hajlamos XII. századi Páris hatása alatt mélyebb nyomokat hagytak. Műve mindazonáltal ment sok kortársának — köztük az ú. n. *Hün-krónika* írójának⁵ — jellemző hibájától. Későbbi korok eseményeit, személyeit tudatosan nem helyezi át a megelőző korszakokba. Írott és szóbeli forrásai elbeszéléséhez, gyakran betűszerinti szövegéhez is híven ragaszkodott. Amit hozzátett, az csak a forrásokból megismert személyek, tények és események jellemzésére, színezésére szolgáló sallang, a való események magva körül csoportosuló, azokat részlet-eseményekre bontó írói frazeológia. Nagy tévedés volna, ha ez irodalmi hatás alapján ANONYMUS művét a lovagkori regényes történeti művek közé sorolnók. III. Béla király jegyzője kora egész tudományos fegyverzetével és íróművészetével felkészülve fogott a magyar történet feldolgozásához. Törekvése őszinte tudós törekvés. Műve a kor színvonalán álló komoly történetírói munka. Ő maga jó tollú, komoly történaiíró és szó XII. századi értelmében.

Hibái mégis óvatosságra intenek, midőn a XI. századi ősforrásból származó adatainak megítéléséhez és kiválasztásához fogunk. Mindig számolnunk kell az író egyéni módosításaival, színező bővítéseivel, tudós változtatásaival.

ANONYMUS-nak a XI. századi Gestához való viszonyát vizsgálva, mindenekelőtt a későbbi krónikákkal és más forrásokkal értelmileg és szó szerint egyező helyeit kellene felsorolnunk. A megelőző fejezetekben azonban már részletesen foglalkoztunk a XI. századi Gesta közvetlen leszármazóinak és ANONYMUS-nak felfogásbeli és szövegegyezésével. Másrészt pedig MÁTYÁS FLÓRIÁN,⁶ PAULER,⁷ DOMANOVSKÝ⁸ és KAINDL⁹ a krónikák viszonyát tisztázó kutatásaik közben — a rokon szövegrészletek beható ismertetése és közlése mellett —

¹ MADZSAR IMRE barátom figyelmeztetett a vérszerződés és a XII—XIII. századi kancellária okleveleinek feltűnő rokonságára.

² V. Ö. SEBESTYÉN: Ki volt Anonymus? 86—93. l.

³ V. Ö. HAJNAL: Írástörténet. 1921. 84—101. l.

⁴ V. Ö. XIII. fejezet. III. rész.

⁵ V. Ö. a köv. fejezetet.

⁶ Fontes. II. 249., 251—253. l.

⁷ A magyar nemzet története Szent Istvánig 197—236. l.

⁸ Kézai krónikája 74—94. l.

⁹ Studien. VII—IX.

ráműtötték azokra a helyekre, melyek ANONYMUS-nál és a XIII—XIV. századi krónikákban (KÉZAI, Budai és Bécsi Képes krónikák) a közös forrás használatát bizonyítják. Ezek után felesleges volna az összes egyező szövegrészek felsorolásának ismételése. Ki kell azonban emelnem, hogy ANONYMUS a forrásaiból megismert tények színezésére, az előadás élénkítésére nemcsak DARES PHRYGIUS-tól vett át személyi jellemzéseket, csataleírásokat, stílusfordulatokat, hanem a *Gesta Ungarorum*-ból is. Már MARCZALI¹ és MÁTYÁS FLÓRIÁN² rámutattak néhány fontos részletre, ahol Anonymus a honfoglaláskori események színezésére az ősforrás királykori részének csataleírásait, kifejezéseit vette át. Alább ANONYMUS és a *Gesta* viszonyát más oldalról vizsgálva, ez egyezésekkel részletesen fogok foglalkozni.³ Itt csak annyit állapítok meg, hogy ezek közt számos Salamon, I. Géza és Szent László korának történetéből vett részlet van, amiből nyilvánvaló, hogy ANONYMUS forrásának legalább is Szent Lászlóig kellett terjednie.

A megelőző fejezetekben elvégzett szövegösszehasonlításokból az is kiderült, hogy ANONYMUS — egyéni változtatásai és a tartalmi bővítések ellenére is — általában közelebb áll az ősforráshoz, mint a későbbi krónikák közös XIII. századi forrása. Elsőbbségének legfontosabb bizonyítékát mégis alkotmányjogi felfogásában kell látnunk. ANONYMUS-nál és a XI. századi ősforrás felfogását híven visszatükröző többi forrásban Álmos és Árpád korlátlan monarcha és hadvezér. Mellettük csak a tanácsadó, a főtisztviselő és alvezér szerepe jut a többi vitézeknél előkelőbb és hatalmasabb (*virī nobiles genere et potentes in bello, fide stabiles*) hét főúrnak (*principales persone, duces*), a legendás *hétmagyar*-nak, mint a királyi tanácsban résztvevő, ispáni tisztet viselő (*ipsi et filii eorum nunquam a consilio ducis et honore regni omnino privarentur*) és hadvezető uraknak a XI—XII. század patrimonális királyságában. Ez a felfogás az integer királyi hatalom korának, Szent István, Szent László és III. Béla patrimonális királyságának közfelfogását tükrözi vissza. Azét a korét, amikor Szent László a királyi tanácsban ülő *optimates*-ekkel hozza törvényeit, mikor a hatalmi funkciókat a királyi udvar és a vármegyék élén a király által kinevezett ispánok gyakorolják, mikor FREISINGENI OTTÓ szerint a magyar urak még suttogni sem mernek a király jelenlétében, mikor Imre — a hagyomány szerint — egy pálcával kezében fogja el lázadó öcsét saját serege közepén, mikor Nyugat és Kelet leghatalmasabb uralkodói, a német-római császár, az angol és francia királyok s a bizánci császár egyenrangú uralkodótársnak ismerik el, családjukba fogadják a hatalmas Magyarország dúsgazdag királyát.

Az ősi alkotmány és politikai szervezet valódi képe ANONYMUS-nál, sőt már XI. századi forrásában is elhalványodott; emléket háttérbe szorította a Szent István korában diadalra jutott új államszervezet, de ez az emlék mégis kifejezésre jut a néppé szövetkezett hét törzs tartalmát vesztett egykori népnevével (*hétmagyar*) nevezett hét törzsfő fejedelmválasztó szertartásában: a vérszerződésben, a karkász és gyula bírói méltóságoknak emléket őrző Zsolt-kori bíróválasztásban, a nemzetségeknek a régi törzsi tagoltság szerint elkülönözött megtelepedésében (különösen a felső-tisza- és mátravidéki úgynevezett kúnok, az Árpád törzséhez tartozó nemzetségek és Tuhutum szamosvölgyi megszállásában). Gyér és nehezen kihámozható, de biztos nyomai ezek az ősi politikai szervezetnek, a törzrendszernek.

A hún történettel kapcsolatos XIII. századi műben már alig találjuk meg ezeket a nyomokat. A szövetkező *hétmagyar* helyett itt már a honfoglaláskor — Erdély földjén — mesterségesen alkotott hadifelosztásról, *hét hadsereg*-ről és *hét hadnagy*-ról hallunk, melybe a katonai szükségnek megfelelően osztották be a 108 nemzetség *fegyvereseit*, de nem az egész népet. A gyökeres nemzetségek *communitas*a katonai kényszerhelyzet nyomása alatt (*irruptionem circumquaque iacentium dominorum formidantes*), mintegy időleges katonai vezetőkül (KÉZAI: *tamquam duci*) választotta a hadnagyokat (*capitanei*), kik egyénileg kiválóbbak és hatalmasabbak lehettek a többinél, de rangra, származásra equivalensek a többi nemesekkel (*in ipsis venerari potest nomen dignitatis plus aliis et potentie, nobilitatis vero equaliter*). S ez a hét hatalmas — az egész nemesi község hatalmát képviselő — hadnagy egymás közt is egyenrangú. Árpád csak első az egyenlők közt, *primus inter pares*, gazdagabb és hatalmasabb a többinél (*ditior et potentior*), de nem fejedeleme, nem monarcha. Előjoga, hogy nemzetsége elől megy a harcba és utoljára hagyja el a harcot s vele egyébként egyenrangúak hadnagytársai a *Csák*-ok, *Kán*-ok, *Kaplony*-ok ősei. A régi bírói méltóság emléke is elhalványodott; bár a hún történet elején még kísért, a magyar történetben nyoma sem maradt. A törzsi különállás halavány nyomai is eltűntek. A bukásra ítélt régi politikai szervezet utolsó életmegnyilvánulása, a leghatalmasabb törzsfők harca Szent István ellen, a királyi hatalom és kereszténység ellen lázadó uralkodóházi tagok (Gyula a király nagybátyja, Koppány István anyjának rokona) lázadásaként tűnnek fel a XIII. századi vizsályokat átélő író szemében.

Ez a felfogás a XIII—XIV. század rendi Magyarországnak határozottan feudális ízű felfogása s egészen idegen a tatárjárás előtti kortól, sőt a királyi hatalom teljességének kiépítésére törekvő IV. Béla virágkorának felfogásával is éles ellentétben áll. Az öreg Béla király és fia közt kitört testvérharcok és

¹ Id. m. 71. l. a kúnok nyerstökhöz hasonló beretvált fejről és a besenyő telepítéséről.

² Fontes. II. 252—253. l. Erdély leírása és a király tekintetének tüze alatt elolvadó besenyő sereg.

³ Lásd 72—75. l.

az erkölcsi fertőbe süllyedt IV. László korának szülöttje ez a felfogás. Azé a koré, mikor a köznemesség a magával egyenrangúnak tartott hatalmaskodó oligarchák — a *Csák*-ok, *Kán*-ok, *Kaplony*-ok s a többiek — ellen nemesi *communitások*-ba, a nemesi vármegyébe csoportosulva igyekezett magát, vagyonát és nemesi jogait megvédeni, mikor a magyar nemesség kénytelen volt egymással harcban álló vagy pogány kúnokkal, tatárokkal cimboráló királyai ellen fegyvert fogni, mikor a királyok az alattvalók kegyeit keresték, mikor a királyi tekintély porba hanyatlott.

A belső okok mellett ANONYMUS felfogásának elsőbbségét bizonyítja a XIII. századi krónikáknak fentebb részletesen tárgyalt polémiája is,¹ melyben a krónikás kifejezetten tiltakozik a hét magyar dominálón foglalkásbeli szerepét és ivadékaik előkelőségét kiemelő régi kódexek felfogása ellen s azzal szemben az egész nemesi közösség honfoglalását és az egész nemesség egyenrangúságát vitatja.

E lényeges és korhatározó felfogásbeli ellentét mellett, a krónikák szerkezete, a részletek és maguk a szövegek is ANONYMUS elsőbbségét bizonyítják.

A XIII. századi közös forrásra visszavezethető krónikák — KÉZAI, a Budai, Bécsi Képes krónikák és rokonaik — két részre tagolódnak: a *primus* és *secundus introitus*, vagyis a húnok és magyarok történetére. ANONYMUS-nál nyoma sincs a *primus introitus* részletes történetének, az ú. n. *Hún-krónikának*. Találunk nála egyet-mást Attiláról, amiből kiderül, hogy a hún-hagyomány már a XI—XII. században élt, de Attila és a húnok tetteivel részletesen nem foglalkozik. Álmost, Árpádot és a hétmagyart állítja elének a nemzet honfoglaló hőseiként. Vele szemben a XIII. századi írónál Álmos és Árpád személyes nagyságának, a hétmagyar honfoglalásának emléke elhalványodott, teljesen háttérbe szorult a világverő Attila mellett. Itt már Attila a nemzet igazi hőse és a húnok honfoglalása az igazi honfoglalás. Ezzel kapcsolatban hallunk minden az eredetre, őshazára, vándorlásokra stb. vonatkozó ténnyről. Mivel a régi *Gesta* közvetlen leszármazóiként felismert *Somogyvári*, *Zágrábi* és *Várad* krónikák és az ősforrásból merítő többi források ebben is ANONYMUS-szal egyeznek, nyilvánvaló, hogy az ősi felfogást és szerkezetet ANONYMUS híveiben őrizte meg. A magyarok őshaza leírásában is közelebb áll az ősforráshoz ANONYMUS homályos meghatározása (*versus orientem*), a későbbi krónikák határozottabb helymegjelöléseinél (*Persiden inhabitant regionem; in paludibus Meotidas*), hiszen RICARDUS-tól tudjuk, hogy Julián és társai az ősmagyarokról *per scripta antiquorum sciebant quod ad orientem essent, ubi essent penitus ignorabant*. ANONYMUS megőrizte a pannóniai római pásztorok, a *pascua Romanorum* RICARDUS-nál és TAMÁS-nál is fenntartott hagyományát. A többi krónikában már csak egy halvány emlékezés nyomát találjuk Attila történetében (*Vlachis, qui ipsorum coloni extitere ac pastores, remanentibus*), noha e krónikák itt közelebb állnak abban az ősforráshoz, hogy az orosz krónikából is ismert *pannóniai (dunántúli)* római pásztorokkal azonosnak mondják a vlachokat,² kiket ANONYMUS tévesen a XII. században beszivárgó erdélyi *rumuny* (oláh) pásztorokkal azonosít. A *Dentu-Moger*—*dempti* etimológia is a krónikák másodlagosságát bizonyítja. A ruténiai kún, azaz kabar (Ed és Edumen) és a tiszántúli székely csatlakozást külön tárgyaló ANONYMUS-szal szemben a XIII. századi írónál a két különálló népelem összekeveredik s a székelyek csatlakozásának színhelyévé lesz Ruténia. Az ősi hagyomány ANONYMUS-nál fenntartott Marótja a Hún-krónikában a külföldi forrásokból megismert Szvatopluknak ad helyet. Álmos szerepe a krónikák Árpádjával szemben s ebből következőleg Géza neve mellett az „ötödik fejedelem” jelző, Szent István aktív térítői munkásságának kiemelése, mind ANONYMUS szövegének és felfogásának elsőbbségét bizonyítja.³

ANONYMUS *Gesta Hungarorum*-a eszerint nemcsak egyes szövegrészletek, hanem felfogás és tartalom tekintetében is közelebb áll a XI. századi Gestá-hoz, mint a későbbi krónikák, melyek egy XIII. századi közös forrásra vezethetők vissza. Bizonyos azonban az is, hogy ez a XIII. századi író nem ismerte és nem használta forrásul ANONYMUS Gestá-ját. Maga az a tény, hogy a krónikáknak a régi *Gesta* Marótját pótló Szvatopluk személyét s az előttről aratott diadalt kidomborító, szűkszavú elbeszélése semmit sem tartott fenn ANONYMUS színes és változatos honfoglalástörténeti elbeszéléséből, kétségtelenül bizonyítja, hogy írója ennek művét nem ismerte. Mert ha ismerte volna, semmiesetre sem mellőzte volna az abban leírt események és személyek egy részének felsorolását. Van azonban közvetlen bizonyítékunk is ANONYMUS használata ellen azokban a helyekben, ahol a krónikák közelebb állnak az ősforráshoz Anonymusnál. Így pl. — hogy csak néhány jellemző helyet soroljak fel — Anonymus tudja ugyan, hogy az őshazában maradt magyarokat nevezik *Dentu-Moger*-eknek, mégis az őshazát tévesen *Dentu-Moger*-nek mondja a többi krónikában SPALATÓI TAMÁS-sal egyezően fenntartott eredetibb *Mageria* (*Mageria*) helyett. E krónikák tartották fenn a hún történetben a X. századi Zoárd történetileg igazolt (LIUDPRAND: *Antapodosis*. III. 2.) itáliai hadjárata emlékét, míg ANONYMUS csak a görögországi kivándorlás (Soba-Mogera) hőseként említi Zoárdot. A hét vezért ANONYMUS *septem principales personae*

¹ Lásd 23—24. l.

² Az ország lakóinak felsorolásában is csak *vlach*-okat említenek s a velük azonos *pastores*-ekről nem szólnak. V. ö. 54. l.

³ V. ö. a megelőző fejezetekben a részletes összehasonlításokat.

néven említi, míg a krónikák a *capitanei* mellett RICARDUS-hoz hasonlóan *duces*-nek (K 57.: *capitanei seu duces*, 72. l.: *capitanei, tamquam duci*; B 39. l.: *Árpád cum septem ducibus*) nevezik őket. A csodaszarvas- és fehérló-mondák, melyekkel ANONYMUS-nál realizálva, eredeti formájukból kiforgatva találkozunk, a krónikákban a mondahűség szempontjából eredetibb alakban tűnnek fel.

Mindent egybefoglalva megállapíthatjuk, hogy:

ANONYMUS *Gesta Hungarorum* című művének főforrása a *Somogyvári krónika*, a *Zágrábi*, *Váradi* és *KNAUZ-féle rövid krónikák önálló részleteinek*, a *László- és Gellért-legenda*, SPALATÓI TAMÁS, RICARDUS, ODO DE DEO GILO, VITERBÓI GOTFRID és a *Lengyel-magyar krónika* közös forrásaként felismert **XI. századi *Gesta Ungarorum*** volt.

ANONYMUS és a későbbi krónikák XIII. századi forrásának írója egymás műveit nem ismerték és nem használták fel; egyező részleteik a közös ősforrásból, a XI. századi *Gesta Ungarorum*-ból származnak; ANONYMUS felfogás, részletek, sőt ott ahol a krónikával érintkezik szöveg tekintetében is közelebb áll ehhez az ősforráshoz, mint a hún-történettel kapcsolatos XIII. századi forrás leszármazói,¹ mivel azonban ő más forrásokat is használt s ezek alapján kibővítette, stílárius szempontból átdolgozta és egyéni íróművészettel kerek egészbe öntötte a régi *Gesta* színtelenebb honfoglalástörténeti elbeszélését, távolabb áll az ősforrástól, mint annak többi fentemlített s az előzőekben ismertetett közvetlen leszármazói.

¹ Az eredményeket megállapítva, ki kell emelnem, hogy van ANONYMUS-nak egy adata, mely ezeknek az eredményeknek látszólag ellentmond. I. András leszármazásának kérdésében (*Andreas rex filius calvi Ladislai*) — szemben a XI. századi *Gesta* más leszármazóival — a XIII—XV. századi krónikákkal egyezik. Ezzel az adattal alább az első Árpádok genealógiájával kapcsolatban külön fogok foglalkozni. Ld. a XII. fejezetet.

VII. A SZENT LÁSZLÓ-KORI GESTA HUNGARORUM ÉS A HÚN-KRÓNIKA.

A KÉZAI neve alatt fennmaradt kivonatos Gesta Hungarorum és a XIV. századi bővebb krónikák két egymástól élesen elhatárolt részre, a húnok és magyarok történetére tagolódnak. E krónikák első részét nevezzük *Hún-króniká*-nak, melyet a kútfőkritika — teljes joggal — különálló egységes műként fog fel.¹ Ezért, mielőtt a krónikák XIII. századi forrásának vizsgálatára áttérnénk, külön kell az ennek részét alkotó Hún-krónikával foglalkoznunk s annak a régi Gesta Ungarorumhoz való viszonyát megállapítanunk.

A *Hún-krónika* írója jórészen idegen forrásokra támaszkodott. Vannak azonban hosszú részletei, amelyek semmiféle idegen forrásra sem vezethetők vissza. Ezeket a külföldi forrásoktól független részleteket a kútfőkritikusok és mondaelemzők egy része az *elő mondából* származó s a Hún-krónika írója által a néptől közvetlenül átvett elemeknek tartja. Mások — a magyar hún-monda és hagyomány tagadói — közelebről meg nem határozható, ismeretlen írott külföldi forrásokra vezetnek vissza.² Többen rámutattak arra is, hogy némely részletek nyilvánvalóan a régi magyar krónikából (azaz a *Gestá*-ból), illetőleg a magyar hagyományból kerültek a hún történetbe olyképen, hogy annak írója a honfoglaláskori és X—XI. századi Magyarország történetének eseményeit, személyeit helyezte át Attila korába.³ Ezeknek a magyar krónikából kölcsönzött részleteknek egységes vizsgálata azonban mindeddig nem történt meg s a következőkben ezt a mulasztást kívánom pótolni, midőn az eddigi eredményeket is felhasználva, a hún-történet és a régi Gestára visszavezethető magyar történeti elbeszélések viszonyát teszem vizsgálat tárgyává.

Hún történet.

(A Budai Krónikában.)

(7. l.) Nemroth ... duos filios, Hunor scilicet et Magor, de Enech sua coniuge generavit, ex quibus Huni sive Hungari sunt egressi.

(8. l.) Hunor et Magor [fratres] ... Accidit autem dierum una venandi causa illos perexisse, quibus in deserto cum cervia occurrisset in paludes Meotidas illam insequentes, fugit ante eos. Cumque ibi ante eos prorsus evanisset, diutius requisitam nullo modo invenire potuerunt. Peragratu paludibus ... pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam.

(9. l.) Regio Meotida ... fluvius currentibus, herbis, silvis, piscibus, bestiis et volucribus copiatu.

Quinque annis ibidem immobiliter permanserunt, anno vero sexto exierunt.

(ANONYMUS-NÁL.)

(I.) Primus rex Scythie fuit Magog ... et gens illa a Magog vocata est Moger. A cuius progenie descendit ... rex Attila ... longo autem post tempore ... Ugek pater Almi ducis ...

(V.) ... Athile regis ... progenie dux Almus, pater Arpad descendat ...

(XXXIV.) Borsu cum militibus ... cum equitarent iuxta fluvium Gron, cervus fuga lapsus, ante eos ... ascendit, quem Borsu celerrimo cursu persecutus, ictibus sagittarum interfecit ... et cum montes illos circum aspexisset, in memoriam duxit, ut ibi castrum construeret.

[Sp. T.: ... propter raritatem hominum erat habilis animalibus alendis.]

(XLIV.) ... visa fertilitate et ubertate illius loci ... (I.) ... habentes animalia multa ...

(XIV.) habundantiam omnium bestiarum et copiam piscium ...

[L.: ... animalium, volucrum ac bestiarum silvestrium maxima multitudine ...]

Magyar történet.

(A Budai Krónikában.)

(35. l.) Almus, qui fuit Eleud, qui fuit Ugek, qui fuit Ed, qui fuit Chaba, qui fuit Atile, ... qui fuit Hunor, qui fuit Nemroth ... etc.

(152. l.) Geysa rex ... cum fratre Ladislao ... starent iuxta Vaciam ... apparuit eis cervus ... cepitque fugere coram eis versus silvam ... dum milites sagittarent, proiecit se in Danubium et eum ultro non viderunt ... ibi locum demonstravit, ut ecclesiam hic edificemus.

(V. ö. 37. l.) In Erdeel ... pecora sua recreaverunt ... miserunt nuncium, ut iret et totam terram conspiceret ... vidit locum amoenum ac terram bonam et fertilem, fluvium bonum et pratosum, placuit ei ...

(54. l.) per sex annos eorum arma et equos meliorare curaverunt, anno vero septimo ...

¹ V. ö. DOMANOVSKY: Kézai krónikája. 33—34. l.

² A hún-monda és hún-hagyomány kérdésével külön tanulmányban foglalkozom, ezért itt arra részletesen nem terjeszkedem ki.

³ Általában ilyennek tartják az őshaza, a genesis és vándorlások történetét. V. ö. PAULER, MARCZALI, DOMANOVSKY id. m. MARCZALI a bíróválasztás és Csaba-monda, KARÁCSONTI a Tulln-Cezunmauri csaták, SEBESTYÉN az országmegosztás (Buda hercegsége) magyar előképeire, PAIS legújában a személynevek magyar eredetére stb. mutattak rá. V. ö. MADZSAR: A hún krónika szerzője. Tört. Szemle 1922.

Hún történet.

(10. l.) *Scitia regio* ... situm habet et extendit *versus orientem*, ab uno latere *Ponto Aquilonari* ... de occidente *fluvius* ... *Don*. Scitia in tria regna dividitur ... scilicet in *Bascardiam*, *Dentiam* et *Mogoriam* ... *Togora* ... in *paludes* discurrens ...

... usque hodie ipsum regnum possidere dinoscuntur ...
(7. l.) ... eorum posteritas *Persiden inhabitant* regionem ...

(11. l.) *Scite multi imperio, nec etiam Macedonico*, aliquo tempore *sunt subjecti*. Et pro tanto vocamus eos *Demptos*.

(10. l.) ... in gentem *validissimam* crescere ceperunt, nec eos *capere ipsa regio poterat aut nutrire*.

(K. 56. l.: *Scithica regio* ... a *zona torrida* distans ...)

Hún történet.

(14. l.) *Multiplicati sunt Huni* ... Anno D. 328. congregati in unum, inter se *capitaneis [sex] constitutis* ... occidentales regiones invadere decreverunt. *Constituentes* nihilominus inter se *rectorem unum* ... qui *lites sopiret dissidentium*, fures et latrones ac malefactores castigaret.

De centum enim et octo tribubus decies centena *millia*, scilicet de unoquoque genere decem *millia* *armatorum virorum eligentem*.

[V. 5. 17. l.: *Atila* ... *Budam* fratrem ... super *diversas nationes* principem *constituit ac rectorem*.]

(14. l.) Ante etenim baptismum *Hungarorum*, in *castris vox preonica*, taliter *Hunos congregabat ad exercitum*: *Vox Dei* et *communitatis universe* ... etc. Quicunque ergo *edictum* contempsisset ...

(14. l.) Tunc omnes *capitanei* ... (köztük:) *Atila* ... uno consilio egressi de *Scithia*, intrantes tandem *Bessos* et *Cumanos Albos*, deinde *Susdolos* [K. *Sosdaliam*], *Ruthenos* [K. *Rutheniam*] et terram *Nigrorum Cumanorum* intravere. Ab inde egressi usque ad *Tysciam* pervenerunt. Qua quidem regione *circumspecta*, concorditer placuit omni *cetui* ulterius non incedere cum *uxoribus et armentis*.

Hún történet.

(15. l.) Eo tempore *Pannoniam* ... *Macrinus* ... gubernaret ... *auditis* ... ad *Romanos* nuncios destinavit, *petens sibi auxilium* ... *Romani vero* ... *Detricum* ... regem *prefecerunt* ... cum exercitu ... *pervenit tandem in Zaxalom* ... transmeando *Danubium* ... *Hunos invadere* ...

(16. l.) *Huni Danubium* transfretantes *Macrini* et *Detrici exercitum* ... in *campis* commorantem crudeliter *trucidarunt*.

Experientes in prelio precesso animositatem *Romanorum* et armorum paraturam, *resarcito exercitu*, *versus Tolnam civitatem*, ubi se inimici eorum collegerunt, *Huni perrexerunt*. Contra quos *Detricus* cum *Macrino* in *Cezmaur* dicitur occurrisse.

Videns autem *Detricus* ... altera die *perrexit versus Tolnam civitatem*, que ... est in *Austria*.

Magyar történet.

(A. l.) *Scithia* ... terra est, que *Dentu-Moger* dicitur *versus orientem*, finis cuius ab *aquilonali* parte extenditur usque ad *Nigrum Pontum*. A tergo autem habet *fluvium*, quod dicitur *Thanaïs cum paludibus* magnis.

(B. 35. l.) *Eleud* ... in *Magor* genuit filium ...

(Sp. T.) ... de regione sua, que *Mageria* nuncupatur ...

(A. l.) *Homines vero*, qui *habitant* eam, vulgariter *Dentu-Moger* dicuntur usque in *hodiernum diem*.

(R.) *priores Ungari* ... et hodie ... ad *orientem* essent, ubi essent, penitus ignorabant.

(A. l.) *Scithica gens* a nullo imperatore fuit *subiugata* ... *Alexandrum Magnum* etiam turpiter fugaverunt.

... multitudinem *populorum* inibi *generatorum nec alere* sufficiebat, nec *capere* ...

Scithica terra ... a *torrida zona* remotior ...

Magyar történet.

(A Budai Krónikában.)

(36. l.) Anno D. 888. ... delibato *communi consilio septem capitaneos* inter se *prefecerunt* et in septem exercitus sunt *divisi* ita, ut *unusquisque* exercitus ... habebat *triginta millia virorum armatorum*. Ex *centum itaque et octo tribubus* ... ducenta et tria *millia virorum armatorum* sunt *egressi* ...

(94. l., a Vatha-féle lázadáshoz:) *Mittentesque in Petri castra* ... tres *precones*, qui deberent *proclamare edictum et verbum Dei* *Andree* et *Levente* ...

(36. l.) ... *ingressi sunt Pannoniam*, *transeuntes enim regna Besse-norum, Alborum Cumanorum, Susdali-am et civitatem Kyo* ... in *Erdeel* ... terreis *castris* preparatis pro *uxoribus et rebus suis* ... cum ... *pecora sua* recreaverunt *audientes terre utilitatem* ... miserunt *nuncium*, ... ut *iret et terram conspiceret* ... *placuit ei*.

Magyar történet.

(A. XLVI.) ... a *civitate Athile* regis usque ad *Centum Montes* ... *castra* metatus est iuxta *Danubium* ...

(B. 37. l.) *dux* ... regnabat ... *Svetibolg* ...

(39.) hiis *auditis exercitum congregavit* ... et *auxilium* ab amicis impetravit et ... obviam illis venit ...

(39. l.) Illi ... *prope Danubium* pervenerunt et in *campo* ... *pugnam inierunt*.

(80. l.) *Rex Aba* hiis *auditis* ... *inflammatus* ira, *congregatoque exercitu magno* *invasit Austriam* ... et ... *spolia* ... et *captivos* secum *trahens a flumine*, quod vocant *Treysama*, *pertransivit* ... usque *civitatem Tullinam*.

(81. l.) *Caesar* ... *consiliatus* est, qualiter *regno suo iniuste illatam ab Hungaris iniuriam* deberet *vindicare* ...

(84. l.) *Caesar* itaque *armatus* ... *venit in marchiam Austrie* ... *invasit fines Hungarie* ... *commisso igitur*

Ex qua enim invasione Detricus acerbatus, exivit contra Hunos in campum Tarnokvelgy pugnaturus, qui *committendo prelium*, Hunos fertur *devicisse*, cum suorum maximo interitu et periculo. Ex Hunis vero, qui remanserunt, *fugerunt ultra Tysciam*. Keveque capitaneus interit... Huni... eum subterraverunt, locumque illum... Kevehaaza vocaverunt.

Ex Detrici exercitu... *ducenta et decem millia corruerunt*...

prelio, acriter pugnatum est. Sed tandem Caesar obtinuit victoriam. Aba vero rex *devictus, fugit versus Tysciam* et in villa quadam in scrobe... *ingulatur*. Ex Teutoniceis *infinita multitudo corrui*.

(C. 91. l.) *Alba rex... interfectus est prope villam Alba*, penes Tyscie.

(V. 6. A. XLIV.: *castrum Kevee*.)

Hún történet.

...preliantes Romani sunt devicti. Ubi et Macrinus mortuus est... totoque exercitu Romano interempto ac **fugato**.

(17. l.) Tunc Huni Atilam... *super se regem prefecerunt*, qui primo unus *de capitaneis* habebatur.

(11. l.) Unde Romani eos (t. i. Scitas) *vocabant flagellum Dei*.

(18. l.) Atila rex Hungarorum... **flagellum Dei**...

...amabatur ab extranea natione... linguarum ideo *diversarum nationes*... *ad eum confluebant*, quibus liberaliter pro posse affluebat.

...*mirabiliter etiam [rex Atila] a suis timebatur*...

(18. l.) Tabernacula quidem variis modis... habere consueverat operata, unum tamen habebat sic celebre ac solemne... columpne eius ex auro laborate... sed et sua maristalla... *diversarum patriarum equis replebatur*...

(19. l.) Banerium quoque Atile regis... *similitudinem asturis*... quod Hungari signum... usque tempora ducis Geiche gestavere...

(19. l.)... *commisso prelio*... *diebus paucis ultra Tysciam cum uxoribus permanserunt*. Et hoc facto rex Atila solemnem curiam fecit congregari...

Huni amplectentes *consilium*, exercitu statim proclamato, egressi... (20. l.) primo Iliricos dicitur invasisse...

(25. l.)... curiaque celebrata... in *Corinthiam* pertransivit...

(20. l.)... deinde Constantie regnum transivit cui *Sigismundus rex* occurrit, ...quem cum gente tota conterens suo dominio *subjugavit*.

A loco autem illo egressus iuxta *Renum Argentinam* civitatem obsedit, quem... ipse Atila expugnavit diruendo murum eius... eadem civitas

(ANONYMUS-NÁL.)

(I.) **rex Athila... in Pannonie terram venit et fugatis Romanis regnum obtinuit.**

(XLVIII.) Usubu et Eusee contra Romanos... *milites Romanorum interfecerunt, reliqui vero... fuga lapsi sunt*... in terram Teutonicorum properaverunt...

(V.) Tunc septem principales persone... *super se... elegerunt sibi ducem et preceptorem, Almum*. (VI.)... septem virorum nomina... *Almus*... etc.

(LVI.)... *Deus* per eos [t. i. Hungaros] furoris sui *flagella* propinasset.

(XX.) **Athile regis, qui flagellum Dei dicebatur.**

(XLIII.) *et vicine nationes... confluebant ad ducem Arpad*. (V. 6. LVII. Taksonyról.)

(XLVI.)... *multi hospitem confluebant ad eum*...

(XII.)... *habitatores... timuerunt valde*... eo quod audierant Almum de genere *Athile regis* descendisse. (V. 6. XX., XXXIX., XLIV.)

(XLIV.) dux Arpad... precepit facere egregios domos ducales et omnes equos suos... ibi (t. i. ad insulam) introductos pascere precepit...

(III.)... *nominatus est Almus*, quia matri... per sompnum apparuit divina visio *in forma asturis*...

(XL.)... *adepta victoria*... usque ad... *Curtuelou* [Tisza mellett!]... *manserunt ibi iuxta silvam Gemelsen XXXIII. diebus*...

(XLIV.)... constituerunt ut ducalis esset insula et *unusquisque nobilitum*... *suum ibi haberet curiam*...

Dux vero Arpad et sui nobiles *permanserunt ibi cum famulis*... a mense aprilis usque ad mensem octobris. Et dimissis ibi *uoribus suis*, communi *consilio* constituerunt, ut... *contra Carinthinos bellum promoverent*...

(LIV.)... deinde *Lotorigiam*... devastaverunt, *Francos quoque orientales*... multis milibus eorum cesis... in turpem fugam converterunt...

(LV.) Hinc vero egressi *Franciam et Galliam* expugnaverunt et dum inde victores reverterentur...

(LVI.) *Regnum Latariensem* in arcu

Magyar történet.

(A Budai Krónikában.)

(39. l.) dux (Svetibolug) *in fugam se convertit*... et in Danubium se iactavit, in quo... *suffocatur*.

(37. l.) Fuerat *de ipsis capitaneis* ditior ac potentior Arpad filius Almi...

(56. l. Lérlöl.) Nos sumus ultio Summi *Dei*, vobis in *flagellum* destinati.

(53. l.) Intraverunt autem... tempore Geyse... Bohemi, Poloni, Greci, Hispani, Ismaelite, Bessi, Armeni, Saxones, Cumani, Latini, qui... Hungaris immixti nobilitatem pariter et descensum sunt adepti.

(35. l.)... *nominatur Almus*,... quia matri... in somno innotuerat avis, quasi *in forma asturis*... (K. 62. l.) *hungarice turul*.

(54. l.) Post hec *Corinthiam* hostiliter adeuntes...

[V. 6. 75. l. Vilhelmus... fuit frater *Sigismundi regis Burgundorum*.]

(55. l.)... *Francos orientales*, id est *Burgundos demoliti*...

(57-58. l.) abinde *Reno* transposito *Lotoringensem* ducatum igne et gladio vastaverunt, *ubi circa Strosburg*

non *Argentina*, sed *Strosburg* vocaretur... Amoto igitur exercitu de *Argentina* *Luxonium*, *Bisantium*, *Chalon*, *Masticon*, *Ligonem*, *Burgundiam*, *Lugdunum* [vagyis: *Gallie*.] destrui fecit civitates usque terram.

(23. l.) *Atila* ... *Sicambriam* ... intravit.

(24. l.) *Buda* ... *Sicambriam* suo nomine fecerat nominari *Buda-Vara* ... *Teutonici* interdictum formidantes, *Ecilburg* eam vocant, id est urbs *Atile*, *Hungari* vero ... adhuc eam *Ö-Budam* usque hodie vocant.

His itaque peractis, quinque annis *Sicambrie* requievit.

(25. l.) Cumque rex *Atila* quinque annis repausasset ... egressus de *Pannonia* in *Corinthiam*, *Stiriam* et *Dalmatiam* ... pertransivit tandem apud urbem *Salonam* et *Spoletum Mari* *Adriatico* se coniunxit.

(26. l.) Destructa itaque civitate *Aquilegie*, *Concordiam* demum in *Foro Julii* destruxit civitatem. Abinde in *Marchiam Longobardie* *Tervisium*, *Paduam*, *Veronam*, *Brixiam*, *Cremonam*, ... *Mediolanum* ... aliasque plures urbes ipsius regionis suo dominio subingavit.

(27. l.) Interea ... ad *Apuliam* exercitum destinavit, constituens ipsi capitaneum *Zoard*, ex tribu *Zoard* ...

et sagittis exterminaverunt. Universam quoque *Galliam* atrociter affligentes ... spoliaverunt ... Superatis ergo illis bellicosissimis gentibus ...

(I.) rex *Athila* ... regalem sibi locum constituit iuxta *Danubium*. que per linguam *Hungaricam* dicitur nunc *Buduvar* et a *Teothonicis* *Ecilburgu* vocatur ...

(XLVI.) civitatem *Athile* regis ...

(XLII.) Hinc vero egressi usque ad mare pervenerunt et civitatem *Spalatenensem* ceperunt et totam *Croatiam* sibi subjugaverunt.

(XLIV.) Et contra *Carinthinus* bellum promoverent ac in *Marciam Lombardie* se venire prepararent.

(LIII.) ... cum exercitu *Caranthino* decreverunt. Et per *Forum Julii* in *Marchiam Lombardie* venerunt, ubi civitatem *Paduam* cedibus et incendiis ... devastaverunt. Ex hinc intrantes *Lombardiam* multa mala facere ceperunt.

(XLIV.) mitterent exercitum contra *Glad* ... ad hoc missi sunt *Zuardu* et *Cadusa* ...

(BK. 136. l.: que in latino *Argentina* dicitur ...) in quodam prelio ... Inde vero *Galliam* atrociter affligentes ... territoria igne devastaverunt.

(54. l.) Postquam *Svetibolug* ... necatus est ... per sex annos eorum arma et equos meliorare curaverunt.

Anno deinde septimo ... post haec *Corinthiam* hostiliter adeuntes ... abinde spoliata *Corinthia*, *Carniolia* et *Stiria* ... reversi sunt ...

(55. l.) Postquam autem memorata regna devicerunt per *Forum Julii* usque in *Marchiam Longobardie* intraverunt, ubi civitatem *Paduam* igne ac gladio consumerunt. Ex hinc intrantes *Longobardiam* ... totam spoliantes ... cum victoria redierunt.

Post hec X. annis repausassent ...

(43. l.) quintus capitaneus *Leel* ... ex isto *Zouard* oritur generatio ...

Magyar történet.

(A Budai Krónikában.)

(19. l.) Rex *Atila* ad *Zeuen* solennem curiam fecit congregari, in quam *Detricus* de *Verona* cum principibus *Germanie* accedens, omnem homagionem et reverentiam regi *Atile* fecisse perhibetur. Suggestit itaque regi ...

(30. l.) *Detrici* vero ac aliorum principum *Almanie* astutia ... *Hunorum* impartita communitas in partes diversas est divisa. Ita quidem, ut quidam *Chabam* regis *Atile* filium ex *Graecorum* imperatoris ... filia, alii vero *Aladarium* ex *Germanie* principissa ... procreatum, in regem sibi preficere nitebantur. Sanior vero pars *Hunorum* dum *Chabe* adhesisset, *Detricus* autem et *extera* natio cum paucis *Hunis* *Aladario*; et sic ambo regnare ceperunt, cunque alter alteri preferre moliretur.

Detrici astutia, qui illo tempore *Sicambrie* *Aladario* adhaerebat, inter ambos reges tam durum prelium ac forte est commissum, ut *Danubium* germanico sanguine inundavit, quod si *Teutonici* occisionem, que per *Hunos* facta est ... In his preliis semper *Chaba* et *Huni* victoriam habuerunt. Postmodum vero *Detricus* per traditionem *Chabam* fecit superari ...

(143. l.) Rex [*Salomon*] celebravit Natale Domini in *Geminum* castellum ...

(143. l.) *Marchart* dux *Teutonicorum* cum comite *Vid* instigaverunt regem ut ducem expugnaret ...

(140. l.) *Vid* suggerebat regem, quod sicut duo gladii in eadem vagina continere non possent, sic nec vos in eodem regno conregnare potestis.

(47. l.) *Geysa* dux ... necessarium habuit desiderium suum divulgare regibus ac principibus christianis, quo audito ... personaliter adierunt ...

(50. l.) Generatio *Gud-Keled* ... per *Petrum* regem sunt adducti de castro *Stoph* ... Istius siquidem generatio temporibus *Salomonis* regis, *Ladislai* et *Geyche* ducum extitit exaltata, nam tunc ipsa generatio in duas partes divisa fuit, quidam ducibus adherentes, quidam vero *Salomoni* et specialiter *Vid* ...

(138. l.) noverunt ipsum [t. i. *Salomonem*] pessimis consiliis *Vid* comitis in omnibus auscultantem, qui *Vid* Deo et hominibus detestabilis erat. ... Hec fuit causa malorum et seminarium discordie eorum.

(129. l.) Imperator *Grecorum* ... misit nuncios ad ducem *Geysa* ad firmandam pacem et amiciam ...

(122. l.) Rex *Salomon* ... accessit ad socerum suum imperatorem *Teutonicorum*.

(144. l.) Duces *Geysa* et *Ladislau*s ac totus exercitus *Hungarorum*, qui erant cum eis ...

(145. l.) cum autem prelium commissum est ... (146. l.) milites *Ladislai* agmina *Salomonis* ... terribili tinnitu gladiatorum in morte concluserunt crudeli; sed et milites *Geyse* pocula dire mortis eisdem propinarunt. Ceduntur *Teutonici*, fugiunt *Latini* ... et cadunt ante *Hungaros* ...

(143. l.) *Salomon* ... duces auxilio traditorum ... superavit ...

vix 15 millia ex parte Chaba remanerent, aliis Hunis ... totaliter deletis et occisis.

(31. 1.) Remanserunt autem ex Hunnis tria millia virorum, qui ... non se Hungaros, sed Siculos ... vocaverunt. Isti enim Siculi Hunorum sunt residui ... dum Hungaros ... redire cognovissent ... eis occurrerunt, conquerrantes simul Pannoniam regionem.

(31. 1.) ... Chaba ... ex uxore de Corosminia genuit Edumen et Ed ... [in Ruteniam eis occurrerunt] ... Ex isto etiam Chaba procreati sunt Edemen et Ed, quorum Edemen in reditu Hungarorum in Pannoniam per se cum maxima multitudine ex cognatione patris et matris sue, introivit ... Ex isto etiam Chaba Aba generatio est exorta.

Fugit ergo Chaba ... in Greciam ... non permansit ... uxorem ex Scitia non duxit, sed de Corosmenia ... Siculi Chabam in Grecia periisse putaverunt ...

(32. 1.) Exterminata multitudine filiorum Atile regis, tandem Pannonia remansit sine regibus decem annis, Vlachs, Grecis advenis, Messianis, Teutonicis, Sclavis exulibus remanentibus tantummodo in Pannonia. [K. 70. 1. még: ... Bulgaris et Messianis ...]

(25. 1.) Vlachs, qui ipsorum (t. i. Romanorum) extitere ... pastores, remanentibus in Pannonia.

(32. 1.) Surrexit post hec quidam princeps Svetibolug, Morothi filius in Polonia.

(150. 1.) In prefato prelio non solum Teutonici aut Latini ceciderunt, sed maior pars milicie regni Hungarie dicitur corruisse. Duces ... triumpho victorie sublimati ... Dux Ladislaus ... videns tot millia interfectorum ...

(ANONYMUS-nál.)

(L.) ... omnes Siculi, qui primo erant populi Athyle regis, audita fama Usubu, obviam pacifici venerunt ... et ante exercitum in prima acie contra Menu-Morout pugnaturi ceperunt.

(VIII.) in Ruthenia ... VII duces Cumanorum ... (X.) prenominati duces Cumanorum, scilicet Ed, Edumen, ... cum uxoribus ... necnon cum magna multitudine in Pannoniam venire ... (XI.) ... una cum cognatione ... (XXXII.) Ex quorum [t. i. Edu et Edumen] progenie ... rex Samuel descendit, qui ... Oba vocatur.

(XLIV.) Zuardu ... in Greciam eundi.

(XLV.) ... in eadem terra duxit uxorem et populus ille, qui nunc dicitur Soba-Mogera, mortuo duce Zuard in Grecia remansit ...

(IX.) ... in terra Pannonie, que primo Athyle regis terra fuisset ... quam habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum ...

(XXXIX.) Dux Salanus cum adiutorio Grecorum et Bulgarorum ...

(XLVII.) Romani ... in terram Teutonicorum properaverunt ...

(XI.) ... terram ... preoccupavisset sibi dux Morout, cuius nepos dictus est ab Hungaris Menu-Morout.

[K. 71. 1.: Tradunt quidam, quod Hungari Morot non Zuataplug in ... Pannonia reperissent principantem: hoc idcirco iste habent, quia Morot pater eius nomine maior erat, sed confectus senio repausavit in castro ... Besprem.]

(B. 150. 1.: Salamon szövetségesei:) Marchart dux Teutonicorum et Zvetepolug dux Sclavorum ...

E kiséssé tán hosszadalmas összehasonlításból kétségtelenül kiderül, hogy a Hún-krónika szerzőjének egyik főforrása a *Gesta Ungarorum* volt. A hún történetre vonatkozó adatot azonban ebben igen keveset talált (v. ö. a vastag-betűs részleteket.) ANONYMUS, ki a hún népvévet egyszer sem említi, a hún történetből mindössze annyit tud, hogy

- a) Attila Scythiából Pannóniába jött népével és azt — az itt lakó rómaiakat leverve — elfoglalta;
- b) a rómaiak budafelhévízi telepét² újjáépítve és megerősítve, oda helyezte királyi székhelyét;
- c) Attila városát a magyarok Budavárnak, a németek Ecilburgnak nevezik;
- d) Árpád apja Álmos Attila nemzetségéből származik;
- e) Attilát „Isten ostorának“ (flagellum Dei) nevezték;
- f) a székelyek Attila népének maradványai, kik a honfoglaláskor Tiszántúl csatlakoztak a magyarokhoz s velük vettek részt a tiszántúli részek meghódításában.

Ezeket az adatokat a Hún-krónika írója, ki ANONYMUS-t nem, csak annak XI. századi forrását ismerte, egytől-egyig átvette, de részben módosította. Budavárát (Ó-Budát) VITERBÓI GOTFRID nyomán Sicambriának nevezi. A város magyar nevét Attila Bleda helyett Budának nevezett fivérére vezeti vissza s ez elnevezéssel hozza kapcsolatba Buda erőszakos halálát, miről külföldi forrásaiból értesült. A székelyek csatlakozását Tiszántúl helyett Ruthéniába helyezi.

Nevezetes, hogy a Hún-krónika — bár a két nép azonosságát hirdeti és a *primus introitus* történetében következetesen húnokról szól s a hún és magyart két egytestvértől származó testvérnépnek tünteti fel — az itt felsorolt, ANONYMUS-szal rokon, tehát az ősforrásból származó helyeken és *csupán ott* (Attila címében: A. rex *Hungarorum* ... flagellum Dei; Budavár-Ecilburgnál: Teutonici et *Hungari*; a székelyeknél: non se *Hungaros*, sed *Siculos*) magyarokat és nem húnokat említ,³ aminthogy ANONYMUS sem szól soha húnokról. Attila nála Álmos egyenes őse, a scytha Mágóg nemzetségéből s a székelyek Attila király népei.

A hún-magyar azonosság gondolatát, ami ANONYMUS-nál teljesebb alakban jelentkezik, mint a Hún-krónikában, s a felsorolt adatokat a XIII. századi író egyszerűen átvette az ősforrásból.

¹ Tévesen a székelyekről mondva, kiknek történetét a krónikás összezaggyálta Csaba népének történetével.

² ANONYMUS Aquincum nevét nem említi.

³ A Kézai-kivonatban, szemben a XIII. századi közös forráshoz híven ragaszkodó bővebb krónikákkal e helyeken is *Huni* van.

Ez volt a mag, melyből a Hún-krónika kinőtt. De ez a mag sovány volt és színtelen. Ezért idegen forrásokhoz fordult. JORDANES és VITERBÓI GOTFRID műveiben sok érdekes adatot talált a húnok származásáról, Attila harcairól és haláláról, fiai bukásáról. Ezeket — hacsak ízlésével és nemzeti büszkeségével ellentétben nem álltak (mint pl. a húnoknak kőbor személyektől való leszármaztatása) — átvette, azonban az így kibővült anyag sem elégítette ki. A nyugati írók kegyetlen ellenséget, az emberiségéből kivetkőzött rablót láttak Attilában és húnjaiban. Krónikásunk viszont isteni elhivatással nyugatra jövő, diadalmas hódítót, nagy uralkodót akart rajzolni. Dicső hőseket keresett a magyar nép őseül ismert hún népben. A régi Gesta szűkszavú adatait és az idegen források részletesebb, de ellenséges elbeszélését megfelelő, új keretbe kellett foglalnia. Így jött arra a középkorban sem gyakori, de a XII. század óta mégsem szokatlan gondolatra, hogy hiányos adatait a magyar történetből átvett s a húnkorba átvetített eseményekkel egészíti ki s hogy az egész hún történetet a magyar történetből kölcsönzött keretbe foglalja.

Ha a Hún-krónika szerkezetét vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az pontosan fedi a hozzácsatolt magyar történeti rész szerkezetét:

Hún történet.

- B. 3—7. l.: Genesis (Hunor és Magyar származása.)
8—12. l.: Óshazák leírása.
14—15. l.: Kapitányválasztás és kijövetel Scythiából.
15—17. l.: Honfoglalás.
17—18. l.: Királyválasztás. Attila jellemzése.

18. l.: (Ebben:) jövevényekről.
19—28. l.: Attila nyugati harcai.
28—33. l.: Attila halála és a birodalom feloszlása.

Magyar történet.

- B. 35—36. l.: Genealógia (Árpád származása.)
35. l.: (Ebben:) az őshaza említése.
36—37. l.: Kijövetel Scythiából és kapitányválasztás.
38—40. l.: Honfoglalás.
40—43. l.: A hét kapitány felsorolása és jellemzése.
(44—46. l.: Hétmagyar polémia.)
46—54. l.: Jövevények.
54—60. l.: Nyugati kalandozások.
61. l.-től: A pogány Magyarország bukása. Szent István.

Mielőtt a Hún-krónika írójának módszerét ismertetném, néhány jellemző példán mutatom be, miként használta fel és egyeztetette külföldi forrásait és a magyar Gestát, illetőleg miképpen kompilálta azokat.

JORDANES.

(XXIV. c.) Hunorum ... in Meotida palude ... venatores, dum in ulteriori Meotidis ripa venationes inquirunt, animadvertunt, quomodo ex improviso cerva se illis obtulit, ingressaque paludem, nunc progrediens nunc subsistens, indicem se viae tribuit. Quam secuti ... paludes Meotidas ... transiere. Mox quoque, ut Scythica terra ignotis apparuit, cerva disparuit ... Illi vero ... admiratione inducti terre Scythice ... ad suos redeunt ... persuasaeque gente sua via ... ad Scythiam properant ...

(V. c.) Scythia ... ad flumina Tyram, Danastrum et Vagosolam, magnamque Danaprum ... per omnem Meotidis ambitum ... ab arcto circumdatur Oceano, a meridie Persida ... In qua Scythia ... que magnis opinatisque ambitur fluminibus ...

VITEBÓI GOTFRID: *Pantheon.*

(MG. SS. XXII. 183. l.) Hunorum ... gens ex incubis et meretricibus est procreata infra Meotidas paludes unius cerve transmeantis transivit inaccessabiles prius illas paludes.

JORDANES.

(XXIV. c.) Hunorum gens, ut refert Orosius, exarsit in Gothos. Filimer, rex Gothorum et Gandarici Magni filius, ... qui terras Scithicas introisse superius a nobis dictus est, reperit in populo sua quasdam vagas mulieres, quas patrio sermone Haliurnas ... cognominat easque habens suspectas, de medio sui proturbat,

Magyar történet.

(B. 162. l.) Geysa ... cum fratre Ladislao ... apparuit eis cervus ... cepitque fugere coram eis versus silvam ... dum milites sagittarent, proiecit se in Danubium, et cum ultro non viderunt ... ibi locum demonstravit, ut ecclesiam hic edificemus.

(A. XIV.) ... habundantiam omnium bestiarum et piscium copiam ...

(L.) ... animalium, vo'ucrum ac bestiarum silvestrium maxima multitudine ...

(Sp. T.) ... propter raritatem hominum erat habilis animalibus alendis.

(B. 54. l.) ... per sex annos ... equos meliorare curaverunt, anno vero septimo ...

(56. l.) ... ad propria redeuntes, annis sedecim immobiliter in Hungaria permanserunt ...

Hún-krónika.

(B. 8. és K. 55. l.) Hunor et Magor [fratres] ... Accidit autem dierum una venandi causa illos perrexisse, quibus in deserto cum cerna occurrisset, in paludes Meotidas illam insequentes, fugit ante eos. Cumque ibi ante eos prorsus exmississet, diutius requisitam nullo modo invenire potuerunt. Peragratis tandem paludibus pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam. Deinde ad patrem redeuntes, ab ipso licentia impetrata, cum omnibus rebus paludes Meotidas intraverunt. Regio quidem Meotida, Perside provincie est vicina, quam undique preter vadum unum parvisimum, pontus girovallat, fluvius currentibus herbis, silvis, piscibus, volucribus et bestiis copiat. Aditus illic difficilis et exitus. Paludes ergo Meotidas adeuntes, quinque annis ibidem immobiliter permanserunt, anno vero sexto exeuntes in deserto loco sine maribus in tabernaculis permanentes uxores ac pueros Belar casu reperierunt ...

(K. 52. l.) Prohemium ... Orosius ... ex demonibus incubis Hungaros asseruit generatos. Scripsit enim, quod Filimer magni Aldarici, regis Gothorum filius, dum fines Scithie armis impeteret, mulieres, que patrio nomine Baltrame nominantur, plures secum in exercitu suo dicitur deduxisse. Que dum essent militibus infestissime, retrahentes plurimos per blandicias a negotio militari, consilium regis ipsas fertur de consortio exercitus eapropter expulisse. Que quidem pervagantes per deserta littora paludis Meotidis tandem descende-

longeque ab exercitu suo fugatas in solitudinem coëgit errare. Que spiritus immundi per eremum vagantes dum vidissent et earum se complexibus in coitu miscuissent, genus hoc ferocissimum edidere...

(XXIV. c.) ... ad Scythiam properant et quantoscunque obvios in ingressu Scytharum habuere, litavere victorie, reliquos perdomitos subegere. Nam mox in gentem illam transiere, illico *Alipzuos*, *Aleidiuros* ... qui ripe ipsius Scythie insidebant, quasi quidem turbo gentium rapuere. *Alanos* quoque ... subjugare.

(XXXIV. c.) Attila, Hunnorum omnium dominus...

(XXXV.) Attila, patre genitus *Mundzuo* ... cum *Bleda* germano Hunnorum successit in regno ... *Bleda* ... magne parti regnabat Hunnorum ... Attila ... Romanos *Vesegothosque* subdere ... Vir terrarum omnium metus ... Erat namque superbus *incessu*, huc atque illuc circumferens oculos, ut elati potentia ... manu temperans, consilio validissimus, ... forma brevis, lato pectore, capite grandiori, minutis oculis, capite grandiore, canis aspersus, simo naso, tener colore, originis sue signa restituens ... Quo ille munere gratulatus, ut erat magnanimus ...

VITERBŌI GOTFRID: *Pantheon*.

(MG. SS. XXII: 188. l.) Iste est Attila metus orbis, flagellum Dei, superbus *incessu*, oculos furiosos circumferens, amator belli, manu propria temperatus, consilio validus, supplicibus exorabilis, propitius cunctis in fide receptis, forma brevis, pectore lato, minutis oculis, capite grandiore, raro barba, canitie conspersus, simus naso, colore tetro.

JORDANES.

(XXXVIII.) ... diversarum nationum ductores ... nutibus Attilæ attendebant, et ubi oculo annuisset, ... cum timore et tremore unusquisque astabat ...

(XXXV. c.) Bleda enim fratre fraudibus perempto ...

VITERBŌI GOTFRID: *Speculum*.

(MG. SS. XXII. 62.) Priamus ... migrat per Ungariam ... placuit Pannonia pinguis ... arte parant urbem ... Urbs ornata viris nova dicta Sicambria crevit ...

(A. I.) multitudinem populorum in ibi generatorum nec alere sufficiebat, nec capere. Homines vero, qui habitant eam vulgariter Dentu-Moger dicuntur usque in hodiernum diem.

(A. XX.) Athile regis, qui flagellum Dei dicebatur.

(A. V.) Tunc ... super se elegerunt sibi ducem ... Almus ... septem virorum nomina: Almus ... etc.

(A. LIII.) ... quosdam rectores prefeceunt ... alios constituerunt ductores exercitus ...

(A. XIII.) ... vocatus est Arpad dux Hungarie.

(K. 79. l.) Petrus rex ... erat quoque idem lascivus ultra modum ...

(B. 77.) erat autem nimium lascivus ...

(A. XXIV.) Tuhutum ... erat vir astutus.

(A. XLIII.) ... et vicine nationes ... confluebant ad ducem Arpad.

(A. LVII.) Et audita pietate ipsius (t. i. Toksun ducis) multi hospites confluebant ad eum ex diversis nationibus.

(A. XII.) ... habitatores terre ... timuerunt valde ... eo quod audierunt Almus de genere Athile regis descendisse ...

runt, ibique demones ad ipsas venientes concubuisse cum ipsis, iuxta Orosium referantur. Ex qua coniunctione dixit Hungaros oriundus. Sed ut eius assertio palam fiat, falsissima ... Volens itaque veritatem imitari ... scripturus quoque ortum prefate nationis ...]

(B. 10., K. 56. l.) Factum est autem, cum diutius in paludibus Meotidis habitassent, in gentem validissimam crescere ceperunt, nec eos capere ipsa regio poterat, aut nutrire ... Scitia regione explorata, cum pueris et armentis ipsam patriam intraverunt permansuri. Regnum igitur ipsum, dum adissent, Alprozuros, qui nunc Pruteni nominantur, in eo habitantes invenerunt. Quibus deletis et expulsis aut occisis usque hodie ipsum regnum possidere dinoscuntur.

(17—18. l.) Tunc Huni Atilam, filium Bendekuz, consuetudine Romanorum super se regem prefeceunt, qui primo unus de capiteneis habebatur. Et ipse Budam fratrem suum de flumine Tyscia usque Don principem constituit ac rectorem, vocarique se faciens regem Hungarorum. Titulum siquidem tali sub forma scribi faciebat: Atila Dei gratia ... rex Hungarorum, Medorum et Gothorum metus orbis terre, flagellum Dei.

Erat enim rex Atila colore teter, oculis furiosis, elatus *incessu*, (K. statura brevis) pectore lato, barbam prolixam deferrebat, veneris etiam erat ultra modum. In archa sua esse tenere contemnebat, audacie quidem temperate, astutissimus in preliis et sollicitus, fortitudinis competentis suo corpore habebatur, in voluntate magnanimus, armis politis, mundis tabernaculis, cultuque utebatur. Amabatur siquidem ab extranea natione eo, quod esset liberalis et communis. Ex natura vero serenitatem habebat, mirabiliter etiam a suis timebatur, linguarum ideoque diversarum nationes de finibus orbis terre ad eum confluebant, quibus liberaliter pro posse affluebat ... etc.

(23. l.) Egressus vero, curia celebrata, Sicambriam, Pannonie civitatem intravit, in qua propriis manibus Budam fratrem suum interfecit, ac corpus eius in Danubium proiecit, quoniam ipso Atila in partibus occidentalibus demonstrante, ibidem Buda inter ipsum et Atilam fratrem suum metas statutas, transgressus fuerat dominando. Nam Sicambriam suo nomine fecerat nominari Budavara. Et quamvis rex Atila Hunis ac aliis gentibus interdictum posuisset, ut eadem civitas urbs Atile vocaretur, Teutonici interdictum formidantes Ecilburg eam vocant, id est urbem Atile, Hungari vero ... adhuc eam O-Budam usque hodie vocant et appellant.

(A. I.) Rex Athila ... regalem sibi locum constituit iuxta Danubium, que per linguam Hungaricam dicitur nunc Budavar et a Theotomicis Ecilburgum vocatum est ... (XLVI.) intraverunt civitatem Athile regis ... (XLVII.) egressus de Ecilburgum ...

JORDANES.

(XLII. c.) Quumque ad Romam animus fuisset eius attentus accedere, ... placida ei legatio a Roma advenit. Nam *Leo papa* per se *ad eum accedit in agro Venetum Ambuleio*. Qui mox deposuit ex citatum furorem et rediens, qua venerat, id est: ultra Danubium, promissa pace discessit.

VITERBÓI GOTFRID: *Pantheon*.

(MG. SS. XXII. 186. l.) *Atila* de Liguria tendit Romam. Cui *Leo papa* longe occurrit et ne urbi noceat, precibus impetravit. Illud etiam Atilam ab Urbis accessu maxime refrenavit, quod Alaricus ... postquam Roman exspoliavit, subitanea morte decessit. His itaque de causis *Atila frenum retro convertit et ad propria remeavit*.

GOTFRID: *Pantheon*.

(Ugyanott. 133. l.)

Vetus et Novum testamentum omnesque istorias ... compendio perlustramus ... Itaque supra *vetus testamentum* habeo auctores ... Super istorias vero gentilium habemus *Josephum* ... *Orosium* ... etc. Similiter post omnes reges *in sexta etate mundi* ... etc.

(191. l.) Contigit autem, ut *Ladislau* ad castrum veniret ... *Salomon* exivit ad eum ... Statimque cum ad eum venisset et faciem eius respexisset, *vidit duos angelos super caput ipsius Ladislai igneo gladio volantes et inimicos eius minantes*. Quo visu *Salomon* fugit in castrum.¹

GOTFRID: *Memoria Seculorum*.

(MG. SS. XXII. 103.)

Ceterum, quia *tanta est librorum multiplicitas* ... ego libellum istum ... ex omnibus *Ystoriis* compilari ... *Describendo* autem seriatim *vetus* et *novum testamentum* ... *cronica* omnium gentilium *per diversa secula* viventium inserimus. Actores autem *cronicarum*, quos imitamur, sunt *hii* ... *et alii nonnulli, quorum memoria hic non indigemus*. Hos itaque ... et precipue *Josephum* illum ... imitati sumus et *Orosium* et *Suetonium* et *Egesippum* et *Solinum*.

(27—28. l.) Cunque *Leo papa* cum cleri multitudine ... *pervenisset ad Atilam in campo*, simul in equis colloquium habuerunt et dum *Atila* promissa, censum et verba audivisset Romanorum, onerosa videbantur regi *Atile*; admittere tamen decuit postulata Apostolici ob timorem; nam cum idem rex oculos superius levasset, *vidit supra caput suum pendere hominem in aëre, habentem gladium versatilem in manu sua, qui ipsius caput, quasi stridentibus dentibus, truncare minabatur*. Et sic ... *frena reverterit, Pannoniamque est ingressus*.

A Hún-krónika bevezetése.

(K. 53. l.) *Multipharie multisque modis olim in veteri testamento et nunc sub etate sexta seculi diversas historias diversi descripserunt, prout Josephus, Isidorus, Orosius et Gotfridus aliique quamplures, quorum nomina exprimere non est opus*. Ego autem: ... illud opus inchoari ...

A Hún-krónika bevezetésében említett írók voltak írójának főbb külföldi forrásai. Magát e bevezetést — mely csak KÉZAI-nál, a SAMBUCUS-kódexben és a Pozsonyi krónikában maradt fenn — a Hún-krónika írója VITERBÓI GOTFRID műveinek előszavából állította össze. Legbiztosabb jele az átvételnek az Ó-Testamentum emlegetése, ami GOTFRID világkrónikájában helyénvaló volt, de a húnok és magyarok történetével foglalkozó krónikában nincs helye. Úgy látszik GOTFRID előszavából értesült JOSEPHUS és OROSIUS művének létezéséről is. JOSEPHUS használatának nyomait a Genesisben, OROSIUS-ét és ISIDORUS-ét Scythia leírásában ismerhetjük fel. Az ősforrás REGINO-ból kivonatolt Scythia leírása e források hatása alatt értelmetlen, kaotikus elbeszéléssé torzult. JORDANES-t, kinek OROSIUS-ra hivatkozó művét tartotta OROSIUS munkájának,² és VITERBÓI GOTFRID-ot bőven kiaknázták krónikáink. E mellett — úgy lehet — SIGEBERTUS GEMBLACENSIS és PAULUS DIACONUS műveit is ismerte.³

A összehasonlításokból megállapítható, hogy a Hún-krónika írója e külföldi forrásainak szükségzavát értesítéseit a magyar történetből egészítette ki, illetőleg interpolálta.

A Hún-krónika első része — Attila jellemzéséig (B. 3—18. l.; K. 53—60. l.) — túlnyomó részben egyszerű kópiája a forrásul használt magyar Gestának, melynek tartalmát ANONYMUS bővített átdolgozásának s a többi rokon forrásoknak egyeztetésével elég pontosan rekonstruálhatjuk. Innét vette át írónk a genesist, Scythia és az első vándorlások leírását, a hét foglalóvezérről és bíróról szóló elbeszélést, kiegészítve és összeküszálva azt idegen forrásokból — elsősorban ISIDORUS-tól és JORDANES-től — nyert értesüléseivel. JORDANES-től vette át a Mundzuk-fiakról (Attila és Bleda) szóló értesítést kiegészítve azt a magyar hagyományból vett nevekkal (Keve, Vela vagy Bela, Kadosa, Kádár). Az ősi

¹ Ennek az író módszerére rendkívül jellemző, de csupán a Bécsi Képes krónikából ismert s a többi krónikából hiányzó forráshelynek a XI. századi Gestával való összefüggéséről alább a XI. fejezetben szölok.

² Az előszóban (SAMBUCUS-kódex és KÉZAI) JORDANES-t idézi OROSIUS-ként s ennek veti szemére, hogy Ottó császár kedvéért hamisította meg a hún-magyarok származásának történetét. Valószínű, hogy JORDANES művét egy Ottó császárnak dedikált kódexből ismerte. V. ö. MADZSAR (Tört. Szemle 1922. 81—82. l.)

³ Minderre v. ö. DOMANOVSKY: Kézai krónikája 30—74. l. s az ott idézett műveket.

alkotmányról vallott felfogása — mint ANONYMUS tárgyalása közben kiemeltük — a hozzácsatolt magyar történet felfogását fedi s eltér ANONYMUS-étól. Mint a Marót-kérdésben, itt is ellentétbe került forrásával, a Gestával, leírásában mégis arra támaszkodik. Alapul a régi Gesta ANONYMUS-nál fenntartott elbeszélése szolgált a kiskorú Zsolt mellé választott bírakról és vezérekéről. Ugyancsak a régi magyar Gestából vette át a bejövétel útjának, a pannóniai rómaiakkal vívott harenak és a fejedelmválasztásnak (nála királyválasztásnak) történetét, Attila jellemzésében az advenákról szóló részt és egyéb — a külföldi forrásokban ismeretlen — részleteket. JORDANES-nek a húnok származásáról adott lealázó elbeszélését, mely ellen az előszóban tiltakozik, a hún(bolgár)-magyar keveredés emlékét őrző (*Belar, Dulo*) nőrablás mondájával pótolta, melybe — JORDANES hatása alatt — belekeverte az *alánok* nevét. Ugyancsak a magyar Gestából vette át a hadbahívó szertartást, melyet az — a fennmaradt nyomok szerint — Vatha lázadásával kapcsolatban írt le. Az elbeszélés színezésére a honfoglalás-kori események mellett későbbi XI. századi részleteket is felhasznált. A hún honfoglalás pannóniai harcához Aba Sámuel és Henrik császár harcának motívumait használta fel. A JORDANES-től és GOTFRID-től megismert szarvas-monda színezésére Szent László csodaszarvasának történetét használta fel.

A második részben (B. 18—30.; K. 60—69. l.) Attila harcait idegen források alapján írja le, de kiegészíti a magyar Gestából a X. századi karintiai, stíriai, dalmáciai, burgundiai, galliai, friauli, lombardiai harcok, Strassburg és Pádua ostroma történetével. Innét vette át Zoárdnak a ma ismert krónikaváltozatokból hiányzó apuliai hadjáratának történetét (v. ö. LIUDPRAND: Antapodosisát Salard magyar vezérről) s innét származnak a turulos címer, a harcközi pihenők stb. motívumai. A Leó pápával való találkozásnál mellőzve külföldi forrásai szintelenebb elbeszélését, Szent László mondanaköréből kölcsönözte a pápa feje fölött kivont karddal fenyegető angyal szép mondáját. Attila fiainak harcához Salamon és Géza harcát vette mintaképül. A német Detre személyét és egyéniségét a hozzá hasonlóan jövevény, német származású, ármányos Vid képére rajzolta meg. A görög nőtől származó Csaba előképe a görög szövetségre támaszkodó Géza herceg, a német Aladáré, a német császár sógora, Salamon. A köztük lefolyt harc története ezek harcának parafrázisa.

A befejező részletben (B. 31—33.; K. 69—71. l.) a krónikás összekeverve a székelyek és Csaba népe történetének némely motívumait, ezek honfoglaláskori csatlakozásáról szól a régi Gesta nyomán. A magyar uralom előtti rövid kornak jellemzésében is arra támaszkodik, de a régi hős, Marót rovására az idegen forrásból megismert Szvatoplukot teszi a honfoglalás passzív hőisévé és Marót fiává, mihez Salamon szövetségeseinek — a német *Marchart* és a cseh *Szvatopluk*-nak — együttes szereplése etimológiai támaszpontot is adott.

A Hún-krónika írója természetesen szabadon használta forrását. A magyar történet eseményeit és epizódjait a hún történetbe átvetítve, nem követhette azt szó szerint. Mindazonáltal néhol meglepő szó szerinti egyezéseket találunk. Legfeltűnőbb a 108 nemzetségről szóló rész, a kapitányválasztás, bíróválasztás, hadseregbeosztás és vándorlások történetének szó szerinti egyezése, nem szólva Scythia leírásának a régi Gestából átvett részleteiről. Meglepő a csodaszarvas-monda (testvérpár, a szarvas eltűnése, helykijelölő szerepe) és az angyal-monda (karddal fenyegetés) motívumainak teljes egyezése. A harcok leírásában — különösen a XI. század történetéből átvett részletekben — inkább a gondolati egyezés tűnik szembe, de a helynevek és néhány szóbeli egyezés is kétségtelenné teszik az átvételt. Csaba és a székelyek, valamint a honfoglalás előtti Magyarország történetében ismét több szó szerint is egyező helyet találtunk. Láttuk, hogy ANONYMUS — bár e régi mű felfogását és részleteit hűbben őrizte meg a Hún-krónikához csatolt magyar krónikánál, az eredeti szöveget lényegesen megváltoztatta, kibővítette, másutt meg jellemző részeit elhagyta. S még így is sok szó szerint egyező részletet találtunk ANONYMUS és a *Hún-krónika* közt.¹ Kétségtelen, hogy ha korunkra jutott volna a régi Gesta, mely a Hún-krónika forrása volt, még több szó szerinti egyezést tudnánk kimutatni.

A *Hún-krónika* írójának módszere tehát azonos ANONYMUS-éval s műve ugyanahhoz a műfajhoz tartozik, mint ennek Gestája. Mindazonáltal lényeges eltérések jellemzik a kettő dolgozómódját. A Hún-krónika írója kevésbé önálló és kisebb tehetségű író volt amannál. ANONYMUS óvatosabban, kritikával használja forrását. Bár a tények megítélésében saját kora szemüvegét használja, a későbbi események, csaták, személyek stb. leírását csak színezésre, tehát íróművészi szempontból használja fel. Tényeket tudatosan nem igen helyez át a honfoglalás korába.² Ezzel szemben a Hún-krónika írója egész esemény-sorozatokot (kapitányválasztás, bíróválasztás, királyválasztás, karinthiai, stíriai, dalmáciai, friauli, lombardiai, apuliai hadjáratok stb.) helyez át a IX—X. századból az V. századba. Ez az eljárás, bár általánosan szokásosnak nem mondható, elég gyakori a XII. század óta,³ a lovagkori költészet hatása alatt álló

¹ Minderre v. ö. még HÓMAN: A magyar hún-hagyomány és hún-monda. Budapest, 1925.

² A besenyő-telepítést *tévedésből* (Zolta besenyő vezér!) teszi Zsolt idejére.

³ Korábban leginkább csak akkor fordul elő, midőn az író egyéb források híján, néphagyományra, népmondára támaszkodik. A nép ugyanis előszeretettel tesz meg egymás kortársaivá különböző korbéli hőseket. Így lett a 896—900 közt lefolyt honfoglalás hőisévé a Szent László-kori *Gesta*-ban Bulesú és Lél, kiknek híré az író a déldunántúli szájhagyományból vette.

történetíróknál¹ s néha — mint az úgynevezett *Lengyel-magyar krónika*-ban látjuk — valósággal kaotikus zűrzavarra vezetett. A Hún-krónika írójának eljárását itt-ott azzal menthetjük, hogy kritikát vélt gyakorolni, így pl. midőn a magyaroknak rómaiakkal vívott pannóniai harcait a hún-korba helyezte át s midőn a monarchikus államforma megvalósítását a külföldi forrásokból korlátlan uralkodóként megismert Attila korára teszi, mivel a honfoglaláskori alkotmányról neki — mint láttuk — egészen más nézetei voltak. Bizonyos azonban, hogy ANONYMUS sokkal kritikusabb fő és komolyabb tudós volt a Hún-krónika írójánál. Ezt bizonyítja a mondákkal szemben követett eljárásuk különbözősége is. Míg ANONYMUS — láttuk — realizálja, vagy kihagyja a mondákat, a Hún-krónika írója előszeretettel helyez át a hún-korba magyar mondákat, akár mert valami biztató jelet talál a külföldi forrásban (pl. a csodaszarvasnál), akár mert nincs megelégedve forrása reális magyarázatával (pl. a pápa és Attila találkozásánál), akár pedig egyéb okokból (pl. a húnok eredetének leírásánál, hol a nőrablás magyar mondájával helyettesíti JORDANES gyalázkodó elbeszélését). Írói tehetség dolgában sem mérkőzhet ANONYMUS-szal. Ez egységes szempontokból kiindulva, egyéni íróművészettel öntötte kerek művészi egészbe tárgyát s ahol stílári érzéke, egyéni felfogása úgy kívánta, változtatott a források betűjén. A Hún-krónika írója viszont alig ad valamit a források szövegéhez saját írói művészetéből. Bár nyelvéből és stílusából kiérezzük egyéniségét, általában híven követi forrásainak betűszerinti szövegét. A Hún-krónika írója tudományos képzettség, kritika és írói tehetség dolgában messze mögötte áll Béla király névtelen jegyzőjének. Szempontunkból épen e fogyatékoságai teszik értékessé művét. Ennek köszönhetjük, hogy az elveszett XI. századi ősforrás szövszerinti szövegét sokhelyt, a mondákat mindenütt hívebben őrizte meg a tudós ANONYMUS-nál.

Az ősforrás korának meghatározásához is értékes bizonyítékokat találunk a Hún-krónikában. A királykori történetből, Aba Sámuel, Salamon és I. Géza korának történetéből átvett részletei (a csodaszarvas és kardos-angyal mondája, a Tulln—Treisama—Cezumori csata, Detre—Vid és a mogyoródi csata stb.) új bizonyítékul szolgálnak az ősforrás Szent László-kori keletkezéséhez.

Az eredményeket összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy

az ú. n. **Hún-krónika** főforrása, mellyel a Marót-kérdésben kifejezetten vitatkozik, a Szent László koráig terjedő **Gesta Ungarorum** volt, melynek nemcsak Attilára vonatkozó szükséavú értesítéseit, hanem a magyarok IX—XI. század történetére vonatkozó részleteit is felhasználta a hún történet kidolgozásához;

a hún történet szempontjából a Hún-krónikának ezek a magyar forrásból származó elemei semmi értékkel sem bírnak, de felhasználhatók a XI. századi **Gesta** rekonstruálásához;

a magyarok hún hagyománya és hún mondája szempontjából csak azok a részletek bírnak értékkel, melyek már ANONYMUS-nál, illetőleg a XI. századi ősforrásban is a húnokra vagy Attilára vonatkoztatva fordulnak elő;

a Hún-krónika írója a **Gesta Ungarorum** mellett külföldi forrásokat is használt, melyeknek szükséavú és a húnokkal szemben ellenséges elbeszélését a magyar **Gestából** interpolálta, kiszínezte és átdolgozta.²

¹ V. ö. alább a XIII. fejezet 3. részében.

² Annak a vizsgálatával, vajjon e források mellett használt-e valami előszóbeli mondai hagyományt, a hún hagyományról és mondáról írt dolgozatomban foglalkozom.

VIII. A SZENT LÁSZLÓ-KORI GESTA UNGARORUM IV. LÁSZLÓ-KORI ÁTDOLGOZÁSA. KÉZAI SIMON.

Az eddigi fejtegetésekben — minden *a priori* ítélet befolyását kiküszöbölendő — tudatosan igyekeztem magamat a szakirodalom eredményeitől függetleníteni. A következőkben azonban már kénytelen vagyok ezekből kiindulni. Az összes kiadott krónikaszövegek, valamint a SAMBUCUS- és *Acephalus-kódexek* variánsainak összehasonlítása¹ s eddigi eredményeimmel való összevetése, csekély — alább érintendő — részlettelréssel megerősítette DOMANOVSKY-nak a XIII—XV. századi krónikák viszonyát tisztázó eredményeit. Főleg szöszaporítás volna tehát az összehasonlító szövegközlések, érvek és bizonyítékok megismétlése. Ezért utalva DOMANOVSKY alapvető tanulmányaira,² az ő eredményeiből indulok ki.

A ma ismert összes krónikavariánsok — ANONYMUS és az ALBERICUS-ból rekonstruált *Somogyvári krónika* kivételével — egy (DOMANOVSKY szerint V. István-kori) *XIII. századi közös forrásra* vezethetők vissza, mely már magában foglalta a *Hún-krónikát* is. E XIII. századi forrás leszármazói három csoportba sorozhatók. Az elsőbe a KÉZAI neve alatt korunkra jutott *Gesta* tartozik, mely kivonata a bővebb szövegű XIII. századi műnek.³ A második és harmadik csoportba tartozó összes többi krónika a XIII. századi forrásnak egy *Nagy Lajos korában* szerkesztett és Károly Róbert uralkodása történetét is magában foglaló másolatára vezethetők vissza. Ennek a *Nagy Lajos-kori s vele a XIII. századi forrásnak szövegét a Budai krónika családjához tartozó krónikák* (Budai, Dubnici, Pozsonyi krónikák stb.) őrizték meg hívebben. A közös forráshoz legközelebb a kiadatlan SAMBUCUS- és *Acephalus-kódex*-ek állnak. Ezzel szemben a harmadik csoportba tartozó *Bécsi Képes krónika* (leszármazói a TELEKI-, BÉLDI-kódex-ek és a *Müncheni rövid krónika*) a XIII. századi, illetőleg Nagy Lajos-kori szöveget a XI—XII. századi részben erősen interpolálta s *különös értéke éppen ezekben az egykorú vagy közelkorú forrásra visszavezethető önálló értesüléseiben van*. MÜGELN HENRIK kivonatos németnyelvű krónikája, a Budai krónika családjához tartozik, a XII. századi részt azonban ugyanabból a forrásból, melyet a Képes krónika is használt, de attól függetlenül interpolálta.

A XIII. századi forrás összes leszármazóinál felismerhetők, tehát erre a közös XIII. századi forrásra vezetendők vissza a *Szent István nagyobb legendájából* és *Szent Imre legendájából* átvett interpolációk.

A XIII. századi forrás szövegének rekonstruálásánál a *Budai krónika* családjához tartozó krónikákból, elsősorban a SAMBUCUS- és *Acephalus-kódexek*-ből kell kiindulnunk, de figyelemmel kell lennünk a *Képes krónika* és a KÉZAI-kivonat variánsaira is. Ezek ugyanis több ponton — néhol egymással vagy a Budai krónika csoportjához tartozó valamelyik kódex-szel egyezően, néhol egymástól egészen függetlenül — hívebben őrizték meg a Nagy Lajos-kori, illetőleg a XIII. századi közös forrás szövegét.

Ezekben röviden vázolván DOMANOVSKY kutatásainak idevágó főeredményeit, áttérünk a szóbanforgó XIII. századi forrás keletkezési körülményeinek közelebbi vizsgálatára.

A XI. századi *Gesta Ungarorum* nyomait kutatva, sikerült néhány lényeges ismertetőjegyét feltalálnunk XII—XIII. századi kútfőkben, melyek az ősforrás és a *XIII. századi Gesta Hungarorum* címet viselő mű⁴ viszonyára, s ez utóbbi felfogására, keletkezésének korára és körülményeire is világot vetnek. Ez ismertetőjelek alapján megállapíthatjuk, hogy a hún történettel bővült XIII. századi *Gesta Hungarorum* lényegesen átalakította az ősforrás leírását a honfoglalásról. Az ősi alkotmányról vallott új felfogását érvényre juttatva, mellőzte az ország régi lakóinak részletes felsorolását, azok szolgaságra vetésének pregnáns kidomborítását, mellőzte a római pásztorok és legelők említését s a régi hős, Marót helyébe az

¹ A DOMANOVSKY és MÁTYÁS FLÓRIÁN közölte részekén kívül felhasználtam a JAKUBOVICH EMIL barátomtól a Budai krónika facsimile-kiadásának egy példányába bejegyzett összes variáns-helyeket.

² A Dubnici krónika, 1899; A Budai krónika, 1902; A Pozsonyi krónika és a kisebb prózai szerkesztések, 1905; Kézai Simon krónikája, 1906; MügelN krónikája és a Rimes-krónika, 1907; Kútfők (Árpád és az Árpádok, szerk. CSÁNKI DEZSŐ, 1908). V. ö. még DEKÁNI: A Bécsi Képes krónika. Erd. Múzeum, 1915. 37—63. l.

³ A KÉZAI-kérdés irodalmának ismertetését lásd DOMANOVSKY. 153—180. l.

⁴ E címet használja az azt kivonatoló KÉZAI-kivonat.

események központjába a külföldi forrásokból megismert Szvatoplukot állította. Szent István és a térítés történetét a legendák hatása alatt megváltoztatta, megrövidítette s a Mihály-ág genealógiáját a régi Gestától eltérően adta elő.

A Hún-krónika vizsgálatával megállapítottuk, hogy annak írója a XI. századi Gestára támaszkodott, mint főforrásra s a hún történetet illető gyér adatait kiegészítendő egyszerűen megdézsmálta az ősforrás Szent István előtti fejezeteit, de itt-ott a későbbi kor történetéhez is hozzányúlt. A Gesta Ungarorum illetén kiaknázása súlyos következménnyel, a XI. századi forrás magyar történeti részének megcsonkításával járt. A Hún-krónikához csatolt magyar történet vezérkori részében csak váza a régi Gestának, melyet eredeti alakjában — sajnos — épen a Hún-krónika írójának hibájából nem ismerünk. ANONYMUS bővített átdolgozására s a Hún-krónikának vele egyező részleteire (pannóniai rómaiak, az ország régi lakosai, bíró- és hadnagyválasztás Zsolt korában, Zoárd hadjárata, horvát-dalmát harcok, Ed és Edömén, a Csabafiak mondája, Álmos és Árpád személyes szerepe, Marót stb.), valamint a tárgyalt többi forrásra támaszkodva azonban megállapíthatjuk, hogy a XI. századi Gesta tartalmasabb, rendszerebb és egységesebb mű volt a korunkra jutott magyar történetnél, melyet a Hún-krónika írója valósággal kifosztott.

A magyar történet vezérkori részének fontos részletei, így a genézis, nőrablás, Scythia, a fejedelem, hadvezér- és bíróválasztás, a scythiai kijövetel, a honfoglalás és kalandozások történetének legfontosabb mozzanatai átvándoroltak a hún történetbe. Az így megcsonkított magyar történet pusztá nevekkel alig tartalmazott többet. Ezért azután a XIII. századi író önmagát ismételve kénytelen volt rövidebben bár, mégis újra elmondani azt, amit előzőleg a húnokról írt. A ma ismert magyar krónika vezérkori része — az augsburgi csata, a Septem castra-monda, a Turul-monda, Álmos megöletése, a hét kapitányra és a jövevény nemzetségek őseire vonatkozó személyes és genealógikus természetű adatok kivételével — nem egyéb a Hún-krónika szárazabb, színtelenebb és rövidebb megismétlésénél. A Somogyvári krónikának és Szent István nagyobb legendájának érintkezőpontjait tárgyalva, már rámutattam, hogy a XIII. századi író — a vezérkori részben megcsonkított Gesta írója — Szent István történetét is megcsonkította és átalakította a legenda hatása alatt. Tapasztalni fogjuk, hogy ugyanígy járt el I. Béla és fiai történetével.¹

Ezt a lényeges részeiben megcsonkított művet semmi esetre sem írhatták a Hún-krónika megírása előtt, attól függetlenül. A Hún-krónika, mint önálló és egységes mű, önállóan is létrejöhetett. Ez esetben azonban fel kellene tennünk, hogy a magyar történetet az csonkította meg, aki a Hún-krónikával összekapcsolta és fel kellene tennünk, hogy mindkét író ugyanaz a vezérgondolat és szempontok, ugyanaz a felfogás s a részletekben is azonos gondolkodás jellemzi. A Hún-krónika írójának vezérgondolata a hún-magyar azonosság gondolata s ezért a világhódító Attila az ő igazi, nemzeti hőse. Csak ez a minden mást elhomályosító vezérgondolat magyarázhatja meg a régi Gesta hőseinek, Álmos, Árpád, Szent István személyének háttérbe szorítását, a magyar történet megcsonkítását. Az ősi alkotmányformát — ellentétben a XI. századi Gestával — a Hún-krónika és a hozzácsatolt csonka magyar történet ugyanazzal a felfogással, sőt ugyanazokkal a szavakkal tárgyalja. Ez a hétmagyar- és Vazul-kérdésben, az a Marótkérdésben egyforma hevességgel vitatkozik a Gesta felfogásával. A régi Gestának ugyanazokat a jellemző részleteit hagyják el, változtatják meg s a részletekben is tökéletesen megegyeznek (Szvatopluk szerepe, a római pásztorok és a pascua Romanorum mellőzése stb.). Nehéz volna ily teljes felfogásbeli és íteleti egyezést feltennünk két — ha még oly kongeniális — íróról is, különösen a források betűjéhez általában híven ragaszkodó középkori íróról. Ha a csonkítást más író végezte volna, nem a Hún-krónika írója, a XI. századi Gesta hatásának több önálló nyomát kellene feltalálnunk a vezérkori történetben. Egyáltalában nem tehető fel, hogy a gazdagabb és színesebb Gestát más, mint a Hún-krónikának Attila dicsőségétől elkábult írója ily mértékben s ily alakban csonkította volna meg.

Van azonban pozitív bizonyítékunk is arra, hogy a Hún-krónikát és a hozzácsatolt csonka magyar történetet ugyanaz az író írta. A XIII. századi író lényegesen átalakította a XI. századi ősforrás elbeszélését a 913. évi innmenti és a 955. évi lechmezei vereségekről.²

ANONYMUS.

(LV.) *Regnante Coumrado imperatore Lelu, Bulsu, Bontond ... missi a domino suo partes Alemannie irrupuerunt et multa bona eorum acceperunt. Sed tandem Bavarorum et Alemannorum nefandis fraudibus Lelu et Bulsu capti sunt et iuxta fluvium Hin in patibulo suspensi occiduntur.*

VITERBÓI GOTFRID.

(MG. SS. XXII. 232—234.)
Anno 913. *Conradus primus ...*

Eodem tempore Ungarorum gens erupit totamque terram, quasi locusta cooperit atque super fluvium Lichum iuxta civitatem Suevie Augustam consedit. Quibus Otto precipius et oratione Udalrici,

Budai krónika.

(56. l.) *Regnante vero per Alemanniam Conrado primo ... Hungari egressi, quibusdam partibus Teutonie devastatis, cum ad urbem Augustam pervenissent, Ulrico episcopo cum civibus et Suevie primatibus resistentibus, tandem cum Hungari eandem obsiderent civitatem obstinati ... missis*

KÉZAI.

(74. l.) *Lel et Bulchu per communitatem ... in Teutoniám destinantur et cum Augustam pervenissent, iuxta fluvium Lyh in prato fixere castra sua, civitatem ... molestantes. Cumque subitis saltibus capere non valerent, obstinati nolentes recedere de suburbio, Urricus episcopus*

¹ IX. fejezet.

² V. ő. a XI. fejezettel.

(LVI.) Tunc Hoto rex posuit insidias iuxta Renum fluvium, et cum omni robore regni sui eos invadens multos ex eis interfecit.

(B. 44.) Accidit temporibus Toxun Hungarorum exercitus... quam dux Saxonie apud Isnacum civitatem sine septem Hungaris omnino interfecit.

sanctissimi illius urbis *episcopi*, in Domino confisus, *occurrit*, tantaque illos virtute prostravit, ut non solum ab infestatione aliorum quiescerent, set pro se timentes terram suam vallo et palude munirent. Cecidit in eo prelio gener regis *Conradus*.

nunciis ad Conradum. ut celeriter urbanis *succurreret*, idem venire non obmisit. ... Almanicus et Italicus exercitus illos invasit ex abrupto, ut si fugere voluissent, nec potuissent... *ex una parte fluvio Lih*... in quo loco *Leel et Bulchu*... *captivati sunt*... et Ratispone *patibulo suffocati*.

cum civibus *ad caesarem missis nuntiis animant* eum, ut *succurrat* civitati... imperator... irruit super eos et unum exercitum... debellavit. Quo viso *Leel et Bulchu*... in navem se colligant, ut fugiant... Qui quidem in transitu Ratispone *captivati*... Quos caesar iudicio *suspendii* condemnando *Ratispone fecit occidi in patibulo*.

ANONYMUS előadásából kitűnik, hogy a XI. századi ősforrás külön beszélt a Konrád-kori (913.) és Ottó-kori (955.) vereségekről. Ez utóbbiról egész röviden szólt, amahhoz kapcsolva Lél és Bulcs kivégzetetésének történetét. A XIII. századi író a két vereséget összeolvasztva, átvette amabból a 913. évre vonatkozó kormeghatározást (regnante Conrado), mert eredetileg a 913. évhez akarta elmondani a vereséget (B. 55. l.: *Audito igitur Conrado cesare*...). Később azonban szándékát megváltoztatta s a csata történetét VITERBÓI GOTFRID nyomán a kalandozások utolsójaként — tehát a 955. évhez — mondta el. Innét vette át a XI. századi Gesta írója és ANONYMUS előtt még ismeretlen *Augsburg, Lech folyó, Ulrik püspök és a svábok* nevét és Konrád *primus* jelzőjét.

Láttuk, hogy a Hún-krónika egyik főforrása éppen VITERBÓI GOTFRID *Pantheon*-ja volt, melyet itt a csonka magyar történet írója is forrásul használt.¹

Mindezt figyelembe véve, nem lehet kétségünk afelől, hogy a XIII. századi forrás csonka magyar történetét maga a Hún-krónika írója írta. Ezek szerint a Hún-krónikát és az eredeti felfogásából és alakjából kiforgatott, csonka magyar történetet magában foglaló XIII. századi *Gesta Hungarorum*, összes XIII—XV. századi krónikáink közös őse, *egységes írói alkotás, teljes egészében egy író műve*.

E mű keletkezési korának közelebbi meghatározásához az eddigi fejtegetésekben biztos támaszpontot találunk. A *terminus post quem* adva van KÉZAI kivonatos Gestájában. Ebből pontosan megállapítható, hogy KÉZAI SIMON 1282 és 1285 közt írta művét,² tehát forrása 1285 után nem jöhetett létre. A *terminus ante quem* megállapításához külső bizonyítékokat találunk a XI. századi Gesta leszármazói-ként, illetőleg felhasználóiként felismert források korában. Az eddig tárgyalt XI—XIII. századi forrásokban, amilyenek ANONYMUS Gestája (1200 körül), a Szent László- és Gellért-legendák (XIII. század első fele), ALBERICUS (1233—1234.), RICARDUS (1237.), SPALATÓI TAMÁS (1265 körül) stb., nyomát sem találjuk e XIII. századi író felfogásának és hatásának. Valamennyiük értesítései a XIII. századi Gestával közös, de ettől lényegesen eltérő ősforrásra, a XI. századi *Gesta Ungarorum*-ra vezethetők vissza. A XIII. századi *Gesta időrendben első nyomát* KÉZAI SIMON 1282 és 1285 közt írt kivonatos *Gesta Hungarorum*-ában találjuk, mely ismert alakjában annak lényegesen megrövidített másolata.

Más, belső bizonyítékot találunk a XIII. századi író többször említett alkotmányjogi felfogásában. ANONYMUS művének tárgyalása közben részletesen kifejtettem, hogy a XIII. századi író alkotmányjogi felfogása határozottan IV. László, vagy legkorábban a IV. Béla és István fia közt kitört harcok korára mutat.³ Lehet, hogy az ősi alkotmányról, a hét hadseregről és a közösségről adott leírásában az író részben az ősi törzsszervezeti alkotmánynak az előkelő nemzetségek hagyományaiban megőrzött emlékére is támaszkodott. Ez az emlék azonban a XIII. században már igen halvány lehetett s az új rendi Magyarország társadalmi és politikai szervezetének hatása alatt ehhez idomult, határozottan feudális színezetet öltött. A Hún-krónika és a hozzácsatolt csonka magyar történet alkotmányjogi felfogása a XIII. század utolsó évtizedeinek rendi közfelfogását tükrözi vissza s inkább IV. László, semmint a királyi tekintélyt a pártharcokban is megőrző IV. Béla és V. István korára mutat.

Ugyancsak a XIII. század utolsó évtizedeire mutat a honfoglaló vezér ivadékaként feltüntetett László fia Gyula említése (B. 41. l.). E meghatározás csak a híres László vajda nagybátyjára (1257 és 1267 közt említve) vagy testvérére (1278 és 1280 közt említve) illik. Az öregebbik Gyuláról 1263-ban István ifjabb király, mint ifjúkori hű emberéről szól s e címen részesíti nagy adományokban, de 1267-ben testvérevel az idősebbik László vajdával Béla király híveként István ellen fordult. Gyuláról többet nem hallunk. Fivére László 1272—1275-ig mint országbíró és erdélyi vajda híven szolgált IV. Lászlót. Ennek fia

¹ A XIII. századi Gesta honfoglaláskori zavaros időmeghatározásában (KÉZAI: *Imperante Ottone Suevo in Germania et Italia, in Francia Ludovico rege Lotharii filio*) is VITERBÓI GOTFRID hatását vélem felismerhetőnek, ki a magyarok bejövételével kapcsolatba szól *Lodovicus Francie rex*-ről és *Otto imperator*-ról (MG. SS. XXII. 230. l.), az előző lapon pedig *Lothár fiáról Lodovicus*-ról (228—229. l.). Ugyancsak GOTFRID hatása alatt toldotta be írónk az ősforrásból hiányzó *Suevia* nevét (Budai krónika 55. l.) a magyarok által elpusztított országok sorába.

² DOMANOVSKY: Kézai. 142. l.

³ Lásd fentebb 47—48. l.

volt az ifjabb Gyula (bán?) és a „királyfogó“ László vajda.¹ Az advena-nemzetségek közt említett Hahót- vagy Buzád-nem ivadékaként Buzád bánról († 1241.) szól. Ennek fia, Csák, István ifjabb király híve s az ő tárnokmestere, majd erdélyi vajda és Szlavónia bánja volt. Hasonlóképen e korban éltek Keled fia Fülöp, László és Gergely, kiknek neve 1258 és 1276 közt fordul elő az oklevelekben és Óvári Konrád is.²

A XIII. századi mű keletkezési korát illető eredményünk pontosan fedi az újabb kútfőkritikai vizsgálatok más úton nyert eredményeit. PAULER³ IV. László, HUBER⁴ és DOMANOVSKY⁵ V. István korára teszik a Hún-krónikát már magában foglaló XIII. századi mű keletkezését. Nem szólva KAINDL-ról, aki régebbi kutatók téves és ma már túlhaladott álláspontjához csatlakozva, a bővebb szövegű krónikákat KÉZAI-ból bővültnek tartja s e hipotézis kedvéért alaposan összebonyolítja az amúgy is bonyolult kérdést,⁶ KARÁCSONYI is KÉZAI SIMON-ban véli felismerni a Hún-krónika íróját.⁷ A különböző úton haladó kutatóknak ez a tökéletes megegyezése a kort illető végső eredményben kétségtelenül annak helyessége mellett szól.⁸ A XIII. századi Gestát tehát mindenesetre 1270 és 1285 közt keletkezett műnek kell tartanunk.

Említettem már, hogy az újabb kutatások, főleg DOMANOVSKY minden oldalra kiterjedő vizsgálatai végleg eldöntötték a KÉZAI-problémát abban az irányban, hogy a korunkra jutott KÉZAI-féle *Gesta* kivonata a Budai krónika családja által hívebben megőrzött, bővebb szövegű XIII. századi Gestának. Mindazonáltal — tekintettel a IV. László korára mutató alkotmányjogi felfogásra — nem zárkozhatunk el annak vizsgálatától sem, vajjon a Hún-krónika s vele a XIII. századi teljes *Gesta Hungarorum* írója nem KÉZAI volt-e?

E feltevés mellett több nyomós érv szól. A Budai krónika családjának SAMBUCUS-kódex néven ismert tagja,⁹ mely — DOMANOVSKY meggyőző bizonyítása szerint — az *Acephalus-kódex*-szel együtt legközelebb áll ma ismert krónikáink Nagy Lajos-kori és XIII. századi elveszett forrásaikhoz,¹⁰ tudvalevőleg Kézai előszavával és bevezetésével kezdődik, mely előszót a többi krónikák egyike sem, a bevezetést rajtuk kívül csak a Pozsonyi krónika tartotta fenn. Nevezetes már most, hogy KÉZAI legsajátább előszavának és bevezetésének szövegét a SAMBUCUS-kódex minden tekintetben hívebben őrizte meg a kivonatos KÉZAI-nál.¹¹ Az előszó és bevezetés alapján KÉZAI legrégebbi méltatói — KOLLÁR és ENGEL — a SAMBUCUS-kódex-et tartották az igazi KÉZAI-*continuatus*-nak, szemben az irodalomban „KÉZAI krónikája“ néven ismert kivonatos Gestával. S valóban igen nehéz feltenni, hogy a bővebb szövegű krónika bármely másolója minden különösebb ok nélkül épen a kivonatos KÉZAI előszavát és bevezetését csatolta volna művéhez. Feltűnő továbbá, hogy ez a bevezetés nevezi meg a Hún-krónika forrásait és az előszó vitatkozik azok egyikével. DOMANOVSKY felismerve ezt a nehézséget, úgy akar segíteni a dolgon, hogy a bevezetést — mely csupán KÉZAI-nál, a SAMBUCUS-kódexben és a Pozsonyi krónikában maradt fenn — (*Multipharie multisque modis...*) határozottan és némi fenntartással a prologust is a Hún-krónika írójának tulajdonítja, csupán az első, KÉZAI nevét magában foglaló ajánlómondatot hagyva meg KÉZAI kétségtelen írói tulajdonának.¹² Azonban így még kevésbé magyarázható meg, miként került a KÉZAI rövid ajánlószóra a SAMBUCUS-kódex előszavának élére, nem is szólva arról, hogy a bevezetésben és előszóban némely stílárius részletek is KÉZAI tollára mutatnak.

Az újabb szakirodalomban általánosan elfogadott vélemény szerint a SAMBUCUS kódex csak azért nem tekinthető KÉZAI műve folytatásának, mert a kivonatos KÉZAI krónikától eltérően s a többi bővebb szövegekkel egyezően adja elő IV. László történetét. Nézetem szerint épen a bővebb krónikáknak ebben az eltérő elbeszélésében¹³ — IV. László és III. András történetében — kell látnunk a legfontosabb bizonyítékot amellett, hogy a SAMBUCUS-kódex északonai tartották fenn az V. Istvánig terjedő részben KÉZAI eredeti művét.

A KÉZAI-kivonat mindössze két mozzanatát említi László uralkodásának, a morvamezei és hódtaivi csatákat. Ugyanezekkel kezdí elbeszélését a bővebb krónika. Az elsővel egy rövid mondatban végez, a másodikról kissé bővebben szól, de a sikert nem Lászlónak, hanem Barsa Lóránt erdélyi vajdának, IV. László adáz ellenségének s az első években (1294-ig) III. András hívének¹⁴ és a záport küldő isteni

¹ V. ö. Turul, 1912. 110. l. WERTNER: Turul, 1908. 122—129. l. PAULER: id. m. II. 583. l.

² V. ö. PAULER id. m. II. 603. l. és DOMANOVSKY: Kézai. 119., 120. l.

³ Id. m. I.² 600—612. l.

⁴ Mitth. d. Inst. f. ÖG. IV. 135—136. l.

⁵ Budai krónika 60., Pozsonyi krónika 4—5., Kézai 125—133. l.

⁶ Id. m. VIII—XII. Felfogása alapos cáfolatát lásd DOMANOVSKY: Kézai krónikája, a Kézai irodalom bő ismertetését ugyanott 153—180. l. V. ö. még MARCZALI, PAULER, HUBER id. m. és STEINACKER id. ismertetését KAINDL művéről.

⁷ A székelyek eredete. 1905. 6—20. l.

⁸ MARCZALI (id. m. 62—63. l.) és SEBESTYÉN (id. m. I. 265—280. l.) elmélete a krónika II. András-kori keletkezéséről, DOMANOVSKY óta túlhaladott.

⁹ Sajnos a kódexet nem tudtam tanulmányozni s így e részben DOMANOVSKY és JAKUBOVICH összehasonlításaira és ítéletére támaszkodom.

¹⁰ Budai krónika. 3—14. l. Pozsonyi krónika. 7. l.

¹¹ DOMANOVSKY: Kézai. 23—24. l.

¹² Kézai krónikája. 31—32. l.

¹³ Budai krónika. 208—214. l.

¹⁴ V. ö. KARÁCSONYI: Magyar nemzetségek. I. 207—208. l.

gondviselésnek tulajdonítja, szinte gúnyosan megjegyvezve: *et sic rex Ladislaus victoriam obtinuit, divino fretus auxilio*. E rövid elbeszélésnek a hangja homlokegyenest ellenkezik KÉZAI-nak László dicsőségét áradó szavakkal zengő leírásával, bár a kivonatos Gesta említette két *eseményt* híven feljegyzí. Írója egyik mondatával (*contra eum rex Ladislaus, ut fortis Josue, pro gente sua et regno pugnaturus accessit*) mégis elárulja, hogy ismert valami Lászlót dicsőítő leírást. Ezután László bűneivel, kicsapongásaival s az ország szomorú állapotával foglalkozik. IV. László jellemzése, vagy — hogy DOMANOVSKY találó megjegyzésével éljek — bűnlajstroma a maga keserű hangjával *határozottan egykorú íróra mutat*. Ez a siralmas korrajz, a királyi ágyasok és királygyilkos kúnok nevének pontos ismerete, a Kún László szekéről szóló szomorú anekdota, mind a siralmakat átélte, László királyt szívből gyűlölő íróra vall. Az 1290—1292. évek közfelfogását tükrözi vissza, mikor az országos felháborodás hatása alatt András király és a rendek a szomorú emlékü király intézkedéseit, kiváltságleveleit és adományait is érvénytelenítették (1291: VII., VIII. t.-c.). Viszont III. András korára áttérve, az író a megkoronázás tényének konstataciója után András trónigényének jogosságát bizonyítandó (*qua ratione meruerit coronam regni accipere*) leszármazásával foglalkozik. Ezután újra kiemelve szerencsés megkoronáztatását (*a baronibus regni feliciter coronatur*) még az 1291. évi osztrák hadjáratról szól. A szép bevezetés után III. András korának történetét várnók. Ehelyett a krónikás *hirtelen fordulattal* Károly Róbert leszármazására és bejövételének történetére tér át, közbevetőleg megemlítve András halálát. A szöveg hirtelen megszakadása 1291-nél,¹ a László-ellenes tendencia és főleg az András uralkodásának jogosságát bizonyító rész *határozottan az egykorúság béléjét viseli magán*. Anjou-kori krónikás nem lehetett ily részletesen tájékozva velencei András családi viszonyairól, nagyanyja és apja viszontagságairól és nem írt volna az Anjouktól bitorlónak tartott András trónigényének jogosságáról.² Mindez arra mutat, hogy a XIII. századi Gestát III. András első éveiben (1291—1292.) egy hozzá közelálló író 1291-ig folytatta, kiélezetten László-ellenes tendenciával. A hódtavi csatáról adott leírásban azonban elárulta magát, hogy forrása egy IV. Lászlót dicsőítő mű volt. Végül ki kell emelnem a kivonatos KÉZAI önálló részleteinek és a Hún-krónikának sokhelyt fel-tűnő nyelvi és stíláriis egyezéseit. Mivel ez egyezésekkel legutóbb MADZSAR részletesen foglalkozott s arra az eredményre jutott, hogy a Hún-krónikát KÉZAI írta, az ő fejtegetéseire utalva,³ mellőzöm azok felsorolását.

Mindezek alapján, a felvetett kérdésre válaszolva, **Kézai Simon mesterben kell a XIV—XV. századi krónikák közös XIII. századi forrásának, a teljes Gesta Hungarorumnak íróját keresnünk.**

Ez a megállapításunk nem érinti DOMANOVSKY-nak a krónikaszövegek viszonyára és a korunkra jutott *kivonatos* KÉZAI-ra vonatkozó, fentebb ismertetett helytálló eredményeit; mindössze annyiban módosítja, hogy a XIII. századi teljes Gesta keletkezési korát V. István kora helyett 1282—1285-re kell tennünk. A ma ismert KÉZAI a bővebb szövegű krónikákban hitebben megőrzött XIII. századi Gesta szintelen és száraz kivonata. KÉZAI SIMON azonban nem ennek (*illetőleg nemcsak ennek*) a kivonathnak, hanem a teljes XIII. századi Gestának írója volt. Ez magyarázza meg a Hún-krónika stíláriis rokonságát a kivonatos KÉZAI önálló részleteivel. KÉZAI művének szövegét V. Istvánig leghívebben a SAMBUCUS- és *Acephalus-kódex*-ek őrizték meg, IV. László korát azonban a III. András-kori átdolgozásban tartották fenn. KÉZAI-nak eredeti IV. Lászlóról szóló fejezetei csak kivonatos alakjukban ismeretesek, mint a bővebb krónikákban véletlenül fennmaradt Lászlót dicsőítő mondat (*ut fortis Josue . . .*) is bizonyítja.⁴

A *kivonatos* KÉZAI értéke, a IV. Lászlót dicsőítő elbeszélés kivonatos fenntartásán és a többi krónikától független második appendixen (De udwornicis) kívül, azokban a variánsokban van, ahol a kivonatoló hívebben ragaszkodott KÉZAI teljes Gestájának betűszerinti szövegéhez, mint a teljes szöveg III. András-kori és későbbi másolói. Néhány ilyen, a XI. századi ősforrás rekonstrukciója szempontjából fontos eltérésére fentebb már rámutattam.⁵

* * *

¹ Az *Acephalus-kódex* feljegyzése András házasságairól (FLORIANUS II. 229. l.) nyilván az 1296-i esküvő alkalmából írt utólagos bejegyzés.

² András pártolására már MARCZALI (id. m. 49. l.) felhívta a figyelmet, de ő ezt az Anjou-kori minorita szerzőnek tulajdonítja. Az András haláláról és temetkezési helyéről (budai minoritakolostor) szóló feljegyzés tényleg e szerző műve lehet, de a vele szimpátiát eláruló részlet még nem.

³ A hún-krónika szerzője. Tört. Szemle 1922. 75. 103. l.

⁴ V. ö. még DOMANOVSKY (Kézai 139—142. l. megjegyzéseit a Kézai-kivonat elbeszélésének szintelenségéről és tartalmatlanságáról).

⁵ Ld 31. l. Ezekre a teljes *Gesta*-hoz közelebb álló helyekre támaszkodva, igyekezett MADZSAR IMRE id. h. DOMANOVSKY érvelését megdönteni s a kivonatos Kézai hún-történeti részének elsőbbségét bebizonyítani a bővebb krónikák szövegével szemben. Eredményei Kézai szerzőségét illetően kétségtelenül helytállanak s igen nagy érdeme a hún történet Kézai szerzőségét eláruló stíláriis és nyelvi sajátosságainak módszeres elemzése. A kivonatos Kézai-szöveg eredetiségét azonban csak KAINDL erőltetett és eléggé meg nem okolt feltevésével tudja védelmezni, mely szerint a Képes krónika írója a Nagy Lajos-kori krónika mellett a *kivonatos* Kézai-t is újra elővette volna. Ebben elvégre lehetetlenség nincs, de bizonyítására a KAINDL és MADZSAR lehetozta érvek nem elegendők. Érvelésüknek gyengéje abban van, hogy nem számoltak azzal a fent bizonyított lehetőséggel, hogy Kézai nem a korunkra jutott kivonat, hanem a teljes *Gesta* s benne a hún történet szerzője volt.

A megelőző fejezetekben főleg szöveg- és tartalomösszehasonlítással igyekeztem a XI. századi ősforrás terjedelmére és keletkezési korára világosságot deríteni. A következőkben ez ősforrás — néhol meg-rövidített, néhol a legendából interpolált és a Hún-krónikával megfejt — de egészben *egynes lezármazójának*, KÉZAI teljes Gestájának szerkezetét és tartalmát fogom vizsgálni abból a szempontból, felismerhetők-e benne oly sajátosságok, melyekből az ősforrás korára és terjedelmére következtetéseket vonhatnánk. Mivel a *IV. László-kori Gesta* tartalmát és eredeti szövegét — láttuk — leghívebben és teljesebben a *Budai króniká*-ról elnevezett csoport bővebb szövegezésű tagjai (SAMBUCUS-kódex, *Acephalus-kódex*, *Budai krónika* és *Dubniczi krónika*) őrizték meg, ezeket kell alapul vennünk. Ezeknek IV. László-kori része azonban már a III. András-kori (1291—1292.) átdolgozó műve lévén, csak az V. István haláláig terjedő rész jön tekintetbe. Viszont mivel a megelőző fejezetben foglalt fejtegetések értelmében a Hún-krónikának Attila királlyá választásáig terjedő első része nem egyéb a régi Gesta bevezető részének parafrázisánál, ezt a krónikarészt is be kell vonnunk a vizsgálat körébe.

Az 1091—1272. évek története nem több egy szűkszavú királylajstromnál. Feljegyzi a királyok uralkodásának tartamát, fiaiknak, néhol — a XIII. században — a királynéknak nevét és származását, a király halála évét és temetkezési helyét. Történeti eseményeket alig említ. Szent Lászlónál, kinek 1091 utáni tetteiből semmit sem mond el, a császári trónra történt állítólagos meghívását, Kálmánnal váradi püspökségét és dalmáciai hadjáratát, II. Bélánál az aradi vérgyűlést, III. Bélánál az írásbeliség behozatalát, II. Andrásnál szentföldi hadjáratát és Szent Erzsébet házasságát említi. Mindezeket szárazon s a szentföldi hadjárat kivételével igen röviden adja elő. IV. Béla és V. István korának eseményeiről (koronázás, tatárjárás, osztrák-, cseh- és bolgár-hadjáratok) kissé bővebben, de minden lendület nélkül szól. Ez a szintelen, rövid krónikarészlet merőben elűt a megelőző, bővebb, Béla, Géza és László tetteit sokszor költői lendülettel és mindvégig szerető lelkesedéssel tárgyaló XI. századi részlettől. Kétségtelen, hogy azzal csak külsőleg függ össze. Viszont az is bizonyos, hogy ez a szerkezetében egységes krónikarészlet nem lehet KÉZAI egyéni műve. Szűkszavú történeti adatai — Szent László császárrá választását kivéve — mind hiteles, más forrásokból igazolható tények. A helyi vonatkozások teljes hiánya, a királyi kancelláriát megszervező III. Bélánál az írásbeliség behozatalának felemlítése s általában az adatok természetűe és megbízhatósága, továbbá az ezeket felhasználó KÉZAI hivatása, a királyi kancelláriához közel-álló, s az eseményekkel egykorú íróra mutat. E feltevésnek az uralkodási évszámokban található hibák sem mondanak ellent, mert azok a többszöri másolás következtében álltak elő.¹ Fel kell tehát tennünk, hogy KÉZAI a Szent László-kori Gestának egy oly kódexét használta forrásul, melyet a XII—XIII. században — valószínűleg a kancelláriában — időről időre egészítettek ki ezekkel a szintelen, krónikás adatokkal. Feltehető azonban az is, hogy e részt maga KÉZAI esatolta egy más forrásból, talán a Somogyvári, Zágrábi, Váradi és KNAUZ-féle krónikák forrásaként felismert *kiwonatos Szent László-kori Gestának* a kancelláriában V. Istvánig folytatott másolatából a bővebb szöveghez.² Bármelyik feltevés álljon meg, annyi bizonyos, hogy a *IV. László-kori Gesta* két egymástól élesen elhatárolt részre tagolódik: az *1091-ig terjedő bőszövegű Gestára* és az *1091—1272-ig terjedő szűkszavú történeti bejegyzéseket tartalmazó királylajstromra vagy krónikára*.³ Tehát magának e műnek szerkezete is megerősíti eddigi eredményeinket az ősforrás Szent László-kori keletkezését illetőleg.

A KÉZAI-féle *IV. László-kori teljes Gesta* 1091 előtti bővebb részének törzse, gerince az Árpád-ház Béla-ágának története. E mellett még a honfoglalás és kalandozások részesültek behatódóbb feldolgozásban.⁴ Aki a magyar történetet ebből a műből, illetőleg XIV—XV. századi folytatásaiból — a Budai, Bécsi Képes vagy más krónikákból — akarná megismerni, feltétlenül azzal az impresszióval tenné le olvasmányát, hogy az Árpád-ház legkiválóbb tagjai, legjelesebb uralkodói I. Béla és Szent László voltak. Mellettük nemcsak — a rövidszövegű krónikarészben említett — Kálmán, III. Béla és IV. Béla szorul háttérbe, hanem a keresztény magyar királyság megalapítója is. Ha Szent László érdemeinek kiemelését későbbi írónál is indokoltnak tartjuk, semmi esetre sem érthetnők meg Szent István feltűnő mellőzését I. Béla javára. Bármily kiváló egyéniség volt is Béla, rövid három éves uralkodása idején oly nagy tetteket nem vihetett végbe, hogy későbbi korok gyermekét ily magasztalásra készítse. Az a komoly és mégis áradózó magasztalás, mellyel az író Béla erényeit kiemeli s e mellett uralkodása történetének nem annyira részletező, mint inkább a nagyobb horderejű, a közeli utódok által már hatásukban ismert és méltányolt országos intézkedéseket kiemelő elbeszélése *I. Béla király fiának korára* mutat, amikor Béla dicsőségének sugara magára az uralkodó királyra is fényt vetett s amikor távolabbra kiható intézkedéseinek üdvös hatását már érezték fiának alattvalói. Ez intézkedések közül különösen kiemeli és részletesen tárgyalja Béla gazdasági és pénzügyi intézkedéseit. Bizonyára nem hitte, hogy épp e pénzügyi intézkedések alapján

¹ V. ö. a III. fejezetben erről mondottakat.

² DOMANOVSKY: Budai krónika. 41—42., 60. l., Pozsonyi krónika. 5—7. l.

³ A *Dubniczi krónika* FLORIANUS f. kiadásában az egész 1091—1272. rész mindössze 10 lapra terjed, holott Salamon és a hercegek 13 éves története magában 15 lapot foglal el.

⁴ A *Dubniczi krónikában* pl. Szent Istvánig: 20 lap (2—8, 25—33. 38—42), István, Péter és az András-ág: 21 lap (42¹/₂—57¹/₂, 59, 61—65), Béla-ág (57¹/₂—58, 60, 65—96¹/₂) 33 lap. FLORIANUS: Fontes. III.

fogják műve e részletét III. Béla-kori interpolációnak tartani, holott Béla pénzügyi intézkedéseinek ez a részletező leírása egyik legfontosabb bizonyítéka annak, hogy a *Gesta* e részletét nem sokkal Béla halála után írták. Pénztörténeti kutatásaim során részletesen foglalkoztam e kérdéssel s ezért itt csupán az eredmény ismételésére szorítkozom. A metrológiai vizsgálatok legteljesebb mértékben igazolták a *Gesta* elbeszélését Béla pénzjavító törekvéseiről, viszont III. Béla korára ez az elbeszélés semmikép sem illik. Közeli-korúságának legfeltűnőbb bizonyítéka, hogy tudja az Árpád-kor 40 denáros számítási pénzének (melyet ő még *aurum*-nak nevez a később általános *pensa* helyett) eredetét, de kiemeli, hogy az ő korában már számítási pénzzé alakult. XII—XIII. századi író erről már semmit sem tudhatott, valamint azt sem találhatta ki, hogy Béla uralkodása alatt nem újított pénzt, mert hiszen a pénzűjtés Szent László óta általános gyakorlat volt s a benne rejlő haszonnal Károly Róbertig valamennyi uralkodónk élt.¹

Az egykorúság ellen még Szent László 1192 után készült legendájának vélt hatását szokták felhozni. Fentebb a *Gesta* elsőbbségét bizonyítva, már kimutattam ez érv tarthatatlanságát. A XIII. századi író nem használta forrásul a Szent László-legendát; ellenben a legendának volt forrása a XI. századi *Gesta*.²

Az egykorúság számos és mindig szaporodó jelével találkozunk Salamon trónraléptétől Szent Lászlóig terjedő részben. A Salamon-kori ügyek, valamint Géza és László harcainak részletező leírása, nagyobb részben más, okleveles forrásokból igazolható történeti személyek (Dezső püspök, majd érsek, Ják nb. Opos, Fancsika, Gut-Keled nb. Vid bácsi ispán, Jan soproni ispán, Szent László sógora: Ottó cseh hg.) említése, az ellenséges vezérek (Oslu, Gyula, Kazar, Kutesk besenyő és kún, Nikétasz görög, Marchart német, Szvatopluk cseh vezérek) nevének pontos ismerete és Szent Lászlónak — később legendáirója által is átvett — verses magasztalása, mind egykorú íróra mutatnak.

Béla, Salamon, Géza és Szent László uralkodásának története a hozzátartozó András-kori részekkel és Béla herceg lengyelországi időzésének történetével együtt kétségtelenül egy író, még pedig Szent László közvetlen környezetéhez tartozó író műve. Az író határozottan Salamon- és András-ellenes, de a szerencsétlen ifjú király iránt elnéző. Inkább gonosz tanácsosait, különösen Videt, kárhóztató tendenciája magának a „*kegyes király*”-nak (*pius rex*) határozott, de Salamon iránt mindig kiméletes egyéniségét és gondolkodásmódját tükrözi vissza. Azokat a tulajdonságokat, melyek őt a legnagyobb magyar királyok és az egyház szentjei sorába emelték.

Az a legendás tisztelet, mellyel László személyéről, kegyes, sőt csodás cselekedeteiről és vízióiról szól, szintén a kortársat árulják el.³

A *Béla-ág történetével foglalkozó hosszú részlet* — bár vannak apróbb jelek, melyek a XIII. századi író átalakító kezére mutatnak (*sanctus rex* stb.) — minden ízében magán viseli I. Géza és Szent László korának bélyegét. Későbbi író azt ilyen részletesen és híven, ilyen formában és szellemben nem írhatta.

De bizonyítékaink vannak a korábbi részletek Szent László-kori eredetére is, melyek alapján biztosan megállapítható, hogy a Béla-ág történetét nem későbbi időben, a XIII. században csatolták a TOLDI, ZEISSBERG, DOMANOVSKY feltételezte állítólagos I. András-kori műhöz.

A Scythiáról adott leírásban a *besenyőeknek* és *fehér kúnoknak* említése Scythia nyugati szomszédságában s az új haza felé vándorlás útmenete a *besenyők, fehér kúnok* földjén, Susdal városán, *Ruthenián* és *Kiev városán* s a *fekete kúnok* földjén át, valamint a kievi fejedelemséggel szövetséges kúnok szereplése a XI—XII. század fordulóján fennállt viszonyokat tükrözik vissza.⁴ 1080 előtt s a XII. században ez a felsorolás nem jöhetett létre. KOSSÁNYI BÉLA legújabb eredményei szerint⁵ forrásaink *fekete kúnjai* alatt a XI—XII. századi orosz forrásokban *tork* s a XII. század közepe óta *černii klobuky* (= fekete süvegeselek), a bizánciaknál *úz* néven szereplő s a kúnok nyomása elől menekülve 1060 és 1080 közt a későbbi Moldva és Havasalföld területén tanyázó népet, *fehér kún* alatt a *polovci* (= *fehér*) és *komán* néven szereplő népet kell értenünk. A fekete kúnok voltak a cserhalmi ütközetben Szent László ellenfelei. Ennek a népnek zöme — előnyomulása a bizánci birodalom határán megtörvén — a kelet felől előretörő fehér kúnok nyomása elől kitért s 1080 után az Alduna mentén talált és hatalmának alávetett besenyő töredékeket magával ragadva, északkeletre, az orosz fejedelemségek déli határára költözött s ott hosszú vonalban a Dontól egészen a Dnyeszterig húzódva telepedett meg. Az orosz fejedelmek szívesen látták és velük szövetséget kötve, mintegy határőrökként használták fel őket a fehér kúnok (*polovcok*), vagyis a tulajdonképeni *kúnok* ellen. A *besenyők* telepei voltak legkeletebbre a susdali fejedelemség felé. 1116-ban a

¹ V. ö. Magyar pénztörténet. 217—224. l.

² Ld. 43. l.

³ V. ö. XIII. fejezet 4. rész.

⁴ A teljes felsorolás a bővebb szövegű krónikák hún történeti részében maradt fenn. A magyar honfoglalás történetéből kimaradt a fekete kúnok neve, ANONYMUS egyszerűen kúnokat említ s az ő korában már elenyészett, kúnok közé olvadt besenyőket kihagyja.

⁵ Az úzok és kománok történetéhez a XI—XII. században. Századok, 1924. 519—537.

Don mellől üzik el őket a polovcok. Szállásaik a kurszki fejedelemség déli határán voltak. Tőlük nyugatra, a peresljaveci fejedelemség határán s a Dnyeperen innen, Kievtől délnyugatra, a kievi fejedelemség délnyugati határán találunk *úz*, vagyis *fekete kún* telepeket. Ezekről délre és délnyugatra, az alsó-Don—Alduna—Fekete-tenger határolta síkon laktak a *kúnok*, krónikáink *fehér kúnjai*, kiket az orosz fejedelmek később, a XII. század elején (1110 táján) visszaszorítottak a Donig. A XI. és XII. század fordulóján, 1080 és 1110 közt tehát a Don mentén feltételezett Scythia szomszédai tényleg a donmenti besenyők és a tőlük délre, délnyugatra lakó fehér kúnok voltak. Ez időben az út a donvidéki besenyőktől (dél)nyugatra haladva, a fehér kúnok földjére vezetett s innét északnyugati irányba fordulva jutott a Dnyeper mentén a kievi rutén fejedelemség területére, majd Kiev városból délnyugat felé a fejedelemség határán, a Búg és Dnyeszter vidékén tanyázó fekete kúnokhoz, honnét a természetes út hazánkba a vereckei szoroson át vezet. A leírásban egyedül Susdal város van rossz helyen említve a fehér kúnok és Kiev közt.

Tudva már most, hogy a Szent László-kori Gesta elbeszélése 1091-ig terjedt, még ez értesítés forrását is megjelölhetjük. Épen 1091-ben a somogyvári apátság alapításánál szerepel tanuként Szent László veje Jaroszláv orosz herceg, a kievi, peresljaveci, kurszki és susdali fejedelemségekkel határos csernigovi fejedelemség törvényes ura, aki Oleg testvérével együtt ez időben száműzetésben élt s akinek érdekében Szent László 1092-ben hadjáratot is indított orosz földre. Semmi kétségünk sem lehet, hogy az író Jaroszlávot vagy környezete valamelyik tagjától értesült a déloroszországi etnográfiai viszonyokról. Érdekes, hogy a XII. század végén élt ANONYMUS a korabeli állapotnak megfelelően már mellőzi a besenyők említését és a fehér-fekete kún megkülönböztetést, egyszerűen kúnoknak mondva a kievi fejedelem szövetségeseit s velük azonosítva a magyarokhoz forrása szerint rutén földön csatlakozó Ed és Edömén népét.

Ugyancsak Szent László korának viszonyait tükrözi vissza a Magyarország régi lakóiról adott elbeszélés. A régi, honfoglaláskori hagyományból ismert tisztai bolgárok, délnyugat-dunántúli római pástorok (vlachok) s a két század óta támadt ködön keresztül egy uralkodó egyéniséggé (*Marót*) testesült morvák mellett a krónika *görögök*-ről és *messianusok*-ról szól. A görögök csak a bolgár birodalomnak a XI. század elején történt elfoglalása óta voltak Magyarország szomszédai s épen Salamon, Géza és László keveredtek vele első ízben harcba. A *messianus* népnév pedig egyenesen korjellemző, hiszen Szent László az egyetlen királyunk, ki magát „*Ungarorum et Messie rex*“-nek címeztette.¹

Az ősi alkotmánynak az ősforrásra visszavezethető leírásában — amit sajnos csak a *Zágrábi, Várad*i krónikákban s a *Somogyvári*-nak ALBERICUS-nál fenntartott töredékeiből és ANONYMUS erősen kiszínezett s már bizonyos feudális ízű megállapításokkal fűszerezett elbeszéléséből tudunk fővonásaiban rekonstruálni — Szent László és XII. századi utódainak hatalmas patrimonialis királyságát látjuk megelevenedni.

A vezérek korabeli részletek közül érdekes a Szabolcs váráról adott értesítés. ANONYMUS s a krónikák egybehangzóan értesítenek arról, hogy a Csák-nemzetség őse, Szabolcs, egy várat építtetett.² A krónika meg is nevezi Csákvárat és hozzáteszi: *illud etiam castrum temporibus Andree, Bele et Levente per commune consilium Hungarorum est confractum*. Ez az értesítés a közeli kor bélyegét viseli magán. Ugyanezt mondhatjuk a Péter korában bevándorolt Gut-Keled nemzetséget érintő azon feljegyzésről, hogy e nemzetség a Salamon-kori testvérharcban két részre szakadt s egyesek a hercegek, mások — Vid vezetése alatt — a király mellé álltak.³ A későbbi *Győr*-nemzetségnek a Salamon-kori s később Németségba visszavándorolt *Potho* nevére *Poth-generáció* néven való említése is egykorú íróra mutat.⁴

Salamon és László görög harcainak emléke csendül ki Botond konstantinápolyi hadjáratának színes elbeszéléséből is.

Szent István történetében az író a Ják-nemzetség ősenek, Wasserburgi Vecelinnek hőstettével foglalkozva, felsorolja ennek ivadékait. Később Márton fiának, a bátor Oposnak 1014. évi tetteivel is bőven foglalkozik.⁵ A genealógiát így adja:

Vecelin
 └── Radi⁶ ──
 └── Miska ──
 └── Koppány Márton ──
 └── Opos ──

¹ FRANKÓI: Szent László levele a montecassinoi apáthoz. 1901. 3. lap.

² ANONYMUS L. cap. Budai krónika 41. l.

³ Budai krónika. 50. l.

⁴ V. Ö. HÓMAN. X. és XI. századi történeti elemek a Nibelung-énekben. Egyet. Phil. Közl. 1923. 71—74. l.

⁵ Budai krónika 63. és 144. l.

⁶ Képes krónika, a Budaiban: Kadi.

E nemzedékrend, mint már KARÁCSONYI kiemelte, pontosan Szent László korába vezet,¹ kinek udvari káplánja volt Ják-nembeli *Koppány*, ki mint püspök 1099-ben orosz földön esett el. Ez a nemzedékrend csak Szent László-kori írótól származhatik. Későbbi író mindenestre saját kortársát említette volna Vecelin utódai közül. (V. ö. Gyula, Óvári Konrád stb.-ről fentebb mondottakat.) Anélkül, hogy hipotézisekbe bocsátkoznék, ki kell emelnem, hogy a Ják-nemzetségnek ez a kitüntető említése és a Salamon-párti Ják-nb. Márton fia Opos hőstetteinek, az író Salamon-ellenes tendenciájával ellenkező, magasztaló leírása nagyon valószínűvé teszi KÁLLAY UBUL feltevését, mely szerint a krónika írója épen *Koppány* káplán volt,² kit azonban inkább az 1074-ben már felnőtt Opos testvérének vagy unokatestvérének, a családfán szereplő Koppány vagy Márton fiának kell tartanunk, semmint Opos nagybátyjának.

Ugyancsak Szent István történetében említik a krónikák, hogy a szent király Keán kincseiből kezdte felépíttetni a budai (a Budai krónika már *Ó-Budát* ír) templomot. Befejezni azonban nem tudta s ezért „Isten akaratából, hosszú idő multán, a legszentebb László király, Szent István unokaöccse, fejezte be a művet, hogy beváltsa őse fogadalmát, *sicut inferius plenius declarabo*“. Ez a hivatkozás Szent László történetének a XIII. századi Gestából már hiányzó helyére s általában Szent László templomépítésének ez a hangsúlyozott kiemelése egykorú íróra mutat. Későbbi író semmiesetre sem tulajdonított volna ekkora jelentőséget a nem is Lászlótól alapított templom befejezésének.

Mindez együttvéve világosan bizonyítja, hogy *az 1091-ig terjedő Gesta nemcsak a Béla-ág történetét, hanem az őshaza leírásától Béláig terjedő részt is magában foglalta s hogy az egész magyar történetet 1091-ig elbeszélő mű egy Szent László-kori írónak egységes írói műve volt.*

A XI. századi ősforrás módosult, de mégis egyenes leszármazójának, a IV. László-kori Gestának, szerkezetét és XI. századi részének tartalmát elemezve, tehát ismét eljutottunk az 1091. évig terjedő, Szent László-kori Gestához.

Eredményeinket összefoglalva, megállapítjuk, hogy

Kézai Simon, a hún történettel bővült IV. László-kori teljes Gesta Hungarorum írója az 1091—1272. évek történetére egy történeti események leírásában szűkszavú királylajstromot illetőleg krónikát használt forrásul;

az 1091-ig terjedő bővebb krónikarészlet forrása ugyanaz a Szent László-kori Gesta Ungarorum volt, melyet a Hún-krónikához is forrásul használt s melyet a Somogyvári krónika, ANONYMUS s a többi tárgyalt források ősforrásaként ismertünk meg;

a Szent László-kori Gesta Ungarorum, összes krónikáink közös ősforrása magában foglalta az egész magyar történetet, az eredet és őshaza leírásától 1091-ig. Az utolsó esemény, amit elbeszél, Horvátország meghódítása és Salamon halála volt.

¹ Magyar Nemzetségek. II. 244. l.

² Koppány krónikája. Turul, 1915. 21—25. l. KÁLLAY kitünő intuícióval tapintott rá a XI. századi ősforrás keletkezésének erre a fontos momentumára. V. ö. PAULER id. m. II. 606.

IX. A SZENT LÁSZLÓ-KORI GESTA UNGARORUM XII. SZÁZADI FOLYTATÁSAI.

Középkori történetírásunknak — ANONYMUS *Gesta*-ja mellett — legszebb, legművészebb alkotása a *Bécsi Képes krónika*. Különleges értékét azoknak — a megelőző fejezetben már említett — XI—XII. századi történetünkkel illető önálló részleteinek köszönheti, melyek a *Budai krónika* családjához tartozó krónikavariánsokból hiányzanak. E bővebb és színesebb elbeszélés alapján tartották régábban a Képes krónikát a XIII. századi közös forrás, illetőleg a feltételezett XII. századi „*Nemzeti krónika*” leghívebb fenn-tartójának.¹ PAULER az 1091-ig terjedő részben még szintén a Képes krónika szövegének elsőbbségét vitatta s a Budai krónika családjának rövidebb szövegét ebből kivonatoltak mondja. Az 1091-től 1152-ig (MÜGELN-nél 1167-ig) terjedő bővítéseket azonban ő már egy más XII. századi, egykorú író önálló művére vezeti vissza.² KAINDL — noha a bővebb krónikák forrásának általában a kivonatos KÉZAI-t tartja — szintén elismeri e XII. századi interpolációk egykorúságát, a XI. századiakat azonban „mondaszerűeknek” tartja, noha MARCZALI és PAULER régen bebizonyították azok egykorúságát és jólétesültségét.³ A interpolációk kérdését azután DOMANOVSKY tisztázta végérvényesen. Megállapította, hogy az 1051—1152-ig terjedő részben is a *Budai krónika* családja tartotta fenn a IV. László-kori (szerinte V. István-kori) *Gesta* szövegét s ezt a rövidebb szöveget interpolálta a Képes krónika írója. Az 1051—1094-ig terjedő interpolációk forrását egy **Szent László-kori** vagy közeli korú, I. Béla és fiai tetteivel foglalkozó s a Képes krónikában *Gesta* néven megnevezett műben látja. Az 1095—1152. évi események történetének forrását egy elveszett II. Géza-kori krónikában látja. Ugyanezt a forrást használta MÜGELN HENRIK 1095—1167-ig terjedő, de a Képes krónikától független interpolációihoz. E mű — szemben a Budai krónikában fenntartott krónikarésszel — határozottan Kálmán-ellenes s így írója a megvakított Álmos ivadékainak, Vak Béla és II. Géza királyoknak környezetében keresendő.⁴ E krónikarészben azonban az 1091. év után, helyesebben Kálmán és fia történetében léptenyomon a legbosszantóbb ellentmondásokkal találkozunk. Ezek alapján DOMANOVSKY helyesen állapította meg, hogy itt *kétszeres interpolációval* állunk szemben. Az említett Kálmán-ellenes író (1132—1162 közt) egy korábbi, indifferens Kálmán vagy II. István-kori író művét dolgozta át s a Képes krónika írója ebből a felemás műből bővítette a XIII. századi — szerintünk IV. László-kori — írónak a Budai krónikából ismert rövidebb szövegét.⁵

Ez ellentmondásokkal szemben az 1051—1091. évi interpolációk harmónikusan illeszkednek be a IV. László-kori *Gesta*nak a Budai krónikából ismert eredeti, rövidebb szövegébe. Az interpolált *Gesta* és az interpolációk közt nemhogy lényeges felfogásbeli eltérések, de még árnyalati különbségek sincsenek. Néhol úgy tűnik fel, mintha a Bécsi Képes krónika bővebb szövege nem volna egyéb a színtelenebb, szárazabb — bár ép e részben leglendületesebb — Budai krónika, illetőleg a közös ős, a IV. László-kori *Gesta* művészebb és részletezőbb parafrázisánál. Másutt azonban tényeket sorol fel, melyek emeből hiányoznak, de pontosan beillenek a rövidebb szövegben foglalt tények sorozatába. Előfordul, hogy a Képes krónika kétszer írja le ugyanazt az eseményt, egyezően, de egyik helyt részletesebben.⁶ Másutt egész világosan felismerhető, hogy a Budai krónika szövege a kivonata, még pedig egyhelyütt az eredeti

¹ V. ö. MARCZALI id. m. 58—64., 77—80. l. és SEBESTYÉN id. m. I. 212—218. l.

² Id. m. II. 606—610. l.

³ KAINDL: Studien. VII. 58—64. l. MARCZALI id. m. 58. l. PAULER id. m. II. 606—609. l. V. ö. DOMANOVSKY: Budai krónika. 30—31., 46—47. l. és JAKUBOVICH EMIL: Adatok legrégebbi okleveleink és krónikáink íróiról. (Magyar Nyelv, 1924.)

⁴ DOMANOVSKY: Budai krónika 18—63. l. Mügelin krónikája. 8—14., 26—30. l. A Kálmán-ellenes tendenciát már MARCZALI kiemelte, de mivel ő a *Képes krónika* szövegének az elsőbbségét vitatta, nemcsak az interpolációkra, hanem az egész krónikára vonatkoztatta. Ugyanez alapon állította fel a II. Géza-kori „*Nemzeti krónika*” elméletét. V. ö. még DEKÁNI KÁLMÁN: A Bécsi Képes krónika. Erdélyi Múzeum. 1915. 37—63. l.

⁵ DOMANOVSKY: Budai krónika. 46—56. l. V. ö. még HÓMAN: A zágrábi püspökség alapítási éve. 1910. 19—20. l.

⁶ V. ö. DOMANOVSKY id. m. 30—42. l.

értelmet is elferdítő kivonata a Képes krónika interpolált szövegének.¹ Ez utóbbi nyomás okok bírták rá PAULER-t arra a feltevésre, hogy az 1051—1091-ig terjedő részben a Képes krónika szövegének adja az elsőbbséget s hogy a Budai krónika szövegében e helyütt a IV. László-kori közös forráshoz itt híven ragaszkodó Képes krónika szövegének kivonatát lássa. Ez a feltevés azonban nem állhat meg. Ellentmondanak neki a Képes krónikának azok a helyei, ahol először röviden interpolálja a Budai krónika szövegét, azután ugyanazt az eseményt részletesebben, még egyszer elmondja.² Ellentmondanak a IV. László-kori Gesta összes többi leszármazói előtt ismeretlen, egymással összefüggő 1091—1151. évi interpolációk. És ellene szól a Bécsi Képes krónika vitája a IV. László-kori Gestával a genezis kérdésében.³ DOMANOVSKY-nak főleg ez érveken alapuló eredményei szerint kétségtelen, hogy a szóbanforgó helyeken a Képes krónika írója interpolálta a Budai krónika szövegét. PAULER és DOMANOVSKY eredményei ilyenképpen látszólag ellentétesek. Azok helyes formulázásával azonban ez ellentétek eltűnnek.

Arra nézve, hogy a Képes krónika írója az 1051—1151. terjedő részben a főforrást képező Nagy Lajos-kori krónika mellett csakugyan egy régi XI—XII. századi művet használt forrásul, értékes bizonyossággal szolgálnak a nyelvtörténet eredményei. A Képes krónika honfoglaláskori részben (X., XIII., XXXI. cap.) Szvatopluk nevét mindannyiszor *Zuatapolug* (= Szvátapolug) alakban említi. A Pozsonyi krónika (22., 26. cap.) *Zathapolug* (= Szatapolug) alakja szabályos magyar fejlődés *Zuatapolug*-ból s ez utóbbi névalaknak egy szlávul tudó író által, a tót *svätü* vagy horvát *svēti* (= szent) szavak hatása alatt készült tudatos átalakítása a Dubniczi krónika (20., 28., 55. cap.) és Budai krónika (PODHRADCZY. 32., 38., 54. l.) *Suetipolug* és *Svetibolug*-ja. Valamennyi a KÉZAI-kivonatból (16., 18. cap.) ismert *Zuataplug* (= Szvata-plug) alak szabályos leszármazója. E *Szvataplug* pedig szabályosan fejlődött magyar alak a XIII. századi morva-tót *Szatopluk* vagy az egykorú cseh *Scatopluk*-ból.⁴ A honfoglaláskori Szvatopluk neve a krónikák XI. századi ősforrásában nem fordult elő, csak KÉZAI állította őt — külföldi források alapján — a régi magyar hagyomány Marótja helyébe,⁵ s nevét az ő korabeli cseh vagy tót névalakból képzett *Szvataplug* formában írta le. Az eddig ismertetett névalakok tehát egytől egyig KÉZAI elveszett Gestájára vezethetők vissza. Ugyane forrás nyomán szólnak későbbi forrásaink a XI. század történetében Salamon szövetségese-ként szereplő Szvatopluk hercegről, kinek nevét a Nagy Lajos-kori forráshoz híven ragaszkodó Budai krónika és családja a honfoglaláskori Szvatopluk nevének általa használt alakjában írja (Dubniczi 105. cap.: *Suetepolug*, Budai 150. lap: *Zvetepolug*). A Képes krónika viszont itt a Salamon-kori cseh herceg nevét *Sentepolug* alakban adja. A IX—X. századi morvaszláv **Svetopluk* névnek (ad analogiam *sveti* = szent) egykorú átvétel mellett a magyarban **Szentopoluk* felel meg, amiből a mi nyelvünkben **Szentepolk* > **Szentepolok* < **Szentepolog* alakok fejlődtek.⁶ Nyilvánvaló tehát, hogy a Képes krónika írójának e részben a *Zuatapolug* alakot használó Nagy Lajos-kori krónika mellett egy oly régi forrás állt rendelkezésére, melyet akkor írtak, mikor az élőnyelvben még ismeretes volt a IX—X. századi **Svetopluk*-ból átalakult **Szentopluk* **Szentepolk* alak, melyet azután a XIV. századi író a másik forrás *Zuatapolug*-jának hatása alatt *Szentepolug*-ra változtatott. A Bécsi Képes krónikának ezt a névalakját (*Zentepolug*, *Szentepolug*) találjuk a Budai krónika családjához tartozó, de a Képes krónikával másutt is közeli rokonságot mutató XV. századi SAMBUCUS-kódex-ben (FLORIANUS III. 87. l.). Ennek írója azonban — s épen ez bizonyítja, hogy használta a Képes krónikát, vagy annak egy variánsát — észrevette a névalakokban mutatkozó eltérést s a honfoglaláskori Szvatopluk nevét is *Scentepolug*-ra változtatta a forrásaiban talált *Zuatapolug*-ról.

E régi XI—XII. századi forrás közelebbi meghatározására maga a Képes krónika vezet rá, mikor Szent László haláláról szólva, megnevezi interpolációi forrását, szükségét érezvén a bővítések indokolásának:

Képes krónika. (200. l.)

Si quem autem scire delectat, quot et quanta bona genti sue beatus Ladislaus fecit, de Gestis eiusdem plenam potuit habere notitiam.

IV. László-kori Gesta.

(Képes krónika. 138. l.; Budai krónika. 61. l.)

Quot et quantis virtutibus floruerit et quam fervens in Dei servicio Sanctus Emericus dux fuerit ... quicunque hoc scire voluerit ex Legenda eiusdem beatissimi Confessoris plenam ... noticiam habere poterit.

A *Gestis eiusdem* kifejezés valami *Gesta Ladislai* c. műre látszik mutatni. A Szent Imréről szóló krónikarészlet szövegével való összehasonlítás azonban világosan bizonyítja, hogy a Képes krónika írója itt egyszerűen lemásolta a IV. László-kori krónikásnak Szent Imréről írt sorait, csupán a *Legenda*

¹ PAULER id. m. II. 608—609. l.

² DOMANOVSKY id. m. 36—37. l.

³ Ugyanott. 24—28. l.

⁴ MELICH: Szvatopluk. M. Nyelv. 1922. 113—114. l.

⁵ V. ö. fentebb 24. l.

⁶ MELICH: Ugyanott 112.

helyébe tette saját külön forrásának címét, jelzőképen ott felejtve az *eiusdem* szót. E *Gesta* alatt természetesen a sokszor említett *Gesta Ungarorum*-ot kell értenünk.

Az *Incipit*-ben viszont ezt írja: „Anno D. 1358. . . incepta est ista Cronica de *gestis Hungarorum antiquis et novissimis, ortu et progressu . . . collecta ex diversis Cronicis veteribus*“, ami világosan bizonyítja, hogy *több régi forrást* használt forrásul s a *gesta Hungarorum* kifejezés ismét csak a Szent László-kori Gestát juttatja eszünkbe. De ide vezet a tartalmi összehasonlítás is.

A IV. László-kori *Gesta* (Budai krónika) 1051—1091-ig terjedő része és a *Képes krónika* ugyane szövegrészt bővítő interpolációi közt — mint fentebb már kiemelttem — a legszorosabb belső rokonság ismerhető fel. Kettejük felfogása, tendenciája (Béla-ágának dicsőítése, Vid gonoszsága, Salamon tétovasága stb.) és hősei (Béla és fiai, Vid és Opos) azonosak, tehát egy forrásra, Szent László udvarára, vezethetők vissza. A szövegbeli és tartalmi egyezések, a Képes krónika írójának sajátos önismétlései, a Budai krónika némely szövegrészeinek kivonatos természete, azt bizonyítják, hogy az *interpolációk forrása ugyanaz a Szent László-kori forrás volt, melyet a IV. László-kori író — vagyis KÉZAI SIMON, a Budai és Bécsi Képes krónikák közös ősenek szerzője — forrásul használt, de művébe megrövidítve vett át.*

A IV. László-kori, író vagyis KÉZAI SIMON mester ebbeli hajlandóságaival már megismerkedtünk. Tudjuk hogyan bánt el a magyar történet vezérkori részével, mikor a Hún-krónikát megírva, Attilát tette meg Álmos és Árpád helyett a nemzet honalapító ősevé. Láttuk, hogy Szent István nagyobb legendája és a Szent Imre-legenda alapján s azoknak szövegére hivatkozva, miképen módosította és rövidítette meg Szent István történetét (filius unicus, Ajtony legyőzése, István aktív térítése stb.). A nagy csonkító a Béla-ág történeténél sem tagadta meg magát. Úgy lehet, megúnta a hercegek dicsőítését. De az is lehet, hogy félt saját hőse, Attila, dicsőségének elhomályosításától. A rövidítés eszméje semmiesetre sem esett messze az ő gondolatvilágától.

A Képes krónika a Hún történetben, amire más forrása nem volt, híven tartja magát IV. László-kori, illetőleg ezt folytató Nagy Lajos-kori forrásokhoz. Csak a genezis kérdésében száll szembe ennek a Budai krónikából ismert elbeszélésével, a Jáfet—Tana—Nimród—Hunor—Magyar genealógiával. *Josephus*-ra és *Hieronymus*-ra támaszkodva, hosszan vitatkozik forrásával s e „szent doktorokra“ hivatkozva ad más genealógiát.

A Hún-krónikával kapcsolatban már szóltam az angyal-mondáról. Attila és Leó pápa találkozásának leírásában KÉZAI mellőzte JORDANES és GOTFRID Attila visszatérésének okát adó, reális magyarázatát s a pápa feje fölött repülő kardos angyal mondjával helyettesíti azt. Láttuk, hogy a Hún-krónikának idegen forrásoktól független s különösen mondai elemeit (nőrablás, csodaszarvasnál a testvérpár szerepe stb.) a magyar Gestából vette át. Mivel pedig ugyanezt a mondat a Képes krónikában is megtaláljuk Salamon és László fegyveres találkozásához fűzve,¹ nyilvánvaló, hogy ez a XI. századi ősforrásban is benne volt, akárcsak Géza és László csodaszarvasának és László vízióinak története. A László személyét övező általános tisztelet és bámulat, a csodák iránt vonzódo kor szelleme magyarázza meg, hogy már életében ily legendás történeteket fűztek nevéhez.

A Bécsi Képes krónika interpolációi egy helyt érintkeznek a XI. századi Gestából merítő Szent László legendával is:²

Képes krónika.

(193. l.) *a cunctis regnicolis mutato nomine pius rex vocabatur.*

Legenda.

(4. c.) *quasi mutato nomine ab omni gente sua pius rex vocabatur.*

Ismerve a legenda és *Gesta* viszonyát, ezt is a XI. századi ősforrásra kell visszavezetnünk.

A megelőző fejezetben a Szent László-kori *Gesta* egyik ismertetőjeleként említettem Vecelin családja s ebből következőleg a Salamon-párti Opos iránti érdeklődését és rokonszenvét. A Képes krónika egyik interpolációja ugyanennek az Oposnak egy, a Budai krónikából hiányzó hőstettét mondja el (175—176. l.). Nehéz volna feltennünk, hogy két egykorú író ugyanazokat a személyeket válassza hőseül. Már pedig akár Opos, akár Vid, akár a többiek szerepét nézzük, ehhez az egészen valószínűtlen feltevéshez kellene folyamodnunk.

A Képes krónika értesít arról is, hogy a hercegek közül az idősebb Leventét illette meg a trón, aminek emléke — persze zavarosan — a *Lengyel-magyar krónika*-ban is fennmaradt.

Képes krónika.

(164. l.) *Andreas . . . putabat de eadem simplicitate dedisse coronam filio suo, sicut sibi Levente dederat. Sed dux [t. i. Bela] pre timore hoc fecerat.*

Lengyel-magyar krónika.

(A legidősebb fiú, Levente, halála után) . . . noluit coronare Belam, sed elegit Petrum juniorem.

¹ A szövegösszehasonlítást lásd 57. l.

² DOMANOVSKY id. m. 43. l.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a *Bécsi Képes krónika XI. századi (1051—1091.) interpolációi* a *Szent László-kori Gesta Ungarorumra* vezethetők vissza, de a *Képes krónika* nem ezt az 1091-ig terjedő ősforrást, hanem annak egy XII. századi folytatását használta, mint 1091-en túl terjedő interpolációi bizonyítják. Ezek a XII. századi, és — Mügelin kivételével — összes krónikáinktól független interpolációk (1091—1152.) pontosan az 1091. évvel kezdődnek, amikor — eddigi eredményeink szerint — a *Gesta* megszakadt. A Szent László-kori *Gesta* időrendben utolsó eseménye a horvát hódítás (1091.), az önálló interpolációk Kaposcsanak betörésével (1091.) kezdődnek, ami miatt László kénytelen volt hódító útját megszakítva hirtelen hazatérni.

Ez a szoros kapcsolat annak bizonyossága, hogy a Szent László-kori *Gestát* talán még Szent László, de mindenesetre Kálmán és II. István korában tovább folytatták. A II. István koráig folytatott *Gestát* dolgozta azután át Kálmán-ellenes tendenciával a II. Béla—II. Géza-kori (1131—1152.) író, bentfelejtve a II. István-kori író több, az ő felfogásával ellentétes megjegyzését.¹

KÉZAI SIMON, a IV. László-kori *Gesta* írója, ezt a forrást nem ismerte. A Szent László-kori *Gestát* ezért királyi jegyző léteére valami rövidebb hivatalos feljegyzésekből egészítette ki. A *Képes krónika* írója azonban valamikép hozzájutott a XII. századi, II. Géza koráig folytatott *Gestához* s abból lényegesen kibővítette főforrását, a IV. László-kori *Gestát*. Az 1051—1091-ig terjedő részben ilyképen, ha nem is teljesen, de mégis rekonstruálta a *Szent László-kori ősforrást*, melyet KÉZAI IV. László-kori *Gestája* e ponton is lényegesen megrövidített.

Eredményként megállapíthatjuk, hogy a *Képes krónika interpolációinak forrása a Szent László-kori Gesta Ungarorumnak II. Géza koráig (1152-ig) folytatott másolata volt*.

* * *

Említettem, hogy MÜGELN HENRIK *németnyelvű krónikája* az 1095—1167. évek történetét interpolálta s ez interpolációk a *Képes krónikáéval* közös forrásra vezethetők vissza. Mivel a *Képes krónika* bővítései 1152-nél megszűnnek, fel kell tennünk, hogy forrása sem terjedt tovább. A II. Géza-kori *Gestát* azonban III. István korában is folytatták és MÜGELN-nek egy ilyen teljesebb példány jutott kezébe. Bennünket itt MÜGELN interpolációi közül csak kettő érdekel. Egyik Gizella királyné és Péter király viszályáról szól az *Altaichi Évkönyvek*-kel egyezően; a másik Szent László horvát hadjáratának történetét egészíti ki azzal, hogy László egészen Spalató, Trau és Zára városáig hatolt s a polgárok kiváltságait megerősítette.² Az eddigi eredmények alapján joggal állíthatjuk, hogy ezeknek a híreknek is a II. Géza, majd III. István koráig folytatott Szent László-kori *Gesta* volt a forrása, melynek írója — tudjuk — közvetlenül használta az *Altaichi Évkönyveket*.

* * *

ANONYMUS *Gestájának* utolsó korhatározó adata tudvalevően I. András korára mutat (XV. cap.: *ad tempora Andree regis*). Sajnos, munkája befejezetlen maradt (*rex Andreas ... timebat ... ut in sequentibus dicitur*) s így közvetlen bizonyítékunk nincs arra, hogy forrása e koron túl terjedt volna. Mindazonáltal ebből épen nem szabad arra következtetnünk, mintha az I. András korával megszakadt volna. ANONYMUS és a XI. századi *Gesta* viszonyáról szólva már kiemeltém, hogy ő a honfoglalás kori események színezésére a *Gesta* későbbi kori részleteit is felhasználta. Mivel ezek a részletek nemcsak ANONYMUS módszerére, hanem közvetlen forrásának korára is világot vetnek, a fontosabbakat a következőkben be is mutatom.

Legtanulságosabb mindenesetre az oláh történetíróktól oly nagyrabecsült XXIV—XXVII. fejezetekben leírt erdélyi hadjárat története, melyben ANONYMUS, nagy szabadossággal használva forrását, a XI. századi *Gesta dunántúli* római pásthorait, kiket vlachoknak is nevez, a korabeli erdélyi oláhokkal azonosította.

ANONYMUS.

(IX. c.) Terram Pannonie ... habitarent Scavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum, quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur.

(XLVI. c.) ... Romani per terram Pannonie habitantes ...

(XLVII. c.) De terra Pannonie (a Dunántúli részről!)

Tuhutum erdélyi hadjárata.

(XXIV.) Tuhutum ... cepisset audire ab incolis bonitatem terre Ultrasilvane, ubi Gelou, quidam Blacus dominium tenebat ... Terram Ultrasilvanam posteritas Tuhutum usque ad tempus S. regis Stephani habuerunt,

Budai krónika.

(24. 1.) Pannonie civitates ... in Apuliam ... dimissis armentis transierunt, Vlachis, qui ipsorum [Romanorum] coloni exstiter ac pastores, remanentibus sponte in Pannonia.

(32. 1.) ... Vlachis, Graecis, Messianis. Teutonicis, Scavis exulibus remanentibus tantum modo in Pannonia, qui Atile serviebant.

[RICARDUS: terra ... tunc pascua Romanorum dicebatur. SPAL. TAMÁS: Pannonia ... dicitur fuisse pascua Romanorum.]

Szent István erdélyi hadjárata.

(41. 1.) Tertius capitaneus Gyula ... habebat pulcerrimam filiam, nomine Zarolth, de cuius pulchritudine

¹ A II. István, II. Béla, II. Géza-kori részek egykorúságának teljes bizonyítását lásd PAULER II. 609. l. DOMANOVSKY: Budai krónika. 55—56.

² DOMANOVSKY. Mügelin. 14. l.

et diucius habuissent, si minor Gyula cum duobus filiis suis Bimá et Bucna christiani esse voluissent...

[V. ö. XXVII. Tuhutum genuit Horcam, Horca... Geulam et Zumbor, Geula duas filias... altera Saroltu et Sarolt fuit mater S. regis Stephani, Zumbor vero genuit minorem Geulam... tempore cuius S. rex Stephanus subjugavit sibi terram Ultrasilvanam et ipsum Geulam vinctum in Hungariam duxit... eo, quod... noluit esse christianus et multa contrarie faciebat... Stephano.]

(XXV.) Terra illa irrigaretur optimis fluviis... et arenis eorum aurum colligerent et aurum terre illius optimum est.

(XXIV. c.) Tuhutum cepisset audire ab incolis bonitatem terre Ultrasilvane... (XXV. c.) misit... Ogmand, ut furtive ambulans praevideret sibi qualitatem et fertilitatem terre Ultrasilvane et quales essent habitatores terre?...

Dum pater Ogmand speculator Tuhutum per circuitum more vulpino bonitatem et fertilitatem terre et habitatores eius inspicisset, ... ultra quam dici potest dilexit et celerrimo curru ad dominum suum reversus est. Qui cum venisset, de bonitate illius terre domino suo multa dixit. Quod terra illa irrigatur optimis fluviis... et ut habitatores illius terre viliores homines essent totius mundi, quia essent Blasii et Sclavi, quia alia arma non haberent, nisi arcum et sagittas et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites et auderent stare contra audaciam Hungarorum, quia a Cumanis et Picensibus multas iniurias paterentur.

(XXVI. c.) Tuhutum... egressus est Ultra Silvas, versus orientem... Geleou vero dux Ultrasilvanus audiens adventum eius, congregavit exercitum suum et cepit velocissimo cursu equitare obviam ei, ut eum per portas Mezesinas prohiberet. Sed Tuhutum uno die silvam pertransiens ad fluvium Almas pervenit, Dux Geleou volebat, quod ibi eos prohiberet cum sagittariis suis.

(XXVII.) Tuhutum divisit exercitum suum in duas partes et partem alteram misit... ut fluvio transito... pugnam ingrederentur... Et pugnatum est inter eos acriter, sed victi sunt milites ducis Geleou et ex eis multi interfecti, plures vero capti. Geleou... cum paucis fugam cepit. Qui cum fugeret... iuxta fluvium Zomus... milites Tuhutum audaci cursu persequentes, ducem... iuxta fluvium Copus¹ interfecerunt.

Nyilvánvaló, hogy az egész oláh hadjárat története nem egyéb a forrásul használt *Gesta Ungarorum* Erdélyt említő honfoglaláskori, Szent István-kori és Salamon-kori részleteiből összeállított költői elbeszélésnél. Még az oláh vezér nevéhez is a kún vezér neve szolgált alapul, ami — úgy látszik — csak a későbbi magyar átírók tollán változott át Gyulává. Az egész elbeszélés történeti alapja az, hogy az ősforrás a Dunántúl lakosai közt említette a rómaiak pásztoraikat, akik vlachoknak is nevezetnek. Ezeket helyezte át ANONYMUS saját kora etnográfiai viszonyaiból következtetve, Erdélybe.²

E jellemző példán kívül még a következő érdekes szövegegyezések tűnnek fel:

ANONYMUS.

Ruthéniai kún háború.

(VIII.) Almus dux et sui milites persequentes Ruthenos et Cumanos... et tona capita Cumanorum Almi ducis milites mactabant tanquam crudas cucurbitas.

¹ *Lapus* helyett?

² Az elbeszélésnek ez a természete vezette KARÁCSONYI JÁNOST arra a feltevésre, mintha ANONYMUS művének e részlete a XIII. század régi másoló betoldása volna. Turul, 1909. 3-4., 9., Erdélyi Irodalmi Szemle. 1924. 196-203. l.

duces provinciales diutius loquebantur, quam Geysa dux... transduxit in uxorem legitimam.

...per S. Stephanum regem in Pannoniam est deductus, non tamen iste Gyula capitaneus, sed ab illo tertius. (61. l.) Geysa genuit ex Sarolt Stephanum.

(90. l.)... Magnates Viska, Bua et Buhna...

(65. l.) B. Stephanus... bellum gessit contra proavunculum suum, nomine Gyula, qui tunc temporis totius Transilvani regni gubernacula possidebat. Anno itaque 1002. cepit Gyulam ducem cum uxore et duobus filiis suis et in Hungariam transmisit, ... quia nec ad fidem Christi conversus est, nec ab inferenda Hungaris injuria conquivit... regnum eius Hungarie adiunxit... Erdeel quod irrigatur plurimis fluviis in quorum arenis aurum colligitur et aurum terre illius optimum est.

Honfoglalás.

(37. l.) In Erdeel igitur cum quieverunt... audientes terre utilitatem de inhabitatoribus et quod optimus fluviis est Danubius, terraque melior in mundo non esset partibus illis... miserunt nuncium, nomine Kusid... ut iret et totam terram conspiceret. Cumque ergo Kusid venisset in medium Hungarie... vidit locum amoenum, ac circumquaque terram bonam et fertilem, fluvium bonum et pratosum, placuit ei...

(38. l.)... ad suos reversus est. Cumque narrasset omnia, que audiret et viderat, valde placuit eis... bene cognoverunt, quod terra optima sit...

[V. ö. fentebb a Pannónia lakosairól írt részekben.]

... Vlachi et Sclavi...

[Képes krónika 208. l. II. István eseh hadjáratáról:]

Mittat rex sagittarios... Bissenii atque Siculi vilisimi...]

Kertési csata (1068).

(127. l.) Cuni a superiore parte Mezes... irrupuerunt...

(128. l.) Gyule ducis Cumanorum... nullos enim credebatur esse, qui cum eis congregari auderent.

(133. l.) post adventum Cumanorum Bissenii... venientes...

(127. l.) Cuni... per amnem Lapus et fluentia Zomus transeuntes, remeabant.

Rex Salomon et dux Geysa cum Ladislao collecto exercitu festinantissime accelerarunt et per portam Mezes transeuntes... Equitaverunt illuc usque properantes.

(128. l.) Quod cum vidisset princeps... Oslu, qui fuit serviens Gyule ducis Cumanorum... Pagani iam collocati fuerant, ex quibus fortiores et audaciores sagittarii... Ceperunt itaque... in turmas regis et ducis deservire.

(129. l.) Pagani vero... miserabiliter fugiebant, quos Hungari celerius persequentes... gladios suos in sanguinibus Cumanorum inebriaverunt.

Budai krónika.

Kertési csata. (1068.)

(129. l.) Dux Geysa... et Ladislaus... [et] Hungari [Cumanos] celerius persequentes... Capita quippe Cumanorum noviter rasa, tanquam cucurbitas, ad maturitatem nondum bene perductas, gladium ictibus disciderunt.

Zsolt-kori besenyő-letelezés.

(LVII.) *Dux vero Zolta ... in eodem confinio ultra lutum Musum collocavit Bissenos non paucos habitare pro defensione regni sui, ut ne aliquando in posterum furi-bundi Theotonici ... fines Hungarorum devastare possent.*

Szalán leggyűztese és a bolgár háború.

(XLI.) *Dux vero Arpad et sui nobiles hinc egressi venerunt usque ad portum Zolowaman ... Tunc inito con-silio constituerunt, quod exercitum mitterent ... contra Albam Bulgarie ... equitantes transnavigaverunt Danubium ... in loco ubi fluvius Zoua descendit ... et inde contra Albam Bulgarie civitatem equitare ceperunt.*

Et interfecti sunt de Grecis et Bulgariis plurimi ... Videns dux Bulgarie suos deficere in bello, fuga lapsus pro defensione vite Albam civitatem ingressus est.

Et omnes captivos Bulgarorum et Grecorum ante se duci fecerunt quos ferro ligatos duci Arpad remiserunt in Hungariam.

(XLII.) *Secunda autem die dux Bulgarie misit nuncios suos cum diversis donis ad Lelu et Bulsuu et Botond et deprecans eos, ut paci faveant.*

Glad elleni hadjárat.

(XLIV.) ... venit obviam eis Glad ... dux cum magno exercitu ... adiutorio Cumanorum, Bulgarorum et Bla-corum.

Et in eodem bello mortui sunt duo duces Cuma-norum ... et ipse Glad dux eorum fuga lapsus evasit, sed omnes exercitus eius liquefacti tamquam cera a facie ignis in ore gladii consumpti sunt.

Bors szarvasa.

(XXXIV.) *Borsu cum milibus ... cum equitarent iuxta fluvium Gron, cervus fuga lapsus, ante eos ... ascen-dit, quem Borsu ... persecutus ictibus sagittarum inter-fecit ... et cum montes illos circumaspexisset, in memo-riam duxit, ut ibi castrum construeret.*

Az egyezésekből nyilvánvaló, hogy a krónikák és ANONYMUS közös forrása legalább is Szent László koráig terjedt, mert ANONYMUS annak királykori és kiváltképpen Salamon, I. Géza és Szent László-kori részleteit forrásul használta. A következőkben még néhány oly részletet mutatok be, melyekből kiderül, hogy ANONYMUS forrása nem maga a *Gesta*, hanem annak egyik XII. század folytatása volt.

ANONYMUS

(L.) *Transactis autem quibusdam diebus ... miserunt exercitum contra Menu-Morout ducem Byhoriensem. Qui egressi ... equitantes per sabulum et fluvium Thyscie in portu Beuldu transnavigaverunt ...*

(LI.) *De duce Menu-Morout. ... contra castrum Byhor equitare ceperunt et castra metati sunt iuxta fluvium Iouzas.*

(XXVIII.) *De duce Menu-Morout. Et deinde egressi descenderunt iuxta fluvium, nomine Humusouer ... ad Thysciam pervenerunt et ... transnavigantes ...*

(XXVII.) ... *divisit exercitum suum in duas partes ...*

(VIII.) *Regnum Rutenorum subjugare ... dux de Kyeu ... duces Cumanorum in adiutorium postulavit ... Tunc hi venerunt ...*

I. Géza-kori besenyő-letelezés.

(154. l.) *Eo tempore Bissenii rogaverunt regem Geysam, ut si eos libertati donaret, ipsi insultus regis Salomonis omnino cohercerent ita, quod nec auderet exire de Musum et Poson ad depredandam Hungariam. Rex Geysa se peti-cioni eorum condescensurum permisit ... Bissenii itaque cum principe eorum Zolta nomine equitaverunt super Salomonem ... in stagnum Ferteu submersis ...*

Bolgár-Fehérvár ostroma. (1071.)

(133. l.) *Rex autem et dux ... collectis exercitibus, convenerunt in Zalon-Kemen, ubi consilio deliberante decre-verunt Albam obsideri oportere et expugnari. Inde castra moventes, descenderunt circa flumen Zava in directo Nandur-Feyrcar.*

(134. l.) *Victi sunt autem Greci ... Fugientibus Grecis et Bulgariis transierunt Hungari et terminos Bulgari-orum occupaverunt.*

Princeps Bessenorum ... fugiendo manus Hungarorum vix evasit ... Regi autem et ducibus ... ceperunt Hun-gari presentare captos Bessenos ...

(139. l.) *Interea imperator Grecorum ... misit ad Geysam nuncios ad firmandam pacem et amicitiam.*

Szent László és Kutesk harca. (1085.)

(165. l.) *Salamon adiit ducem Cunorum, qui voca-batur Cutesk ... si ille in auxilium eius super Ladislaum veniret. Dux Cutesk ... cum magna multitudine Cunorum invadens Hungariam ... Quo audito rex Ladislaus irruit super eos et contriti sunt a facie eius, cecideruntque in ore gladii multa millia Cunorum. Rex autem Salamon et Cutesk ... fugientes evaserunt.*

Mosoni csata. (1074.)

(155. l.) *Bessenii fugierunt a facie Salomonis, sicut cera a facie ignis.*

Szent László csodaszarvasa.

(152. l.) *Geysa rex ... cum fratre Ladislao starent iuxta Vaciam ... apparuit eis cervus ... cepitque fugere coram eis ... dum milites sagittarent, proiecit se in Danu-bium et eum ultro non viderunt ... ibi locum demon-stravit, ut hic ecclesiam edificemus.*

Képes krónika.

Szent László 1091. kún hadjárata.

(196. l.) *Quidam de Chunis nomine Copulch cum valida manu intravit in Hungariam ut debellaret. Qui depopulata terra Ultrasilvana transiens venit ad Byhor et circa flumen Umsoer aliquantibus diebus permoratus est. Deinde transiens Tysciam in Thocoyd, exercitum suum in tria agmina divisit. Duo agmina versus sabulum vastare propo-suit, unum vero circa Tysciam debellare dimisit.*

Kálmán 1099. orosz hadjárata.

(202. l.) *Rex invasit Rusciam, eo quod Kuni per consilium eorum intraverunt ...*

Plurimi autem Kuni cum Mircode cum precibus vene-rant in auxilium Rutenorum.

Nevezetes, hogy mindkét leírásban *cervus* van, a Hún-krónika JORDANES hatását bizonyító *cerva*-jával szemben.

(IX.) duces Ruthenorum rogaverunt Almus ducem...
ut pacem faceret cum eis...

(X.) Dux Almus... petitioni ducis Ruthenorum satisfaciens pacem cum eis fecerunt.

Tunc duces Ruthenorum... filios suos in obsides dederunt...

Ruteni... rogaverunt regis clemenciam et promiserunt regi fidelitatem in omnibus. Quos rex... suscepit.

II. István 1127. hadjárata.

(XLIV.) Zuardu et Cadusa cum omni exercitu... transnavigaverunt... et timor eorum irruerat super omnes homines illius terre... Legatos miserunt ad ducem Arpad, ut licentiam eis daret in Greciam eundi...

(XLV.) aquam Danubii transnavigaverunt et castrum Borons ceperunt, deinde ad castrum Scereducy iverunt. Audientes hoc cives Bulgarorum et Macedonum timerunt valde a facie eorum...

(XX.) Omnes habitatores timebant eos...

(210. l.) Rex... collecto exercitu invasit partes Grece [Brundisium,¹ et Scardicum nec non et Nys]² aliasque civitates Grecorum igne et gladio devastavit. Et cecidit timor super omnes civitates provincie illius. Timebantque omnes reges Stephanum regem, tamquam ictum fulminis.

A Képes krónika szövegében fennmaradt XII. századi forrás értelmi és betűszerinti hatása nyilvánvaló, de a II. Géza-kori Kálmán-ellenes interpolációknak már semmi hatása sem mutatható ki. Az utolsó korhatározó adat 1127-ből való, amiből következik, hogy ANONYMUS a DOMANOVSKY által kimutatott Kálmán és II. István-kori forrást, vagyis a Szent László-kori Gesta Ungarorum II. István-kori folytatását használta forrásgul.

¹ Nyilvánvaló hiba Borons helyett.

² Csak az Acephalus-kódexben.

X. A II. ISTVÁNKORI FOLYTATÁS ÉS A POZSONYI ÉVKÖNYVEK.

A legrégibb korunkra jutott magyar történelmi mű, a felfedezés helyéről elnevezett *Pozsonyi Évkönyvek* (vagy *Pozsonyi kis krónika*), a PRAY-kódex néven ismert XII. századi (1192—1195) misekönyvben maradt fenn.¹

Az Évkönyvek adatai 997-től 1203-ig terjednek. Az 1192. év utáni szűkszavú adatok azonban utólagos bejegyzések, melyekből az Évkönyvek provenienciájára következtetések nem vonhatók. A 997—1177. (a kódexben 1187.)² évig terjedő évkönyvi feljegyzések *három különálló forrásra* vezethetők vissza, melyeknek adatait az 1192. évi másoló fűzte egybe.

A 997—1060-ig terjedő rész független minden más ismert forrástól. Az író a magyar királyok epochális évein kívül a világi történetből csak III. Henrik császár két magyarországi hadjáratát (1051., 1052.) és halálát (1056 helyett tévesen: 1055)³, Salamon magyar király születését (1053.) és koronázását (1057.) jegyezte fel. Szt István koronázását az 1000. évre teszi a pannonthalmi alapítólevéllel egyezően. Ezenkívül említi Benedek pápa halálát (1024.), Gellért (1030.) és Mór (1036.) püspökké szentelését, Bonipert pécsi püspök halálát (1042.), Gellért és Modest püspökök megöletését (1047.), a benedekrendi (zalavári) Szent Adorján-egyháznak (1019.) és (pécsváradi) Szent Benedek-monostornak felszentelését (1038.). Szent Gellértről és Szent Mórról tudjuk, hogy benedekrendi szerzetesek voltak, amaz Bakonybélien élt püspöki elhivatásáig, ez pannonthalmi apát. István koronázásának — más forrásokkal szemben s a pannonthalmi alapítólevéllel egyezően — 1000-ben történt megállapítása is Pannonthalmára mutat, akár a hiteles oklevelet tekintjük az Évkönyvek, akár az Évkönyveket a koholt vagy interpolált oklevél forrásának. A dátumok helyességét más források igazolják, csupán Henrik császár halála évét tette az író — vagy inkább a másoló — egy évvel korábbi időre. Ennyi jel mindenesetre elég annak biztos megállapítására, hogy az 1060-ig terjedő adatok, az 1019-től 1060-ig egykorúan írt *szentbenedekrendi* — s minden valószínűség szerint pannonthalmi — évkönyvekből valók. A Pozsonyi Évkönyvek 1060-ig terjedő részében tehát a legrégibb magyar történelmi művet, a **Pannonthalmi Évkönyvek**-et, kell tisztelnünk.⁴

A következő 1068—1127-ig terjedő részben már semminő rendi és helyi vonatkozást nem találunk. Ezzel szemben — mint MARCZALI és KAINDL is kiemelték — itt határozottan felismerhető a feljegyzések közeli rokonsága a Képes krónikával. A tárgy fontossága megkívánja, hogy az összes feljegyzéseket közöljük, [zárójelbe foglalva] a bennük említett események helyes dátumát.

Pozsonyi Évkönyvek.⁵

1068. *Civitas Bulgarorum a rege Salomono capitur*, rursumque ab isdem *Bulgaris et Grecis dolo recipitur*. [1071.]

1071. *Salomon rex cum duce Magno Geyza Ungarorum exercitum debellat*, atque *populi in captivitatem reducuntur* et *Bessenorum exercitus percutitur*. [1071.]

Képes krónika.

(173—176. l.) *Bisseni per Albam Bulgariae venientes... non modicam gentem captivorum... abduxerunt*. Exiit [*Salomone*] *edictum a rege et duce, ut exercitus Hungarorum... transiret in Bulgariam... Fugientibus Grecis et Bulgaris... terminos Bulgarorum occupaverunt*.

¹ A kódex keletkezési korára, történetére lásd RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN alapos tanulmányát. Pannonthalmi Rend története. I. 439—470. l. Az évkönyvekről WATTENBACH: *Chronicon Posoniense*. Archiv. f. ö. G. XLII. 495—506. l. MARCZALI id. m. 81—83. l. KAINDL id. m. V. 1—21. l. V. ö. még STEINACKER bírálata. Mittheilungen d. Inst. f. ö. G. XXIV. 140. l. Kiadva WATTENBACH-nál id. h. és FLORIANUS III. 208—213. l.

² Az 1162—1177. évi eseményeket a kódex másolója tévesen, de következetesen 1172—1187. évekhez jegyzi fel. A következőkben mindig a forrásban feltételezhető helyesebb évszámot idézem.

³ Ez nyilván a másoló hibája.

⁴ V. ö. ERDÉLYI LÁSZLÓ idevágó helyes megállapításait. Pannonthalmi Rendt. I. 103—104. Mórról: 113—115. l.

⁵ FLORIANUS. III. 209—210. l.

1072. *Salomon rex Bulgarense regnum invasit.* [1072.]
 1074. *Inter regem Salomonem et ducem Magnum gravis discordia oritur et Salomon regno privetur.* [1074.]

1075. *Magnus rex coronatur.* [1074.]

1076. *Magnus rex obiit et frater eius Ladislaus in regem elevatur.* [1077.]

1081. *Ladislaus rex et Salomon frater eius pacem fecerunt et crux Domini fulgure percussa est.* [1080.]

1083. *In carcere missus et dominus rex Stephanus, et Henricus filius eius et Gerardus episcopus revelantur et Salomon rex fugit.*

1097. *Ladislaus rex obiit et frater eius Lampertus dux, quibus Colomannus et frater eius Almus succedunt in regnum.* [1095.]

1098. *Colomannus rex coronatur et frater eius Almus diadema induitur.* [1095.]

1100. *Cupanus episcopus interficitur a Chumis et Laurentius episcopus obiit.* [1099.]

1108. *Colomannus rex accepit civitatem Zader.* [1105.]

1114. *Laurencius archiepiscopus obiit. Almus dux cum rege pacificatus est.*

1117. *Almus dux et Bela filius eius obsecantur et Colomannus rex mortuus est et filius eius Stephanus in regem elevatur et coronatur.* [1115. és 1116.]

1127. *Stephanus rex accepit civitatem Nis.*

... Greci oraverunt Bissenos... ut venirent in adiutorium... Bessi... fraudulentibus verbis eorum seducti... venerunt... Hic autem insultus Bessorum... superavit, plurimis eorumdem... prostratis, residuis in captivitate subactis... Regi autem et ducibus... ceperunt Hungari presentare captivos... Hungari ergo capta civitate... tulerunt... thesaurum. In cuius particione orta est discordia inter regem et ducem.

(186. l.) *Salomon... qui tantis bonis a Deo privatus fuerat.*

(187. l.) *Tunc Geysa dux Magnus compellentibus Hungaris coronam regni suscepit.*

(192. l.) *Audita morte regis Magni... fratrem eius Ladislaum... ad regni gubernaculum elegerunt.*

(194. l.) *Ladislaus... quarto anno regni sui pacificatus est Salomone, donans ei stipendia... Salomon cepit fremebundus estuanti animo machinari dolos in perniciem... Ladislai. Sed incidit in foveam, quam fecit. Eodem etiam anno crux Domini, que Albe constituta fuerat, percussa est fulgure. Rex autem... Salomonem... retrusit in carcerem... Et quamvis in carcere... Sed postmodum Salomon rex dimissus de carcere, in elevatione corporis S. regis Stephani et Emerici... astitit regis paucis diebus et tandem fugiens adiit ducem Cunorum...*

(200. l.) *Colomanus... coronatus est et duci Almus ducatum plenarie concessit.*

(202. l.) *Kuni... interfecerunt eum et... similiter episcopos Kuppan et Laurencium... occiderunt. [A hadjárat után:] Rex... genuit Ladislaum et Stephanum A. D. MCI.*

(203. l.) *Cumque rex esset it Dalmacia in civitate Zadar et cogitaret civitatem succendere.*

(205. l.) *A. D. MCXIII-o imperator propter ducem Almus movit exercitum, ut... pacem formaret... Post hoc rex reduxit ducem Almus ad pacem. Confirmata autem pace, tandem rex cepit ducem et filium eius Bela infantulum et obsecavit eos. [A. D. MCXIV. migravit ex hoc seculo...]¹ Stephanum filium in regem coronaverunt.*

(210. l.) *Stephanus... rex invasit partes Grecie [Brundisium et Scardicum et Nys]² atque alias civitates devastavit.*

Az első, amit megállapíthatunk, a kronológia pontatlansága. Szemben a *Pannonhalmi Évkönyvek* 1060-ig terjedő pontos dátumaival, itt az uralkodók epochális évei csak hozzávetőlegesen vannak megállapítva (1075., 1076., 1097., 1117. a helyes 1074., 1077., 1095. és 1116. helyett). Salamon trónra-leptéről nincs feljegyzés (1063.). II. István halála, II. Béla évei és II. Géza trónraléptének dátuma teljesen hiányzik s ugyanez a kronológiai pontatlanság jellemzi az összes adatokat.³ A nádorfehérvári ostrom és bulgáriai hadjárat elbeszélésének zavarossága (1068—1074.), sőt az 1071. évvel egyenesen érthetlensége (Salamon és Magnus a magyarokat győzik le, foglyokat ejtenek és a besenyőket verik le!) már nemcsak az évszámok teljes önkényességét bizonyítja, hanem azt is, hogy az évkönyvíró itt a bővebb szöveget kivonatolta. Még inkább kitűnik ez az 1081. és 1083. évi feljegyzésekből, melyekben a Képes krónika megfelelő helyének értelmét teljesen összezavarta a kivonatoló. Salamont megtette László testvérének és börtönbe küldi éppen a kanonizáció alkalmával, amikor kiszabadult. Az 1083. évi feljegyzés egészen értelmetlen. Az 1098. évnél is elárulja magát a III. Béla-kori kivonatoló, midőn Álmost „diadema indutus”-nak mondja, holott épen III. Béla hozta szokásba a trónörökös megkoronázását.

Az összehasonlításból kiderül, hogy a Képes krónika interpolációival rokon⁴ 1068—1083. évi adatok s ebből következőleg a Gellért elevációjára (1083.) vonatkozó önálló adat (v. ö. *Gellért-legendá*)⁵ is a *Szent László-kori Gestá*-ból, az 1097—1127. évi adatok pedig — a Lampert herceg (1097.) és Lőrinc érsek (1114.) halálára vonatkozó önálló adatokkal együtt — ennek *II. István-kori folytatásából*, (v. ö. fentebb a IX. fejezetet) kivonatoltattak. A *II. Géza-kori* író Kálmán-ellenes interpolációit és folytatását — akárcsak

¹ Ez a rész a IV. László-kori Gestából való. V. ö. B. 182. l.

² E részt csak az *Acephalus*-kódex tartotta fenn, a Képes krónika másolója kifejejtette.

³ PAULER id. m. I. 461. l.

⁴ Az 1068—1083. közti adatok nagyrésze a *Budai krónika*-val is egyezik, de a székesfehérvári keresztről szóló adat kétségtelenné teszi, hogy az Évkönyvek írója a *Képes krónika*-ban fenntartott XII. századi forrást kivonatolta.

⁵ ENDLICHER 233. l.

ANONYMUS — az Évkönyvek írója sem ismerte. Kálmán és II. István koránál nincs nyoma ezek használatának. Az 1127 és 1143. évek közt pedig mindennemű feljegyzés hiányzik.

Az 1192. évi író a *Pannonhalmi Évkönyvek* 1060-ig terjedő adatait maga egészítette ki a Gestából az 1097—1127. évi adatokkal s az események pontos dátumát a krónika egymásutánjából következtetve, önkényesen állapította meg.¹

Az **1143—1177** (a kódexben 1187) évi feljegyzéseket — két adat kivételével, melyekre még visszatérünk — ugyanaz a kronológiai pontatlanság jellemzi, mint a megelőző részt. II. Géza ausztriai hadjáratának (1146 helyett 1145.), III. Béla trónraléptének (1172 helyett 1175.), Géza herceg szökésének (1175 helyett 1176.) dátuma téves. Az 1172., 1173., 1175., 1176., 1177. évi (a kódexben tévesen 1182—1187. évi) feljegyzések nyilvánvalóan egy II. Géza trónraléptétől III. Béla első évéig (1177-ig) terjedő összefüggő elbeszélésből választottak szét. Biztos jele ennek 1175. évnél a „*Bela frater eius*“, ami nyilvánvalóan az évkönyvkészítő által kihagyott, III. István haláláról szóló mondatra utal. E feljegyzésekhez tartozik a II. Géza osztrák hadjáratát említő adat is (1145.). Határozott forrást nem tudunk megjelölni, de minden valószínűség szerint a II. Géza és III. Béla-kori eseményeknek valamely szűkszavú, helyi jellegű feljegyzésével állunk szemben. Évkönyvjellegű feljegyzést csak kettőt találunk. Egyik a más forrásainkból ismeretlen *Cumperdinus comes* haláláról (1176 vagy 1186?), a másik a széplaki *bencés-monostornak*² Martirius egri püspök által történt felszenteléséről (1143.) szól. Ismerve az 1060-ig terjedő évkönyvek benedek-rendi származását és az 1068—1127. és 1162—1177. évi adatok természetét, a széplaki monostor alapításának feljegyzési helyét is ugyanott — Pannonhalmán — kell keresnünk, honnét az első adatok származnak. Megerősíti ezt az a kétségtelenül bizonyított tény, hogy az Évkönyveket tartalmazó kötet a XIII. század elején a pannonhalmi apátság deákii (Pozsony vm.) fiókegyházának tulajdonában volt.³ Minden jel arra mutat, hogy a *Pozsonyi Évkönyveket* 1192. és 1195. közt Pannonhalmán állították össze az említett forrásokból. Ez az eredmény pontosan fedi R. PRIKKEL-nek az egész kódex keletkezési körülményeire más úton nyert megállapításait. Az egyetlen nehézség, ami itt felmerülhet az 1203. évnél az Évkönyvben és a husvéti táblán is feljegyzett adat a boldvamenti Keresztelő Szent János monostor égéséről. Ez alapon WATTENBACH s utána KAINDL Jászó Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt premontrei monostorában keresik a kódex s vele az évkönyvek XIII. század elejei tulajdonosát. E feltevésnek ellene mond az egész kódex bencés karaktere. Az 1203. évi tűzvész feljegyzését, amennyiben Jászóra⁴ és nem, mint valószínűnek látszik, az elenyészett boldvai bencés-monostorra⁵ vonatkozik, esetleges személyes tapasztalaton alapuló feljegyzésnek kell minősítenünk, mely nem döntheti meg a benedekrendi és pannonhalmi provenienciát bizonyító összetett bizonyítékok erejét. A XII. századi adatok északkelet-magyarországi eredetét⁶ egyébként a II. Géza osztrák hadjáratára és Géza herceg ausztriai, majd csehországi menekülésére vonatkozó adatok is valószínűtlenné teszik.

A krónikák viszonya szempontjából fontos, hogy a Pozsonyi Évkönyvek XII. századvégi írója az 1068—1127-ig terjedő időre a **II. István koráig folytatott Szent László-kori Gestát** használta forrásul s adatai ugyanott (1127-nél) szakadnak meg, ahol ANONYMUS-éi.

¹ Ezzel persze megdől KAINDL labilis feltevése az Évkönyvek székesfehérvári szerkesztéséről.

² Pannonh. Rend t. XII/B. 370—377. l.

³ V. ö. R. PRIKKEL bizonyítását id. h.

⁴ Ez volna Jászó első említése forrásainkban.

⁵ Pannonh. Rend tört. XII/B. 377. l.

⁶ V. ö. WATTENBACH és KAINDL.

XI. A SZENT LÁSZLÓ-KORI GESTA UNGARORUM FORRÁSAI.

ANONYMUS forrásairól szólva, már kiemelttem, hogy REGINO *krónikáját* nem közvetlenül, hanem a XI. századi ősforrás közvetítésével használta. A régebbi német kutatók, illetőleg KAINDL felfogásával¹ szemben sikraszálló ZEISSBERG,² MARCZALI,³ PAULER,⁴ HEINEMANN⁵ és DOMANOVSKY⁶ beható kritikai vizsgálatai után nem lehet kétségünk afelől, hogy ANONYMUS, KÉZAI és a bővebb krónikáknak REGINO-ra és az *Altaichi Évkönyvek*-re visszavezethető adatai kivétel nélkül ezek közös ősforrásából — eddigi eredményeink szerint a XI. századi *Gesta Ungarorum*-ból — származnak. Az irodalomban alapos megvitatás tárgyává tett kérdés részletes tárgyalását és az összehasonlító szövegközléseket — az említett tanulmányokra hivatkozva — mellőzőm. A következőkben csupán néhány, az eddigi kutatás által mellőzött körülményre hívom fel a figyelmet.

1. REGINO KRÓNIKÁJA.⁷

A XI. századi *Gesta* írója a scythiai kijövetel időpontjának meghatározásában tudvalevőleg REGINO évmeghatározását követi, szószerint is tartva magát forrásához, melyet — ehelyütt — *Krónikás évkönyv* néven meg is nevezett.

ANONYMUS.

(VII. c.) Anno Dominice incarnationis DCCCLXXXIII, sicut in *Annalibus Cronicis continetur*, egressi sunt de Scithia.

Zágrábi krónika.

Anno ab incarnatione Domini DCCCLXXXVIII....
(B.: 888).⁸

REGINO.

Anno Dominice incarnationis DCCCLXXXVIII.... a Seythicis regnis... egressa est.

REGINO krónikájára kell visszavezetnünk az ANONYMUS III. fejezetét bevezető évszámot is. REGINO műve első — Nagy Károly haláláig terjedő — részét befejezve, mondja: *Haec, que supra expressa sunt, in quodam libello reperi... cetera, quae sequuntur, meae studio descripta sunt, prout in Chronicarum libris adnotata inveni...* s ezután a **818. évvel** kezdi saját művét:

ANONYMUS.

(III. c.) Anno Dominice incarnationis DCCCXVIII. Ugek... erat nobilissimus dux...

REGINO.

Anno Dominice incarnationis DCCCXVIII. Bernhardus...

Az önkényes **819. évszám** kétségtelenül REGINO hatása alatt került ANONYMUS forrásába. Annál inkább feltehető ez, mert az évszám ott egyáltalában nincs helyén s nem is állapítható meg, Ugek házasságára vagy Álmos születésére vonatkozik-e?

¹ Legutóbb RADEMACHER: Zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen. (Forschungen zur deutschen Gesch. XXV. 1885. 382—406. l.). KAINDL id. m. VII—IX.

² Zur Kritik der Annalen von Altaich. (Zschr. für österr. Gymnasialwesen. 1875. 497—504. l.)

³ Id. m. 41—44. l.

⁴ A m. nemz. tört. Szent Istvánig. 206., 214—230. l.

⁵ Zur Kritik ungar. Geschichtsquellen. (Neues Archiv f. GK. XIII. 63—74. l.)

⁶ KÉZAI krónikája. 76—77., 87—94., 98—104., 169—178. l.

⁷ MG. SS. I. 566—629. l. MOLINIER: Les sources de l'hist. de France. I. 272—273. V. LXIV—LXV. l. WATTENBACH: Deutschl. Quellen. 6. Aufl. I. 257—262. l.

⁸ Arra nézve, hogy ANONYMUS 884. és a többi krónikák 888. évszáma az eredeti 889-ből romlott, v. ö. DOMANOVSKY id. m. 76. l. A *krónikás évkönyvekre* (in *annalibus cronicis*) való hivatkozás nem származhatik ANONYMUS-tól, mint SEBESTYÉN (A honf. mondái. I. 209.) és KAINDL (VII. 45.) felteszik. Az ő forrásai közt nem is volt ilytermészetű munka. Viszont a XI. századi író által használt REGINO-ra és az *Altaichi évkönyvek*-re kitűnően illik e meghatározás. Ezért az ősforrásra kell a hivatkozást visszavezetnünk.

Ugyancsak REGINO elbeszélése az alapja krónikáinkban a húnok Seythiából való kijövetelével és Attila első említésével kapcsolatos 328. évszámnak. REGINO ugyanis a 327. évi események után szól a húnok és gótok harcáról. Ezt az évszámot említette a *Gesta Attila* neve mellett, amit azután ANONYMUS más olvasmányai alapján a helyesebb 451. évre módosított.

REGINO-ból vette át a XI. századi *Gesta*-író Seythia leírását, melyet azután ANONYMUS a JUSTINUS-*kiwonatból*, KÉZAI pedig OROSZUS-ból és ISIDORUS-ból bővített.¹ REGINO-t és continuatorát követi a kalandozások leírásában is.² Ennek évkönyvszerű tárgyalásával szemben azonban a XI. századi magyar író összefüggő előadásba öntötte a kalandozások történetét. REGINO fix évszámait mellőzve, több év hadieseményeit összefoglalta egy-egy nagyobb hadjáratra s mindegyiknek élén feltüntette a megelőző hadjárat óta eltelt időt (X annis repausantes, XVI annis immobiliter in Hungaria permanserunt). A korunkra jutott krónikákban ez a kronológia nagyon zavaros, mert KÉZAI az ősforrás szövegén változtatva, ott külön említett kalandozásokat is összevont. Legszembetűnőbb e tekintetben a 913. évi innmenti vereség s ezt követő 915., 917. évi hadjáratok és a 955. évi lechmezei (augsburgi) vereség teljes összeolvadása egy hadjáratra (Budai krónika 56—58. l.), noha ANONYMUS még helyesen külön említi a Konrád-kori innmenti (LV. cap.) és az Ottó-kori augsburgi vereséget (LVI. cap.). Ugyancsak ebbe az egy nagy hadjáratba olvadt be az ANONYMUS-nál még megkülönböztethetően a lechmezei 955. évi csata közvetlen előzményeképpen előadott hadjáratok (REGINO 932—954.) története. KÉZAI itt a Hún-krónikához is forrásul használt VITERBÓI GOTFRID hatása alatt változtatta meg az eredeti forrás szövegét. Ettől vette az Augsburgra, a Lech folyóra Sueviára és Ulrik augsburgi püspökre vonatkozó adatait.³ Ez összeolvasztás következtében azonban fel forgatta a XI. századi forrás időrendjét is, bár az évmeghatározásokat, melyek közül egyet a Hún-krónikában helyezett el (Budai krónika 25. l.: V. annis requievit), megtartotta. Ha tehát az ősforrás kronológiáját vizsgáljuk, ANONYMUS kronológiájából kell kiindulnunk. Mivel azonban ő — sajnos — az időmeghatározásokat egynek kivételével elhagyta, e tekintetben a bővebb krónikákból kell kiegészítenünk.

REGINO.

A. 889. ... *Pannoniorum solitudines pererrantes Carantanorum, Marahensium et Vulgarum fines irrupunt* ...

A. 894. ... *Marahensium* ... regnum ... depopulantibus ...

A. 901. *Langobardorum fines* ... *Lindvardus episcopus Vercellensis ecclesie* ... *Stephanus frater Waldonis*.

907. *Bavarii* ... prostrati ...
908. ... *Saxoniam et Turingiam* ...
909. ... *Alamanniam* ...
910. *Franci in confinio Bavarie et Francie* ... (924. *Francos orientales* ...) ...
A. 912. ... *Franciam et Turingiam* ...

913. ... *iuxta In fluvium a Bavaris et Alamannis occisi sunt* ...
915. ... *totam Alamanniam, Turingiam et Saxoniam usque ad Fuldam* ...

A. 917. ... *Alamanniam*, ... *Alsatiam et usque ad fines Lothariensis regni* ... *Erchanger et Berchtold decollantur* ...

926. ... *totam Franciam, Alsatiam, Galliam et Alamanniam* ...

ANONYMUS.

(VII. c.) A. 889. (tévesen: 884.) egressi ... (XII. c.) in terram *Pannonie* ... (XIV. c.) usque ad *confinium Bulgarorum* ...

(I. c.) *Pannoniorum regna* vastaverunt ... et *Carinthiorum, Moroniensium fines* irruerunt ...

(LIII. c.) ... in *marchiam Lombardie* ... *Lutvardus episcopus Vercellensis ecclesie* ... *Stephanus frater Waldonis*.

[V. ö. alább a 932. évnél: ... *Bavariam, Alemanniam, Saxoniam, atque Turingiam* ...]
(LIV. c.) ... *Lothorigiam et Alemanniam* ... *Francos orientales in confinio Franconie et Bavarie*.

(LV. c.) Postea vero anno V., regnante Conrado imperatore ... partes *Alemannie* ... *Bavarorum et Alemannorum* fraudibus ... *iuxta fluvium Hin* ... *occiduntur* ... Totum *Bavariam, Saxoniam et regnum Lothariense* ... *Erchangerum atque Bertholdum* ... *decollaverunt* ... Hinc egressi ... *Franciam et Galliam* ...

Budai krónika.

(36. l.) A. 889. (Z.) *ingressi* ... *Pannoniam* ...

(54. l.) ... *Moraviam* ... *spoliaverunt*. Exinde ... I. anno *quieverunt*. Post hec *Corinthiam* ... *adeuntes* ... *spoliata reversi sunt* ...

Hungari immobiles III. annis ad nullas partes *perrexerunt*. Anno quarto *Bulgarum* invaserunt ...

(54. l.) per VI. annos arma meliorare curaverunt. Anno deinde septimo ... (a morva hadjárat előtt).

(55. l.) ... in *marchiam Longobardie* ... *Luthar Vercelline civitatis episcopum* ...

... X. annis *repausantes* ... *Saxoniam, Turingiam, Sueviam, Francosque orientales* ... in *confiniis Bavarie* ... *Almanorum exercitus* ...

[(Hún-krónika 25. l.) ... V. annis *requievit* ...]

(56. l.) regnante Conrado primo ... *Almanus et Italicus exercitus* ... (V. ö. folytatását a 955. évnél.)

(57. l.) *monasterium de Vulda combussere* ... [Rhenó transpassato.]

(58. l.) *Lotoringensem ducatum* ... *Ekkhardum et Pertoldum* ... *decollarunt*. Inde vero *Galliam* ... *Metense, Trevirense et Aquisgranense territoria* ...

¹ V. ö. VI. és VII. fejezet.

² Lásd az egyező helyek pontos összeállítását, DOMANOVSKÝ: Kézai. 88—93. l. és a fentebb id. műveket.

³ MG. SS. XXII. 232. és 234. l. és Budai kr. 56—57. l. A Lech folyó nevét a XI. századi ősforrás (v. ö. ANONYMUS) nem vette át REGINO-tól. V. ö. fentebb a VIII. fejezetben.

932. ... per orientales Francos et Alamanniam ... iuxta Wormatiam Rheno transito ... Galliam ... Italiam.

A. 934. ... Henricus rex Ungariorum prostravit ...

936. Otto ... successor eligitur ...

938. Ungarii a Saxonibus multa cede vastati.

944. Ungarii a Baiouariis et Carantanis ... tanta cede mactantur ...

954. Ungarii, ducentibus inimicis regis ... Rheno transito pervadentes Galliam ... per Italiam redierunt.

(LV. c.) ... ex insidiis Saxonum magna strage perierunt ...

Dux Zulta Anno ... 931. genuit filium ...

(LVI. c.) Eodem anno inimici Athonis regis ... auxilium rogare ceperunt ... Bavariam, Alemanniam et Saxoniam atque Turingiam ... transierunt Remum et regnum Latariensem ... Galliam quoque ... planam regionem Lombardie ... Italiam ...

(56. l.) ... annis XVI. immobiler in Hungaria permanserunt ... (tévesen a 912. évi események után helyezve!)

(58. l.) ... Rheno transpassato (Kézai: Wormatie) Lotoringensem ducatum ... (v. ö. a 917. évnél!) ... inde Galliam ... planum Lombardie ...

(V. ö. 44. l.) Accidit temporibus Toxun, Hungarorum exercitum versus Galliam ... ascendisse. Qui cum ... Rheno transmeato, divisi forent ... dux Saxonie ... interfecit ...

A. 955. Ungarii ... ab exercitu regis [Ottonis] apud Lichum fluvium ... prostrati sunt.

(LVI. c.) Tunc Hoto rex ... posuit insidias iuxta fluvium Rhenum ... et cum omni robore regni sui ... multos interfecit.

(59. l.) Annis vero XX. sine motu permanserunt. (A 913. és 955. évi csaták összeolvasztása miatt ez utóbbi után helyezve.)

(56. l.) ... quibusdam partibus Teutonie devastatis ... fluvio Lyh ... captivati ...

A honfoglalást követő karinthiai és moráviai hadjáratokat — ANONYMUS tanúsága szerint — a IV. László-kori Gesta írója választotta szét, egy esztendei pihenőt ékelve a kettő közé.¹ Viszont a bolgáriai hadjárat már az ősforrásban külön volt felemlítve. Ennek következtében az 1 + 3 év pihenő helyett ebben 4 évnyi pihenőt kell amazok és a bolgár hadjárat közt feltennünk.

Az összehasonlítás eredményeként megállapíthatjuk, hogy a XI. századi Gesta írója pontosan követte REGINO kronológiáját. Mivel azonban az összes 889—955. közti eseményeket hét csoportba foglalva, összefüggően adta elő, egy-egy ilyen hadjáratcsoportot REGINO-nak erre vonatkozó egyik évszáma körül csoportosította. Ezek szerint a Gesta eredeti kronológiája a következő volt:

889. Honfoglalás, Marót morváinak leverése, morva és karinthiai hadjárat. (REGINO 889.)

890—893. 4 év pihenő.

894. Bolgár hadjárat. (R. 889., morva hadjárat: 894.)

895—900. 6 év pihenő.

901. Lombardiai hadjárat. (R. 901.)

902—911. 10 év pihenő.

911—912. Szász, türingiai, frank, bajor, alemanniai hadjárat. (R. 907—912.)

912—916. 5 év pihenő.

917. Innmenti csata, lotharingiai hadjárat. (R. 913—917 és 926.)

918—933. 16 év pihenő.

934. Alemann, rajnai (wormsi), galliai hadjárat, szász vereség. (R. 932—934 és 936—954.)

935—954. 20 év pihenő.

955. Szövetség Ottó ellenségeivel. Lechmezei csata. (R. 955.)

Ez a rekonstruált kronológia, szemben ANONYMUS hiányos, mert az évmeghatározásokat mellőző s a korunkra jutott krónikáknak a IV. László-kori Gesta-ra visszavezethető zavaros kronológiájával, mindennél kézzelfoghatóbb bizonyítéka annak, hogy REGINO krónikáját ANONYMUS és a IV. László-kori író (KÉZAI) közvetlenül nem használhatták. REGINO-val rokon adataik a XI. századi Gesta Ungarorum-ból valók. Együttal azonban megerősíti azt az állításunkat, hogy ez a XI. századi ősforrás sokkal rendszere-
sebb mű volt későbbi átdolgozásainál.

2. AZ ALTAICHI ÉVKÖNYVEK.

Az Altaichi Nagyobb Évkönyvek² használatát illetőleg az újabb forráskritikai irodalom általában ZEISSBERG³ nyomán halad, ki csupán az 1041—1046. évek eseményeire nézve véli kimutathatónak az Évkönyvek és a magyar krónikák összefüggését s főleg e megállapításra támaszkodva ostromolja GIESEBRECHT feltevését, ki az 1033—1073. évek történetét az Altaichi Évkönyvekben egyazon író,

¹ Ez lehetett talán oka az eredeti 889. év 888-ra módosulásának is.

² MG.SS. XX. 791—824. l. WATTENBACH id. m. 19—24. l.

³ Id. ért. Zeitschr. f. die österr. Gymnasien. 1875. 491—511. l.

egyidőben (1073—1076. közt) kidolgozott művének tartja.¹ ZEISSBERG és követői ezzel szemben időről-időre írt feljegyzéseknek tekintik az Altaichi Évkönyveket, melyeknek a magyar krónikás legfeljebb 1049-ig terjedő részét ismerhette. Az 1049. utáni egyezéseket (Zonuk comes, Vilmos és Pot) látszólagosaknak tartják, mert az 1060. hadjárat elbeszélésében a krónika sok ponton eltér az Évkönyvektől.

A fontosabb szövegegyezések a következők:

Altaichi Évkönyvek.

1003. Stephanus rex Ungaricus super avunculū suū Julum regem cum exercitu venit, quem cum apprehendisset cum uxore ac duobus eius filiis, regnum vi ad christianismum compulit.²

ANONYMUS.

(XXIV.) minor Gyula cum duobus filiis sui...

(XXVII.) Geula genuit... Saroltu... fuit mater S. Stephani... Stephanus subjugavit sibi terram Ultra-silvanam et ipsum Geulam vinctum in Hungariam duxit et per omnes dies vite sue carceratum tenuit, eo quod... noluit esse christianus...

Budai krónika.

(41. l.) Gyula... habebat filiam, nomine Zarolth, de cuius pulchritudine duces provinciales diutius loquebantur, quam Geysa dux transduxit in uxorem. (65. l.) B. Stephanus bellum gessit contra proavum suum Gyulam... cepit Gyulam ducem cum uxore et duobus filiis suis et in Hungariam transmisit... quia nec ad fidem Christi conversus est... regnum eius Hungarie adjunxit.

Altaichi Évkönyvek.

1041. Stephanus rex... filium fratris sui, digniorem in regno... cecavit et parvulus eiusdem exilio relevavit.

Zágrábi és Váradi krónika.

(251. l.) Iste dux Vazul habuit tres filios, ... Andreas, ... Bela, ... Levente. Dux autem Ladislaus Calvus... habuit filium, Bonuzulo qui vocabatur.

Budai krónika.

(102. l.) Tradunt quidam, istos tres fratres filios fuisse Vazul ducis, ex quadam puella de genere Tatum, non de vero thoro ortos esse et ob hanc coniunctionem illos de Tatum nobilitatem accepisse.

Gel'ert-legenda.

... filios Vazul: Endre, Bela et Levente...

1039. Schebis marchio Ungarie est defunctus.

(72. l.) Sebus... (K. 78. l.: comes Sebus) effudit oculos Vazul... Stephanus... convocatis filiis... patrum sui, sive Andrea, Bela et Levente, consuluit eis, ut fugerent.

Altaichi Évkönyvek.

1041. Unius anni tempore tractavit [Petrus] eam [t. i. reginam] honorifice, quo peracto spatio destituit illam omni bono. Primum quidem predia... et pecuniam... ipse vi abstulit... In quadam etiam urbe eam locavit... ut nec ipsi potestas esset usquam progrediendi...

MÜGELN krónikája.

do nam er [t. i. Peter] dy Kunigin Kesla all ir Wirde und Gewalt, die sie in dem Reich hett.³

Az 1041—1046. évek történetére vonatkozó ismert szövegegyezések⁴ felsorolásának ismétlését mellőzve, csupán azt emelem ki, hogy a XI. századi *Gesta írója* nem követte mindenben híven forrását. Már Szent István történetében láttuk, hogy a Gyula elfogatásáról, valamint a Vazul megvakításáról szóló elbeszélést lényegesen kibővítette, pontos genealógiai adatokkal⁵ egészítette ki. Ugyanezt tapasztaljuk később, midőn az András—Béla-párti főurakról — Viska, Bua és Buhnáról — beszél, midőn a vértanuságra jutott püspökök nevét felsorolja s általában a hercegek visszatérésével kapcsolatos eseményeket sokkal bővebben adja elő. *E bővítések mellett lényeges felfogásbeli s ennek következtében előállt tárgyi ellentéteket látunk a Gesta és forrása közt.* Vazul megvakításának ódiumát krónikáink Gizellára hárítják át s ezért az Altaichi Évkönyvek helyes genealógiáját mellőzve, Pétert Gizella testvérévé teszik. Az 1044. évi hadjárat elbeszélésénél az Aba-ellenes, de egyben magyar-ellenes előadást azzal enyhítik, hogy a császár győzelme után a németek borzasztó veszteségéről erősen színezve szólnak. E megfigyelés igen nagy fontossággal bír a következő részletek egyezésének megítélése szempontjából.

¹ MG.SS. XX. 776—779. l.

² Az évkönyvíró ezt a XI. század elejei *Hildesheimi Évkönyvek*-ből vette át. (MG. SS. III. 92. l.)

³ DOMANOVSKY: Mügelin krónikája. 14. l. A többi krónikából hiányzik ez a rész. KÉ. AI úgy látszik felismerte ennek ellentétét a Gizella és Péter szövetségéről mondottakkal s ezért kihagyta. MÜGELN azután a régi Gestából, melynek III. István-kori folytatását használta (v. ö. a X. fejezetet), újra beiktatta e sort.

⁴ Lásd a fejezet élén id. műveket.

⁵ Erről lásd a XIII. fejezetet.

Altaichi Évkönyvek.

1051. Imperator iter disposuit, ut *navigio* descendens per *Danubium*... cum valida manu *Baioariorum*, *Longo-*
bardorum, *Saxonum* etc. ... ad *Ungariam* usque perve-

[1055. ... *Gebehardus* *patruus* eius, *Ratisbonensis* *epi-*
scopus ...]

1051. ... solo equestri itinere *regionem* intravit. Nec
mora, ad quaecunque loca accessit, *igne*, *ferro* exceptis
ecclesiis vastavit. Sed cum hostis palam luce occurrere
non auderet et *exercitus* diuturnitate temporis *fame* *labo-*
raret, domum sese recepit ...

[V. ö. 1030. : ... *exercitus* *fame* *periclitabatur*.]

1052. Rursus ad *Ungros* expeditio, sed *nihil* *honoris*
vel *utilitatis* *adquisitum* regno. Cum enim *urbem* *Preslavas-*
purch in finibus utriusque regni sitam, diutina preme-
rent *obsidione*, ... Sed cum etiam *exercitui* *stipendia*
defecissent, in *sua* *redierunt* singuli cum *exercitu*, rever-
suri *anno* *subsequenti*.

[V. ö. 1030. : *Rediit* *imperator* de *Ungaria* sine mili-
tia et in *nullo* *proficiens* ...]

1058. His diebus *legati* *Ungrorum* sepiissime *veniebant*
pacemque *fieri* *postulabant*, et ut hec verior *firmiorque*
haberetur in posterum *regis* *sororem* *filio* *domini* *sui*,
nomine *Salomoni*, *dari* *postulabant* in *coniugium*. Hoc ubi
tandem regni primatibus complacuit, rex cum *matre* in
fines *Ungarie* venit, utriusque regni primores *iureiurando*
pacem *firmare* *fecit*, *sororem* *tradidit* et *mox* *se* in *Franc-*
iam *recepit*.

1060. Refertur supra qualiter *soror* *regis* *Ungarorum*
fuerat *nuptum* *data*, cui *conventioni* *regis* *frater*, *Bel*
nomine *cum* *filio* *non* *intererat*, ideoque *nostratibus* *semper*
suspecti *erant*.

rex *Andreas*, iam aperte *cognoscens* *coniurationem*
fratris *adversus* *se* *factam*, *adsumens* *reginam*, *filium* *nu-*
rumque, *conlectaque* *non* *parva* *multitudine* *principum*
gentis *suae* ... in *Baioariam* *voluit* *exire*, *credens* *se* in
terra *aliena* *tutorem* *fore*.

Quem *frater* *cum* *magno* *exercitu* *insequitur*, subitoque
in *faucibus* *viarum*, *quas* *portam* *regni*, a *tergo* *adgre-*
ditur, *statimque* *nostris* in *arma* *ruentibus* *ingens* *pugna*
exoritur, *summaque* *vi* *utriusque* *bellatur*. Sed *Ungri*, *qui*
cum *rege* *erant*, *fugiendo* *tantum* *sibi* *consulebant* ...
ibique *rex* *vivus* *capitur*, *sed* ... *moritur*. *Regina* *tamen*
cum *filio* *et* *nuru* *gentisque* *sue* *principibus* in *Baioariam*
egreditur. *Capti* *sunt* *etiam* *ex* *nostris* ... *Wilhelm* *Saxo-*
nicus *marchio*, *comes* *Poto*, *alique* *quam* *plurimi*. *Inter*
multos, *qui* *ibi* *fortiter* *pugnare*, *virtus* *duorum* *emicit*
maxime, *scilicet* *Wilhelmi* *marchionis* *et* *Potonis* *comitis*.

1061. *Bel* *autem* ... *marginem* ... *dimisisset* ...
anno *sequenti* *etiam* *reliqui* *omnes* a *captivitate* *sunt*
relaxati.

1063. *Bel* *autem*, *qui* *Salomonem* *de* *regno* *expulerat*,
seseque *iam* *regali* *unctione* *consecrari* *fecit* ...

... *rex* *ad* *fines* *Ungarie* *venit* *cum* *exercitu* *magno* ...
ingressi ... *urbem* *quandam*, *quae* *Miesiginburch* *dicitur*,
adeunt, *hanc* *statuunt* *expugnare* ...

... *gens* *et* *tota* *illa* *terra* *sine* *sanguine* *per* *regem* *Hen-*
ricum *regi* *Salomoni* *est* *restituta*. *Salomon* *autem* ... *invi-*
tavit *regem* *ad* *Wizinburg*, *que* *est* *regni* *sui* *metropolis* ...
muneribus *regiae* *munificentie* *dignis* *eum* *honoravit* ...
rex *cum* *suis* in *Baioariam* *revertitur*.

Semmi kétségünk sem lehet afelől, hogy az 1051–1063. évi események-re is az Altaichi Évkönyvek-et kell a Gesta forrásának tekintenünk. I. Béla családjának történetírója azonban e részben lényegesen kibővítette és átdolgozta a magyarokról és I. Béláról gyűlölettel szóló, határozottan Béla-

Budai krónika.

(108. l.) Cesar cum magna multitudine venit in Hun-
gariam ... sed et naves victualibus oneratas per Danu-
bium misit in Hungariam, prefecitque eis episcopum
Guebarth fratrem suum ... Andreas et Bela omnes ...
igne combusserunt ... Cumque Cesar intrasset ad Hun-
gariam et venisset ad regiones combustas.

Cesar igitur ... similiter exercitus ... miserabili fame
periclitabantur ... Concitato cursu in Teutonium redire prope-
rarunt ... exercitui suo fame oppresso ...

(108. l.) Teutonicorum rex ... obsedit castrum Poson
... per octo ebdomadas obsidiendo nichil proficiens, effe-
minatus enervatusque viribus, rediit ad propria. Sequenti
vero anno ...

(109. l.) Cesar ... misit ad Andream regem et Belam
ducem, rogans perpetue pacis firmitatem ... Filiam¹ quo-
que suam Sophiam, Salomoni, filio regis Andree daret in
uxorem, propter perpetue pacis federa firmitus roboranda.

(112. l.) Rex Andreas mittens ad eum legatos, petivit
ab eo, ut Sophiam, filiam suam Salomoni filio suo matrimo-
nio copulandam, ut promiserat, concederet. Cesar, quem
admodum iureiurando promiserat, fideliter complevit.
Regalibus itaque nuptiis iuxta fluvium Morra celebratis
et federibus pacis firmiter roboratis Caesar et rex cum
gaudio sunt reversi.

(114. l.) Andreas ... filium suum ... in regem fecit
... et hoc Bele duci innotuisset ... graviter est indig-
natus.

(114. l.) Bela dux ... recessit in Poloniam ... Quo
audito rex Andreas, timens illius machinamenta, filium suum
Salomonem transmisit ad imperatorem Teutonicorum, socerum
suum. Secuti sunt autem eum plurimi primates Hun-
garie ...

Dux Bela tribus agminibus reversus est in Hungariam
... duxit exercitum super Andream regem ... Vilhelmus
vero et Poth duces Teutonico furore concitati in agminibus
suis ... transierunt et commisso prelio ab utraque parte
fortiter est pugnatum ... Porro Hungari, qui erant apud
Andream regem ... versi sunt ad ducem Belam. Rex
Andreas ... captus est ad portas Musun et ... mortuus est.
Sed et dux Bohemorum captus est et cecatus, Vilhelmus
vero et Poth duces adducti sunt ad Belam ducem, qui eos
libere abire permisit.

(116.) Dux Bela ... victor cum triumpho venit in
Albam, ibique regali diademate ... est coronatus.

(122. l.) Imperator ... cum exercitu Salomonem in Hun-
gariam reduxit, ut regnum Hungarie sibi restitueret.

(123. l.) Salomon ... in castro Musun munitissimo ...
resedit.

(122. l.) Rex itaque Salomon sine difficultate intravit
in Hungariam ... et securus venit in civitatem regiam
Albam ...²

Ipse imperator divite gaza Hungarie a rege Salomone
largissime remuneratus, prospere rediit ad propria.

¹ A krónika III. Henrik 1051. hadjáratával kapcsolja össze az eljegyzést. Ezért szól leányról, nővér helyett.

² V. ö. 87. lapon szintén az Altaichi Évkönyvből vett résznél: *Albam, que Teutonice Weyzenburg dicitur*.

ellenes évkönyvíró előadását. S nemcsak azért tette ezt, hogy Bélát dicsőítse, hanem azért is, mert erre a korra már megbízható szóbeli értesülései voltak kortársaitól.

Anélkül hogy itt az *Altaichi Évkönyvek* keletkezési körülményei fölül folyt vita bírálatába bocsátkoznánk,¹ meg kell állapítanunk, hogy a *Szent László-kori magyar író az Altaichi Évkönyvek összes (1063-ig terjedő) magyar híreit ismerte és átvette.*

Meg kell továbbá azt is állapítanunk, hogy az Évkönyveknek 1041—1063. évi összes magyar híreit ugyanarra a magyar forrásra kell visszavezetnünk s így e hírek az 1041—1063-ig terjedő, sőt az egész 1033—1073-ig terjedő rész egyidőben való keletkezése, GIESEBRECHT indokolt feltevésének helyessége mellett szólnak. A magyar királyi család belső viszállyainak, az események részleteinek, a német szempontból jelentéktelen személyek (Toyzlau, Pezili, Zounuk stb.) nevének pontos ismerete az Altaichi Évkönyvekben mindenesetre magyar forrás használatát bizonyítja. S e forrást közelebbről is meghatározhatjuk. Az évkönyvíró határozottan András- és Salamon-párti. Péter iránt nem elfogult, sőt inkább ellenséges. Bár ez a németek híve volt, kiemeli Gizellával szemben követett méltatlan eljárását és más hibáit. Trónvesztésekor is inkább a megvakítás tróngyalázó kegyetlen ténye felett háborodik fel, semmint személyes rokonszenyből. Andrásról — mint ellenségről — tárgyilagosan, Salamonról határozott szimpátiával, Béláról gyűlölettel, sőt megvetéssel szól. Ha ehhez hozzávesszük a magyar hírek megszakadását 1063-mal, Salamon trónraléptével, nem lehet semmi kétségünk afelől, hogy az altaichi író értesüléseit András német földre menekült özvegye és fia környezetéből szerezte. S az annál valószínűbb, mert ők, magának az évkönyvírónak tanúsága szerint is (v. ö. 1060., 1061.), számkivetésük idején bajor földön tartózkodtak s az akkori osztrák őrgrof is állandó összeköttetésben volt András királlyal. A Salamon trónjára visszahelyező német sereg vezére pedig nordheimi Ottó bajor herceg volt, utóbb császári adományból az altaichi kolostor javainak élvezője.² Mivel az 1060—1063-ig német földön tartózkodó özvegy királyné és fia magyar környezetének (v. ö. 1060.) nem egy tagja maga is végigélte mindezeket az eseményeket, csupán szóbeli tudósítások használatát tarthatjuk bizonyítottnak. Mindazonáltal nem zárkozhatunk el attól a feltevéstől sem, hogy a magyar hírek egy I. András-kori magyarországi írott forrás közvetítésével kerültek Altaichba. Írott forrás használatára mutat az 1041. évnél Péter trónvesztésének előzményeiről adott hosszú és hiteles elbeszélés és annak az 1041. évi események közé *Inde hoc ortum sit, audiat, qui velit* bevezetéssel összefüggő előadásban történt beékelése. Ki kell azonban emelnem, hogy ha volt is ily írott forrás, azt a Szent László-kori Gesta írója nem ismerte és közvetlenül nem használta, mert ő kifejezetten az *Altaichi Évkönyvekre* hivatkozik a *tradunt autem Teutonici* kifejezéssel.

Az Altaichi Évkönyvek magyar híreinek eredete kétségtelenül jólértesültségét, de egyben *pártosságát* is bizonyítja. S ezért az azokat módosító XI. századi Gesta-író elbeszélése sem tekinthető hitelre érdemtelen, önkényes változtatásnak, a tények elferdítésének. Ellenkezőleg az ő előadásában a másik párt felfogása tükröződik vissza s a Béla-ág hiteles hagyományainak töredékei maradtak fenn. A történeti igazság mindenesetre a két pártos író felfogása között keresendő.

A mi szempontunkból azért is fontos az *Altaichi Évkönyvek* és a krónikák viszonyának s az előbbi keletkezési körülményeinek pontos megállapítása, mert ezáltal *újabb bizonyítékát kaptuk a XI. századi Gesta Szent László-kori keletkezésének.* Az 1063. évi adatokat bizonyosan, de ebből következőleg az összes 1073-ig terjedőket is magukban foglaló Altaichi Évkönyvek legkorábban Salamon uralkodásának utolsó évében kerülhettek hazánkba.

* * *

Az *Altaichi Évkönyveket* a Szent László-kori Gesta íróján kívül — úgy látszik — *Szent István nagyobb legendájának* egykorú írója is forrásul használta.

Altaichi Évkönyvek.

A. 997. *Adalbertus episcopus martirizatur.*

1000. *Imperator causa oracionis ad sanctum Adalbertum episcopum et martyrem Slaviam intrat.*

1030. *Chonradus imperator in Ungariam cum exercitu properans... Rediit autem de Ungaria sine militia et in nullo proficiens...*

1033. *Filius Stephani regis... post non multum temporis obiit, qui dictus fuerat Heinrichus...*

(1041.) *Stephanus bone memorie rex, avunculus ipsius [Petri regis], cum filius eius patre superstitie esset mortuus,*

Nagy legenda.

(FLORIANUS. I.)

(15. l.) *Anno dominice incarnationis DCCCCXCVII... beatus Adalbertus episcopus... Ruziam ingressus est et ibidem cum palma martyrii coronatus est.*

(24. l.) *Chonradus imperator... Pannonie terminos hostiliter conatus est invadere...*

ad unumquemque ducem Germanorum... missus ab imperatore venit, qui ei redeundi mandatum intulit.

(25. l.) *propter amorem filii superstitis... Heinrichi... hunc igitur fore superstitem regni eius heredem desideravit... A. 1031. vitam exitialem commutavit sempiterna.*

¹ Lásd ismertetését ZEISSBERG-nél. Id. h. 491—494. l.

² Ann. Altahenses ad A. 1065: *abbatia Altahensia in beneficio datur Ottomi duci Bavarico.*

quoniam alium non habuit filium, hunc fecit adoptivum
ipsumque heredem regni locavit...

1038. Stephanus Ungarorum rex in die Assumptionis
sancte Marie terminum fecit carnalis vita.

(27. l.) de substituendo pro se rege Petro, videlicet
sororis filio...

Instabat tunc solemnitas... dies Assumptionis per-
petue virginis Marie... Anno d. i. 1038-vo... animam
celestis quieti beatitudinis inferendam tradidit.

A legendának ezek a Gestától független értesülései — bár szószerinti egyezést alig találunk —
az Évkönyvek hatására mutatnak. Viszont más helyekből arra következtethetünk, hogy a legendairó a
Szent László-kori Gestát is ismerte és forrásul használta.

Legenda.

(12. l.) Erat tunc princeps quintus (HARTVIK: quartus)
ab illo, qui ingressione Ungarorum in Pannoniam dux primus
fuit, nomine Geiza.

(14. l.) ... per sanctum [Adalbertum] episcopum conver-
tuntur et baptizantur...

(25. l.) ... filii sancte indolis viri..., quem quasi iam
unicum...

(21. l.) quoniam etsi ipse evangelizandi non assumpsit
officium, predicatorum tamen dux et magister eius tuta-
minis et sustentationis instituit solatium.

A. LVIII.: ... nomine Geysam, quintum ducem Hun-
garie...

III.: De Almo primo duce...

XII.: ... sunt egressi in terram Pannonie...

Z., V. 250.: ... omnium ducum tempore ingressione
eorum in Pannoniam...

S. ... sanctus Adalbertus... episcopus... convertit
et baptizavit...

Kn. 100. l.: ... baptizatus fuisse... a beato Adalberto
episcopo... Stephanus... convertit.

Kn. 100.; S. ... habuit filium unicum sanctum...

S. ... ipse rex sua predicatione convertit Ungaros...

A. LVII.: Et dum beatus rex verba vite predicaret...

A két utóbbi hely polémiaának látszik a Gesta felfogásával szemben. Mindazonáltal ez egyezések
alapján nem merném *határozottan* állítani, hogy a legendairó a XI. századi Gestát közvetlenül forrásul
felhasználta volna.

3. HAZAI SZÁJHAGYOMÁNYOK.

A XI. századi Gesta Ungarorumban négy részt kell megkülönböztetnünk. E részek:

1. a magyar történet Taksonyig, ami a „*militēs Hungarorum hec et alia huiusmodi bella usque
ad tempora Tucsun (Toxun) ducis gesserunt*” (ANONYMUS LVI. c., Budai krónika 60. l.) mondattal
végződik;

2. a megtérés és Szent István története 1038-ig;

3. a Szent István halálát követő 11 évi és négyhavi interregnum (Budai krónika 113. l.) és
András-ágának története 1060-ig;

4. a Béla-ág története 1091.¹

Az első részhez a Szent László-kori író bőségesen talált adatokat REGINO krónikájának és folyta-
tásának 889-től 955-ig terjedő részében. Az őshazáról, kijövetelük okáról és a X. századi haditényekről
— az utolsó, konstantinápolyi hadjárat kivételével — REGINO alapján szól. Forrása szűkszavú elbeszélését
azonban lényegesen kibővítette. E bővítések forrása a *hazai szájhagyomány* volt.

Az eredet mondája — a tudós ANONYMUS-nál Mágoggal azonosított névadó ős (Magor), a
hún-bolgár keveredés emléket (Bular, Dulo) őrző nőrablás, Etele király —, az ősmagyarok (Dentu-
Moger) neve, az őshaza (Mogeria) s az ott visszamaradt magyar testvérek említése, a Turul-monda és
Álmos megületése, a vándorlás útját és a bejövetel irányát jelző Ruthenia, Kiev, Ung említése, a *hét-
magyar* honfoglaláskori szerepének megszemélyesített emléke, az ország régi lakóinak felsorolása, Attila
(Etele) városa, Marót és a fehér-ló-monda épüty, mint a Szent István-kori részben Gyuláról és Saroltról,
Csanád és Ajtony harcáról, a bolgár hadjáratról adott leírás és a királyi család genealógiája az *Árpád-ház
nemzetségi hagyományaira* vezethető vissza.

Viszont a Zsolt-kori bíró- és hadvezérválasztás, a Lél-, Bulesu- és Botond-mondakör, a székelyek tiszán-
túli csatlakozása, az advenák közül Deodat s a Ják, Gút-Keled, Poth, Hermány nemzetségek említése, a Koppány
elleni hadjárat s vele kapcsolatban a Ják-nem genealógiája határozottan dunántúli, még pedig *déldunántúli
hagyományok* használatára mutat. A Vébulesu és a Konstantinápolyt vívó Botond személye körül

¹ Ide tartozik az 1060—1091. évek történetén kívül mindaz, ami szorosan véve Bélára és a hercegek számüze-
tésére vonatkozik a megelőzőkben. V. ö. Budai krónika 88—90., 93., 104., 107., Bécsi képes krónika (Florianus II.)
152—153., 154—155., 165. lapokon.

csoportosított hadiesemények, a régi birói méltóságnak a Zsolt-kori bíróválasztásban fennmaradt emléke, a somogyi Koppán elleni hadjárat hőseinek — Hont, Pázmány és Vecelinnek — kiemelése, a somogyi Tibold, a zalamegyei csatári monostort alapító (1140 körül) Gút-Keled, a vas megyei Ják és Hermány nemzetségek őseinek említése, mind ugyanarra a területre a régi főbírák (a karkházak) — a *Konstantinápolyt megjárt Bulcsu és ivadéka Koppány — törzsenek somogy- és vas megyei szállásföldjére* lokalizálják a felhasznált hagyományt¹ és amellett szólnak, amit KÁLLAY UBUL nyomán már kiemeltünk,² hogy a *Szent László-kori író a Koppány-vero Vecelin ivadéka — a Jákok — közt keresendő.*

E kétféle hagyomány keveredése okozta azt a látszólagos ellentmondást, mit a bejövétel útiránya tekintetében írónknál találunk. ANONYMUS és KÉZAI Ungvár felől, a bővebb szövegű krónikák Erdély felől vezették be a magyarokat a Tisza síkjára, előbbieket a *Hung-Hungari*, utóbbiak a *Septem castra* = *Siebenbürgen* etimológiával fűszerezve előadásukat. Sok szó folyt már afelől, melyik verzió eredetibb, de kielégítő eredményre, mely minden idefűződő kérdést megoldana, senki sem jutott. Nem pedig azért, mert a XI. századi ősforrás két irányból vezette be a magyarokat. A Hún-krónika végén, hol KÉZAI a Marót-kérdésben XI. századi forrásával vitatkozik, tehát mikor annak szövege szeme előtt volt, azt írja, hogy *Hungari de Erdeel et de flumine Ungh... explorantes* indultak Pannónia meghódítására (*Budai krónika*. 32. l., *Képes krónika*. 121. l.). A második részben már csak Erdélyről szólnak a *Septem castra* etimológia kapcsán (*Budai*: 37., *Képes*: 123. l.). KÉZAI kivonatából azonban kiderül, hogy a teljes IV. László-kori Gestában ehelyütt is szó volt Ungról és Erdélyről. A KÉZAI-kivonat ugyan a Hún-krónika végén és itt is kihagyta Erdélyt (71. és 72. l.), de a *Septem castra* etimológiát csonkán bár, de bentfelejtette. Viszont ANONYMUS, ki KÉZAI-hoz hasonlóan a *Hung-Hungari* etimológia kapcsán csak az ungvári bejövetelekről akar tudni, szintén elárulja magát, hogy forrásában az Erdély felőli bejövetelekről is szó volt (*Ultra silvas Hovos versus occidentem in terram Pannonie descenderent*).³

Az etelközi katasztrófális besenyő-bolgár támadás következtében előállt stratégiai helyzetből önként következett a Dnyeper és Alduna közt tanyázó magyarság kettészakadása. A Dnyeper és Dnyeszter közt tanyázó magyar törzseket délkeleti irányból — a Jekaterinoszláv és Cherson közti Dnyeper-szakasz felől — érte a besenyők váratlan támadása. Menekülés csak északnyugat felé, a podoliai terras irányába nyílt. A barmaik miatt folyóvizek mellett menekülő magyarok így jutottak el a kiev-halicsi vonalig. Itt beleütközve a megtelepedett szláv népek gyűrűjébe, délnyugatnak fordultak s a vereckei hágon keltek át a tiszai síkra. Ez a menekülő tömeg a Mohilev vidékén egyenesen nyugati irányba forduló folyó-völgyeken útját állta a Dnyeszter és Alduna közt tanyázó, a támadástól közvetlenül nem érintett s ezért később felkerekedő törzseknek. Ezeket most két irányból — keleti és a Levente megvert serege után tóduló bolgárok részéről déli irányból — érte az ellenségek együttes támadása. Más menekvés nem volt, a Beszterce, Tatros és más patakok völgyein felhúzódtak a havasokra s nagynehezen átvergődtek a Felső-Maros völgyére. A nép zöme, élén Árpád nemzetségével, a vereckei szoroson jött be hazánkba s a Tisza felső és középső folyása és a Duna mentén szállt meg. A kisebb rész — néhány törzs népe — a Maros-völgyön át tartott nyugati irányban s a Maros, Alduna, Dráva és Balaton mentén telepedett meg.⁴

A királyi család hagyománya az ungi bejövétel emlékét őrizte meg, a déldunántúli nemzetségek, élükön a Vérbulcsú-nemzetséggel az erdélyi fárasztó bejövetelet. S a két hagyomány egymás mellett talált helyett a Szent László-kori Gestában és a IV. László-kori teljes Gestában. ANONYMUS nem értette, hogy az ő képzelete szerint új hazájuk meghódítására diadalmenetben vonuló magyarok miért jöttek volna be kétfelől. A tőle felhasznált tiszavidéki hagyomány sem tudott erről. Ezért az erdélyi út leírását mellőzte, de elárulta magát, hogy tudott róla. Elárulta pedig nemcsak az említett mondatban, hanem azzal is, hogy a déli törzsek vezéreit — Bulcsút, Bogátot, Botondot, Kulpunt — csak a Maros-torkolatnál kezdi szerepeltetni s ugyane vidékre teszi a székelyek csatlakozását. Ez elbeszélésében önkénytelenül is megőrizte a kétfelől jövő törzsek marosvidéki összetalálkozásának emlékét. A KÉZAI teljes Gestáját folytató III. András-kori író viszont a hún-történet végén megőrizte a kétirányú bejövétel emlékét, de a honfoglalás leírásában már mellőzte az ungi utat és az ehhez fűződő genealógiát.⁵

A hagyományok, melyeket a Szent László-kori író műve első részében forrásul használt, itt-ott mondai elemekkel keveredtek, egészükben azonban hitelt érdemlő szájhagyományai a magyar fejedelmek és a félvilágot bejárt nagy hadvezér, Vérbulcsú, nemzetségének és törzsenek, melyeket kiegészítenek a Ják-nemzetség családi hagyományai.

¹ V. ö. Turul, 1912. 95. és 105. l. és A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 7. 1922.)

² IX. fejezet.

³ V. ö. DOMANOVSKY: Kézai. 82. l.

⁴ Bővebben lásd: HÓMAN: A magyarok honfoglalása. (Magyar Nyelvtud. Kézikönyve. I. 7. 1923.) V. ö. PAULER. (Századok, 1880.)

⁵ A *Septem castra* = *Siebenbürgen* etimológia természetesen a IV. László-kori író, vagyis KÉZAI SIMON betoldása, akár a szász várakra, akár — mint újabban egy szász tudós, b. BEDEUS és KARÁCSONYI (A hét vár. Kolozsvár, 1923.) bizonyítják — az erdélyi hét magyar vármegye várára vonatkoztassuk.

Szent István történetéhez az író az *Altaichi Évkönyveket* használta forrásul, de ebben igen kevés adatot talált. Noha a XI. századi Gestának ezt a részét IV. László korában KÉZAI a legendák hatása alatt átalakította és megrövidítette,¹ megállapíthatjuk, hogy ez a rész eredetileg is szembetűnően rövid volt a megelőző és következő részekhez viszonyítva. A *Képes krónikának* a Béla-ág történetében az ősforrást rekonstruáló szövegét véve alapul, az 1038—1091. évek történetét 52 lapon tárgyaló író mindössze 6 lapot szentelt a keresztény királyságot megalapító Szent István történetének.²

A Szent István halálát követő évtizedes zavarok és belviszályok eléggé megmagyarázzák, miért nem tudott a Szent László-kori író Szent István korára vonatkozó adatokhoz jutni. Idehaza, az alig megtért országban az interregnum és lázadások korában senki sem gondolt az események feljegyzésére. István hívei, a királyhű főurak és főpapok, ki Péter és Aba harcaiban, ki a pogánylázadásokban elpusztultak s mire András korában rövid ideig viszonylag nyugalomban élt az ország népe, alig volt valaki is életben a nagy király munkásságának közvetlen szemtanui közül. A menekült hercegekkel a régi ellenzékéből új emberek jutottak uralomra. A „szent király“ emléke csak félszázad múltán, a teljes konszolidáció korában elevenedett fel, mikor az általa elvetett mag első érett gyümölcseit hozta.

A XI. századi magyar író ezért az *Altaichi Évkönyvekben* talált néhány adatát Gyula leveréséről, Vazul megvakításáról és fiai száműzetéséről,³ amit a királyi ház hagyományai is megerősítettek, *nemzetségi hagyományokból* vett pontos genealógiai adatokkal egészítette ki. A Ják-nemzetség hagyományai őrizték meg a hatalmas somogyi vezér ellen vívott hadjárat, az Árpádokkal rokon Csanád-nemé az Ajtony-elleni harc emlékét. Valami homályos emléke fennmaradt Szent István bolgáriai hadjáratának is (Keán). Géza megtérésének története, Szent Adalbert működése és István aktív térítői munkássága közbeszéd tárgya volt István szentté avatásakor. Ez minden, amit írónk a „szent király“ mozgalmas koráról tudott és előadott.

A következő részben az író már bővebben aknázza ki az *Altaichi Évkönyveket*, de annak elbeszélését kiegészítette és átalakította. E rész a hercegek száműzetésének, az érdekükben idehaza keletkezett mozgalmaknak, Aba Sámuel és Szent Gellért történetének, a pogánylázadásoknak, András és Béla közös harcainak — külföldi forrásoktól független, de részben okleveles adatokkal is igazolható — részletes leírása. Szent László udvarában mindenesetre élénken élt ez események emléke, melyeknek egyik hőse az uralkodó király apja volt s melyekben az ő környezetében élő urak apái aktív szerepet játszottak.

A negyedik és utolsó rész, a Béla-ág története, a *kortárs* műve. A Szent László-kori író 1091-ben, saját közvetlen tudomása és az események résztvevőitől, szemtanuitól kapott értesülések alapján szól Béla hercegekori kalandjairól, tetteiről, valamint I. Béla, Salamon, Géza és Szent László koráról.

Az 1038—1091. évek történetében tehát a XI. századi író elsőrangú, megbízható forrásokra — a Salamon-párti magyar forrásból merítő *Altaichi Évkönyvekre*, a Béla-párthoz tartozó uraktól, illetőleg fiaiktól nyert szóbeli értesülésekre és saját, közvetlen tudomására — támaszkodott.

¹ V. ö. fentebb a Szent István aktív térítői működéséről, Imre egyetlen fiúságáról stb. mondottakat.

² FLORIANUS II. 145—196. és 138—144. lapokon.

³ V. ö. a XIII. fejezetet.

XII. AZ ÁRPÁD-HÁZ NEMZEDÉKRENDJE A GESTA UNGARORUMBAN.

Az első Árpád-házi királyok genealógiájának krónikáink viszonyára is világot vető kérdése középkori történetünk legtöbbször megvitatott problémái közé tartozik. Mellőzve a kérdés kötetekre rúgó gazdag irodalmát, csak NAGY GÉZA és KARÁCSONYI JÁNOS hosszú polémiájára utalok, melynek során a forrás-adatok és az összes irodalmi vélemények — pro és contra — beható, bár mindkét oldalon kissé elfogult vizsgálatban és megvitatásban részesültek.¹ Ez a tartalmas vita, a maga irodalmi és forrásidézetével felment a bővebb tárgyalás kötelezettsége alól.

ANONYMUS-nak és a KÉZAI elveszett teljes Gestájára visszavezethető krónikáknak Szent István anyjáról adott, egymással a lényegben megegyező értesítése — eddigi eredményeink szerint — a közös ősforrásból, a *Szent László-kori Gestá*-ból való. Ugyanezt mondhatjuk Vazul fainak a Zágrábi, Váradai krónikákban, a Gellért legendában és a XIII. századi Gestában többször cáfolt régi kódexekben talált leszármazásáról.² Mindkét tudósítás fedi más megbízható XI. századi források értesülését.

A XI. század elején írt *Hildesheimi Évkönyvek*³ szerint Szent István *anyai nagybátyját* (*avunculus*), *Gyulát* legyőzve, feleségével és két fiával elfogja és tartományát elfoglalja. Ez az adat a Hildesheimi Évkönyvek más adataival együtt átment az *Altaichi Évkönyvek*-be s innét a XI. századi *Gesta Ungarorum*-ba. A Szent László-kori magyar író azonban a királyi ház hagyományaitól kiegészítette a forrásában talált adatot. Megnevezte István anyját (Sarolt), Gyula fiait (Bua és Buhna) és tartományát (Erdélyt) és kiemelte Sarolt nagy szépségét (*de pulchritudine eius provinciales duces diutius loquebantur*).⁴ Gyula és Sarolt leszármazásáról az író nem szólt részletesen; az átdolgozók közül ANONYMUS kiegészíti a genealógiát,⁵ míg KÉZAI, a IV. László-kori *Gesta* írója, csak annyit tartott szükségesnek megjegyezni, hogy István nagybátyja a *harmadik* Gyula volt a honfoglaló vezér óta. Hogy a királyi udvarral szoros összeköttetésben álló Szent László-kori író alig pár évvel Szent István szentté avatása és alig egy félszázaddal halála után jól volt értesülve István anyjának nevével és származásáról, efelől kétségünk nem lehet. S még inkább megerősít e véleményünkben az, hogy ugyanő a XI. századi harcokban a hercegek híveiként említi Buát és Buhnát (Budai krónika. 91. l.), kiket másutt Gyula fiainak mond (ANONYMUS. XXVII. c.)

Ezzel a kettős — külföldi és magyar — eredetű XI. századi értesítéssel egyezik egy harmadik, még pedig mind a Hildesheimi és Altaichi Évkönyvektől, mind a magyar Gestától független, ugyancsak XI. századi forrás elbeszélése.⁶ THIETMAR (született 976., meghalt 1018.) merseburgi püspök, Szent István kortársa 1012 és 1018 közt írt krónikájában⁷ mondja, hogy a magyar király, kinek kegyességét lelkesen dicséri, *anyai nagybátyját* (*avunculus*) tartományából elűzte és Északnyugat-Magyarországon egy vár őrzésére rendelte, hol ez feleségével élt. Az a tartomány, honnét István nagybátyját elűzte, természetesen nem lehetett másutt, mint Magyarországon. A magyar király anyját jellemezve, kiemeli szép-

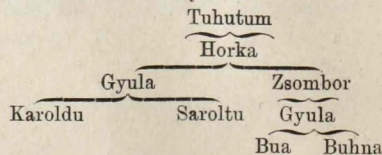
¹ Turul, 1906., 1907., 1908., 1909. évfolyamaiban. V. ö. még WERTNER dolgozatát (Árpád és az Árpádok. Szerk. CSÁNKI DEZSŐ) és JAKUBOVICH: A Vászoly (Vazul) névhez. M. Nyelv. 1921. 118. l.

² V. ö. még JOANNES DE UTINO rövid krónikáját. FLORIANUS III. 267. l.

³ MG.SS. III. 92. l.

⁴ V. ö. a megelőző fejezetben idézett forráshelyeket.

⁵

⁶ ... Proci senior, avunculus regis Panonici a suis sedibus ab eodem, ut modo antea expulsus ... uxorem suam ... a captivitate ... suscepit ... Bolelavus ... de Ungaria sumpsit uxorem, de qua habuit filium, Besprim nomine ... gener Henrici ducis Bavariorum, Waic ... Pater (t. i. regis) erat, Devvix nomine ... uxor autem eius bele knegini, id est pulchra domina slavonice dicta ... (MG.SS. III. 784. és 862. l.)

⁷ MG.SS. III. 723—727. l.

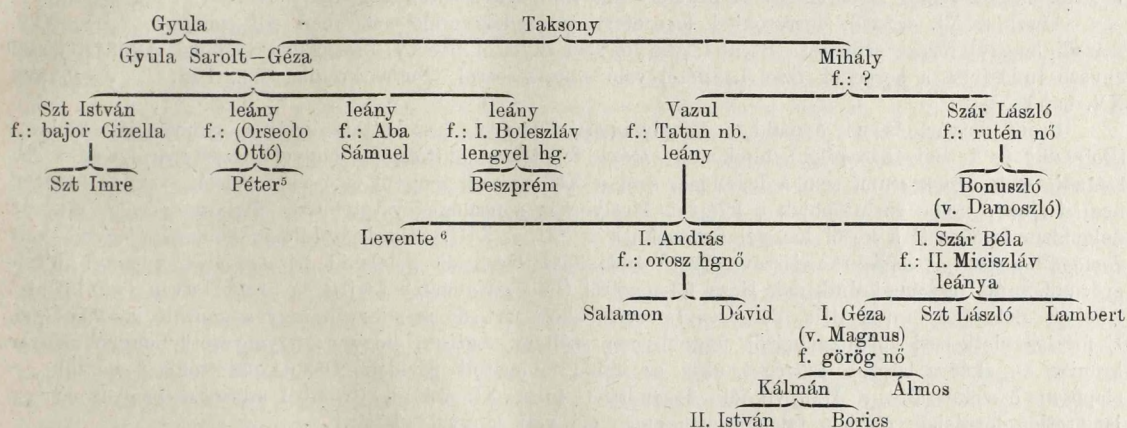
ségéről nyert melléknevét (*pulchra domina, sclaronice dicta bele knegini*). Értesülése szláv forrásból származik; innét a „bele knegini” jelző, István nevének szlávra fordítása (*Vaic*),¹ Géza elferdített *Dewix* és István nagybátyjának eddig megmagyarázatlan *Proci* (=maradék?) neve vagy mellékeve.² THIETMÁR, ki a X—XI. századi lengyel uralkodók genealógiáját részletesen és hitelesen ismerteti, azt is megmondja, hogy I. Boleszláv Magyarországból házasodott és hogy István (*Vaic*) veje volt Henrik bajor hercegnek.

Két, illetőleg három jól értesült XI. századi forrás egybehangzóan vallja, hogy Szent István anyai nagybátyját elűzte magyarországi tartományából, feleségével (és két fiával) az ország nyugati részébe hozta fogolyként, tartományát elfoglalta és hogy István anyja híres volt szépségéről.

Az *Altaichi Évkönyvek*-nek magyarországi forrásból származó³ 1041. évi hírei közt olvassuk, hogy Szent István a trónhoz közelálló unokaöccsét (*filium fratris sui*, unokatestvérének fia helyett) megvakította s ennek fiait száműzte. A XI. századi *Gesta* ezt az elbeszélést átvette, de kibővítette a királyi család hagyományából ismert genealógiai adatokkal, megnevezve a hercegeket, Vazult és három fiát, Endrét, Bélát és Leventét.⁴ A megvakítás és száműzés ódiúmat azonban Gizellára és tanácsosaira hárítja.

Az Altaichi Évkönyvek és a belőle merítő XI. századi Gesta szerint tehát a menekülő hercegek Vazul fiai voltak és nem Szár László.

XI. századi jól értesült forrásaink: a Szent László-kori *Gesta Ungarorum*, az *Altaichi Évkönyvek* és THIETMÁR († 1018.) tudósításai alapján Taksony fejedelem leszármazóinak következő genealógiája állítható össze:

Figyelmesen végigtekintve e genealógián, fel kell tűnni az anyák nemzetisége és a gyermekek neve közötti összefüggésnek. Tudjuk, hogy a lázadó Gyula apja, vagyis Szent István nagyapja, 950 táján Bizáncban megkeresztelkedett s hogy az ország délkeleti részében, hol törzsének szállásföldjét kell keresnünk, a X. század végén a balkáni érintkezések és görög térítés határozott nyomaival találkozunk. Tudjuk azt is, hogy Szent István udvarában a XI. század legelső éveiben még keleti papok is voltak.⁷ Nem lehet véletlen találkozás, hogy midőn a görög kereszténységhez közelálló Sarolt férjének családja a keresztséget felvette, sőt a Görögországban divatos Michael nevet kapta. Szent István fiai a német anya befolyása alatt német neveket (Henricus-Hemerichus és — ha hihetünk egy későbbi forrásadatnak — Ottó) kaptak. Mihály fiai szláv nevet viselnek (Vazul-Vaszili, László-Vladislaus), ami arra mutat, hogy felesége szláv (talán lengyel?) nő volt. E fiúk azonban visszaestek a pogányságba. László és unokaöccse, Vazul fia Béla, akárcsak Zerind, a pogány Koppány apja, a „kopasz”, „szár” jelzőt (calvus) viselik krónikáinkban. Már NAGY GÉZA rámutatott, hogy itt nem szabad természetes kopaszagra gondolni, hanem beretvált, üstökös pogány koponyára. THEOTMÁR salzburgi érsek már 900 táján szól a magyar módra nyíratkozó szlávokról. LIUPRAND pedig 968-ban Konstantinápolyban „magyar módra nyírt” bolgár követtel találkozott. Leventéről maga a *Gesta-író* megmondja, hogy pogány maradt holtáig. Az 1047. évi pogánylázadás vezetői — Vatha

¹ V. ö. DEDEK megjegyzéseit. *Századok*, 1905. 759. l.

² A *Dewix* alak az egykorú *Gyeics* (v. ö. *Geuca rex, Γεουκις*) **Devics* (később *Décse* = *Gyécsa*) alakjának elég pontosan megfelel. THIETMÁR értesítésének szempontunkból leglényegesebb pontjait már PAULER kiemelte. Id. m. I.² 381—382. l.

³ Lásd 82. és 84. l. a szöveget s a magyar származás bizonyítását.

⁴ V. ö. fentebb 35. és 82. l.

⁵ A XI. századi *Gesta* szerint Péter Gizella öccse, de az *Altaichi Évkönyvekből* és a nagy legendából tudjuk, hogy István unokaöccse volt. Apja nevét más forrásból ismerjük.

⁶ Levente elsőszülöttségére v. ö. a Képes krónika megjegyzését a IX. fejezetben.

⁷ V. ö. TURUL, 1912. 111—113. l. és HÖMAN: Szent István görög oklevele. 48. l.

és társai — azért várták és hívták haza a megvakított pogány Vazul fiait, mert ezektől várták a régi hit és szokások visszaállítását, az idegen keresztények kiűzését. Vazul és a pogány magyar lány fiai közül a legidősebb és a harmadik — Levente és Béla — pogány magyar neveket viselnek. Valószínűleg Andrásnak is pogány neve volt (? Albus), mert keresztény nevét mindenesetre apósa, Nagy Jaroszláv, udvarában kapta Oroszország védőszentjéről, Szent Andrásról. András fiai orosz anyjuk révén, orosz földön s általában a keleti egyházban divatozó bibliai neveket (Salamon, Dávid) kaptak. A pogány hajlandóságú „Kopasz” Béla elsőszülötte pogány nevet visel (Géza) s csak később cseréli fel a kereszttségben nyert Magnus névvel. A második fiúnak keresztény lengyel anyja László nevet ad. A harmadik már idehaza született s a keresztény német Lambert nevet viseli, mely anyja családjában is divatos volt.¹ „Szár” László rutén felesége Bonuszlónak (Damoszlónak) kereszteltette egyetlen fiát. A Kálmán név kétes magyarázatát mellőzve, csak annyit állapítunk meg, hogy keresztény név. I. Géza kisebbik fiának *Almos* neve sem pogány reminiscencia, hanem a teljes konszolidáció felé haladó Magyarország királyának kegyeletes megemlékezése a honkereső ősről, kinek dicső tetteit — úgy látszik — ezidőtájt kezdték feleleveníteni s nem sokkal utóbb foglalta írásba a Gesta névtelen írója, I. Bélának és fiainak ékesszavú dicsőítője. Kálmán, a mintaképül tisztelt,² nemrégén szentté avatott István király nevét adja elsőszülött fiának. A második fiú orosz anyjától Boris nevet örökölt. A személynevek tehát a genealógia helyességét bizonyítják. Az a sokat hangoztatott érv, hogy Szent László neve Szár László nagyapását bizonyítja, ellentétben áll az Árpád-ház szokásaival. II. Béla *negyedik* fiát (Álmos herceget), továbbá III. és IV. Belát kivéve, a XIII. század végéig egyetlenegy Árpád-herceget sem kereszteltek nagyapja nevére.³

Ezzel a XI. századi forrásokból levezetett nemzedékrenddel szemben áll néhány XIII—XIV. századi lengyel forrás értesítése Szent István lengyel anyjáról és a IV. László-kori Gestának ANONYMUS-szal egyező tudósítása a hercegek Szár Lászlótól való származásáról (Budai krónika 72., 102. l., ANONYMUS XV. cap.)

Szent István és az Árpád-ház Mihály-ágának lengyel összeköttetéseiről a genealógiai táblázat (Boleszláv és I. Béla házassága) tájékoztat. Géza fejedelem állítólagos lengyel házasságáról sem a XI. századi Gesta Ungarorum, sem a legendák, sem a XII. századi lengyel és cseh források, sem THIETMAR nem tudnak, noha ez utóbbiak a lengyel királyi ház genealógiájával többször foglalkoznak. A magyar dolgokban tájékozatlan késői lengyel forrásoknak a XII. és XIII. század fordulóján kompilált úgynevezett *Lengyel-magyar króniká*-ra visszavezethető tudósítása Géza és Adelhaid házasságáról éppannyi hitelt érdemel, mint ugyane krónikának Géza felmenőiről (Béla—Kálmán—Attila) és Szent István fiairól (Imre, Ábel és Béla vagy Imre, Béla, Péter és Levente) adott értesítése s egyéb zagyva genealógiai tévedései. E forrás keletkezési körülményeiről fentebb már szóltam. Láttuk, hogy az úgynevezett Lengyel-magyar krónika — akár a bővebb szöveget, akár az ebből kivonatolt rövidebb OSSOLINSKI-krónikát nézzük — alaposan összekuszálta a HARTVIK-féle legendából és a XI. századi Gestából származó magyar és egy ismeretlen forrásból, részben talán szóhagyományból vett lengyel adatait.⁴

Feltűnő, hogy ez a kúsza kis mű seholsem emlékezik meg Béla hercegnek II. Micisláv leányával kötött házasságáról és hogy Gézának Adelhaid által való megtérítését teljesen I. Micislávnak Dombrovka cseh hercegnő által történt megtérítésének mintájára, az erről író lengyel forrásokkal *szó szerint* is *egyezően* adja elő. Tudva már most, hogy a krónikás következő genealógiát adja:

Béla
f.: görög nő
Géza
f.: Adelhaid lengyel hgnő
Szt István

nyilvánvaló az egész Adelhaid-mese keletkezésének oka.

A krónikás a XI. századi magyar Gestában olvasta (Budai krónika 89. l.: *Miska dux ... tradidit filiam suam in uxorem Bele*) és talán lengyel forrásból is tudta, hogy a pogány Béla magyar herceg, (mert hiszen — láttuk — Magyarországból való menekülésekor valóban pogány volt) nőül vette Micisláv leányát (Adelhaidot?), ki férjét keresztény hitre térítette s hogy kettejük fiát Gézának hívták. Lehet, sőt valószínű, hogy a Szent László-kori Gestában I. Géza görög feleségéről is szó volt.⁵ HARTVIK-nál azonban azt olvasta, hogy Géza tért át a keresztény hitre és fia, Szent István, korában a hit teljesen megerősödött Magyarországon. A két térítés történetét — mint forrásainak egyéb

¹ Turul, 1907. 29. l.

² V. ö. törvénykönyve előszavát.

³ V. ö. még KARÁCSONYI JÁNOS bizonyítását. Turul, 1906. 107—112. l.

⁴ V. ö. 37—41. l.

⁵ E házasságról csak KINAMOS-ból tudunk, de a XI. századi *Gesta*-t átdolgozó XIII. századi író is említi Géza szövetségét a görögökkel. Lehetetlen, hogy a genealógiára nagy gondot fordító Szent László-kori író ne szólt volna a trónörökös anyjáról.

tudósításait (Attila és Árpád, Attila és Szent László stb.) is — összekeverte, nem értvén meg, miként lehetett pogány a keresztény Géza kései utóda: I. Béla. Megtette I. Bélát ezért I. Géza király helyett Géza fejedelem apjának s az apa és fiú lengyel és görög feleségét összecserélve, II. Miciszláv leányát I. Miciszláv nővérének. A magyar fejedelem megtérítésének történetét azután I. Miciszláv megtérésének mintájára, sőt azonos szavakkal, de Adelheid és Géza nevének behelyettesítésével mondta el.¹

Ideje, hogy az ominózus forrásból származó Adelheid-elmélettel történetírásunk végleg szakítson. Ezt az elméletet s ezeknek a forrásoknak hitelét elválasztani még KARÁCSONYI JÁNOS genialitása is csak a legbonyolultabb hipotézisek felvetésével tudta védelmezni.

Ugyanígy állunk a hercegeknek Szár Lászlótól való származását vitató XIII. századi genealógiával. A XIII. századi KÉZAI SIMON megbotránkozva tiltakozik az ellen, hogy *némelyek* Vazul és egy alacsony-sorból felemelt Tatun-nembeli leány egyesüléséből, *non de vero thoro* származóknak mondják a hercegeket. Ezzel azonban csak azt bizonyítja, hogy forrását alaposan félreértette. A XI. századi *Gesta* nem *konkubinátus*-ról beszélt. A *non de vero thoro* ortus kifejezés magyarázatát az egykorú egyházi felfogás adja meg, mely szerint a pogány szertartás szerint kötött házasság nem volt törvényes, hanem — mint a Kálmán-kori zsinati rendelkezés kifejezi — *opus fornicarium*.² Ennek az egyházi felfogásnak adott a Szent László-kori író valamiképp kifejezést, mert abban ő maga és kortársai, a pogány házasság e korban még divatos lévén, semmi lealázót sem láttak. Sőt ez a tény Lászlónak, a pogány nagyszülők kegyes unokájának, erényeire még élesebb fényt vetett. Azonkívül nem szabad azt sem felednünk, hogy a Vazul-fiak, majd a Béla-ág nagy népszerűségének forrása a németeskedő udvarral szembenálló magyarok körében nem kis részben épen a család pogány, tehát „jó magyar” hírében volt. Ez az András és Béla trónraléptekor belső mozgalmakban is kifejezésre jutott felfogás harminc esztendő alatt nem pusztulhatott ki teljesen. Azon, hogy a Szent László-kori író Vazul és egy Tatun-nembeli leány pogánymódra kötött, tehát az egyház által el nem ismert házasságából származónak mondta királyát, a XI. században senki sem botránkozott meg, legkevésbé a megvakított nagyapa emlékét kegyelettel őrző király.

Egész más volt e kor botránkozásának köve. Ezen azután segített is a *Gesta* írója. A keresztény Magyarország szent alapítójának nevét kellett elválasztani a királyi nagyapa megvakittatásának és a fiúk száműzetésének tényétől. Ezért hártja a sötét cselekedet minden ódiumát a német Gizellára. Ezért mondja Pétert — forrása az Altaichi Évkönyvek ellenére — Gizella öccsének, mit talán hitt is, lévén Péter párthívei és támogatói a Szent István korában betelepedett németek. Ezért festi a keresztény Magyarország kemény és erőskezű megalapítóját, Szent István királyt, elaggott, gyenge bábnak, ki titkon szokteti öccseit külföldre. Magában e tényben azonban nem szabad az író önkényes felfévesét látnunk. Szent István, ha szükséges volt, szent célja érdekében nem riadt vissza pogány ellenségei kíméletlen megsemmisítésétől (Koppány, Thonuzoba, Vazul), de általában kíméletes volt, még ellenfeleivel szemben is, ha ilyen eszközökkel boldogulhatott. Ezt bizonyítja nagybátyjával (Gyulával) szemben követett eljárása s az a tény, hogy Vazul ártatlan fiait nem büntette oly kegyetlenül, mint kortársai tenni szokták s mint száz évvel utóbb Kálmán tette öccse kisfiával. Nem vakította meg őket, hanem külföldre száműzte s a fiatal hercegek bizonyára úgy őrizték s fiaikra úgy hagyták a külföldre küldetés emlékét, mint a szent király kegyességének bizonyosságát. Saját tapasztalatukból kiindulva, apjuk megvakittatását sem neki, hanem gonosz tanácsosainak tulajdonították.

Száz évvel Szent László halála után már egészen más volt a helyzet. A bizánci, francia, angol, spanyol, olasz és más udvarokkal, dicső és előkelő ősökre büszke uralkodóházakkal szoros rokonl összefonódásba került Árpád-ház hatalmas uralkodói — III. Béla, Imre, II. András, IV. Béla, V. István és IV. László — megtagadták pogány magyar ősanyjukat és Damoszló herceg rutén anyját ismerték el az uralkodóház ősének, mert ez uralkodócsaládból származott.³ III. Béla jegyzője volt az első, ki ezzel az udvari körökben ekkor már elterjedt, megkorrigált genealógiával helyettesítette a régi hiteles nemzedékrendet. ANONYMUS és KÉZAI itt is *közös forrásra* támaszkodtak, de forrás itt *nem* a XI. századi *Gesta*, hanem a *királyi család és udvar körében a XII. század végén kialakuló hagyomány* volt, mely szembehelyezkedett a *Gesta* tényeken alapuló felfogásával. A királyi jegyző e pontban nem követhette forrását, meg kellett hajolnia az uralkodóház érdekei előtt.

A Sarolt és Vazul-féle genealógia újabkori koholása ellen szól e feltevés teljes valószínűtlensége is. Míg a magyar királyok keletről, vagy legfeljebb Németországból és Sziciliából házasodtak, feltehető, bár mindenesetre indokolatlan volna, a Sarolt-féle genealógia koholása. XIII. századi történetíróról különösen III. Béla jegyzőjéről azonban nehéz volna felténnünk, hogy ilyen hamisításra adja magát. Ha ismeri az Adelheid-mesét, bizonyára kapva kap rajta. Hiszen így királyi ágyból származtathatta volna első szent

¹ A két elbeszélés feltűnő rokonságát már NAGY GÉZA (Turul, 1907. 137—139. l.) és KAINDL (Studien III. 11—12. l.) is kiemelték, azt egy késői lengyel krónikás értéktelen interpolációjaként méltatva. V. ö. ehhez THISTMÁR elbeszélését is Miciszláv megtéréséről. MG.SS. III. 783. l.

² II. zsinat. XVI. t.-c. ZÁVODSZKY-nál. 208. l.

³ E genealógia koholását még indokoltabbá tenné, ha elfogadnók MÁTYÁS FLÓRIAN feltevését (v. ö. JAKUBOVICH id. h.) Szár László és Vazul azonosságáról. E tekintetben azonban forrásaink alapján biztosat nem mondhatunk.

királyunkat. Ha forrásában nem talál adatot Szent István anyjáról, bizonyára királyi anyát szerez neki. Sarolt, bármily gazdag és előkelő úr volt apja a maga idejében, a királyi jegyző szemében csak alattvaló leánya volt, kinek tisztes személye különös fényt semmi esetre sem vetett a királyi házra, melynek dicsőítését tekinti műve főcéljának.

Még kevésbé valószínű a Vazul-genealógia későbbi koholása. Ilyen — a XIII. században lealázónak tartott — genealógia koholása magában rejti a *cui prodest* kérdését. Mert ok és cél nélkül az uralkodóházra árnyat vető hír nem keletkezhetett. Azt a személyt azonban, akinek ez érdekében állt volna, XII. és XIII. századi történetünkben hiába keressük. Ha Péter, Aba Sámuel, vagy akár I. András vagy Kálmán ágának leszármazásáról volna szó, a forrás előttünk állna az ellenpártban. Tudjuk például, hogy Boris és III. András származásának törvényességét minduntalan kétségbe vonták. De Vazul az összes Árpádok egyenes őse volt I. András óta. Róla s a népszerű Vazul-ágról ily mesét a XII. és XIII. század folyamán senki sem költött, mert annak semminő célja sem lett volna. A Szár László féle genealógia viszont a XII. század vége óta érdekében állt az uralkodóháznak, mely e korban már sokat adott család-fája előkelőségének, mint ma mondanók tisztaságának bizonyítására. A III. Béla korában betóduló bizánci levegő magával hozta a bizantinizmust is, ami a történetíró királyi jegyzőnél ily ártatlan formában, a pogány magyar ősanja letagadásában jutott kifejezésre.

XIII. A SZENT LÁSZLÓ-KORI GESTA UNGARORUM.

1. EREDMÉNYEK.¹

A korunkra jutott legrégibb krónikasövegből, a XII. századi *Somogyvári krónika* ALBERICUS-nál fenntartott töredékeiből kiindulva, vettem vizsgálat alá a magyar krónika XII—XIV. századi változatait, illetőleg a vele többé-kevésbé rokon összes forrásokat. Azt hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy KÉZAI SIMON-ig (1282 és 1285 közt) az összes írók s a XIV. században a *Bécsi Képes krónika* és MÜGELN HENRIK ugyanazt a XI. századi ősforrást, illetőleg ugyanannak az ősforrásnak XII. századi folytatásait ismerték és használták.

Ez az ősforrás, a Szent László korában írt és 1091-ig terjedő Gesta Ungarorum.

A Szent László-kori Gestát még az ő életében, majd Kálmán és II. István korában 1127-ig folytatták. Ezt a *II. István-kori folytatást* azután II. Béla vagy *II. Géza korában* Kálmán-ellenes tendenciával átdolgozták és később III. István koráig folytatták.

III. Béla király névtelen jegyzője (1200 körül) és a *Pozsonyi Évkönyvek* írója (1192—1195.) a *Gesta Ungarorum II. István-kori folytatását* használták forrásul. A *Bécsi Képes krónika* és MÜGELN pedig az alább említendő Nagy Lajos-kori krónika mellett a *II. Géza-kori*, illetőleg *III. István-kori folytatást*.

A Szent László-kori Gestát használták forrásul a *Szent László- és Szent Gellért-legendák*-nak és a *Lengyel-magyar krónika*-nak XIII. század elején élt írói és — amennyiben ebbeli feltevéseink megállhatnak — már *Szent István nagyobb legendájá*-nak a XI. század végén élt írója is. E *Gesta* elbeszélésére támaszkodik már ODO DE DEO GILLO (1147.), midőn Magyarországot a rómaiak legelőjének mondja. Ugyancsak e Gestát, vagy annak valamelyik XII. századi folytatását használta VITERBÓI GOTFRID *Memoria Seculorum* című művéhez (1185.), RICARDUS a Julián utazásáról szóló (1237.) jelentéséhez és SPALATÓI TAMÁS (1266. k.).

Még Szent László életében készült egy szűkszavú kivonat a *Gesta Ungarorum*-ból. Ezt a *Szent László-kori kivonatos Gesta Ungarorum*-ot használta fel, a hétmagyarról szóló részében megmontva, a *Somogyvári krónika* XI. századvégi írója, kinek művét a XII. században Somogyváron — 1142-től talán Cikádoron? — a XII. századi királylajstrommal egészítették ki. Ugyancsak a Szent László-kori *kivonatos Gesta* volt a *régi Zágrábi és Váradi rövid krónikák* forrása, melyeket helyi vonatkozású adatokkal és a XII—XIII. századi főbb eseményekkel időről időre kiegészítettek s melyeknek adatai a *Zágrábi* (1334.) és *Váradi* (1374.) *krónikák*, a KNAUZ-féle *rövid zágrábi krónika* és rokonai — a TOLDY- és CORNIDES-kódexek — interpolációiban jutottak korunkra.

KÉZAI SIMON, a Hún-krónikával kiegészített *IV. László-kori Gesta Hungarorum* írója (1282—1285), a teljes *Szent László-kori Gestát* használta forrásul, kiegészítve azt egy XII—XIII. századi szűkszavú királylajstrom, valószínűleg a kivonatos *Gesta* valamelyik XII—XIII. századi folytatásának adataival. KÉZAI teljes Gestáját még IV. László korában kivonatolták s ez a kivonat jutott korunkra KÉZAI SIMON *Gesta Hungarorum*-ának címe alatt. Magát a teljes Gestát 1291—1292-ben, IV. László korát László-ellenes tendenciával átdolgozva, folytatta egy *III. András-kori*, ezt pedig egy Nagy Lajos-kori író. A XIV. századi és későbbi, összes krónikaváltozatok forrása ez a *Nagy Lajos-kori Chronica Hungarorum* volt.

A *Bécsi Képes krónika* írója (1358.) és MÜGELN HENRIK (1358—1369.) a *Nagy Lajos-kori krónika* mellett a *Gesta Ungarorum II. Géza-kori (III. István-kori) folytatását* is ismerték, melyből azt 1051—1152-ig, illetőleg 1167-ig terjedő részében interpolálták.

Az összes krónikaváltozatok s a velük rokon források együttes vizsgálatával nyert eredményeink szervesen kapcsolódnak a korábbi forráskritikai vizsgálatok eredményeihez.

A XI. századi ősforrás létezését a forráskritikusok régen felismerték és egyértelműen hirdetik, csupán e forrás terjedelme, tartalma és keletkezési kora tekintetében térnek el egymástól. A Szent

¹ V. ö. a mellékelt leszármazási táblát.

László-kori *Gesta Ungarorum* lényegében megfelel a Gesta II. Géza-kori keletkezését vitató MARCZALI feltételezte XI. századi *feljegyzéseknek*,¹ a TOLDY FERENC által I. Endre, korábban Salamon és I. Géza korára tett *Libri Chronicarum de Gestis Hungarorum*-nak,² SEBESTYÉN Salamon-kori *krónikájának*³ és a KÁLLAY-féle KOPPÁNY-*krónikájának*.⁴ A Béla-ág történetével foglalkozó része azonos a PAULER-nél II. a) *krónika* néven tárgyalt forrással.⁵ Legvilágosabban DOMANOVSKY ismerte fel és írta körül a XI. századi *Gesta Ungarorum*-ot, de — ZEISSBERG elméletének⁶ és talán PAULER szkeptikus megjegyzéseinek⁷ hatása alatt — két részre szakítva, tárgyalta,⁸ illetőleg egy I. András-kori *krónika*-ból és a Béla-ág történetével foglalkozó *Gestá*-ból összeszerkesztett műnek vélte. A II. István-kori folytatásról írt fejtegetései bizonyítják, hogy e két mű összeolvasztásának korát a XI. és XII. század fordulójára teszi. Hasonlóképpen felismerte az ősforrást KAINDL. Mivel azonban ő a KÉZAI-kivonat elsőbbségét vitatja a bővebb szövegű *krónikával* szemben, ez elmélete védelmében kénytelen volt ahhoz a valószínűtlen feltevéshez folyamodni, hogy a XI. század végén — közel egy időben — egymástól függetlenül két különböző *Gestá*-t írtak volna, melyek egyike az 1095-ig terjedő rövid szövegű *Gesta vetera Hungarorum*,⁹ másika az 1100 táján írt terjedelmesebb, de csak I. Andrástól Szent Lászlóig terjedő *Libri antiqui de Gestis Hungarorum*¹⁰ volna.

A Szent László-kori *Gesta* 1091—1127. évi, II. István-kori folytatása azonos a DOMANOVSKY által kimutatott Kálmán és II. István-kori folytatással s a TOLDY-féle Kálmán névtelenének művével.¹¹

A II. István-kori (1127.) folytatás II. Géza—III. István-kori átdolgozása és folytatása pedig azonos a MARCZALI feltételezte II. Géza-kori *Nemzeti krónika*-val,¹² illetőleg TOLDY II. Géza-kori *krónikájával*,¹³ DOMANOVSKY Kálmán-ellenes II. Béla—III. István-kori forrásával¹⁴ és PAULER II. b) *krónikájával*,¹⁵ amelynek létezését KAINDL is elismeri.¹⁶

Az eredmények ezek szerint részben fedik, részben kiegészítik, továbbépítik a korábbi forráskritikai vizsgálatok eredményeit. Már pedig, ha valahol, úgy a forráskritikában igazán fontos a kutatás kontinuitása. A forráskritikai művelet természetéből következik, hogy eredményes csak akkor lehet, ha szervesen kapcsolódik a korábbi *módszeres* kutatások eredményeihez. Eleve bizalmatlanul kell fogadnunk minden oly forráskritikai műveletet, vagy éppen „felfedezést”, mely a korábbi kutatás megállapításait halomradöntve, sohasem hallott, tetszetős, de a tudományban gyökértelen, szubjektív elméletekkel és hipotézisekkel operál. Az eredmények objektivitásának és helyességének legbiztosabb próbáját a más pontokról kiinduló és különböző úton haladó forráskritikusok módszeresen megalapozott eredményeivel való találkozásban kell látnunk.

2. A GESTA UNGARORUM REKONSTRUKCIÓJA.

Meghatározván az összes magyar *krónikák* XI. századi ősforrását, a Szent László-kori *Gesta Ungarorum*-ot, már csak egy lépés választ el bennünket annak rekonstrukciójától.

Az ősforrás nyomait kutatva, mindig rámutattam azokra a lényeges ismertetőjegyekre, melyek ezt ANONYMUS Gestájától és KÉZAI teljes Gestájától megkülönböztetik. Ráműtattam azokra a felfogásbeli és tartalmi egyezésekre, melyek alapján biztos következtetéseket vonhatunk az ősforrás tartalmára és felfogására. Ráműtattam ez ősforrás különböző leszármazóinak, valamint forrásainak azokra a szöveg-egyezéseire, melyekből kiindulva, annak betűszerinti szövegét is helyreállíthatjuk. Kiemeltem, hogy KÉZAI — bár egynéhány kimutatható ponton (így a hétmagyar, Marót és Vazul-fiak kérdésében) lényegesen módosította forrását — maga vezet rá polémiáival e forrás eredeti szövegére s ahol nem polemizál és nem változtat, egészen hiven ragaszkodik ahhoz. Legfeljebb stílusosan módosította, rövidítette, összevonta annak terjedelmesebb, színesebb elbeszélését. Viszont arra is rámutattam, hogy az 1051-től

¹ Id. m. 61. l.

² Nemzeti történelmünk kezdetei. 1873. (Összegyűjtött munkái. VII. 238—240. l.) — MARCI Chronicon, 1867. Praefatio.

³ A magyar honf. mondái. I. 210—211. l.

⁴ Turul, 1915. 21—25. l.

⁵ Id. m. II. 606—609. l.

⁶ V. ö. XII. fejezet. b) Altaichi Évkönyvek.

⁷ Id. m. I. 361—362., II. 612. l.

⁸ A Budai krónika. 47., 60—62., 77—80. l. A Pozsonyi krónika. 5—7. l.

⁹ Studien. VIII. Die Gesta vetera Hungarorum.

¹⁰ U. o. VIII. 283., 284., 292., 294., 299., IX. 101—102. l. V. ö. még WATTENBACH: Deutschlands Geschichtsquellen. II. 6. Aufl. 211. l.

¹¹ Budai krónika. 50—51., 55—56. l. TOLDY: Összegy. munkái. VII. 243. l.

¹² Id. m. 59—62., 77—80. l. V. ö. SEBESTYÉN id. m. I. 211—218. l.

¹³ Id. h. VII. 243. l.

¹⁴ Budai krónika. 47—63. MÜGELS krónikája. 8—14., 26—30. l.

¹⁵ Id. m. II. 609—610. l.

¹⁶ Studien. VII. 58—65. l. IX. 102—105. l.

1091-ig terjedő részben a Képes krónika az ősforrásból származó interpolációival mintegy rekonstruálta az eredeti, bővebb szöveget.

Mindez eredmények alapján most már megkísérélhető a Szent László-kori *Gesta Ungarorum* rekonstrukciója.

Ezt a rekonstrukciót megkönnyíti az, hogy a KÉZAI-előtti források egymástól függetlenül aknázták ki a XI. századi ősforrást, illetőleg ennek XII. századi folytatásait s hogy KÉZAI a IV. László-kori Gesta írója nem ismerte ANONYMUS művét s az ősforrásból merítő többi régi forrásokat sem GOTFRID kivételével. Egyezéseikből tehát biztos következtetések vonhatók. Mivel azonban ANONYMUS és KÉZAI sokhelyütt lényegesen módosították, bővítették vagy rövidítették az ősforrás szövegét, viszont a Zágrábi, Váradi és Somogyvári krónikák csak kivonatos, összevont szövegrészeket őriztek meg, az ősforrás teljes szövegben való helyreállításáról le kell mondanunk. Mindazonáltal a jelzett úton haladva, az összes tárgyalt források egybevetésével s a későbbi átdolgozások alkalmával betoldott részletek gondos kiválasztásával helyreállíthatjuk annak némely részleteiben hiányos, sőt töredékes, de egészében hű szövegét. Ennek eltérései az eredeti szövegtől jelentéktelenek, inkább formaiak, stílári természetűek lesznek, semmint tartalmiak.¹

A vezérkori — Taksonyig terjedő — részben ANONYMUS Gestáját, különösen I—XII., XLI—LVII. fejezeteit, a megtéréstől (Géza fejedelem) 1051-ig terjedő részben a IV. László-kori teljes Gesta szövegét leghívebben megőrző SAMBUCUS-kódexet, az 1051—1091-ig terjedő részben az ősforrást rekonstruáló *Bécsi Képes krónikát* kell alapul vennünk. A szöveg megállapításához azonban fel kell használnunk a többi variánsokat is, nevezetesen a KEZAI előtti összes források, a kivonatos KÉZAI és az *Acephalus-kódex* eltéréseit.²

¹ A rekonstrukciónak ez a természete kívánatossá teszi, hogy a helyreállított szöveg kiadása esetén nyomda-technikai eszközökkel is megkülönböztessük az ősforrásnak szövegegyezésekkel kétségtelenül bizonyítható eredeti részleteit, kifejezéseit, szavait, a tartalmi és stílári okokból kétségtelenül az ősforráshoz tartozó, de szövegegyezésekkel nem bizonyítható részletektől, másrészt mindkettőt a kétesnek tekinthető, mintegy kikövetkeztetett részletektől.

² A krónika első, a honfoglalásig terjedő szakaszának rekonstrukciójához pl. a következő szövegrészleteket kell felhasználnunk:

- ANONYMUS **cap. 1.** Scithia igitur — cum paludibus magnis. Scithia autem terra multum — in hodiernum diem. Et gens illa — vocata est Moger. (Mágog helyett!) Scithica enim terra quanto — discederet solo.
3. De Almo primo duce. Anno — Ugek. Erat quidem — vocatus est Almus.
4. Dux autem Almus dum ad maturam etatem — duxit in Pannoniam.
5. Gens itaque — in bello, fide stabiles. (V. ö. 1. A cuius autem progenie — duxerunt.) Tunc supradicti — iuramentum. (V. ö. Gell. leg. 12. septem viri etc.)
6. Quorum septem — septimus Tuhutum. (A névsor nem egészen így! V. ö. B 13—19.)
7. Anno dominice — et filio suo Arpad. Nec labores — erant in venatione. Et sic Almus — vocatur Susudal.
8. De Rutenia. Postquam — transierunt.
9. Ultra Silvam — fuisset. Ibi confuerent — pascua Romanorum esse dicebatur.
10. Ed, Edumén (a többi 5 vezér nélkül!) cum uxoribus — concesserunt.
11. Ultra Hovos — pastores suos.
12. egressi in terram — descenderunt.
20. Athile regis — dicebatur.
- Bécsi Képes Krónika, cap. 1.** Enee genuit — sunt nominati.
2. Quam undique — copiat. In deserto loco — poterat, aut nutrire. (Alani, Huni, Hunor nélkül, Seythiáról.) Scithia enim regio — fluvius Ethul. (?) Gentes siquidem — plus nigre, quam albe. Usque hodie ipsum — dignoscuntur. Scithia enim — Magoriam (Bascardia nélkül). Don grandis — nuncupatur. Longitudo — usque Susdali.
3. Multiplicati — in unum. Uno animo unoque — solo descenderunt.
4. Super se regem prefecerunt. Atyla flagellum Dei.
6. Vlachs — in Pannonia.
10. Hic autem in Sytiam — in Pannoniam. In Rutheniam eis — regionem. Iste igitur Chaba — de genere Corosmina. Pannonia extitit — nunciis explorantes.
11. Hungari de Scythia — vocatus est Almus. Anno igitur ab incarn. D. 889 (tévesen 677). Magori, latine vero Ungari. Ingressi sunt — aliquamdiu permanserunt.
- 13—19-ből a hét vezér felsorolása (a névsor nem egészen így! V. ö. A. 6.)
19. (Codices quidam contineant, quod) ipsi — plantata. (Assignant — solam, quam) vulgus — Hungaros.
- KÉZAI és a többi variáns megfelelő részletei.
- Somogyvári krónika** (ld. I. fejezet): sub primo duce suo, nomine Almo.
- KNAUZ-krónika**: quasi princeps aliorum fuisse.
- Zágrábi és Váradi krónika, cap. 1.** Anno ab incarnatione — vocabatur Almus.
- Lengyel-magyar krónika** (ld. V. fejezet): animalium, volucrum — multitudine. Ab egressu terre sue orientalis Ungarie. Aquila plaga Dei appellatus est. Nam in terra — morabantur.
- RICARDUS jelentése.** (Ld. V. fejezet.)
- SPALATÓI TAMÁS.** (Ld. V. fejezet.)
- VITERBÓI GOTFRID.** (Ld. V. fejezet.)
- V. ö. REGINO ad. A. 889.

Azt, hogy e szövegrészekből pontosan és betű szerint mi tartozott az ősforráshoz és mi a későbbi betoldás, természetesen csak a legaprólékosabb szövegkritikai vizsgálat döntheti el. Az első szakasz tartalmáról és terjedelméről azonban már ez a felsorolás is pontos tájékozást ad.

Az eredettel és őshazával foglalkozó bevezetőrészlet rekonstrukcióját megnehezíti az a körülmény, hogy a XI. századi ősforrásnak a hazai hagyományon (a névadó ős, nőrablás, Dentu-Moger, keleti magyarok) és REGINO művén (Scythia, scythák) alapuló elbeszélését mind ANONYMUS, mind KÉZAI lényegesen átalakították. Mivel azonban mindketten egymástól függetlenül, más-más források alapján dolgoztak, egymásközi és önálló forrásaikkal való egyezéseik alapján, a KÉZAI-előtti többi forrás ellenőrzése mellett, *töredékesen* ugyan, de helyreállíthatjuk az eredeti szöveget.

Álmos leszármazásának, a fejedelmválasztásnak, a scythiai exodusnak és a vándorlásoknak történetéhez már sokkal gazdagabb összehasonlítási anyaggal rendelkezünk. ANONYMUS (III—XII.) bővített és kiszínezett előadásának magvát, az ősforráshoz betűszerint is ragaszkodó alapmondait kiválasztva, a Váradi és Zágrábi krónikák, valamint a KÉZAI-előtti források szövegével egyeztetve és a IV. László-kori Gesta leszármazóival összehasonlítva, teljes egészében rekonstruálhatjuk az ősforrásnak ezt a szakaszát.

A honfoglalás történetének pontos rekonstrukcióját ismét megnehezíti a későbbi átdolgozások természetete. ANONYMUS honfoglalástörténete (XII—LII. caput) az ő szubjektív írói műve, melyből igen nehezen választható ki az ősforrásnak a tiszai és komáromi hagyományok és színes csataleírások közé ékelt egy-egy mondata. KÉZAI viszont, mellőzve a régi Gesta honfoglalástörténeti hősét, új személy — Szvatopluk — köré csoportosítja az eseményeket. Kevésbé használhatók fel itt a rövid krónikák is, melyek egy-két mondatban végeznek a honfoglalással és egyáltalában nem vehetjük hasznát REGINO művének. Ezért itt kénytelenek vagyunk a szövegegyezések által kétségtelenül bizonyított néhány töredékes részlet helyreállításával megelégedni.

A kalandozásoknak — REGINO-n alapuló és csupán a déldunántúli Bulesu-Botond-Lél mondatakkal bővített — története teljes egészében rekonstruálható ANONYMUS és a KÉZAI származékok egyezései és REGINO-hoz való viszonyuk alapján.¹ Hasonlóképpen helyreállíthatjuk ANONYMUS, a kivonatos KÉZAI és a bővebb krónikák egyezései alapján az ezt követő, Taksony-Géza-István-kori advenákról szóló rövid szakaszt, a Váradi és Zágrábi krónikák és a bővebb krónikák polémiája alapján a Taksony-ivadékok genealógiáját.²

Nehezebb a megtérés történetének s általában Géza és Szent István történetének rekonstrukciója. Mivel KÉZAI ezt a részt a IV. László-kori Gestában a legendák alapján átdolgozta és megrövidítette, csak töredékesen rekonstruálhatjuk az eredeti szöveget e módosult szöveg, továbbá a kivonatos krónikák (Somogyvári, KNAUZ), ANONYMUS-nak néhány Szent István korára vonatkozó adata, a Gellért-legenda és a Szent László-legenda (István elsratása) egyeztetése alapján.

Az 1038—1051-ig (ill. 1063-ig) terjedő részben — beleértve Vazul megvakításának történetét — az *Altaichi Évkönyvek* ellenőrzése mellett, a Gellért-legenda és a IV. László-kori Gesta szövegegyezései alapján ismét pontosabban állítható helyre az eredeti szöveg. A vezérkori részben és itt is felhasználhatjuk — bár a legnagyobb óvatossággal — a Lengyel-magyar krónika zavaros elbeszélését, valamint MÜGELN és az említett rövid krónikák néhány önálló, de az ősforrásra visszavezethető adatát.

Az 1051—1091-ig terjedő utolsó részlet — a Béla-ág történetének — rekonstrukciójában a *Bécsi Képes krónika* interpolációi voltaképpen az eredeti szöveg helyreállítását jelentik. Ki kell azonban választanunk azokat az összevonás, kivonatolás útján keletkezett kisebb részleteket, melyek KÉZAI-tól származnak s melyeket azután a Képes Krónika az eredeti forrás alapján még egyszer, bővebben is elmond.³ Az így kapott szöveg kiegészítésére és helyesbítésére a Pozsonyi Évkönyvek, László-legenda, MÜGELN és a Lengyel-magyar krónika egy-egy adatát és a Zágrábi, Váradi, Somogyvári, KNAUZ-féle krónikák kronológiai adatait is felhasználhatjuk.

Általában véve a IV. László-kori teljes Gesta leszármazóinak felhasználásánál mindig figyelemmel kell lennünk KÉZAI — egyébként az őskötet kérdését és a megtérés történetét kivéve gyéren jelentkező — betoldásaira (a lechmezei csatánál tapasztalt betoldások, Péternél a velencei származás bizonyítása, László neve mellett a *sanctus* jelző stb.), rövidítéseire és stiláris módosításaira (tonsa capita cumanorum, banerium stb.).

A XI. századi *Gesta Ungarorum*-nak betűszerinti rekonstrukciója így töredékesen is csak a legapróbb részletekig kiterjedő szövegkritikai vizsgálat útján hajtható végre. Tartalmát és terjedelmét azonban a megelőző fejezetekben foglalt összehasonlítások, megállapítások és eredmények alapján már most pontosan körülírhatjuk. Ezek szerint a *Gesta Ungarorum* tartalma a következő volt:

1. *Oshaza, eredet és kijövetel.* Scythia és a skythák leírása REGINO és a hazai hagyomány alapján (Mogeria és a dentu-mogerek, Etul-folyó). A nép elszaporodása. A névadó ős (Moger-Magor); nőrablás, Éthele király, Ugek és Álmos, a Turul-monda. A hétmagyar. Vészerződés és fejedelmválasztás. Kijövetel Scythiából 889-ben. Vándorlás a besenyők, fehér kúnok földjén, Susdalon, Ruténián (Kiov), fekete kúnok földjén át az Ung-folyó vidékére és Erdélybe. Ed és Edömén népének csatlakozása Ruténiában.

2. *Álmos fia Árpád és a hétmagyar honfoglalása.* Álmos megöletése. A föld kikémlelése. Magyarország régi lakói: bolgárok, szlávok, görögök, messianusok, a Dunántúl vlachok, vagyis a rómaiak pásztorai (pascua Roma-

¹ A kronológiára v. ö. a XI. fejezetet.

² V. ö. XII. fejezet.

³ V. ö. IX. fejezetet.

norum). Székelyek csatlakozása Tiszántúl. Tiszai átkelés. Marót fejedelem és a fehér-ló-monda. Dunai harcok, Etele városa (Ecilburg—Budavár), Százhalom. A régi lakosság szolgaságra vetése. Áldomás (= áldozat). Lakomázás és birtokadományozás. Morva- és karintiai végeken harcok. Határok kijelölése. 4 év pihenő. Bolgár hadjárat. 6 év pihenő. Lombardiai hadjárat. Zoárd Apuliában. 907-ben Árpád halála.

3. *Kalandozások.* Zsolt fejedelemsége. Bíró- és hadvezérválasztás. A magyarok harci kedvének jellemzése. Bulcsu—Lél—Botond. 10 év pihenő után szász, türingiai, frank, bajor, alemanniai hadjárat. 5 év pihenő. Innmenti vereség Konrádtól, Bulcsu és Lél felakasztatása. Botond bosszúló hadjárata. 16 év pihenő. Alemanniai, rajnai (wormsi), galliai hadjárat. Vereség a szászoktól, a hét menekült mondája. 20 év pihenő. Szövetség Ottó ellenségeivel, a lechmezei vereség. Botond bulgáriai hadjárata, konstantinápolyi kalandja és halála.¹

4. *A megtérés és Szent István kora.* Az Árpád-ház genealógiája a Vazul-fiakig. Géza ötödik fejedelem. Taksony, Géza és István-kori advenák bejövetele keletről és nyugatról. Szent Adalbert prágai püspök megkereszteli Gézát és Istvánt, tiszteletére István egyházat alapít Esztergomban. Szent István aktív térítői működése. Sarolt genealógiája. István legyőzi Koppányt (Vecelin genealógiája), Gyulát, Ajtonyt (Csanád, Marosvár), Keán elleni hadjárat. Fehérvári egyház alapítása. Budai egyház alapítása, mit Szent László fejez be. Szent István egyetlen fia, Imre, meghal. Gizella megvakíttatja Vazult, fiait István külföldre küldi. Szent István halála 1038-ban.

5. *Az interregnum.* Gizella testvére, Péter és Aba uralkodása. (Csekély eltéréssel a bővebb krónikák szövege szerint,² a pogány lázadásról a Gellért-legenda tartott fenn több, amott hiányzó részletet, a kronológiára a Zágrábi és Váradai krónikák.)

6. *I. András trónraléptétől Szent László horvát hadjáratáig.* (Csekély eltéréssel a Bécsi Képes krónika XLIX—LXII. fejezete.)³

* * *

E vázlatos rekonstrukció után megegyszer ki kell emelnem, hogy a Szent László korában írt *Gesta Ungarorum* igen jól értesült, megbízható külföldi forrásokból — REGINO és kontinuatora krónikájából és az *Altaichi Évkönyvek*-ből — merítette a magyarok X—XI. századi történetére vonatkozó adatai nagyrészt. Ahol pedig eltér ezektől és bővíti forrásai elbeszélését, az élő hazai hagyományra támaszkodott. E hagyomány jólértesültségéhez sem férhet szó, mert több pontban (pl. a magyar nép hetes tagoltsága, a ruténiai népcsatlakozás, az ország régi lakóinak nemzetisége, a fejedelemválasztás, Lél és Bulcsu szerepe és halála, Szent István Koppány elleni harca stb.) egykorú, hiteles írott forrásokkal igazolható. A későbbi krónikák mondai részletei — a hún történet idegen forrásokból átvett mondái kivételével — majdnem kivétel nélkül e régi forrásból származnak. ANONYMUS és KÉZAI nem titkolják határozott ellenszenvüket a népmondák és énekek iránt s közülük csak azt jegyzik fel, amit írott forrásukban találtak. Ezek a XI. századi élő magyar mondakincséből átvett mondai elemek (nőrablás, Turul-monda, fehér-ló-monda, a hétmagyar-monda, a hét menekült regéje stb.) semmiképpen sem rontják a XI. századi *Gesta* hitelét, nem változtatnak forráserkéiben. Hiszen e mondák mindegyikének megvan a maga történeti magva, amit mai ismereteinkkel a mondai sallangok közül minden nehézség nélkül kiválaszthatunk.

A XI. századi *Gesta Ungarorum* történetünk első két századának részben igen jól értesült, hiteles forrásokra, részben személyes tapasztalatokra támaszkodó s — erősen kiélezett pártállását nem tekintve — minden tekintetben megbízható forrása.

Kétségtelen, hogy ennek a XI. századi ősforrásnak némely részletei a későbbi krónikákban az átdolgozók betoldásai, stílári és tartalmi módosításai következtében nem egészen híven jutottak korunkra. ANONYMUS a honfoglalástörténet színezésére, KÉZAI a hún történethez későbbi, XI. századi és XII. század elejei események történetét használta fel, utóbbi X. századi eseményeknek az V. századba való áthelyezésétől sem riadt vissza, de még e részletekben is a régi *Gestát* használták forrásul. Saját koruk felfogása tükröződik vissza az ősi alkotmányról, politikai és társadalmi szervezetről, udvartartásról, etnográfiai viszonyokról stb. adott leírásuk némely részleteiben. Saját koruk eseményeit vagy közeli korú eseményeket azonban sohasem helyezték át századokkal korábbi időbe, mint némelyek felteszik. Általában véve híven őrizték meg a XI. századi ősforrás tartalmát, szövegét és gondolatmenetét s ahol eltértek tőle, a változtatás, bővítés vagy kihagyás nyomai mindig felismerhetők s az ősforrás felfogása, sőt legtöbb esetben szó szerinti szövege is rekonstruálható.

Abból, hogy ANONYMUS saját kora etnográfiai viszonyaihoz itélve, Erdélybe helyezi át a XI. századi forrás dunántúli római pásztor „vlach“-jait s hogy Ed és Edumén Ruténiában csatlakozó népét az ő korában Ruténia szomszédságában lakó *kún* néppel azonosítja s abból, hogy KÉZAI forrásának az ősi alkotmányról vallott felfogását a maga korának felfogásához módosította, nem vonhatunk generális következtetéseket az általuk forrásként használt mű hitelére, adatainak megbízhatatlanságára. Ez époly kritikátlan eljárás volna, mintha valaki azon az alapon vonná kétségbe a FREISINGENI OTTÓ krónikájából VITERBÓI GOTFRID-nál szó szerinti fenntartott részleteknek megbízhatóságát, mert GOTFRID más forrásokból vett mesés történetekkel színezte ki OTTÓ elbeszélését. Vagy egy modern példával élve, olyan ítélet volna ez, mintha SZABÓ KÁROLY történeti munkásságának értékére s az általa felhasznált hiteles források — így KONSTANTINUS császár művének — megbízhatóságára abból vonnánk következtetést, hogy ő a hamis *Csiki székely krónikát* is forrásként használta fel.

¹ A chronológiára v. ö. XI. fejezet. i.

² Az eltérésekre v. ö. a megelőző fejezetekben mondottakat.

³ V. ö. a IX. fejezetet.

3. A TÖRTÉNETÍRÁS FORMÁI A KÖZÉPKORBAN.¹

A középkor történetírását — a gyakorlati, állampolitikai szempontok iránt fogékony ókori nemzeti történetírással szemben — a realitásoktól elvonatkozó transzcendens történet szemlélet és a nemzeti mult körén túlterjedő egyetemes, világtörténeti érdeklődés jellemzik.

A világtörténet az ókorban ismeretlen fogalom. A klasszikus ókor történetíróit csak saját népük, nemzetük multja érdekli. Idegen népek — barbárok — történetével legfeljebb saját nemzeti történetük keretében, mellékesen foglalkoznak, midőn a kettő politikai vagy katonai érintkezés következtében egymást keresztezi.

A keresztény középkor történetíróját viszont nem elégitik ki a nemzeti történet kerete és szempontjai. A középkori történetíró materiális földi szempontok iránt érzéketlen szellemét nem izgatják az ókori és újkori történetírás állampolitikai és más problémái. Nem kutatja, nem is érti a történelem reális összefüggéseit: a személyi, faji, politikai, gazdasági és kulturális összefüggéseket. A történeti eseményeket nem oksági összetartozásukban látja, hanem mint az isteni Gondviselés tényeit, az emberiség isteni elhívásának dokumentumait szemléli. Szemét a Megváltó második eljövetele után bekövetkezendő, égi birodalomra szegezve, kezében az egyistenhívő zsidó nép történetének szent könyveivel igyekszik a Megváltóban egyesült egyetemes emberiség multját megismerni s e mult eseményeiben az augusztinusi *civitas Dei* és *civitas diaboli* földi küzdelmének bizonyítékait feltalálni. Tárgyi összefüggést egyet ismer: az egész emberi nem egységét Istenben s az ő egyszülött fiában, Jézus Krisztusban. Ezért találja szűknek az ókori pogány kultúrnépek nemzeti történetének kereteit. A nemzeti történetben is egyetemes szempontokat érvényesít, az egyetemes krisztusi gondolat dokumentumait kutatja és vizsgálata körébe vonja az idegen, barbár népek történetét — világtörténetet ír.

Az emberiség egységét, minden emberi lénynek Isten előtt való egyenlőségét hirdető krisztusi tanításnak természetes járuléka volt a középkor transzcendens történet szemlélete és a történet körének lényeges kibővülése. Az ókor nemzeti történetét a középkorban az egyetemes emberiség multját feltáró világtörténet váltja fel.

A középkori világtörténet irodalmi formája az ókor históriás formában írt klasszikus alkotásaihoz viszonyítva művészi szempontból határozott hanyatlást jelentő *krónika*. A *világkrónika* külsőleg az ókori *annalis*-ok leszármazója és mégis egészen új, speciálisan középkori történetirodalmi műfaj, mely mindenestől a középkor történet szemléletében gyökerezik. A középkor történetírója érzéketlen lévén a történet reális tárgyi és okozati összefüggései iránt, a rendszerezés alapját csak az időbeli összetartozásban, az események egykorúságában találhatta meg. Mivel az események összefüggő időrendi láncolatában a krisztusi gondolat térhódításának, a civitas Dei létezésének és hatalma folytonos növekedésének bizonyítékát vélte felismerni, ragaszkodott a szoros időrendi tárgyaláshoz. A világtörténet egyedül lehetséges rendszerezésének az eseményeket szünkronisztikusan tárgyaló kronológikus rendszert tartotta. A *krónika* tehát nem véletlenül, hanem szükségszerűen, a középkor történet szemléletéből következőleg lett a középkori történetírás legkedveltebb s egyben a korra legjellemzőbb, a világtörténetnek és egyháztörténetnek SZENT JEROMOS (331—420.) és RUFINUS (345—410.) óta kizárólagos formájává.² A világkrónika rendszerezése pusztán időrendi. A bibliai négy világbirodalom (Nebukadnezár alma) tanán és SZENT ÁGOSTON (354—430.) transzcendens korfelosztásán nyugvó korszakrendszeren belül szoros évrendben haladva, szünkronisztikusan tárgyalja a különböző népek történetének eseményeit, tekintet nélkül a helyi, személyi, tárgyi és okozati összefüggésekre.

A világkrónikákkal egyidőben tűnnek fel az egyházirodalomtörténeti, helyesebben tudománytörténeti *életrajz-gyűjtemények* (SZENT JEROMOS, GENNADIOS) és a keresztény hitért vértanúságot szenvedő és hitvalló szentek életrajzai, a *Vitae*. A szentek biográfiái mellett a VIII—IX. század óta mindgyakrabban találkozunk az ezeket mintegy kiegészítő *Translatiók*-kal, az ereklyék felemeltetése és költöztetése alkalmával írt művekkel. A közös névvel *legendá*-nak nevezhető *Vitae* és *Translationes* nem szoros értelemben vett történeti művek, bár közülök nem egy értékes történeti adatokat tartalmazván, becses történeti forrás (pl. EUGIPIUS: Vita Severini, PAULINUS: Vita Ambrosii). Vannak azonban köztük pusztán szónokias és moralizáló tartalmú egyházirodalmi művek is.

A szigorúan keresztény krónikás és biográfikus formák mellett a VI. század közepén találkozunk először a klasszikus írásokra emlékeztető históriás formával, a *Historia* és *Gesta* címet viselő nemzeti

¹ Ez és a következő rész már megjelent „A magyar történetírás első korszaka” címmel: Minerva 1923. 11—40. lap.

² Ösei EUSEBIUS (264—340.) görög világkrónikája és az úgynevezett *Római államnaplár*. (350 körül.) A SZENT JEROMOS utáni írók: SULPICIUS SEVERUS, OROSIUS, PROSPER, MARCELLINUS COMES, CASSIODORUS, ISIDORUS, BEDA, ADO, REGINO, HERIMANNUS, MARIANUS SCOTUS, SIGEBERTUS GEMBLACENSIS, AURAI ECKEHARD, HUGO A S. VICTORE, FREISINGENI OTTÓ, ROBERTUS AUTISSIODORENSIS, TROISPONTAINESI ALBERICUS († 1241. körül) s a többi világtörténetírók mind szoros értelemben vett *krónikát* írtak.

történeti művekben. A sort CASSIODORUS (477—570.) elveszett műve nyitotta meg, melyet JORDANES (552.: *De Getarum Sive Gothorum Rebus Gestis*) rövid kivonatából ismerünk. Nyomon követik a kelta GILDAS (516—570.: *De excidio Britonum*), TOURSI GERGELY (540—594.: *Historia Francorum*, folytatása 725 körül a *Gesta regum Francorum*), BEDA (672—735.: *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*) és PAULUS DIACONUS (720—790.: *Historia Langobardorum*) művei, a római földön megtelepedett, kereszténnyé lett barbárok — gótok, kelták, frankok, angolszászok, longobardok — római mintára irt nemzeti történetei. A krónikások tagolt, évrendi tárgyalásmódja helyett ezek a történiaiírók összefüggő, egységes előadásban írják meg népük történetét. Az időbeli összefüggés mellett figyelemmel vannak a személyi, tárgyi (genealógiai, földrajzi) és oksági kapcsolatokra is. A világkrónikában domináló egyetemes, egyházi szempontok háttérbe szorulnak a nemzeti, helyesebben dinasztikus szempontok mellett. Bár e műveket ugyanaz a transzcendens alapokon nyugvó történeti felfogás és ugyanaz a mély vallásosság tölti be, mint a krónikákat, a központban a barbár pogányból kereszténnyé és — tegyük hozzá — rómaivá lett nép, illetőleg dinasztiaja áll.

Nagy Theodoriktól (CASSIODORUS) Nagy Károlyig (PAULUS DIACONUS) a *Gesta* vagy *Historia* volt a nemzeti történet műformája, szemben a világ- és egyháztörténeti krónikás formával, bár elvéve egy-egy krónikás formában irt nemzeti történettel is találkozunk (ISIDORUS, FREDEGAR). A két műfaj — *Gesta* (*Historia*) és *Krónika* — éles elhatároltságot bizonyítja a nemzeti és világtörténet terén parallel működő írók (pl. CASSIODORUS, JORDANES, ISIDORUS, BEDA) következetes címhasználatára.

Nagy Károly uralkodása fordulópontot jelent a történetírás formáinak történetében is. A krónika, legenda és gesta (historia) mellett új történetirodalmi műfajok tűnnek fel: a *világi biográfia* és az *évkönyv* (*Annales*). Külső alakra a legenda, illetőleg a krónika rokonai. Tartalmilag a gesta-hoz (históriához) állnak közelebb, mert tárgyük a nemzeti vagy partikuláris történet. Valamennyi addig művelt műfajtól megkülönbözteti őket *kortörténeti* karakterük.

Az életrajzok hőse az élő vagy nemrég elhunyt uralkodó (EINHARD: *Vita Caroli*, ASSER: *Vita Aelfredi*, LIUDPRAND: *Gesta Ottonis*, OTTO: *Gesta Friderici*), vagy egyházfő (THANGMAR: *Vita Bernwardi*). Az évkönyv pedig nem egyéb a krónikás forma kortörténeti alkalmazásánál.

A Karolingok hivatalos jellegű birodalmi évkönyvei (*Annales Laurissenses*, *Bertiniani*, *Fuldenses*) ültették át a nemzeti történetírás terére a krónikás formát. Nagy Károly óta ez a forma dominál a nyugati latin nyelvű történeti irodalomban. A régi nyomokon járó világkrónikások mellett most már a nemzeti, tartományi, egyházmegyei és helyi történetírás művelői is a krónikás vagy évkönyvformát akceptálják. A IX—XIII. században a nyugati keresztény országok, különösen Németország, mind fokozódó történetirodalmi termelése határozottan krónikás jellegű.

E korban a krónika és évkönyv fogalma már alig határolható el. A különbség a kettő közt kezdetben, a Karoling-korban sem nagy. A krónikás régi források alapján állítja össze az emberiség, nemzet (dinasztia), püspökség vagy apátság évrendi történetét. Az annalista évről évre, folytatólágon jegyzi fel kora eseményeit. A krónika egy írónak régi forrásokból kompilált műve, az évkönyv időről időre irt, többnyire szűkszavú adatfelsorolás. A krónika egységesebb az évkönyvnél, az évkönyv önállóbb és egyénibb amannál. Idővel azonban ez a különbség elmosódott. Ismerünk időről időre irt és folytatott krónikákat és ismerünk egy író által régebbi forrásokból *kompilált* évkönyveket. Krónika és évkönyv lassanként szinonim-fogalommal lesz, noha az előbbi mindvégig megőrizte speciális, világkrónika jelentését is. Az évkönyvekkel rokontermészetű művek a — néha bőséges feljegyzéseket tartalmazó — *archontológikus lajstromok* (királyjegyzékek, püspök- és apátkatalógusok) és *nekrológium*-ok, melyek szigorú időrendben, de nem folyó évek, hanem az epochális évek (uralkodási év, halálzási év stb.) szerint haladva — néha pontos dátummal, máskor csak időtartamot jelezve — jegyzik fel az eseményeket.

Anélkül, hogy itt a Karoling-kori *Annales* kolostori vagy udvari eredetének máig is vitás, de szempontunkból lényegtelen kérdését érintenők, megállapíthatjuk, hogy a IX—XIII. században a krónikás és évkönyvirodalom hazája a középkori kolostor, az egyéniséget az egyházi fegyelem és rendi szervezet korlátai közé szorító, Krisztus földi birodalmának kiépítésén munkálkodó szerzetesi közösség. Ez a környezet adja magyarázatát a krónikások és évkönyvírók hibáinak és történetírói erényeinek.

A középkor általában jellemző sajátosságok mellett — aminők a történeti s általában a valóság-érzék hiánya, a reális tárgyi összefüggések iránti érzéketlenség és a fejlődés fogalmának nem ismerése¹ — különösképen jellemző a krónikásokra és annalistákra a tárgyi és alaki kritikának és az írói egyéniségnek jóformán teljes hiánya, másrészt a szigorú objektivitás.

A középkori szerzetest csak az absztrakciójuk, az Istennel való összefüggés, az abszolút mennyei értékek érdeklik. Az eseményekben nem reális, földi okok összeműködésének eredményét, a fejlődés jelenségeit, hanem csupán az isteni Gondviselés munkáját látja. Minden esemény és jelenség — nagyfotosságú politikai és kulturális események, háborúk és egyházalapítások csakúgy, mint az elemi csapások, árvíz, sáskajárás, vagy a legjelentéktelenebb helyi események — egyaránt Isten hatalmának

¹ A fejlődés fogalmával a középkor csak a XIII. században kezd megismerkedni az aristotelesi filozófia révén.

dokumentumai.¹ Az események, konkrét történeti tények csak ebből a szempontból keltik fel figyelmét. Lelkiismeretes buzgalommal jegyzi fel saját tapasztalatai, hallomás vagy régi írók elbeszélése alapján mindazt, amit való ténynek tart, tekintet nélkül jelentőségükre és összefüggésükre, mert mindezek az isteni gondviselés hatalmát és dicsőségét, útjainak kifürkészhetetlen voltát hirdetik. A lényegesség kérdése kívül esik látókörén. Fegyelmezett tekintélytisztelete visszatartja írott forrásai bírálatától. A tekintélyként tisztelt régi auktorok elbeszélését kritizálni, hitelüket saját szubjektív következtetéseivel rontani szentségtörésnek tartotta volna, mert sohasem egyéni írói munkát, hanem — saját példájából kiindulva — az Isten dicsőségét hirdető való események hű leírását látta bennük. Egyéniségét háttérbe szorítva, szinte nullifikálva másolja forrásai betűszerinti szövegét. A mai kor történettudósai által oly türelmetlenül kárhoz-tatott önállótlan-sága, kritikátlan-sága, „lélektelen“ kompilációs módszere spirituális, sőt transzcendens történet-szemléletének, szerzetesi világnézetének természetes következményei.

Másrészt azonban ennek a világfelfogásnak, ennek a történet-szemléletnek köszönhetjük a történet-tudós által eléggé meg nem becsülhető tárgyi objektivitását, a forrásaiból vagy saját tapasztalatából megismert tények és események minden szubjektív következtetésektől ment leírását. A tudomására jutott eseményeket és konkrét tényeket — Isten hatalmának és dicsőségének megannyi hirdetőjét — minden egyéni színezés nélkül, szárazon regisztrálja. Ez adja meg műve értékét, mikor kora eseményeiről ír és amikor elveszett régi források elbeszélését közvetíti.

A szerzetes-történetírás számára keresve sem lehetett volna alkalmasabb, megfelelőbb formát találni az anyagot pusztán kronológiai rendbe foglaló krónikás (évkönyv) formánál. A IX—XII. században, amikor a nemzeti és partikuláris történetírás központjaivá a kolostorok lettek, a krónikás forma természet-szerűleg diadalmaskodott a históriás forma fölött.

A krónika- és évkönyvirodalom előnyomulása ellenére a CASSIODORUS, JORDANES és TOURSI GERGELY óta művelt históriás forma sem pusztult ki. A gestával, históriával sok tekintetben rokon biográfiák (*Vita Caroli*, *Gesta Ottonis*, *Gesta Friderici*) mellett többnyire a nagy uralkodók korában és környe-zetében feltűnik egy-egy szubjektív íróművészettel írt vagy a régi auktorokat folytató *Gesta*, aminők a brit NENNIUS (822.: *Historia Britonum*), a frank ERCHANBERT (826.: *Breviarium*) és NITHARD (850.: *Historiae*), a longobard bergamói ANDRÁS (890 körül: *Historia*) és ERCHEMPERT (890 körül: *Historia Longobardorum*), Nagy ALFRED angol király (849—901.: BEDA és OROSIUS fordítása), a longobard-olasz LIUDPRAND (960 körül: *Antapodosis*), a szász WIDUKIND (967.: *Res gestae Saronicae*), a francia RICHER (1000 körül: *Historiae*), az angol MALMESBURY VILMOS (1125 körül: *Gesta regum Anglorum*) és a cseh történetírás megalapítójának, prágai COSMAS-nak († 1125.: *Chronica Boemorum*) munkái.

A históriás forma hazája Nyugat- és Dél-Európa, ahol a római földön megtelepedett, latinnal vegyült germánok — gótok, frankok, angolok és longobardok — közvetlenül merithettek az ókori Róma szellemi kincsesházából. Németföldön ez irány egyetlen jeles képviselője WIDUKIND, a Nagy Ottó császár családjával közvetlenül érintkező szász szerzetes, akit kétségtelenül a császári udvar klasszikus művelt-ségű itáliai papjainak, köztük LIUDPRAND-nak példája inspirált. Németországban a történetírásnak ez a klasszikus alapokon nyugvó formája nem honosodott meg, a németországi latin történetírás *par excellence* krónikás történetírás maradt.

Útat talált azonban a históriás forma az egyháztörténet terére. A Római pápalajstrom mintájára írt, szűkszavú, az évkönyvekkel rokon püspök- és apátlajstromok (pl. PAULUS DIACONUS: *Gesta episcoporum Mettensium*) mellett a IX. század közepe óta tünnek fel Itáliában és francia területen a nemzeti történet mintájára, históriás alakban írt helyi egyháztörténeti művek. Az első AGNELLUS († 846.: *Liber pontifi-calis ecclesiae Ravennatis*) műve, a *Constructio Farfensis* (860 körül), a *Gesta abbatum Fontanellensium* és *Gesta episcoporum Autissiodorensium* (850 körül). A X. század végén lüttichi HERIGER (*Gesta episco-porum Leodiensium*), lobbesi FOLCUIN (*Gesta abbatum Laubiensium*) és rheimsi FLODOARD (*Historia Rhemensis ecclesiae*) ez irány hírneves képviselői. A XI. században nevezetes a *Gesta episcoporum Cameracensium*.

A gesta(historia)-írók CASSIODORUS óta azonos módszerrel és felfogással dolgoznak. A nemzeti történetet az őshaza vagy az ország földrajzi ismertetésével kezdik s ezután az eredetkérdéssel és a pogánykorral foglalkoznak. Az egyházak történetírói az alapítás történetével vezetik be műüket. A bevezetőrészben írott források híján családi és helyi hagyományokra támaszkodnak, az eredetkérdés-ben bibliai hagyományokat is felhasználnak. Előszóval jegyzik fel a mondákat, a keresztény korban a csodákat, legendás történeteket. Írott forásaikat a krónikások módjára gyakran betű szerint másolva aknázták ki. Íróművészi törekvésük azonban lehetetlenné tette azok szolgái követését. Bár ők is kompilálnak, a krónikás források szövegét át kell alakítaniuk. Az ott évrőndben adott eseményeket csoporto-sítaniuk, tárgyi összefüggésben kell előadniuk és ki kell egészíteniük. Az írott források kiegészítésére

¹ Jellemző e tekintetben a krónikások felfogása a keresztény világot támadó pogány népekről, a húnokról, magyarokról, szaracénokról, akikben a haragvó Isten büntető eszközeit látják.

az élő hagyományt használják fel, stílusosan és tartalmilag is módosítva azokat. Nem riadnak vissza a források kritikájától, sőt a részletekben felfogásuk módosításától sem. Mivel őket is lenyűgözve tartja koruk történetietlen gondolkodásmódja és érzéketlenek a fejlődés fogalma iránt, kritikájuk tévedésekbe, anakronizmusokba sodorja őket. Önkéntelenül is saját koruk viszonyait vetítik vissza a múltba, mihelyt saját lábukon kezdenek járni. A krónikák száraz kronológikus rendszerezésével ellentétben tárgyi rendszerbe foglalják az anyagot. Igyekeznek az események reális személyi, családi és politikai összefüggését, okait kideríteni. Mivel azonban bennük is megvan a középkori ember nagy fogatkozása, a realitások iránti érzéketlenség, az okozati kapcsolatokat kutatva igen nagy szerepet tulajdonítanak a konkrét tényeket szárazon előadó krónikásoknál sokkal halványabban jelentkező transzcendens tényezőknél. Az elbeszélés központjában mindig az uralkodó, illetőleg egyházi állás a mű egyes részletei szinte biográfikus jelleget öltenek. A krónikások és évkönyvírók személytelen, rideg objektivitásával szemben határozottan szubjektív szempontokból indulnak ki. Az események és az azokban szereplő személyek megítélésében egyéni felfogásuk, érzelmük és pártállásuk jut kifejezésre. S mennél inkább közelednek saját korukhoz, annál jobban érvényesül az író egyénisége, szubjektív felfogása.

A krónikákban és évkönyvekben a középkor világtól elvonuló, kontempláló szerzeteseinek világnézete és objektivén szemlélődő élete tükröződik vissza. Ezekben a históriás művekben a középkori udvarok műveltsége, a literátus világi emberek felfogása, a lüktető élet és az igazi korszellem jut kifejezésre. A gesta (história) hazája a fejedelmek — leginkább a nagy uralkodók: Theodorik, Károly, Alfréd, Ottó — és egyházi főek fényes udvara. Az írók világot járt, többnyire klasszikus műveltségű, a társadalmi és politikai élet szövevényeiben járatos udvari káplánok, kancellárok, főpapok vagy a király és egyházi közvetlen környezetéhez tartozó szerzetesek. Írók, akiknek olvasóközönségét, az udvar népét, nem elégítette ki az Isten dicsőségére író szerzetes-krónikások száraz és rideg esemény-felsorolása.

A *Gesta (Historia)* objektivitás és tárgyi megbízhatóság tekintetében — az író egyéni kvalitásaitól meghatározott mértékben — mögötte marad a *Krónika*-nak és *Évkönyvek*-nek, de a középkori életnek és felfogásnak sokkal igazabb tükrö, elevenebb szószólója. Művészi tekintetben az ókori historiográfiai hagyományok fenntartója, bár a klasszikus történetírás remekeivel sem külső forma, sem kritika, sem a történeti felfogás fejlettsége tekintetében nem versenyezhet.

A latin népeknél a VI. század óta állandóan művelt históriás irodalomnak egyik sajátos, önálló hajtása volt a XII—XIII. században Európaszerte térhódító regényes gesta-irodalom. Szülőhazája a XI. századi Franciaország, melegeggya a lovagkori társadalom volt.

A lovagkori irodalmi irány legjellemzőbb vonásai — bármily paradoxonként hangzik — az intenzív hőstörténeti érdeklődés és a történeti összetartozás, a fejlődés fogalma iránt való teljes érzéketlenség. A lovagkori irodalomban mintegy kulminál a középkor történetietlen felfogással párosult történeti érdeklődése. A lovagköltő tárgyat rendszerint a történelemből, legtöbbször a nép történetének legregéibb korszakaiból veszi. Hősi eszményük nem az egykorú legendák és szerzetes-krónikák hőse, a keresztény erényekben — az önmegtartóztatásban, béketűrésben, életszentségben — kiváló egyéniség, hanem a rettenthetetlen vitéz, a kemény harcos, a lovagi erényekkel ékes katona. Hősei kiváló uralkodók, vezérek és vitézek, akiknek tetteit komoly történeti művekből ismeri. E hőseket azonban történeti összefüggésükből kiragadva, tőlük időben és térben távol álló történeti események és mesés történetek keretében, más korban élt történeti személyek és mondahősök társaságában szerepelteti. A régmúlt idők politikai, társadalmi, etnográfiai és gazdasági viszonyainak — a középkorban általános — anakronisztikus felfogása mellett későbbi eseményeknek és személyeknek a távoli múltba való áthelyezésétől sem riad vissza. Különböző korban élt történeti személyeket és legendás mondahősöket szerepeltet egymás kortársaiként, időben összetartozó eseménysorozattá olvasztva össze a nevükhöz fűződő különböző korbéli történeti és mondai eseményeket. A kronológiának és a valóságosságnek ez a teljes hiánya egyetemesen jelentkező, karakterisztikus sajátossága a XII—XIII. századi lovagkori irodalomnak. A korai középkor és a X—XI. századi keresztény renaissance transzcendens történeti felfogását visszatükröző, egyházi szellemű krónikákkal és legendákkal szemben ezek a lovagkori hősköltemények az egykorú művelt világiak irodalmi ízlésének kifejezői. Azé az ízlés, mely Párisból kisugározva a XII—XIII. században Európa minden keresztény fejedelmi udvarába, még Bizáncia is diadalmasan vonult be.

Ez az irodalmi ízlés nem hagyta érintetlenül a történeti irodalmat sem, bár a történetírók nagyrésze — a szerzetes-krónikások mindinkább szaporodó tömege — a XII—XIII. században is a jól ismert, kitaposott úton haladva, másolgatta a régi forrásokat és jegyezte fel korának fontos és jelentéktelen eseményeit. A lovagköltőkkel egyidőben új történetíró-típus tűnik fel. Históriai formában írt műveik külső forma tekintetében egyenes leszármazói a CASSIODORUS óta ismert *Gesta*-nak vagy *Historiá*-nak, de módszer és felfogás tekintetében közelebb állnak koruk hőskölteményeihez, mint a korai középkor históriairodalmához és az egykorú krónikákhoz.

A lovagköltők hőstörténetet, a lovagkori históriaírók hőskölteményt írtak. A költők komoly, történeti műveket használnak forrássul s a történeti hitelesség látszatára törekcszenek. A történetírókat költői, szépiúi ambíció hevíti. A költő egyszerű cselekményű, szűkszavú régi énekekből, mondákból történeti

események bevonásával építi fel hősi époszát. A történetíró mondai, regényes elemekkel telíti, költői színezéssel élénkíti a forrásaiból megismert események leírását. A költeményekből kicsillan a kor történeti ismerete, a történetből az író költői egyénisége. Mindkettőt az események kronológiájának felforgatása, különböző korbéli események és mondai, mesés elemek összevegyítése jellemzi. A rokonság oly közeli, hogy a műfajok — hősköltemény és históriás mű — pontos elhatárolása alig lehetséges. A forma maga semmi esetre sem, inkább a belső tartalom, a történeti és költői elem egyensúlya határozza meg a művek hovátartozását. Ha a történeti elem marad túlnyomó, ha az író egészében a való történethez, írott történeti forrásaihoz tartja magát, történetírónak nevezzük. Ha a költői és mondai elem lesz túlnyomóvá, költőnek mondjuk. A *Kaiserchronik* és VITERBÓI GOTFRID művei — költői formájuk és regényes színezetük ellenére is — történeti művek. Viszont a DARES PHRYGIUS-t utánzó trójai történetek, így GUIDO DE COLUMPNA műve, a sokféle *Gesta Alexandri Magni* vagy pl. az úgynevezett *Lengyel-Magyar krónika* — bár külső formára történeti művek — lényegükben hősköltemények.¹

4. A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS KEZDETEI ÉS A SZENT LÁSZLÓ-KORI GESTA UNGARORUM.

A magyar történetírás a XI. század első felében — 1019 és 1060 közt — az egyik benedekrendi kolostorban, minden valószínűség szerint Pannonhalmán írt rövid, évkönyvi feljegyzésekkel, a *Pannonhalmi Évkönyvek*-kel kezdődik. Szerzője idegen, valószínűleg német szerzetes volt, aki ötletszerűen jegyzett fel néhány rendi szempontból fontos adatot: egyházalapításokat, püspökök, apátok és uralkodók életének epochális dátumait. Ezt a historiográfiai értelemben értéktelen, csupán kronológiai szempontból becses, rövid kis művet a lelőhelyéről elnevezett s 1195 körül írt *Pozsonyi évkönyvek* tartották fenn.²

Nem sokkal fiatalabb nála az első magyar legenda, a zoborhegyi lengyel remeték — Szent András és Szent Benedek — életirata.³ A rövid és sablonos, kevés kultúrtörténeti adatot tartalmazó legenda írója már magyar volt: a pannonhalmi kolostorban nevelkedett s ott szerzeteskodó Szent MÓR, 1036 óta Pécs püspöke.

Az *Altaichi Évkönyvek*-nek kétségtelenül magyar származású hírei alapján megkockáztatható az a feltevés, hogy I. András korában feljegyezték a Szent Imre herceg halálát követő belső viszályok történetét. Meglehet azonban, hogy ezek a hírek szóbeli közvetítéssel kerültek Altaichba, akár a bajor földre menekült Salamon és édesanyja, illetőleg környezetük, akár a Salamont trónja visszaszerzésében támogató Ottó bajor herceg útján.⁴

Ilyen előzmények után írta meg egy Szent László-kori író 1091—1092. táján középkori „krónikáink” ősforrását, a belőlük és más XII—XIII. századi forrásokból szövegében töredékesen, de tartalmilag majdnem teljesen rekonstruálható XI. századi *Gesta Ungarorum*-ot.

A hazai és német szakirodalomban megvan a hajlandóság, hogy a magyar krónikák hazai ősforrásában valami évrévi feljegyzéseket tartalmazó, szintelen és sovány történeti művet a szó szoros értelmében vett „krónikát” lásson és leszármazóival együtt a középkori krónikairódalom keretében vizsgálja. A *Gestá*-t és leszármazóit következetesen *krónikák*-nak nevezik és elég gyakran találkozunk a „barát-krónika”, „szerzetes-krónika” elnevezéssel is, noha MARCZALI már évtizedekkel ezelőtt rámutatott e művek udvari eredetére. Feltűnő, hogy akik határozottan felismerték is a mi úgynevezett krónikáink és a német szerzetes-krónikák különböző voltát, elmulasztották a középkori francia és olasz *Gesták*-kal való összehasonlításukat. Ezt a történetirodalmi műfajt, illetőleg formát történetíróink mellőzték középkori „krónikáink” vizsgálatánál; legfeljebb ANONYMUS-szal kapcsolatban méltatták figyelemre. MARCZALI és SEBESTYÉN például rámutattak ANONYMUS és a XII—XIII. századi regényes *Gesta*-irodalom összefüggésére, de a *Nemzeti Krónika* néven tárgyalt ősforrásban, vagyis a *Gesta Ungarorum*-ban mégis valami speciálisan magyar szellemi terméket látnak, mert azt a német krónikairódalom keretében vizsgálják. „Más

¹ E vázlathoz főleg EBERT: Geschichte der Literatur des MA. im Abendlande. I—III. Leipzig, 1874—1887; WATTENBACH: Deutschlands Geschichtsquellen. 6. Aufl. I—II. Berlin, 1893—1894; MOLINIER: Les sources de l'histoire de France I—V. Paris, 1901—1905 és BALZANI: Le cronache Italiane nel Medio Evo. Milano, 1901. c. műveknek vettem hasznát. A középkori történetírás formáinak rendszerezésében azonban az auctorok tanulmányozása alapján ki kellett egészítenem eredményeiket, mert a históriás forma jelentőségének kidomborítására és a nemzeti történetírás terén való szerepének összefoglaló méltatására egyikük, még EBERT sem fordított gondot és többé-kevésbé hajlandók esetlegesen jelenkező, szubjektív jelenségeket látni a klasszikus nyomokon járó Gestákban. A lovagkori történetírás legjobb jellemzése: MOLINIER id. m. V. Tome CII—CXX. I. Nem vehettem hasznát CROCE (Zur Theorie und Geschichte d. Historiographie. Übs. v. Pizzo. Tübingen, 1915. 1—17. l.: Geschichte und Chronik.) fejtegetésének, mert a krónika és történelem (história) fogalmát az önmaga konstruálta spekulatív *krónikafogalom*-mal operálva magyarázza, minden tekintet nélkül a *krónika* és *história* fogalmának történeti kialakulására és kétségbevonva e két fogalom formameghatározó értékét.

² Lásd X. fejezet.

³ ENDLICHER: Rer. Hungar. Monumenta. 134—138. l.

⁴ V. ö. 84. lap.

nemzetek, különösen nyugati szomszédaink középkori történetét — írja MARCZALI — „kivétel nélkül klastromok feljegyzései örökítették meg. Bármily érdemesek és pontosak voltak is a legjobbak ezen krónikáirók közül, bármennyire megbízhatók néha tudósításaik a legesekélyebb részletekig, magasabb felfogásra, az egész művet átható koncepcióra nem képesek. A legnagyobb közülük, Freisingeni Ottó, valóban az isteni világszellem működését igyekszik kimutatni világtörténetében, de mihelyt saját korára kerül a tárgyalás sora, megszűnik az egység, époly buzgón követi a kronológia rendjét, mint bármelyik egyszerű szerzetes.”¹ Kifogástalan jellemzése ez a középkori *német* történetírásnak és az egész *krónika*-irodalomnak, de nem illik rá, JORDANES, PAULUS DIACONUS, TOURSI GERGELY, BEDA, LIUDPRAND, RICHER és a többiek klasszikus formák után induló műveire, a francia-, olasz- és angolszászi — sajnos külföldön sem eléggé méltatott — gesta-irodalomra, ahová címe szerint a mi Gestánk is tartozik, valamennyi leszármazójával együtt.

A Bécsi Képes, Budai, Dubnici, Pozsonyi, Váradai krónikák és rokonaik *Chronica* címe a *Gesta Ungarorum* egyik késői átdolgozójától, még pedig vagy a III. András-kori átdolgozás írójától, vagy ennek Nagy Lajos-kori folytatójától származik. Ez a Nagy Lajos-kori *Chronica* volt közös forrása valamennyi *Chronica Hungarorum* címet viselő XIV—XV. századi ma ismert változatnak. A korábbi írók és átdolgozók KÉZAI-ig következetesen *Gesta Hungarorum*-nak nevezték művüket és *Gesta Ungarorum* címmel idézik az ősforrást, illetőleg XII. századi leszármazóit az azokat közvetlenül felhasználó XIII—XIV. századi írók is.² Ismerve a *Gesta* és *Chronica* címek műfaj-meghatározó értékét és a VI—XIII. századi nyugat- és déleurópai történetírók konzervatív következetességét azok használatában, a *Gesta Ungarorum*-ot és XII—XIV. századi leszármazóit sem szabad a középkori krónika-irodalom Prokrustes-ágyába szorítva vizsgálnunk, hanem saját irodalmi milieujükben, a gesta-irodalom keretében kell helyüket kijelölnünk.

Mindenekelőtt arra kell feleletet keresnünk, megfelel-e a mű tartalma címének? Valóban *gesta* volt-e a Szent László-kori író műve e szó középkori értelmében?

A *Gesta Ungarorum* írójának módszerét, műve szerkezetét és tartalmát teljesen megvilágítják az azt forrásul használó XII—XIV. századi egymástól független forrásoknak szószerint egyező, tehát az ősforrásból származó részletei. Megállapíthatjuk ezekből, hogy a *Gesta* Szent László-kori írója külföldi írott forrásainak — REGINO *króniká*-jának és a *Altaichi Évkönyvek*-nek — elbeszélését, legtöbbször a betűszerinti szöveghez is ragaszkodva, követi, de mégis átalakítja és kiegészíti. Mellőzve azok évről évi felosztását, szigorúan kronológikus rendszerezését, tárgyi összefüggésükben csoportosítja az eseményeket. Jellemző e tekintetben a X. századi kalandozások leírása. Bár egyetlen idevágó forrását, REGINO-t, szószerint követi, a nála 889 és 955 közt évről évre külön fel említett hadjáratokat egybefoglalva, hét nagyobb hadjáratra tömöríti össze.³ Az *Altaichi Évkönyvek*-et is hasonló módon, de sokkal szabadabban használta fel, mert itt már közvetlen, szóbeli forrással is rendelkezett. Írott forrásának magyarellenes, illetőleg az uralkodó Béla-ág ellen irányuló tendenciáját felismerve, kritikát gyakorolt felette. Bár ennek elbeszélését is gyakran szószerint követi, felfogását németellenes szellemben teljesen átalakítja és tartalmát a királyi ház uralkodó ágának hagyományai s az 1047—1074. évi harcok még élő magyar szereplőitől nyert értesülései alapján egészíti ki.⁴ Módszere jellemző a gestáírókra. A krónikás hasonló esetben szószerint leírta forrása szövegét s azután adta elő más forrásból nyert értesüléseit, esetleg saját véleményét, mintegy annak cáfolatául. A forrás felfogásának átalakításában meg akadályozta tekintélytisztelte és a történetírói lelkiismeretességről alkotott felfogása. A mi írónk lelkiismeretesen követte, sőt sok részletükben szószerint másolta forrásait, ahol a magaválasztotta irodalmi forma és a tényekről és eseményekről alkotott felfogása ezt megengedte. Változtatott azonban alakilag és tartalmilag is forrásai szövegén, ha írói szempontjai és egyéni meggyőződése így követelték. A krónikás híven másolta forrásait, mint ma mondjuk: kompilált, írónk — más Gesta-írók módjára — kritikával használta fel azokat.

Ép ily jellemző a mondákkal keveredett élő hagyományok, különösen az uralkodóház családi hagyományainak alapos kiaknázása. A *Gesta*-ból későbbi történetíróink műveibe átment Árpád-nemzetségi mondák — a nőablással kapcsolatos eredet-monda, a Turul-monda és Álmos megöletése, a morva népet megszemélyesítő Marót és Árpád harca, a fehérló-monda — csakúgy, mint a déldunántúli nemzetségi és néphagyományból átvett Bulcsu-Lél-Botond mondanakör, Vecelin és ivadéka, bátor Opos, legendás szerepe és az élő uralkodó, Szent László, legendás hőssé nőtt személyisége, egytől egyig tipikus gesta-íróra vallanak.

Az egyházas felfogású szerzetes-krónikásoktól idegen, lépten-nyomon kiütözött nemzeti, illetőleg nemzetiségi (faji) öntudat és büszkeség, a határozott politikai pártállás és ettől irányított önálló felfogás, a dinasztia s különösen az élő uralkodó ágának dicsőítése, az események személyi és politikai okainak kissé halványan jelentkező fűrkészése elárulják az udvari légkörben élő *gesta*-írót.

¹ A m. tört. kútfői az Árpádok korában. 77—78. l.

² RICARDUS: inventum fuit in *Gestis Ungarorum*. Magy. Honf. Kútfői. 466. l.; KÉZAI a teljes Gestában: in antiquis libris de *Gestis Hungarorum*. V. 3. Budai krónika ed. PODHRADZKY. 93. l. és Bécsi Képes krónika. ed. FLORIANUS. II. 155. l.; *Képes krónika*: Cronica de *Gestis Hungarorum* és *Gesta*. Id. h. 100. és 200. l.

³ Lásd 80—81. lap.

⁴ V. 3. 82—84. lap.

A mű szerkezete és rendszerezése is tipikus. Egységes, összefüggő tárgyalásmódja és az egyszerű kronológikus rendszeren túlhaladó tárgyi rendszerezése (őshaza, eredet, az új haza lakói, honfoglalás, pogánykor, megtérés s a jelenkor felé haladva mindinkább bővülő kereszténykori történet) merőben elűt a krónikások tárgyalásmódjától és merev kronológiai rendszerezésétől. Azonos a középkor többi gesta-íróinak rendszerezésével.

A XII—XIV. századi forrásokból töredékesen ugyan, de mégis jórészen rekonstruálható *Gesta Ungarorum* módszere és rendszerezése, konstrukciója és tartalma pontosan megfelel a *Gesta* címnek. Írója egyike volt a középkor klasszikus nyomokon járó történetíróinak, aki tudatosan adta művének a *Gesta* címet. Tudatosságát maga árulja el, midőn egyik főforrását, REGINO művét, „*időrendi évkönyvek*“-nek vagy „*krónikás évkönyvek*“-nek nevezi, így különböztetve meg azt saját — *Gesta* című — históriás formában írt művétől.¹

A *Gesta Ungarorum* írója épúgy, mint folytatói — ANONYMUS, KÉZAI és a XIV. századi úgynevezett krónikák írói — tipikus *gesta*-író volt, a Szent László-kori magyar előkelők és műveltek s általában a kor felfogásának és szellemének hű kifejezője.

A forráskritikai elemzés során rámutattam azokra a részletekre, melyek világosan elárulják Szent László korát.² De nemcsak ezekben, a középkor történetíróira általában jellemző politikai, alkotmányjogi és etnográfiai anakronizmusokban, hanem az író történet szemléletében és világnézetében is korának szelleme tükröződik vissza.

Középkori *gesta*-író létére dinasztikus érdekű hőstörténetet ír. Az elbeszélés központjában, egy rövid korszak — a Zsolt- és Taksony-kori kalandozások — kivételével, a mindenkor uralkodó áll. Az élő uralkodó és ennek apja, I. Béla és Szent László, dicsőítése, egyéniségüknek kidomborítása, uralkodásuk jótéteményeinek színes méltatása egyetemesen jelentkező jellemző vonásai a középkori gesta-íróknak. Sajátos, egyéni vonását nem magában az uralkodó király rokonszenves jellemrajzában, hanem a jellemzés módjában, az élő és elhalt királyokban megtestesülő *eszményi uralkodóról* alkotott felfogásában kell keresnünk. A képben, amit a középkori gesta-írók saját, dicsőített uralkodójukról és elődeiről rajzolnak, nemcsak az illető uralkodó egyénisége, hanem a kor szelleme is kifejezésre jut. Leggyakoribb a szorosabb értelemben vett hősi jellemrajz, a katonai erények kidomborítása, de találkozunk az uralkodó államférfiúi vagy vallásos erényeinek szép méltatásával is.

A mi Gesta-írója is lelkes bámulattal írt a nemzet erejét bizonyító hőstettekről. Büszkén emlegeti a honszerző Árpád, a félvilágot bekalandozó Bulcsu, Lél és Botond, a XI. századi királyok s különösen az életükben legendás hőssé nőtt testvérpár — Géza és Szent László — diadalmas harcait. I. Béláról írt soraiból az államférfiúi kiválóságok méltatásához szükséges politikai érzelme tűnik ki. Esményét mégsem a hadvezérlésben vagy államférfiúban látja. Hőse nem a honfoglalás és a kalandozások vitéz harcosa, nem az országszervező, államalapító István, nem a bölcsen uralkodó Béla, de nem is, hős László király, aki „fejjel magaslott ki mindenek közül“ s akinél alkalmasabb mintaképet a hősi eszményhez alig ismerünk. Az ő hőse, az ő ideálja a krisztusi hitet, a keresztény gondolatot megtestesítő, ellenfelének megbocsátó, a béke és a kiengesztelődés szellemét hirdető „kegyes király“ volt.

Ehhez az eszményhez keresve sem találhatott ragyogóbb mintaképet Lászlónál, aki először gyakorolta a keresztény megbocsátás és kiengesztelődés erényét elbukott királyi rokonával szemben. A keresztény Magyarország megalapítója kiméletlenül eltiporta egyház- és államszervező munkája gyümölcseit veszélyeztető pogány rokonát. Péter levágatja az öreg Aba Sámuel, anyja sógorát. András kitolatja Péter szemét és életére tör saját testvéreinek. Maga és Béla öccse, a két nagytehetségű, de ravasz és kiméletlen Vazul-fi, csak gyors lábuknak, majd hirtelen haláluknak köszönheték, hogy kikerülték a véres csapásra emelt rokon kezét. Géza és László is alig-alig tudnak menekülni ifjú unokatestvérük, Salamon, kelepceből. Még László utóda, a tudós Kálmán sem iszonyodott testvéröccse és ártatlan kis fia kitölt szemétől, mikor saját fiának trónját látta veszélyben. S ime, egyszerre új sarja támad ennek a kitűnő uralkodói erényekkel megáldott, de kereszténységben is keményerkölcsű, kiméletlen eszközöket alkalmazó uralkodóháznak, aki keblére öleli ellene annyit vétkező bukott rokonát. Nekünk is feltűnik, hogyne tűnt volna fel a kortársaknak a „kegyes László király“ kiméletes, keresztényi viselkedése a jobb sorsra érdemes vitéz Salamonnal szemben. Ez a kiméletesség, ez az igazi kereszténység emelte Lászlót a keresztény gondolatot már lelkébe szívó nemzedék szemében hatalmas testével arányos erkölcsi magaslatra. Ennek köszönhetette, hogy kortársai már életében szentség hírével övezték és élete legfontosabb mozzanataiban emberfölötti, égi hatalmak közreműködését vélték felismerni.

Csodák és égi látomások kísérik Lászlót életútján az ő valóban csodás egyéniségét bámuló kortársainak gondolatvilágában. S ennek a gondolatvilágnak ékesszavú kifejezője volt a *Gesta Ungarorum*

¹ Anno Dominice Incarnationis DCCCLXXXVIII. sicut in Annalibus continetur cronicis. Az idézetet ANONYMUS (VII. cap.) tartotta fenn, de nem származhatik tőle, mert ő közvetlenül nem használta REGINO-t, akit itt szó szerint idéz. Az évszám egyébként ANONYMUS-nál 884-re romlott, a helyes dátumot a *Zágrábi és Váradai krónikák* tartották fenn.

VIII. fejezet.

írója. Alig van történetünknek hőse, kinek személye körül oly gazdag mondakör alakult volna ki idők folyamán, mint éppen Szent Lászlóé. Kétségtelen, hogy e színes és változatos mondák közt vannak idegen földről bevándorolt és László személyével csak századok múltán kapcsolatba hozott mondák.¹ Az egész mondakör gyökere azonban visszanyúlik a szent király korába, alapja az ő életében személye köré font legendaöv. Ennek a legrégibb mondarétegnek néhány szép gyöngyét őrizte meg és juttatta korunkra a *Gesta* írója a váci egyházalapítás alkalmával feltűnő csodaszarvas, a Salamonnal vívott harcban megjelenő kardos angyal stb. mondáiban.

De nemcsak Lászlóban, hanem elődeiben is ezt az uralkodói eszményt keresi az ő jámborságának ékesszavú hirdetője. Ezért menti fel Istvánt Vazul megvakításának és fiai száműzetésének vádjá alól, a német Gizellára hárítva minden felelősséget. Ezért festi a keresztény magyar állam hitben erős, de keménykezü, hatalmas uralkodóját az élet ígéjét szószekéről hirdető apostolnak, majd élete végén tehetetlen, elaggott, síró öregnek, aki titkon szökteti ifjú rokonait külföldre gonosz felesége bosszúja elől. Ezért tette meg Pétert, Szent István legközelebbi vérrokonát, Gizella testvéröccsének. A keresztény királyról alkotott felfogása nem engedte meg, hogy az imént szentté avatott Istvánban lássa az uralkodó király pogány nagyapjának megnyomorítottját. I. Bélában és I. Gézában is a békés erényeket, a békülékeny szellemet dicsőíti, sőt Salamontól sem tagadja meg ezt a dicsőséget, a gonosz német tanácsosra, Vidre, hárítva minden szerencsétlenségért a felelősséget. Aba Sámuel, Péter és András bukását is annak tulajdonítja, hogy ezt az uralkodói ideált elérni nem tudták és nem is akarták.

Felfogásában, eszményeiben, történet szemléletében a XI. századi keresztény renaissance és az első kereszties hadjárat korának eszméi és szelleme jutottak hű kifejezésre. Szent László kora az első nagy vallásos extázis korszaka volt Magyarországon. A pogány magyar népnek és ifjú fejedelmének az anyaszentegyházzal száz év előtt kötött eszmei frigye ekkor hozta meg érett gyümölcseit. Szent László korában lett Magyarország igazán kereszténnyé; ekkor aludtak ki a pogány hit erdők mélyén, puszták ölen rejtve őrzött utolsó mécsesei.² A magyar nép száz év alatt nagy benső átalakuláson ment keresztül. Lelkébe fogadta a nagy tömeget Szent István korában még csak külsőleg megérintő keresztény hitet. Szent László apja verte le a tiszántúli pogány reakció utolsó lázadását és húsz esztendővel később Magyarország egész népe együtt ünnepelt és együtt imádkozott a pogány Vazul szent hírében álló unokájával, „kegyes László királlyal“, az első magyar szentek nyitott sírjánál. László korában tört be ellentállást nem tűrő erővel Magyarország nyugati határain a X. században hódító útjára indult s a XI. század utolsó negyedében Európaszerte végső diadala felé közeledő, újjászületett keresztény gondolat. A szent Sírhoz ezrével induló zarándokok békés csapatait és a felszabadító kereszties hadjáratok hőseit irányító eszmének, a Krisztus földi birodalmának felépítésén munkálkodó keresztény gondolatnak, a magyar kereszténység apostolkirályát, hitvalló herceget és első vértanuját sírjukból felemelő krisztusi hitnek megsemmélyesítője volt László király. S ezt a gondolatot, ezt az eszmét hirdeti az ő történetírója.

Az ősi pogány-magyar kultúra és a nyugati keresztény eszmék egyesüléséből sarjadzott ifjú keresztény-magyar kultúra első érett gyümölcse volt irodalmi téren a *Gesta Ungarorum*, a Szent László és „Könyves“ Kálmán udvarában, talán ép az utóbbinak megértő patronátusa alatt megindult szellemi mozgalom egyik feltűnő és értékes jelensége. Azé a mozgalomé, melynek korunkra jutott alkotásai a *Gesta* töredékein kívül az első magyar szenteknek — István, Imre és Gellértnek³ — legendái, Szent László és Kálmán törvénykönyvei (Szent László I. szabolcsi törvénykönyve, Kálmán törvényei, az I. és II. esztergomi zsinat határozatai, az úgynevezett Zsidó-törvény), a zágrábi és nyitrai egyházmegyék és más egyházi alapítások, köztük a somogyvári francia bencés-rendház.

Háttra volna még annak megállapítása, ki volt személy szerint a *Gesta Ungarorum* írója? Felfogásából, erős magyar érzéséből és németgyűlöletéből, I. Béla és két fia egyéniségének és uralkodói tényeiknek a közvetlen szemlélőt eláruló jellemzéséből, a Koppányverő német Wasserburgi Vecelintől (1001.) származó, de már magyarrá lett Ják-nemzetség⁴ hagyományainak ismeretéből, másrészt egyházas szelleméből és több helyt kiütő teológus-műveltségéből következtetve, egy Szent László udvarához tartozó s a Ják-nemzetséghez közelálló magyar pap volt. Lehet, hogy maga Ják-nembeli Koppány püspök († 1099), korábban Szent László udvari káplánja (1091), mint KALLAY UBUL felteszi.⁵ Művéből azt is megállapíthatjuk, hogy műveltsége francia vagy itáliai talajban gyökerezett. Német földön a históriás(*gesta*)-forma ismeretlen volt. Az egyetlen számbajövő németországi történeti művet — WIDUKIND *Gesta*-ját — nem ismerte. Ha ismerte volna, semmi esetre sem mulasztja el a magyarokkal bőven foglalkozó részleteinek kiaknázását, különösen a sorsdöntő lechmezei és a Riade melletti csatáknak leírásában. Nem emelte volna ki azok rovására a 913. évi innmenti vereséget, ennek hőseivé avatva a lechmezei csatában rossz végre jutott Bulesút és Lélt. PAULUS DIACONUS, TOURSI GERGELY, JORDANES

¹ Ilyen pl. a Nagy Lajos-kori László-monda, ami különben rokon a Hadak útja mondával.

² V. ö. Szent Lászlónak a titkos pogány istentisztelet ellen hozott törvényét.

³ Valószínű, hogy Gellért kisebb legendáját eredeti alakjában szintén a XI–XII. század fordulóján írták.

⁴ Maga a *Gesta* írója, mint a magyar vitézség mintaképét ünnepli a Ják-nembeli bátor Opost.

⁵ Lásd XI. fejezet.

vagy más volt-e közvetlen mintaképe, ma még nem tudjuk megállapítani.¹ Csak az bizonyos, hogy franciaországi vagy itáliai író műve volt. Elsősorban mégis francia hatásra kell gondolnunk, mert a francia-magyar kultúrérintkezések első jelentősebb nyomai éppen ebben a korban — Szent László és Kálmán korában — mutathatók ki. Maga a *Gesta Ungarorum* írója által közvetlen forrásul használt művek egyikének írója, REGINO, is francia ember volt. I. András és I. Béla korában Bihar püspöki székén egy lüttichi francia ember ül, Leodvin. E korba vezetnek az első — ugyancsak Lüttich vidékéről kiinduló — francia (vallón) telepítés nyomai. Szent László hozza hazánkba 1091-ben Saint-Gilles kolostorából Somogyvár francia bencéseit s az alapításnál az egyik tanu éppen Koppány káplán volt. Szent László unokaöccse és utóda, Kálmán, Szicília francia-norman uralkodójának leányát vette feleségül. Az ő korában kezdi a hivatalos kancelláriai praxisban a XI. századi németes *Ungri* és *Ungari* népnévalakot a franciás *Hungari* kiszorítani. Az adatok száma csekély, de jelentőségük igen nagy, mert a közvetlen francia-magyar kulturális érintkezés bizonyítékai.

Elégedjünk meg egyelőre annak megállapításával, hogy a Szent László-kori *Gesta Ungarorum* írója egyike volt a középkor klasszikus nyomokon járó törtéíróinak, hogy műve nem krónika, hanem önálló felfogással és egyéni íróművészettel írt *gesta*, még pedig a históriás formában írt középkori nemzeti történeti művek jobbjai közül való *gesta* volt. Tárgyi megbízhatóság, objektivitás tekintetében talán mögötte marad a konkrét tényekhez és eseményekhez, az írott források szövegéhez híven ragaszkodó szerzetes-krónikáknak, de íróművészet, elevenség és sokoldalúság tekintetében messze felülmúlja azokat. Igen nagy szerencsének kell tartanunk, hogy írója nem krónikás, hanem históriáíró volt. Ennek köszönhetjük, hogy fenntartotta számunkra az Árpád-ház és a magyar nép X—XI. századi élő hagyományának értékes történeti anyagát és ősi mondakincsünk színes részleteit. Ennek köszönhetjük a Szent László korában ereje és hatalma tetőpontja felé haladó magyar királyságnak, a kegyes király egyéniségének, a kor felfogásának és szellemének megkapóan szép és hű rajzát. Történetírásunknak igen nagy vesztesége, hogy ez a mű teljes egészében nem jutott korunkra s így kénytelenek vagyunk megelégedni a későbbi átdolgozásokból kiolvasható, bár így is tekintélyes részleteivel.

* * *

A Szent László-kori *Gesta Ungarorum* eredeti alakjában az 1091. évig terjedt. Az utolsó események, amikről megemlékezett, Szent László horvátországi és Kutesk kún vezér ellen vezetett hadjáratai. Eddig az időpontig mutathatók ki kétségtelen egyezések a Gestára, mint ősforrásra visszavezethető összes források szövegében.

Ebből az 1091. évig terjedő műből kivonatolták, valószínűleg még Szent László életében, azt az egyházak számára készült rövid történeti művet, melynek töredékeit ALBERICUS világkrónikája s a *Zágrábi, Váradi*, valamint a KNAUZ felfedezte *rövid zágrábi krónika* interpolációi őriztek meg, a XII—XIII. századi helyi folytatások részleteivel együtt.² Ugyancsak e kivonatos *Gesta*-nak a királyi udvarban vagy talán a székesfehérvári egyházban írt folytatása lehetett eredetileg KÉZAI IV. László korában írt *Gesta*-jának 1091-től 1272-ig terjedő, szűkszavú, krónikás jellegű részlete (SAMBUCUS- és *Accephalus-kódexek*, *Dubnici krónika*, *Budai krónika*).³ Ezekkel a XII. századi krónikás (évkönyvi) és királylajstrom jellegű folytatásokkal egyidőben még néhány hasonló természetű művet írtak. Idetartoznak a *Pray-kódex* husvéti táblájára írt benedekrendi feljegyzések,⁴ az ALBERICUS-tól ismert XIII. századi *Pilisi feljegyzések*⁵ és a *Pozsonyi Évkönyvek* 1143—1177. évi adatait magukban foglaló, valószínűleg *Pannonhalmi feljegyzések*.⁶

Ezek a szórványosan feltűnő és csupán egy-egy rövidebb korszakot felölelő évkönyvi és lajstromos kolostori vagy székesegyházi feljegyzések azonban elszigetelt helyi jelenségek maradtak. A magyar történetírás domináló formája az egész középkoron át a *gesta* maradt. Középkori történetírásunknak alapforrása, valóságos kánona a Szent László-kori *Gesta Ungarorum* volt.

Igen hamar akadt folytatója, valószínűleg még Szent László életében (1091—1095 közt), de mindenesetre Kálmán és II. István korában. Ez az egykorúan írt első folytatás sem jutott korunkra, de II. Géza-kori átdolgozásának és folytatásának részletei fennmaradtak a Bécsi Képes krónika és MÜGELN interpolációiban.⁷

Ezek az időről időre írt folytatások — épúgy, mint a Szent László-kori *Gesta Ungarorum* — a mindenkor uralkodóhoz közelálló, udvari írók művei. A II. Géza-kori író, illetőleg átdolgozó emellett

¹ Részletes stílus-összehasonlításokkal lehetne talán eredményeket elérni, de erre a *Gesta* töredékes szövegének pontos filológiai rekonstrukciója előtt nem tehetünk kísérletet.

² IV. fejezet.

³ VIII. fejezet.

⁴ FLORIANUS. III. 212—213. l.

⁵ II. fejezet.

⁶ X. fejezet.

⁷ A XII. századi folytatásokról lásd IX—X. fejezet.

vérbeli pártember volt, aki a gyűlölt Kálmánról és fiáról szólva, a történeti tények elferdítésétől sem riadt vissza. Hősei a megvakított Álmos herceg és ennek ivadécai, kiknek története mintegy központjává lesz a XII. századi magyar történetnek és teljesen elhomályosítja, sőt eltorzítja egyik legnagyobb királyunknak, Kálmánnak és fiának alakját. Objektivitás tekintetében mindenesetre messze mögötte maradt a szerencsétlen Salomonnal szemben annyira elnéző Szent László-kori írónak. Igaz, hogy a megvakított Álmos és Béla családjának udvari írójától mást nem is várhatunk, hiszen még Szent László történetírója sem kímélte királya nagyapjának vélt megvakítottját, Gizellát.

Az első Gesta-folytatásokkal egyidőben — a XI. és XII. század fordulóján — írták meg az első magyar szentek, István, Imre és talán Gellért, életrajzeit. Szent István nagyobb legendájának írója a szájhagyomány és törvények mellett — halvány nyomokból következtetve — ismerte a *Gesta Ungarorum*-ot és annak forrását, az *Altaichi Évkönyvek*-ét is, de bővebben nem aknáztta ki, sőt több részletkérdésben ellentétes véleménye van.¹

Annál több nyomát találjuk a *Gesta Ungarorum* és XII. századi folytatásai használatának a későbbi XII—XIII. századi forrásokban. Nem szólva ODO DE DEGILO-nak egy a *Gesta* ismeretét bizonyító megjegyzéséről, abból merítettek magyar történeti adatokat VITERBÓI GOTFRID, az ú. n. *Lengyel-magyar krónika* írója, SPALATÓI TAM S, valamint *Szent László és Szent Gellért legendáinak* XIII. századi írói.²

A XII. századi Gesta-folytatások írói egyszerű kontinuatorok voltak, kik változatlanul lemásolva a Szent László-kori író művét, azt saját koruk több-kevesebb objektivitással megírt történetével egészítették ki. Önálló történeti felfogásnak és kritikának a korunkra jutott töredékekben nem igen találjuk nyomát. A II. Géza-kori író sem objektív kritikával, hanem pártszempontoktól vezéreltetve dolgozta át Kálmán és II. István történetét. A XII. és XIII. század fordulóján tűnt fel ismét egy író, aki új anyagra támaszkodva, önálló felfogással és egyéni íróművészettel dolgozta fel a magyar történetet. Ez az író III. Béla király névtelen jegyzője volt. Vele zárul be a magyar nemzeti történetírás első korszaka, melyet Szent László udvari papja nyitott meg a *Gesta Ungarorum*-mal. Szent Lászlótól III. Bélaig valamennyi királyunk udvarában ott találjuk a középkor nagy uralkodói mellől sohasem hiányzó udvari történetírót.³ S ezek az írók, különösen Szent László és III. Béla udvari papjai méltó társai a középkor legjobb történetíróinak. Erős írói egyéniségek és hű kifejezői koruk felfogásának s a XII. századi magyar királyi udvar nyugati, főleg francia kultúrhatás alatt kialakult irodalmi ízlésének.

¹ V. ö. XI. fejezet 2-ik rész.

² Lásd V. fejezet.

³ III. Béla után KÉZAI SIMON-ig — IV. László káplánjáig — nem találkozunk többé udvari történetírókkal.

TARTALOMMUTATÓ.

	Lap
Előszó	3
Rövidítések	4
I. Albericus Világkrónikájának magyar származású adatai	5
II. A XIII. századi „Pilisi feljegyzések”	15
III. A XII. századi „Somogyvári királyjegyzék”	20
IV. A „Somogyvári krónika” és a magyar krónikák XI. századi ősforrása	23
V. A Szent László-kori Gesta Ungarorum nyomai XII—XIII. század forrásokban	33
1. Odo de Deogilo. 1147.	33
2. Ricardus. 1237.	33
3. Viterbói Gotfrid. 1185.	34
4. Szent Gellért-legenda. XIII. század eleje	35
5. Spalatói Tamás. 1266 előtt	36
6. A Lengyel-magyar krónika. XII—XIII. század fordulója	37
7. Az Ossolinski-krónika	41
8. Szent László-legenda. XII—XIII. század fordulója	42
VI. A Szent László-kori Gesta és Anonymus	44
VII. A Szent László-kori Gesta és a Hún-krónika	50
VIII. A Szent László-kori Gesta IV. László-kori átdolgozása. Kézai Simon	60
IX. A Szent László-kori Gesta Ungarorum XII. századi folytatásai	69
X. A II. István-kori folytatás és a Pozsonyi Évkönyvek	76
XI. A Szent László-kori Gesta Ungarorum forrásai	79
1. Regino krónikája	79
2. Az Altaichi Évkönyvek	81
3. Hazai szájhagyományok	85
XII. Az Árpád-ház nemzedékrendje a Gesta Ungarorumban	88
XIII. A Szent László-kori Gesta Ungarorum	93
1. Eredmények	93
2. A Gesta Ungarorum rekonstrukciója	94
3. A történetírás formái a középkorban	98
4. A magyar történetírás kezdetei és a Szent László-kori Gesta Ungarorum	102
<i>Melléklet: A magyar gesták és krónikák leszármazása.</i>	

A M

*II. Is
fol.
1095

laja

rek

77.

nyi Évkör
2-1195 kö

A MAGYAR GESTÁK ÉS KRÓNIKÁK LESZÁRMAZÁSA.

